

Irena Turnau

Słownik ubiorów

Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry,
broń i klejnoty oraz barwy znane
w Polsce od średniowiecza do
początku XIX w.

Plik przygotowany na podstawie wydania oryginalnego. Numeracja stron i przypisów może być zmieniona w stosunku do oryginału. W przypadku odwołań i cytowań, prosimy o korzystanie z numeracji wydania oryginalnego.

Słownik ten poświęcam pamięci Łukasza Gołębiowskiego, członka Królewskiego Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, autora *Ubiorów w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych sposobem dykcyonarza ułożonych i opisanych* – dzieła wydane-
go w 1830 roku

autorka

WYDAWNICTWO NAUKOWE *Semper*

Książka dofinansowana przez Komitet Badań Naukowych

Na okładce: Pracownia krawiecka w Krakowie z pocz. XVI w. *Kodeks Baltazara Behema*, Biblioteka jagiellońska

Redakcja naukowa: *doc. dr hab. Jolanta Kowalska*

Opiniodawcy: *prof. dr hab. Tadeusz Majda*
dr Marta Michałowska

Bibliografię opracowała: *Agnieszka Mitura*

Okładkę projektował: *Jarosław F. Zuzga*

Redaktor: *Agnieszka Mitura*

© Copyright by Irena Turnau, Warszawa 1999

© All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means without the prior permission of the publishers. Wydawnictwo Naukowe *Semper*

© Wszelkie prawa zastrzeżone. Przedruk, odtwarzanie lub przetwarzanie fragmentów tej książki w mediach każdego rodzaju wymaga pisemnego zezwolenia Wydawnictwa Naukowego *Semper*

ISBN 83-86951-53-2

WYDAWNICTWO NAUKOWE *Semper*

ul. Bednarska 20A, 00-321 Warszawa

tel./fax: (0 22) 828 49 73 e-mail: semper@rubikon.net.pl

<http://www.rubikon.net.pl/semper/>

Od Autorki

Od blisko półwieku zajmowałam się objaśnianiem nazw ubiorów, wyrobów tekstylnych i skórzanych. Znajdowały się one w kilku tysiącach przeglądanych inwentarzy ruchomości pośmiertnych różnych stanów i w innych źródłach pisanych, jak też drukowanych słownikach, od średniowiecza do początku XIX wieku. Pierwszy mój słowniczek objaśniający wydawnictwo źródłowe ukazał się w 1959 roku. Obecny słownik ukazuje się więc na czterdziestolecie pierwszego tekstu drukowanego.

W siedemnastu książkach i wielu artykułach z historii polskich i europejskich ubiorów, włókiennictwa i skórnictwa dokonałam ustaleń pozwalających na zredagowanie wielu haseł słownikowych. Blisko trzecia część haseł i synonimów nie była dotąd publikowana i wzbogaca nasz język.

Spis treści

Wstęp	5
Słownik ubiorów	11
Spis ilustracji	331
Wykaz skrótów użytych w bibliografii	334
Bibliografia	345
Abstract	354

Wstęp

1. Kryteria chronologiczne i tematyczne doboru haseł

Słownik gromadzi nazwy ubiorów i dodatków do nich, uzbrojenia zaczepnego i ochronnego noszonego na sobie, ozdób i określeń barw. Terminy te uzyskano z pierwszych zachowanych opisów odzieży począwszy od XIV w. aż do końca XVIII w. Celem moim było przedstawienie jak najpełniejszego zbioru informacji o ubiorach – w całej ich barwności i bogactwie – noszonych przez ludzi różnych stanów, zamieszkujących ziemię dawnej Rzeczypospolitej, przy uwzględnieniu Śląska i Pomorza. Słownik zawiera 2705 zdefiniowanych haseł i 1056 terminów synonimicznych i obocznych, razem 3761 nazw. Jeśli synonimy mieściły się w alfabecie, to wylizczono je tylko przy haśle. Hasła zawierają definicje różnej długości, niekiedy zaledwie kilkuwyrazowe, w innych przypadkach bardziej rozbudowane. Zasadniczo dążyłam do ich jak największej zwięzłości, uwzględniając jednak wszelkie niezbędne dane techniczne i datacyjne. Dodałam kilkanaście definicji terminów podstawowych dla XIX w. dotyczących sposobów modelowania sukien damskich, jak krynolina czy turniura, oraz głównych części odzieży męskiej. Podaję także nazwy okresów rozwoju mody zachodniej sięgające nawet do XX w. Powinno to ułatwić pracę kostiumologów-praktyków i lekturę czytelnikom licznych powieści z ubiegłego stulecia. Zamieściłam także kilkanaście nazw ubiorów używanych w starożytności, zdefiniowanych we wcześniej powstałych słownikach. Były one znane także w uwzględnianym przeze mnie okresie.

W zestawie haseł znalazły się nazwy tkanin odzieżowych używanych w Polsce do początku XIX w. oraz podstawowe informacje o technice ich wykonania i zastosowaniu w ubiorach. To samo dotyczy pasamonów, koronek, dzianin czy filców. Podobnie,

uwzględniłam skóry zwykłe i futerkowe. Używano ich do szycia nie tylko obuwia i wierzchnich okryć, ale też żupanów, spodni czy gorsetów. Objśniłam zarówno nazwy klejnotów i kamieni szlachetnych używanych od średniowiecza do końca XVIII w., jak i różnych rodzajów broni, tak zaczepnej, jak ochronnej, noszonej przez wojskowych w tym okresie. Nie zajmuję się jednak mundurami wojskowymi znanymi z innych opracowań. Konieczne było natomiast staranne objaśnienie staropolskich nazw barw i licznych ich odcieni, odbiegających znacznie od współczesnych. Do słownika włączyłam wreszcie niektóre nazwy ubiorów noszonych poza granicami naszego kraju, tak na Wschodzie, jak i na Zachodzie, o ile były one wzmiankowane w polskich źródłach.

Osobnym zagadnieniem jest znaczne zróżnicowanie nazw odzieży, a niekiedy także dodatków do niej, tkanin oraz klejnotów. Wiele z nich znano tylko w niektórych regionach dawnej Rzeczypospolitej, a więc np. w Wielkopolsce, na Śląsku, w Małopolsce czy na ziemiach wschodnich. Starłam się je uwzględnić możliwie szeroko. Dalsze badania tego zagadnienia powinny zainteresować autorów regionalnych monografii, wykorzystujących miejscowe źródła pisane.

Zmiany nazw ubiorów stają się coraz liczniejsze w XIX w. W strojach miejskich wzrastał wpływ mody zachodnioeuropejskiej. Wyodrębniały się natomiast ubiory regionalne, głównie chłopskie, niekiedy także noszone w małych miasteczkach. Dotycząca ich bogata terminologia gwarowa, podobnie jak starannie opracowane słownictwo tkackie, nie wchodzi w zakres moich zainteresowań. Jednakże ten obszerny słownik terminologii staropolskiej może być w przyszłości pożyteczny dla ustalenia proveniencji niektórych terminów odzieżowych.

Przy wszystkich niemal nazwach starałam się podać okres, kiedy były one w użyciu. Brak tego rodzaju informacji świadczy o ich funkcjonowaniu w całym badanym okresie. Ze zmienności używanych powszechnie terminów zdawali sobie sprawę

współcześni. W XVII w. pisano w *Odmianach tego świata*: „Co bowiem za naszych ojców była gunia, to teraz kilim, derka [...] Co kurta to dołoman [...] Co delijka to nasuwień”¹. Słownik rejestruje proces owych zmian.

2. Stan badań i baza źródłowa słownika

Zagadnienia te przedstawiłam w dwóch artykułach, przy czym drugi z nich dotyczy bezpośrednio pracy nad tym słownikiem². Dlatego obecnie ograniczę się do podstawowych wiadomości, podczas gdy najważniejsze opracowania i źródła drukowane podaję w obszernym wyborze bibliografii.

Najstarszy i zarazem jedyny źródłowy słownik ubiorów został opracowany przez Łukasza Gołębiowskiego, członka Królewskiego Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Wydano go w 1830 r. a wznowiono w 1861 r. Autor korzystał z bogatych materiałów rękopiśmiennych i drukowanych, w tym z nie wydanego jeszcze wówczas *Opisu obyczajów* Jędrzeja Kitowicza, podając 772 hasła³. Była to praca pionierska, także w literaturze europejskiej, korzystały z niej pokolenia polskich specjalistów.

W ciągu czterdziestu kilku lat badań nad historią polskiej odzieży planowałam stworzenie obszerniejszego słownika nazw ubiorów polskich. Podkreślając, że dotyczy on okresu do początku XIX w., pragnę wskazać, że wiąże się z wynikami badań autora pierwszego słownika sprzed 1830 r. Obecnie udało mi się

¹ *Co nowego. Zbiór anegdot polskich z 1650 r.*, A. Bruckner. Kraków 1903, 78, CXLVIII.

² I. Turnau. *Problematyka słownika staropolskiej terminologii narzędzi i wytworów materialnych na przykładzie haseł włókienniczych, skórniczych i odzieżowych*, «Kwartalnik Historii Kultury Materialnej». R. XVIII: 1970. nr 4. s. 685–707; tejsze. *Słownik nazw ubiorów używanych w Polsce od średniowiecza do początku XIX w. – źródła i koncepcje*. «Kwartalnik Historii Kultury Materialnej». R. XLV: 1997. nr 1. s. 67–73.

³ Ł. Gołębiowski. *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych sposobem dykcyonarza ułożone i opisane*. Warszawa 1830.

zgrupować blisko czterokrotnie więcej haseł, z czego około jedną trzecią stanowią wyniki moich własnych badań źródłowych. Nie mogłabym dokonać tej pracy, gdyby nie ogromny wkład dwóch moich poprzedniczek. Książka Marii Borejszo zawiera objaśnienie 945 staropolskich nazw ubiorów, dodatków do nich, ozdób i uzbrojenia. pochodzących z XIV–XVI w.⁴ Autorka stawiała sobie odrębne cele filologiczne aniżeli autorzy słowników znaczeniowych. Jednakże jej ustalenia etymologiczne i opis konkretnych przedmiotów, zwłaszcza pochodzących z XIV–XV w., bardzo mi pomogły. Wydawnictwem, na które czekałam, był słownik Marii Michałowskiej. Dała ona znaczeniowe i techniczne definicje znacznej liczby staropolskich tkanin odzieżowych, wyrobów pasamoniczych, dzianin, filców, haftów i koronek. Czerpałam obficie z tych informacji i tylko niewiele nowych udało mi się pozyskać ze źródeł. Prace nasze należy wykorzystywać równolegle. W słowniku nazw ubiorów podaję tylko podstawowe definicje techniczne wyrobów włókienniczych. Bliższych danych należy poszukiwać w wymienionej pracy obejmującej również wiek XX⁵.

Pozostały dorobek słownikowy w interesującej mnie dziedzinie to niezbyt obszerne zestawienia haseł, na ogół uzupełniające większe opracowania kostiumologiczne, objaśnienia nazw niektórych ubiorów zawarte w tekstach artykułów czy monografi i i wydawnictwa źródłowe, przede wszystkim inwentarze ruchomości. Wśród słowników uzupełniających opracowania syntetyczne najważniejsze jest zestawienie 460 haseł w kostiumologii Marii Gutkowskiej-Rychlewskiej⁶. Inne materiały, z jakich korzystałam podaję w bibliografii.

⁴ M. Borejszo. *Nazwy ubiorów w języku polskim do roku 1600*. Poznań 1990.

⁵ M. Michałowska. *Słownik terminologiczny włókiennictwa*. Warszawa 1995.

⁶ M. Gutkowska-Rychlewska, *Historia ubiorów*, Wrocław 1968 (słownik s. 860–876).

Podstawowy materiał nazewniczy zawarty w słowniku pochodzi z przeprowadzonej przeze mnie kwerendy źródłowej, głównie w inwentarzach ruchomości i testamentach, a także w rachunkach i danych cechowych wraz z taksami towarów. Zebrałam około 1950 spisów mienia szlacheckiego, 2900 mieszczańskiego i ponad 200 chłopskiego, pochodzących z XVI–XVIII w. Wykaz wykorzystanych archiwaliów podałam w książce o ubiorze narodowym. Jest on obszerny, nie ma potrzeby go tu powtarzać⁷. Istotne są definicje słownikowe, jakie na podstawie tych opisów uzyskano.

3. Pochodzenie nazw ubiorów i innych terminów objaśnianych w słowniku

Pochodzenie nazw polskich ubiorów wzbudziło zainteresowanie specjalistów już w XIX w. Aleksander Brückner, a za nim inni badacze, utrzymywali, że brak jest terminów rodzimych wśród nazw polskich strojów. Sumienna analiza językowa Marii Borejszo wykazała, że „prawie połowa analizowanych wyrazów ma przejrzystą budowę słowotwórczą, a więc dla formacji tych można wskazać w okresie staropolskim odpowiednie podstawy słowotwórcze. Są to derywaty utworzone w języku polskim od wyrazów rodzimych i zapożyczonych”⁸. Tak więc dla około połowy nazw nie można ustalić pochodzenia obcego, a liczba tych terminów w opracowanym przeze mnie słowniku jest większa. Ponad połowa – 1618 haseł z ogólnej ich liczby 2705 – wydaje się posiadać proveniencję rodzimą. Wieki XVII i XVIII przy wzrastających w niektórych okresach wpływach zachodnich, wykazują zarazem dużą inwencję słowotwórczą. Trudno niekiedy rozpoznać przyjęte i rodzime terminy, tak w wyrobach importowanych ze Wschodu, jak z Zachodu.

⁷ I. Turnau, *Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1991 (słownik s. 184–186).

⁸ M. Borejszo, op. cit., s. 120.

Ustalenie prawdopodobnego pochodzenia danej nazwy nigdy nie było rzeczą łatwą. Mój znakomity konsultant, prof. dr Tadeusz Majda, raczej zmniejszył liczbę wyrazów o domniemanym przeze mnie pochodzeniu bliskowschodnim, głównie tureckim, jakkolwiek określały one tkaniny i dodatki do ubioru importowane z Turcji. Etymologie zachodnioeuropejskie sprawdzałam sama posługując się licznymi słownikami i stwierdzałam nieraz, że są one niejasne czy dyskusyjne, podobnie jak dotychczasowe ustalenia w polskich opracowaniach. Pod tym względem słowniki ogólne opracowywane przez językoznawców, mogą uzupełnić informacje co do niejednego zapożyczenia. Przygotowuje się obecnie słownik języka polskiego XVII i 1. poł. XVIII w., który z pewnością przyniesie pewniejsze ustalenia. Ze swej strony koncentrowałam się głównie na objaśnieniu znaczeń wyrazów.

W słowniku najliczniejsze są terminy stanowiące zapożyczenie francuskie, ich liczbę ustaliłam na ok. 310. Przyczyniło się do tego wprowadzenie w XVII–XVIII w. licznych nazw określających ubiory, dodatki do nich i wyroby włókiennicze z Francji. Słownik M. Borejszo, sięgający końca XVI w., zawiera ustalenia na temat.

Agramen (agrament. agramon) [fr. *agrement* – obramowanie] – galonek używany w XVII–XVIII w. także jako ozdoba pasów.

Agryfa → agrafa.

Ajduk → hajduk.

Aksamit (axamit, jaksamit, 'ksamit) [*hexámiton* – złożony z sześciu nici] – gładka lub wzorzysta tkanina z krótką okrywą włókienną, ciętą, pętelkową lub mieszaną. Jedwabna. wełniana, lniana, bawełniana lub z połączenia dwóch surowców. Zbudowana z dwóch osnów lub dwóch wątków (a. osnowowy lub wątkowy). Wzorzystość uzyskiwano także przez wytłaczanie, prasowanie lub drukowanie okrywy włókiennej. Technika pochodzi ze Wschodu. Produkcja w Hiszpanii od X w., także a. per. i tur. W Polsce a. wyrabiano od XIV w., wzmianka z 1612 r. o drukowaniu go w Krakowie. W tymże czasie istniały cechy aksamitnicze w Gdańsku. Wilnie, w XVIII w. w Krasławiu i Grodnie. Używany na stroje świeckie i szaty liturgiczne.

Aksamitka – 1) gładka wstążka z krótką okrywą włókienną tkana jak aksamit z jedwabiu z bawełną, wytwarzana co najmniej od XVII w.; 2) określenie czapeczki dziecięcej.

Akselbanty [niem. *Achselband*] – ozdobne plecionki, sznury, wyrabiane przez pasamoników z przędzy jedwabnej lub metalowych nici, używane od XVII w. jako oznaki wojskowe lub liberyjne.

Akwamaryn – odmiana berylu, niebieski lub błękitny kamień szlachetny.

Akwizgrańskie sukna – importowane z Akwizgranu w Nadrenii.

Alagrek [fr. *à la greque*] – określenie ornamentu, ubioru, pasa lub tkaniny nawiązującego w XVIII w. do sztuki gr.

Alamar – koronka sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Alamod – strojniś. Określenie użyte w 1632 r.

Alamoda (alamot, hamodka, lamodka) [fr. à *la mode*. wł. *alla moda*] – ogólnie, określenie sukni wzorowanej na modzie fr. Początkowo była to suknia dwuczęściowa ze stanikiem skrojonym jak męski → wams, zdobionym pasamonami lub koronką. A. noszono głównie w 1. poł. XVII w., a np. przez mieszczan w Dziśnie pod nazwą lamodka, do pocz. XVIII w.

A la morisca, a la morescha – hiszp. i wł. określenie haftów na bieleńcu w XV i 1. poł. XVI w., wykonywanych częściowo czarnym jedwabiem, ozdobnymi mereżkami, ścięgami przed igłą i liczonymi.

Alamot → ala moda.

Alapin (alepska, halepska materia) [fr. *alépine* – z Aleppo w Syrii] – tkanina o osnowie jedwabnej i wełnianym wątku, zapewne importowana z Syrii, sprzedawana w Polsce w XVIII w.

Alba [łac. *albus* – biały] – długa biała szata wkładana przez duchownych katolickich przy sprawowaniu czynności liturgicznych, także część stroju koronacyjnego pol. królów.

Albornos → burnus.

Alczband → alszband.

Alczgrafka – w XVIII w. koszulka, często obszywana koronkami.

Aleksandryna – w XVIII w. importowana odzieżowa tkanina jedwabna.

Aleksandryt → chryzoberyl.

Alepska materia → alapin.

Alherunt – jedwabna lub półjedwabna tkanina różnej szerokości, wyrabiana z dodatkiem szychu, importowana w XVII w.

Almandyn – odmiana granatu, barwy ciemnoczerwonej i fioletowej poprzez ciemnobrunatną do niemal czarnej.

Almucja (almuzja, almuzya, dalmacja, dalmacyja, dalmoć, dalmucjum, dalmucyjum, dałmucyja, darmoć) [średniow. łac. *dalmuctum*] – 1) część składowa uroczystego ubioru kanoników niektórych katedr i kolegiat: pierwotnie rodzaj kaptura, od XIV w. pelerynka z kapturem z futra, jedwabiu lub wełny, później przybrała formę futrzanego pasa noszonego z lewego ramienia jako znak godności kanoniczej: 2) dalmuzja, dalmacja – okrycie podbite futrem, szyte przez pol. kuśnierzy w XIV–XVI w., noszone przez mężczyzn i – jako lżejszy kożuszek – przez kobiety.

Alpaka (alpaca, alpaga) [hiszp. *alpaca*] – 1) błyszcząca i sprężysta tkanina półwełniana. najczęściej o bawełnianej osnowie, a wątku z wełny mohair lub alpaca o dużym natężeniu skrętów, tkana splotem płóciennym, gładka, rzadziej w podłużne prążki lub wzory. Produkowana w Europie zach. co najmniej od XVII w. Modna w Polsce w XVIII w. na odzież męską, lżejsze okrycia i podszewki: 2) lżejsza tkanina z wełny czesankowej, niekiedy z domieszką wigniowej, tkana splotem płóciennym: 3) zwierzę z rodziny lam.

Alsbandt → alszband.

Alsikiecza [węg. *also* – spodnie, *kecse* – płaszcz] – grube, tanie sukno używane w Polsce w XVI–XVIII w. głównie na podszewki.

Alskieta (niem. *Halskette*) → naszyjnik.

Alstuszek → halsztuk.

Alszband (alczband, alsbandt, halsband) (niem. *Halsband* – 1) naszyjnik kobiecy noszony w Polsce w VI–XVII w.: 2) rodzaj męskiego krawata z lekkiej tkaniny przypinany do kołnierza, używany do zagranicznego stroju w końcu XVII i w XVIII w.

Alsztuch → halsztuk.

Alsztyń [niem. *Halsstein*] – naszyjnik z drogich kamieni.

Altembas (altabas, altambas, altobas, altembas, alturnbas) (tur. *altun* – złoto, *bez* – płótno) – rodzaj aksamitu o wzorze utworzonym

z okrywy włókiennej ciętej w kilku wysokościach. Tło bywa tkane płasko i pokryte wątkiem → lansowania, w bogatszych wzorach także → broszowania. A. wytwarzano głównie w Wenecji w XV–XVII w.

Aladża (haładza) [tur. *aladża* – tkanina w kolorowe paski] – tkanina jedwabna, czasem z dodatkiem metalowej przędzy, sprowadzana do Polski z Bliskiego Wschodu i Azji Środkowej.

Ałaszbesz [tur. *aladża*] – pstra tkanina, może drukowane płótno.

Ałtabas [tur. *altembas*] – ros. nazwa aksamitów wł. na złotym tle, a także wyrabianych w Turcji w Brusie.

Altembas → altembas.

Ałtumbas → altembas.

Ałtynołuź [tur. *altyn* – złoto] – tkanina jedwabna importowana z Bliskiego Wschodu, modna w XVIII w.

Ałun (halon, hałun) [łac. *alumen*] – uwodniony siarczan glinowo-potasowy stosowany jako zaprawa farbiarska do niemal wszystkich rodzajów barwników tekstylnych.

Amalia → emalia.

Amalka → amelia.

Amarantowy (jamarantowy) – kolor ciemnoróżowy, czerwonawy, czerwony z odcieniem fioletowym.

Amazonka (kawalerka) [fr. *amazone*] – 1) ubiór kobiecy do konnej jazdy ukształtowany w modzie fr. w XVII w., składał się z męskiej koszuli, wierzchniego żakietu, zwykle bez kamizelki. A. od XVIII w. była ubiorem podróźnym lub zimowym uszytym na wzór mody męskiej. W XIX w. noszono pod spódnicą spodnie. Była to pierwsza forma kobiecej mody sportowej; 2) kawalerka – na ziemiach wsch. w XVII–XVIII w. określenie męskiej → kapoty.

Amelia (amalka, amelik, amelka) – określenie torebki, woreczka lub pojemnika na kosmetyki wykonanego z tkaniny lub miękkiej skóry, używanej przez kobiety w XVII–XVIII w.

Amens (amenes, amiens, amis) – gładka lub w pasy tkanina półwełniana wytwarzana w Amiens w XVII–XVIII w., importowana do Polski.

Ametyst [gr. *amethystos*, fr. *améthyste*] – odmiana kwarcu o barwie purpurowej lub fioletowej, niekiedy z pasemkami białymi, przezroczystymi lub fioletowymi.

Ametyst orientalny – handlowa nazwa fioletowego szafiru.

Amiens → amens.

Amigaut [fr.] – zapinane na guziki rozcięcie przy szyi w wierzchniej sukni kobiecej i męskim → *surcot*, stosowane w 1. poł. XIV w.

Amikt [łac. *amiculum*] – 1) biała chusta służąca jako przykrycie ramion przed nałożeniem ornatu w liturgii Kościoła katolickiego; 2) komplet odzieży zakonów kobiecych w Polsce.

Amis → amens.

Amulet [łac. *amuletum*, fr. *amulette*] – przedmiot opatrzony znakami, posiadający moc czarodziejską.

Amurłak (amurłak) [tur.?*J*]– lekka tkanina odzieżowa sprzedawana w XVII–XVIII w.

Anadolskie [tur. *Anadolu*, *Anadoli*] – tkaniny pochodzące z Półwyspu Anatolijskiego w Turcji, przeważnie tkane z jedwabiu.

Anaxyrides [gr.] – nazwa długich spodni per.

Ancra (ankier, kotew, kotwa, ściąg) [łac. *ancora*, fr. *ancre* – element łączący, kotwica] – 1) od XVI w. pasy lub przepaski sukni kobiecej oraz metalowe podpięcia rozszerzanej spódnicy; 2) w XVII w. określenie sukni lub spódnicy; 3) w XIX w. wkładka żelazna w sukni noszonej na krynolinie.

Ancuch → łańcuch.

Andarak → inderak.

Andromeda → kozka.

Andzar [tur. *andzar, handzar*] – krótki zakrzywiony sztylet.

Anewir – wycięcie, w które wszywano okrycie kciuka w rękawicy.

Angażanty [fr. *engageants*] – podwójne lub potrójne mankiety ko-
biece, szyte z muślinu, gazy, rąbku lub koronek, noszone w Polsce
zgodnie z modą fr. od ok. 1660 do 1774 r., a niekiedy do k. XVIII w.

Angefas – galon sprzedawany w Krakowie w XVIII w.

Anielichowa (anielichowa) – jedwabna lub półjedwabna tkanina
sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Anglez [fr. à *l'anglaise*] – frak z szerokim kołnierzem, wcięciem
w pasie i ostro wyciętymi połami ukształtowany pod wpływem mody
ang. w końcu XVIII w.: utrzymywał się do XX w.

Angora [od Angora, obecnie Ankara, m. w Turcji] – miękka, jedwa-
bista tkanina z wełny angielskich kóz i królików, tkana zwykle sple-
tem płóciennym.

Angurskie pasy [od Angora, obecnie Ankara, m. w Turcji] – naj-
gorsze i najtańsze jednobarwne lub dwubarwne pasy z Angory,
sprzedawane w Polsce w XVII–XVIII w., w dziesiątkach, w trzech
gatunkach.

Anka – klamra. Termin używany w Poznaniu w XVIII w.

Ankier → ancra.

Anielichowa → anielichowa.

Ankin → nankin.

Anszkot → szkot.

Anter – rodzaj ubioru liberyjnego służby dworskiej, uszytego z tkaniny wełnianej, wykonywanego przez krawców warszawskich w poł. XVIII w.

Antulaż (antulaż) [fr. *entoillage*] – szeroka koronka klockowa z różnej grubości lnianej nici, wyrabiana ręcznie we Francji, oraz w Polsce, od XVII do XIX w. Używana do zdobienia czepków i wykańczania sukien.

Aparat [łac. *apparatus*] komplet przyborów i szat potrzebnych przy odprawianiu ceremonii, np. koronacyjnych lub liturgicznych.

Aplikacja [łac. *applicatio*] – technika hafciarska polegająca na nakładaniu i naszywaniu na tkaninę motywów dekoracyjnych wyciętych z innych tkanin, filcu, koronek, pasamonów, skóry, lub wszywaniu ich w otwór tła. Znana już w starożytności i średniowieczu. W Polsce szczególnie rozpowszechniona w XVI i XVII w.

Apretura [łac.?] – wykańczanie i uszlachetnianie wyrobów włókienniczych, jak np.: folowanie sukna, gotowanie w naprężeniu, drapanie, przyszywanie, kalandrowanie, utorowanie i inne zabiegi

Apszlak → abszlag.

Aras → rasa.

Arbajtka [niem. *Arbeiter* – robotnik] – tkanina na odzież roboczą sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Arbiter mody [łac. *arbiter*] – na Zachodzie do końca XVIII w. były to królewskie dwory, jak hiszp. i fr. a od poł. XIX w. wielkie domy mody.

Arkebuz (harkabuz) – najczęściej lekka strzelba kołowa z XVI i XVIII w.

Arlekin [fr. *arlequin*] – postać z komedii wł. w charakterystycznym, obcisłym kostiumie w barwną szachownicę i w czarnej półmasce.

Anna [łac.] – w XVI w. blachy, z których wykonywano zbroję.

Armband [niem.] – naramiennik, bransoleta na ramię.

Armentel → ormentel.

Armenzym → ermezyn.

Armiak – kaftan noszony na ziemiach wsch. w XVI–XVII w., zapinany na ozdoby pasamonicze, może podobny krojem do → giermaka.

Arnadla (arnadl) → sztuka.

Arnasz → harnasz.

Arszeniówka [ros. *arszyn*] – płótno średniej i lichej jakości, używane w Polsce w XVIII w., zapewne import z Rosji.

Armszyna [niem. *Armschine*] – część zbroi osłaniająca rękę, naręczak.

Arus (harus) – tkanina wełniana lub półwełniana, różnej szerokości, używana w Polsce w XVII–XVIII w. A. wąski to → cynkatura.

Aspis → jaspis.

Astrachan (brajtszwanc, wyporek) [od Astrachania, m. nad Wołgą, niem. Breitschwantz] – skórka futerkowa z jagniąt wydobywanych z ciała owcy przed urodzeniem.

Astrachania [od Astrachania, m. nad Wołgą] – tkanina bawełniana, rzadko półwełniana, tkana na jedwabnej osnowie, importowana ze Wschodu często przez Astrachań. W XVIII w. produkowana w pol. manufakturach. Używana na odzież, pokrycia mebli, kotary, podszewki.

Atamin → etamina.

Atara – srebrzysty lub złocisty haft zdobiący środkową część górnego brzegu → tałesu, składający się zwykle z ornamentu arabeskowego, kwiatów i rozet.

Atlas (hatłas) [ar. *atlas* – gładki] – jednostronnie błyszcząca, gładka lub wzorzysta tkanina jedwabna lub półjedwabna, z lnianym albo bawełnianym wątkiem, wykonana splotem atlasowym regularnym

lub nieregularnym. Niektóre a. miały nakłucia lub drobne nacięcia rozłożone równomiernie, grupowo lub w prostym układzie ornamentalnym, wykonane specjalnymi sztancami. Określano je jako a. kłute lub rzezane. A. wykonywano na Wschodzie od późnej star., w Bizancjum od VI w., w Europie, zwłaszcza we Włoszech od XII w. W Polsce a. importowano od XIV w., a produkowano od 2. poł. XVIII w. w Grodnie. Używany na szaty liturgiczne, suknie, lżejsze żupany, podszewki, obicia.

Attalickie sukno – gatunek sukna używany w XVI w.

Auryfryzya → baty sycylijskie.

Aumoniera [fr. *aumôntère*] – trapezowata torebka damska noszona u paska, wykonana z wzorzystych tkanin lub haftowana, modna w XIV–XV w.

Aurora – Jedwabna, wzorzysta tkanina odzieżowa sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Auskiernik – sukno sprzedawane w Krakowie w XVIII w. Prawdopodobnie kir.

Auszusz (aususz) [niem. *Auschus*] – płótno niskiego gatunku, sprzedawane w Wielkopolsce w XVI–XVIII w.

Awenturyn – odmiana kwarcu, zielonawa lub czerwono-brunatna, migotliwa.

Awt → haft.

Azoret [fr. ?] – droga tkanina jedwabna sprzedawana w sklepach warszawskich w XVIII w.

Azuka → hazuka.

Azurka → hazuka.

Ażur [fr. *à jour*] – ozdobny układ dziurek, otworów lub prześwitów w tkaninie.

Ażust (szust) [fr. *juste*] – 1) dopasowany kaftanik z rękawami, noszony od końca XVII w., szyty z tkanin jedwabnych lub półjedwabnych; 2) od l. 30. XVIII w. kobieca pelerynka; 3) w XVIII w. dopasowana suknia damska.

B

Baczki → faworyty.

Baczmagi (baczmag, baczmaga) [tur. *baszmağ*] – noszone w XVI i XVII w. buty o płaskiej podeszwie, bez obcasów i o lekko zadartych nosach. Prząd cholewy był wyższy aniżeli tył i zakrywał kolano. W taksach szewskich wymieniano „buty długie”, które miały wyższą podeszwę. Wyróżniano buty z nakolankami i bez nich – „za kolana” i „pod kolana”. Szyto je często z barwnych skór, → safianu lub → kordybanu i noszono do stroju narodowego. W XVI w. b. bywały także niższe, o cholewce sięgającej tylko ponad kostkę.

Bagazja (bagaia, bagazyja) [tur. *bokasy, bogazy*; wł. *bocasstno*] – 1) rzadka, lekka tkanina bawełniana o splocie płóciennym, zwykle barwna, wytwarzana na Wschodzie i Zachodzie (Francja. Włochy), importowana do Polski od XVII w.; 2) gęsta tkanina bawełniana o odmiennych barwach wątku i osnowy, lub też wykańczana z połyskiem. Wytwarzana na Węgrzech w XVII w.; 3) wzorzysta tkanina bawełniana tkana w → karpiołuskę lub wzór kwiatowy, albo drukowana. W Polsce w XVIII w. używana na suknie, kamizelki, chustki.

Bahdackie pasy [od Bagdad m. w Iraku] – pasy bogate kolorystycznie, ze złotymi lub srebrnymi brzegami (szlaczkami), w różnych gatunkach, importowane w 2. poł. XVII w. z Bagdadu.

Baja (bajka, boy, boya) [niem. *Baie*, ang. *baize*] gruba, miękka, puszysta tkanina wełniana o podwójnym, luźno skręconym wątku, folowana i drapana, niekiedy tkana w kratę lub w pasy. Jako tani wyrób importowana do Polski od XV w., głównie z Anglii. Produkowana od

XVI w. w Gdańsku, na Śląsku i w Wielkopolsce, w XVIII w. także w manufakturach sukienniczych, w sztukach węższych i krótszych od sukna. B. używano na okrycia zimowe, odzież męską, podszewki, kaftany, ciepłe szlafroki.

Bajadera [fr. *bayadère*, port. *bailadeira*] – 1) tkanina ind., w kolorowe poprzeczne pasy, zapewne bawełniana; 2) tkanina jedwabna lub półjedwabna w barwne, drobnowzorzyste, poprzeczne pasy o zróżnicowanych → splotach (płócienny, rypsowy, atlasowy) niekiedy → lansowana metalowymi wątkami. Wyrabiana w Europie Zach. (Francja. Niemcy) w 2. poł. XVIII w.; 3) strój tancerki hinduskiej i jego fragment w postaci długiego woreczka zawieszanego na szyi od 2. poł. XVIII do 1. poł. XIX w. w stroju romantycznym.

Bajborak (bamberek, bayborak) [gr. *bambakeros*] – tkanina jedwabna, najczęściej wzorzysta (dwuosnowowa, trójwątkowa), niekiedy z metalową nicią. Wytwarzana w Chinach, Bucharze i Turcji. Od XVII w. używana w Polsce i w Rosji.

Bajka → baja.

Bajnegewanty → bigwanty.

Bajorek – cienkie druciki złote lub srebrne, skręcone spiralnie w sprężynki, o różnych grubościach i rozmaitych efektach powierzchniowych. Wyrabiany od XVIII w., używany w hafciarstwie i pasamonictwie.

Bakacsin [tur. *bohasy*] – barwiona na czarno tkanina bawełniana.

Bakenbarty → faworyty.

Balandran → palendra.

Baldach (baldachin, baudekin) [wł. *baldacco* – tkanina z Bagdadu] – ciężka tkanina jedwabna z metalową, złotą lub srebrną nicią. Wytwarzana na Wschodzie i w średniowiecznej Europie. Używana na baldachimy i strojne szaty.

Ballas → diament.

Balsamka [łac. *balsamum*] – banieczka, flakonik lub mała puszcza, najczęściej z oprawionego w złoto agatu lub kryształu, do przechowywania balsamów lub pachnidła. Rozpowszechniona w XVI–XVIII w., noszona jako wisior lub brelok przez przedstawicieli obu płci.

Balwierz → barwierz.

Bamberek → bajborak.

Bandela [fr. *bande*] – kobieca → przepaska często wykonana ze wstążki.

Bandlok [fr. *pendeloque*] kolczyk z wiszącym, podłużnym zakończeniem.

Bandolet [wł. *bandeliera*] – rodzaj krótkiej strzelby, zwykle z zamkiem kołowym, używanej w kawalerii, głównie w XVII w.

Baraczyk [ang. *barathea*] – 1) cienka, przezrzysta tkanina lniana o splocie płóciennym używana w XVII–XVIII w. na suknie i zasłony; 2) cienka tkanina półjedwabna lub wełniana importowana z Anglii w XVII w.

Barakan (barakat, barakin) [ar. *barrakan*] – tkanina wełniana lub półwełniana o osnowie jedwabnej lub bawełnianej. Od średniowiecza wyrabiana w Niderlandach. Importowana do Polski, a produkowana u nas w XVIII w. Używana na letnią odzież męską, suknie, spódnice.

Barchan (barchwa) [ar. *barrakan*] – miękka tkanina półwełniana, lniano-bawełniana lub bawełniana, rzadziej czysto wełniana, grubsza od → flaneli, o splocie skośnym, ewentualnie atlasowym, lewostronnie drapana, barwiona w żywe kolory lub drukowana. Pochodzi z krajów ar., znana w Europie od X w., w Polsce od XIII w. Wyrabiana głównie na Śląsku i w Małopolsce przez barchanników zrzeszonych w cechy od XV w. B. używano na lżejszą odzież, podszewki, ciepłą bieliznę, szlafroki, spódnice, ubranka dziecięce itp.

Barchannik (parchannik) – wytwórca barchanu.

Barchwa → barchan.

Baretko – złota lub szychowa ozdoba ubiorów w Krakowie w XVIII w.

Barki – skóra futerkowa wyprawiona z przedniej części skóry barana. wraz z nogami.

Barło → berło.

Barette [fr.] – męska czapka dziana z wełny, spilśniona, z główką w formie długiego worka, przierzucaną do przodu lub do tyłu. We Francji noszona od pocz. XV w., w Polsce do k. tegoż stulecia.

Barszczowy – czerwień buraczanego barszczu.

Bart [niem. *Bart* – broda] 1) w XV w. część zbroi chroniąca brodę i szyję; 2) w XVI w. → zasłona, → zawój, → chustka.

Baruka – okrycie kobiece, zwykle podbite futrem, noszone w 2. poł. XVII w.

Barwa [średniow. niem. *Varve* – barwa] – od XV w. 1) ozdobna tkanina, kosztowny strój; 2) komplet odzieży jednego koloru, liberia, uniform związany od średniowiecza z b. herbów; 3) róż, bielidło; 4) kosmacizna na tkaninie; 5) sposób postępowania, obyczaj.

Barwica (barwiczka) – 1) róż służący do malowania twarzy, czerwienidło, rumienidło; 2) włos postrzygany z sukna.

Barwierz (balwierz) – fryzjer, golibroda, kąpielowy, felczer.

Barwniki – związki organiczne, mineralne i syntetyczne, nadające kolor wyrobom włókienniczym oraz skórze. Po 1860 r. także wytwarzane sztucznie.

Baskina [fr. *basquine*] – 1) czarna, szeroka spódniczka hiszp., noszona pod suknią na → fortugałach, znana od k. XV w.; 2) dolna część

obcisłego stanika, doszywana w talii. sięgająca do bioder lub niżej, bywała gładka, marszczona, układana w fałdy lub kloszowa, otwarta z przodu. Występuje w modzie eur. od renesansu.

Bastas – cienka, przezroczysta tkanina lniana lub bawełniana. Jednobarwna lub drukowana. Wyrabiana w Indiach we wczesnym średniowieczu i Importowana do Europy.

Basztyk [tur. *Basztyk* – nakrycie głowy] – męskie nakrycie głowy, rodzaj kaptura z filcu lub grubego sukna, z długimi końcami wiązany pod brodą lub wokół szyi. Wprowadzony w poł. XVIII w. do ubiorów armii ros., później element pol. i ros. odzieży dziecięcej.

Baszt – lniana lub konopna tkanina, często barwiona na różne kolory. Używana w Polsce w XVIII w. na podszewki i tanią odzież.

Batafia (batawia) – jedwabna lub półjedwabna tkanina importowana zapewne z Holandii w XVIII w.

Batalon [fr.] – ozdoba kobieca, często z koronkami, noszona w XVIII w.

Batawia → batafia.

Batik [jaw. *mbatik* – rysować] – technika zdobienia tkanin polegająca na pokrywaniu ich powierzchni wzorami z ciekłego wosku lub innych mas rezerwujących, przy pozostawieniu tła, które przyjmuje barwę po kąpieli farbiarskiej. Powtarzany proces przemiennej „aplikacji” rezerważu i kąpieli farbiarskiej daje różne kolory wzorów na coraz ciemniejszym tle. B. znano już w star. w Egipcie, Chinach i Japonii. We wczesnym średniowieczu wytwarzany w Indiach i w Indonezji, zwłaszcza na Jawie, gdzie osiągnął najwyższy poziom techniczny i artystyczny. B. znany był także w Afryce: w Europie od XVII w.

Batorówka → szabla.

Batuch → botloch.

Batyst [fr. *Batiste*: od imienia wynalazcy Baptiste Chambray] – najdelikatniejsza, cienka, gładka i miękka tkanina lniana lub bawełniana o splocie płóciennym, surowa lub bielona. Jednobarwna lub drukowana. B. produkowano od XIII w. we Francji, później w Niemczech, Włoszech i najlepszy we Flandrii. W Polsce wyrabiano go na Śląsku i w XVIII w. w manufakturze grodzieńskiej. Używany jako lekka tkanina odzieżowa i bieliźniana oraz na dodatki w modzie kobiecej, np. mankiety. → gorsy, chusteczki lub czepki.

Baty sycylijskie (auryfryzya) – bogato haftowane tkaniny jedwabne z dekoracją z metalowych nici, pereł i szlachetnych kamieni.

Baudekin → baldach.

Bauernpelz [niem.] – w cechu kuśnierskim na Dolnym Śląsku, w XVI w., określenie futra chłopskiego czyli baraniego kozucha.

Bawełna [niem. *Baumwolle*] – włókno naturalne otrzymywane z pokrywy nasion rośliny o tejże nazwie. Produkcja tkanin półbawełnianych i bawełnianych istniała we Włoszech od XIII w. W Polsce rozwinęła się ona na Śląsku i w Małopolsce od XV w., głównie półbawełnianych → barchanów, a na wielką skalę w Łodzi i okolicach, w 1. poł. XIX w.

Bawełnica (bawełniak, bawełnianka, bawełniczka, bawełnik) – 1) gruba tkanina bawełniana lub o bawełnianej osnowie i wełnianym albo bawełnianym wątku; 2) przędza bawełniana, zwłaszcza czerwona, używana na szlaczki w płótnie w kratę i innych tkaninach; 3) odzież uszyta z tych tkanin, zwłaszcza spódnice i chusty kobiece.

Bawet [fr. *bavette*] – 1) pelerynka lub narzutka damska w XVIII w.; 2) w XIX w. także zdobiony staniczek.

Bawole pasy – p. wełniane bardzo cienkie i delikatne, szerokie na dwa łokcie (ok. 115 cm), o gładkim → wciążu, wzorzystych szlaczkach i zdobionych głowach, w typie dekoracji per.-ind. tkanin. Tło zielone,

pomarańczowe, karmazynowe lub białe, cienkie frędzle, ornament roślinno-kwiatowy. Z racji cienkości zwane obrączkowymi lub pierścieniowymi, gdyż można było je przez nie przeciągnąć. Wytwarzane w Chinach lub Indiach. W k. XVII i w XVIII w. przywożone do Polski przez Ormian.

Bawolet [fr.] – czepek wieśniaczek fr., od XVII w. okrywający także kark. W XVIII i XIX w. pojawił się w pol. stroju mieszczańskim.

Bayader [od nazwy hinduskich tancerek] – podłużny woreczek jedwabny lub z perłowej siatki, barwny, w poprzeczne pasy, zakończony baryłeczką, noszony na szyi w XVIII w.

Bayborak → bajborak.

Bazylianka [od nazwy prawosławnego zakonu Bazylianów] – najtańszy gatunek grubego, niefarbowanego sukna, wyrabiany w XVII–XVIII w. w klasztorach, przeznaczony na habity zakonne.

Bączyk – obrączka lub pierścień w Wielkopolsce, w XVI–XVIII w.

Bąkart → greża.

Bechter (bechtyr) [tur. *bekter* – pancierz] – rodzaj pancerza z płytek stalowych i plecionki koleczej używany w XVI w.

Begiezka → bekiesza.

Bejngewanty → bigwanty.

Bekiesza (begiezka, bekeska, bekies, bekieszka) [przypuszczalnie od nazwiska Kaspra Bekiesza, pułkownika na dworze Stefana Batorego] – okrycie zimowe, luźno krojone, podbite futrem, z tyłem podobnym do → kontusza, noszone w XVI–XVIII w.

Bela – [niem. *Ballen* – zwój, paka] – miara niektórych towarów. Jak płótno, sukno. B. sukna zawierała 10–20 → postawów.

Beldeza (beldera) – tkanina określana w staropolskich zapisach jako „materyjka sztuczna”, tj. sprzedawana w krótkich sztukach.

Belemnity – skamieniałe szczątki wymarłych głowonogów, określane jako „pazury diabelskie” lub „strzałki piorunowe”, używane jako ozdoby.

Belson → melzon.

Bengal – tkanina półjedwabna, zwykle wzorzysta, lekka jak muślin, wytwarzana w Bengalu, prowincji Indii.

Berbec [tur.] – bawełniana tkanina tur., używana w XVI–XVII w., głównie na podszewki.

Berben [per. *bärbänd*, tur. *berbend* – z per. pas] – barwna, wzorzysta tkanina per. znana w Polsce w XV–XVIII w.

Berdysz [węg. *bardysz*] – rodzaj topora bojowego o szerokim, półksiężycowatym ostrzu i krótkim drzewcu, używany w XVI–XVII w. w zach. Europie i Rosji. W Polsce od ok. 1674 r., mniejszy od pierwowzoru, jako broń piechoty i dragonów.

Beret (bieret, bierlet) [łac. *birretum*] – nakrycie głowy, częściej noszone przez mężczyzn, od XV w. powracające w modzie eur. Jako okrągła, płaska czapka z filcu, spilśnionej dzianiny, aksamitu lub Innych tkanin, zdobiona piórami, galonem lub klejnotami. B. był szczególnie rozpowszechniony jako nakrycie głowy Basków i Bearneńczyków. Używali go też marynarze, wojskowi i studenci.

Beretta [wł.] – czepek kobiecy nakładany na tył fryzury, noszony zwłaszcza w l. 1470–80, we wł. ubiorze renesansowym.

Berkan – tkanina odzieżowa sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Berlacze [niem. *Bärenlatschen*] – obuwie zimowe, zwykle z cholewami, podbite niekiedy niedźwiedzim futrem lub modelowane z filcu.

Berło (barło, berła, perła, piorło) [łac. *ferula* – laska. kij?] – 1) krótka ozdobna laska, godło dostojęstwa i najwyższej władzy, tak monarszej, jak sędowniczej. Od średniowiecza b. uniwersyteckie to

oznaka godności rektorskiej: 2) b. myśliwskie – laska z poprzeczką itp. służąca podczas łowów do sadzania sokoła lub jastrzębia.

Bermyca [niem. *Bär* – niedźwiedź, *Mütze* – czapka] – wysoka i szeroka wojskowa czapka, często z niedźwiedziego futra, od XVIII w. noszona przez gwardzistów i doborowe kompanie różnych krajów.

Bernardyńskie sukno – jeden z najtańszych i najgrubszych jego gatunków, wyrabiane w klasztorach bernardyńskich w XVI–XVIII w. z przeznaczeniem głównie na zakonne habity.

Bernie [hiszp. *sbernta*] – asymetryczny płaszcz bez rękawów narzucany na jedno ramię w hiszp. modzie męskiej w XIII w., kobiecej od XIV do XVI w., później od XV w. w modzie wł., od XVI w. we fr., a w Anglii w XVII w.

Bernienie [staroczes. *brněni*] – w XVI w. zbroja, pancerz, koleczuga.

Berta [fr. *berthe*] – szeroka opaska z koronki i jedwabiu, rodzaj kołnierza przy dekoltach sukni secesyjnych, naśladowujące przybrania z koronek, noszone w XVII w.

Beryl – jeden z cenniejszych kamieni szlachetnych. B. pospolity. Jest przeświecający lub mętny, zielonawobiały, słomianożółty lub woskowożółty. B. szlachetne są przezroczyste i intensywnie zabarwione, np. → szmaragd, → akwamaryn, → morganit, → heliodor.

Bestorg – gorset kobiecy uszyty według mody zach. z naszyciami barwnymi, noszony we wsch. Małopolsce w XVIII–XIX w.

Bestra (pastra) – określenie barwnie tkanej lub drukowanej odzieży, używane w XVI–XVII w.

Betalety – ozdoby czepców lub narzutki noszone w Wielkopolsce w XVIII w.

Bękart → greża.

Białe szaty (chusty, rzeczy) – odzież uszyta z płótna.

Białogłowa – staropolskie określenie kobiety pochodzące od barwy białych → czepców i → podwik stanowiących kobiece nakrycie głowy.

Białoskórnicstwo – garbowanie skór baranich, cielęcych, sarnich, jelenich i łosiowych ałunem glinu, otrębami, solą i żółtkami lub wyprawą tłuszczową → zamszownictwo. B. było znane w Europie zach. od wczesnego średniowiecza. W Polsce pierwsze cechy b. zorganizowały się w XV w. i były wyposażone w → folusze, w których garbowano skórę przez wbijanie tłuszczu w tkankę skórą. Skór garbowanych wyprawą b. i zamszowniczą używano na odzież, obuwie i rękawiczki.

Bicorne – kapelusz stosowany.

Biedermeier [niem.] – styl ubiorów noszonych w 2. ćwierci XIX w. W stroju kobiecym były to suknie ściśnięte w pasie z szerokimi spódnicami, w męskim – fraki lub surduty, długie spodnie i → cylindry.

Bieguńska czapka – noszona przez biegunów, czyli posłańców.

Biel – w XVI w. biała szata, ubiór, bielizna.

Biele → bielka.

Bieliczka → bielka.

Bielidło – mączka do bielenia twarzy, znana od końca XVI w.

Bielina – futro z białych zajęcy, tańsze od → popieliczego.

Bielistka → bielka.

Bielizna – 1) odzież noszona pod wierzchnią, głównie koszula, używana w Europie od średniowiecza; 2) w XVI w. także biała plama, centka, blizna; 3) szuba z popielic lub wiewiórek.

Bielka → bielka.

Bielka (biele, bieliczka, bielistka, bielka) – popielica i futro wyprawione ze skóry tego zwierzęcia.

Bieńda → binda.

Bieret → beret.

Bieretek → biretek.

Bierka – tur. lub wołoska owca z tłustym, okrągłym ogonem. Do Polski importowano także egipskie b. czarnej lub szarej barwy.

Bierlet → beret.

Bierlit → biret.

Biertet → biret.

Bieryt → biret.

Biesażka (bieszosa) – worek podróżny, torba do pieniędzy, używana w Poznaniu w XVI–XVII w.

Bifa (biffa) [fr. *biffe*] – tkanina wełniana z czesankowej przędzy wytwarzana w średniowieczu, zwykle była tkana w pasy i uważana za produkt średniej jakości.

Bigwanty (bajnegewanty, bejngewanty, wingwanty) [średniow. niem. *-Beingewant* – okrycie nóg] – część uzbrojenia ochronnego na nogi używana w XIV–XV w.

Binche – koronka klockowa wyrabiana w Binche, m. w Belgii.

Binda (blenda, bindał) [średniow. niem. *Binde*] – 1) w XVI w. nakrycie głowy, zawój, czepiec, opaska, przepaska, wiązadło: 2) później przepaska kobieca i męska taśma lub opaska, używana zwłaszcza w mundurze wojskowym.

Binek – obszycie koszuli koronką binche, znane w Poznaniu w XV111 w.

Bineta → peruka.

Binisz – długie okrycie, obciste u góry i fałdziste od pasa, noszone na pograniczu Polski z Mołdawią.

Binokle (pince nez) [fr. *binocle*] – okulary utrzymywane na nosie za pomocą uchwytu (fr. *pince-nez* – szczypiącego nos) lub podtrzymywane ręką.

Biret (bierlit, bieret, bieryt) [łac. *birretum*] – nakrycie głowy noszone we Francji od XIII w., a w Polsce od XV w., wykonane z filcu, sukna, aksamitu lub dzianiny, zwykle czworokątne, używane dotychczas przez duchowieństwo, w barwach związanych z określoną godnością. Od późnego średniowiecza było oznaką doktorską profesorów wyższych uczelni podczas oficjalnych wystąpień, sędziów, prokuratorów i adwokatów podczas przewodu sądowego. Noszone także przez Żydów.

Biretek (bieretek) – 1) kobiece nakrycie głowy w kształcie biretu, zdobione piórami i kłamrami z drogich kamieni, noszone w Polsce w XVI w.: 2) męskie berety aksamitne lub sukienne, często podszyte płótnem.

Bisior [łac. *byssus*] – 1) cienkie, kosztowne płótno lniane wytwarzane od star, w krajach Bliskiego Wschodu: 2) cienka tkanina lniana lub lniano-wełniana, może barwiona purpurą, używana w Polsce jako odzieżowa i ozdobna: 3) wiązka jedwabistych nici uformowana z krzepnącej wydzieliny aparatu bisiorowego niektórych małżów morskich, służąca im do zakotwiczenia się lub budowy oprzędów. W starożytności i średniowieczu b. używano do wyrobu cennych, mocnych tkanin o jedwabistym, złocistym połysku.

Bisiorki – paciorki. W XVIII w. rodzaj koralików nawlekanych na nitkę i noszonych na szyi.

Biustonosz → napierśnik.

Bizoki – wełniane, długie ciemne spodnie z czerwoną wypustką na bocznych szwach nogawek, noszone na Śląsku.

Bizuteria [fr. *bijou*] – wyroby złotnicze i jubilerskie do ozdoby ciała i stroju.

Blach (blacha, piach, placha, plech, płach) [staroczes. – *blech, plech*] – 1) w XV–XVI w. część zbroi osłaniająca piersi lub plecy, pancerz → kirys; 2) złota ozdoba czapki, noszona np. przez wielkiego kniazia moskiewskiego, a także przez kapłana żydowskiego.

Blachownica (plachownica) – w XV–XVI w. część zbroi osłaniająca ręce, rękawica.

Bładoróżowy – kolor kwiatu dzikiej róży.

Błamarantowy – kolor czerwono-różowy, rozbielony.

Blanchard [fr.] – tkanina z wełny chesankowej wytwarzana w średniowieczu we Francji, Hiszpanii (blanqueta) i Flandrii (bruneta).

Blanta (planta) – suknia kobieca noszona na Kujawach w XVII w.

Błaszka – zdrobnienie od nazwy → blach, w XVI w. ozdoba czapki kapłana żydowskiego.

Blech – pomieszczenie i teren przeznaczony do bielenia tkanin i ich apretury, usytuowany zwykle w pobliżu łąk nadrzecznych, na których poddawano tkaninę bieleniu przez działanie wody i promieni słonecznych. B. istniały w Polsce co najmniej od XIV w.

Blewiązka – w XV w. tasiemka z plecionki.

Bliaud [fr.] – długa wierzchnia szata mężczyzn i kobiet noszona od XI do XIII w., przylegająca od góry, w wersji kobiecej sznurowana po bokach, z ozdobnymi rękawami.

Blonda (blondyna) [fr. *blond*] – koronka klockowa, najczęściej wykonywana z kremowego. nie bielonego jedwabiu, niekiedy barwna, lniana. Wyrabiana we Francji, może też w manufakturze koronek w Grodnie, w l. 70. XVIII w.

Blucbrach → bruzblach.

Blumerowskie reformy (reformy) – szerokie, zebrane w kostkach spodnie kobiece, na wzór szarawarów, propagowane przez Amelię

Bloomer (USA) dla emancypujących się kobiet. Noszone do bluzek, niekiedy także z wąskimi spódnicami jako ubiór sportowy w 2. poł. XIX w.

Blusbrach → bruzblach.

Bluskier → bluzgier.

Bluza [fr. *blouse*] – luźna, górna część męskiej i kobiecej odzieży, kroju tuniki, noszona początkowo jako ubiór roboczy.

Bluzgier (bluskier, bruslać, bruslak, bruszlak, brzuszlak, buskier) [niem. *Brustblech*] – 1) płat tkaniny tej samej barwy co → żupan, chroniący jego przód przed zabrudzeniem w miejscu widocznym spod → kontusza: 2) w XVIII w. narzutka damska, bądź ozdobne okrycie dekoltu.

Błam – określona liczba skórek futerkowych, służąca do podbicia ubioru lub okrycia.

Bławat (bławatek, bławay, chaber) – niebieska tkanina jedwabna, używana w średniowieczu, później każda tkanina tego rodzaju. Bławatnikami zwano tkaczy jedwabiu i kupców handlujących tkaninami jedwabnymi.

Bławatny – od XV w. kolor niebieski, nasycony.

Bławay → bławat.

Bławay – kolor niebieskawy, zbliżony do → bławatu.

Błękitnia – w XV w. błękitna odzież.

Błękitnidło – barwiczka do twarzy służąca w XVIII w. do zaznaczania błękitnych żyłek.

Błękitny – kolor jasnoniebieski, nienasycony.

Błyskotki (błyszczadła) – świecące ozdoby kobiece noszone w XVIII w.

Bobak – futro ze zwierzęcia szczirowatego z rodziny wiewiórek.

Bocik → bot.

Bockorki → boczkorki.

Bockurki → boczkorki.

Boczak – w Wielkopolsce, w XVI–XVII w., rodzaj stanika lub gorsetu.

Boczkorki (bockorki, bockurki) [węg. *bocskor*; słow. *bočkor*] – ciżmy typu wsch., o płaskiej podeszwie, sięgające do kostek, noszone w XVI–XVII w.

Bodloch → botloch.

Bodziec (bojec) – kolec przy ostrodze, określenie z XVI w.

Bohaz (bohaza) [tur. *bohazy?*] – od XVI w. określenie chusty lub szala.

Bojec → bodziec.

Bokobrody → faworyty.

Boksornica – w XVI w. ubiór, zwykle kobiecy.

Bolero [hiszp.] – 1) krótka kamizelka męska noszona w modzie hiszp., w XVI–XVII w.; 2) krótka kamizelka kobieca bez rękawów lub z krótkimi rękawami, noszona na suknię od 1. poł. XIX w.; 3) kapelusz o podwiniętych brzegach ronda, zdobiony pomponami, przyjęty z Hiszpanii w XIX w., noszony w ubiorze męskim, kobiecym i dziecięcym.

Bombazyn (bomba, bombast, bombaz, bomzyn, bumbzajn) [wł. *bombasina?*] – lekka tkanina półwełniana. o wątku z gorszej wełny czesankowej i osnowie lnianej, konopnej, bawełnianej, rzadziej jedwabnej, tkana zwykle splotem skośnym, poddawana zabiegowi gotowania w naprężeniu. Jako tania tkanina odzieżowa produkowana w krótkich i wąskich sztukach w XIV–XV w. w Holandii i Anglii, od XV w. w Gdańsku i na Śląsku, w XVII w. także w Toruniu, Elblągu i Królewcu.

Bombycina → galeta.

Bombycinum → galeta.

Bombycyna → galeta.

Bomzyn → bombazyn.

Bonet [fr. *bonnet*] – czepeczek z gazy, batystu, muślinu, wstążek i koronek noszony w XVIII w.

Bonnet [fr.] – nazwa każdego męskiego i kobiecego nakrycia głowy, które nie jest kapeluszem, czyli nie ma ronda. W star. formę tę miały nakrycia głowy Frygijczyków. W średniowieczu nazwą tą określano głównie męskie nakrycia głowy, w okresie nowożytnym – lekkie czepki kobiece.

Boradek (boracik, boratek) – tkanina wełniana lub półwełniana o jedwabnej osnowie, barwiona, importowana do Polski z Europy zach. od XVII w. Używana na lżejszą odzież.

Bordiura [fr. *bordure*] – ozdobny pas stanowiący dekoracyjne obramowanie tkaniny.

Boronczuk → burunczuk.

Bort → diament.

Borta (burta) [niem. *Borte*] – różnej szerokości wzorzysta taśma, wąska tkanina lub jej płat, z jedwabiu, wełny, lnu. czasem z metalowymi nićmi, z wzorami, herbami, napisami. Znana od star. Persji. W Europie produkowana co najmniej od XV w., głównie we Włoszech i Kolonii. B. aksamitna często importowana do Polski.

Borytas – odmiana szmuklerskiego sznurka.

Bot (bocik, botek, but) [łac. *botta*] – termin używany w Polsce od XV w., określający różne typy męskiego i kobiecego obuwia.

Botal – koronka lub ozdoba pasamonicza, używana w XVIII w.

Botek → bot.

Botloch (batuch, bodloch, botuch) [niem. *Badtuch*] – od XVI w. określenie okrycia kąpielowego z rękawami, służącego „do wychodzenia z łaźni”.

Boton [fr. *bouton*] – guz, guzik, określenie używane od XVI w.

Botuch → botloch.

Boty – obuwie sukienne lub filcowe, zwykle podbite suknem i z wysoką cholewą.

Boucassin [fr.] – kosmata tkanina bawełniana, używana na podszewki pikowanych ubiorów, znana w XIV–XV w.

Bougran (bouqeran) [fr., przypuszczalnie od → byss lub m. Buchar] – 1) cienka tkanina płócienna importowana ze Wschodu; 2) od XVII w. konopna tkanina o splocie płóciennym, gumowana i kalandrowana, używana do usztywniania odzieży.

Bouracan (burakan) [fr.] – gruba, nieprzemakalna tkanina wełniana, w procesie apretury kilkakrotnie gotowana w naprężeniu i maglowana. Używana w XVII i XVIII w. na okrycia.

Bourre de soie (bourre de coton) [fr.] – tkaniny jedwabne lub bawełniane, barwne i lekkie, używane w XVIII w.

Bourse (coiffure en bourse) [fr.] – w XVIII w. woreczek z czarnej tafty, do którego wsuwano włosy fryzury lub męskiej peruki, aby chronić kołnierz przed pudrem.

Boy → baja.

Bóbr – okrycie, kołnierz lub inne przybranie futrem z wyprawionej skóry bobrowej. Dobrze spilśniająca się sierść bobra już od wczesnego średniowiecza służyła do wyrobu najlepszych, filcowych nakryć głowy.

Brabanckie towary – określenie różnych wyrobów włókienniczych i innych, importowanych z Brabancji w pld. Niderlandach. Najczęściej były to tkaniny, dzianiny, kapelusze, pasamony, wstążki i inne dodatki do odzieży.

Braceleta (bracelet) [starofr. *bracelet*] – naramiennik, bransoleta, określenie z XVI w.

Braie [fr.] – płócienne, krótkie spodnie męskie noszone jako bielizna na Zachodzie Europy w XI–XV w.

Brajcary (brajcarki) – metalowe haczyki, na których zawieszano pas szabli.

Brajtszwanc → astrachan.

Brakselka → manela.

Brama (bram, bramek, bramik, bramka, branka, brom) [niem. *Brame*] – 1) obramowanie listwą materiału, falbaną, haftowanym szlakiem lub pasamonami wszelkich strojów w Polsce od XV do XIX w.; 2) ozdobna część pol. kobiecego czepka z XV i 1. poł. XVI w., naszywana perłami lub złotogłowiem.

Brandebura (brandebura, brandenburla, prandytura) [fr. *brandebourg*] – suknia zimowa lub okrycie damskie zdobione pasmanterią, noszone w XVII i XVIII w. „Brandebourgs” to rzędy pasmanteryjnych pętlów modnych w tym czasie we Francji, w mundurach husarskich i ubiorze cywilnym. Nazwa ozdoby przeniosła się na strój.

Branka → brama.

Bransoleta → manela.

Braszleta → manela.

Brazylia (brezylia) [hiszp. *brasa* – żar ognia] – barwnik czerwony, importowany z Ameryki.

Bredlest → breklest.

Brekla → brykla.

Breklest (bredlest, breklass, breklast, breklaszt, breleszt) [niem.?] – tanie importowane sukno używane w XVII i XVIII w.

Brelok [fr. *breloque*] – ozdobny wisiołek wykonywany ze szlachetnych metali, półszlachetnych kamieni, kości, koralu, szkła, przyczepiany do bransoletki, zegarka, dewizki, paska itp. Modny w XVII–XX w.

Bret (breta, bryt) [niem. *Breite* – szerokość] – 1) szerokość tkaniny: 2) od XVI w. klin w odzieży lub ozdobna w niej wstawka, lamówka. Używano określenia „ubiór w brety”.

Brez → bryż.

Brezent [hol. *pressenning*] – gruba, mocna tkanina z roślinnych włókien (len, konopie), bardzo gęsta, tkana splotem płóciennym, impregnowana. Produkowana co najmniej od XVIII w., używana na nieprzemakalną odzież, okrycia, plandeki i namioty.

Brezylia → brazylia.

Breza → kreza.

Bręga – pręga.

Brodcem → brozcem.

Broderować [fr. *border* – obszyć, *broder* – haftować, upiększać] – obszywać, lamować, wykańczać haftem. Określenie używane od XVII w.

Brokat (brokadaya) [łac. *broccatum*] – określenie tkaniny wzorzystej, w której tle lub wzorze występuje nić metalowa, złota lub srebrna. Zaleca się obecnie ściślejsze określenie – „tkanina brokatowa». B. wytwarzano od IX w. w Hiszpanii, później we Włoszech, Turcji, Persji, od XVIII w. we Francji i innych krajach eur. Importowano go do Polski od XVII w., używano na bogate stroje świeckie i szaty liturgiczne.

Brokat aksamitny – aksamit, rzadziej → altembas, w którym partie tła albo wzoru wykonane są dodatkowym wątkiem metalowym złotym lub srebrnym, wprowadzonym technikami broszowania lub lansowania. Produkowano go od XV–XVI w. we Włoszech i Hiszpanii.

Brokatela (brukatela, burgatela, burkatela) [wł. *broccatello*] – gruba, wzorzysta tkanina półjedwabna, rzadziej lniana. Charakterystyczny relief wzoru uzyskiwano za pomocą grubego, lnianego podstawowego wątku i odpowiedniego naciągnięcia osnów i wątków w procesie tkackim. Wytwarzana od XV do XVII w. we Włoszech i Hiszpanii. Importowana do Polski zwłaszcza b. wenecka. Od 2. poł. XVII w. wyrabiana u nas jako tkanina półwełniana o osnowie lnianej, farbowana na żywe kolory i drukowana, przeważnie we wzory kwiatowe, naśladowała wzorzyste jedwabie. Używana jako tkanina dekoracyjna i odzieżowa z przeznaczeniem na suknie, męskie kamizelki i szaty liturgiczne.

Brom → brama.

Bronatnia → brunatnia.

Brost → broszcz.

Brostblach → bruzblach.

Brosza [fr. *broche*] – ozdoba o różnych kształtach, wykonywana zwykle ze szlachetnych materiałów i zdobiona różnymi technikami; przypinana do sukni, kołnierza lub spinająca części ubioru, znana w Bizancjum i w średniowieczu, szczególnie modna w XVII–XVIII w.

Broszcz (brost, brostkowany) – obszycie od dołu sukien i spódnic kobiecych w XVII i XVIII w.

Broszek – ozdoba używana w XVII w.

Broszowanie [fr. *brocher*; niem. *broschiert*] – technika wykonywania wzoru na tkaninie dodatkową przędzą, najczęściej wątkiem. Metalowa lub jedwabna, rzadko wełniana lub lniana nić broszująca występuje tylko w miejscach tworzenia ornamentu. Technika b. wątkiem znana była już w tkactwie chiń. epoki Han (206 p.n.e. do 220 n.e.), od VII w. w tkactwie Wschodu, a od XI w. w hiszp., upowszechniona we Francji w XVIII w. Używano jej głównie w tkactwie jedwabiu.

Brozcem (brodciem) – w XVII i XVIII w. określenie sposobu noszenia czapki lub męskiego okrycia wierzchniego. Czapkę wkładano na bakier, a okrycie wkładano tylko na jeden rękaw.

Brucbrach → bruzblach.

Brukatela → brokatela.

Brukiesz [niem. *brugisch* – z Brugii?]- w XVI w. określenie odzieży, najczęściej zakonnego habitu, uszytej z tkaniny o tej nazwie.

Brunatnie (bronatnia) – tania część odzieży noszona od XVI w. W następnym stuleciu zalecano, aby senatorowie nosili ubiory tej barwy, uszyte z tkaniny wykonanej z niefarbowanej wełny.

Brunatny – kolor przejściowy pomiędzy błękitem a czerwienią. Dopiero w XIX w. brązowy.

Brunet → burnet.

Brusblach → bruzblach.

Brusłać → bluzgier.

Bruslak → bluzgier.

Brusprach → bruzblach.

Brustpłat [niem. *Brustplate*] – napierśnik, część zbroi w XIV w.

Bruszlak → bluzgier.

Bruzblach (brusblach, brucbrach, blusbrach, brusprach, brostblach, lucbrach, rusblach) [niem. *Brustblech*] – w XIV–XV w. napierśnik, część zbroi.

Bryczesy [ang. *breeches*] – spodnie wojskowe lub do konnej jazdy, zwężane na łydce, noszone od przełomu XVIII i XIX w.

Bryduje (brydnie) – ozdoby wycinane z aksamitu, używane w XVII w.

Brygandyna [fr. brigandine] – 1) skórzana lub sukienka kurta naszywana metalowymi kółkami lub płytkami, uzbrojenie ochronne znane w zach. Europie już w V w., w Polsce w XII–XIV w.; 2) w zach. Europie w XV w. półzbrojek z zachodzącymi na siebie poprzecznymi płytkami lub metalowymi pierścieniami.

Brykla (brekla) [niem. Pröckel] – rogowe lub trzciniowe usztywnienie gorsetu.

Brylant → diament.

Brynda [biał. perebrynduwaty] – w XVI w. błyskotka, ozdoba kobiecego stroju, może także cały ubiór.

Brystach – napierśnik noszony przez Żydówki jako oddzielny przód stanika w formie tkaniny zakończonej u góry dwiema wstążkami do wiązania, a u dołu przytrzymującą ją w pasie zakładką. Był on obficie zdobiony haftem lub metalowymi koronkami.

Bryt → bret.

Bryż (brez, bryz, bryzik, bryżyczek, bryżyk) [średniow. niem. Brise – obramowanie] – od XIV w. przybranie odzieży, kryza, haft, bramowanie. W XVII–XVIII w. termin b. używany był w znaczeniu gorsu żabotu.

Brzeczka – roztwór wodny roślinnych garbników. Użycie kolejnych b. o coraz większym stężeniu doprowadzało do wygarbowania skóry.

Brzoskwiniowy – 1) żółtawy kolor owocu brzoskwini; 2) bladoróżowy. Jak kwiat jej zwyczajnej odmiany; 3) potocznie, niewłaściwie – kolor jasnołososiowy.

Brzuszlak → bluzgier.

Buch → bufa.

Bucha – 1) okrycie uszyte krojem → kierel, o odwiniętym kołnierzu, bez worka na plecach i wypustek; 2) w XVI w. także obszyta ubiorów.

Buchaler – tkanina tur. znana w Polsce w XVII–XVIII w.

Bucht – wypustka, szamerunek lub haft najczęściej stosowany w kobiecym stroju w XVI i XVII w.

Budka (kapotka) [fr. *capote*] – kapelusz damski z końca XVIII w. Początkowo było to wygięte, prostokątne rondo, które przywiązywano do głowy wokół policzków. W okresie I Cesarstwa b. to mała walcowata główka, rondo rozszerzone i zaokrąglone przy twarzy. W okresie Restauracji – rondo duże, sterczące nad czołem, zaokrąglone przy policzkach, później okrągłe z większą główką. B. robiono ze słomki, filcu lub tkanin, dekorowano wstążkami, falbankami, sztucznymi kwiatami, piórami i pasmanterią. B. noszono do l. 60. XIX w.

Bufa (buch, buf, bufik) [starofr. *bouffer*; niem. *Buff-Armel*] – 1) w średniowieczu brzezi zbroi podniesione na ramionach; 2) od XVI w. pas marszczony na brzegach tkaniny, tworzącej ozdobną wypukłość.

Bukaran (bukran) [fr. *bougran*] – lekka tkanina jedwabna, bawełniana, lniana lub z dwóch rodzajów przędzy, używana od średniowiecza.

Bukatowe skóry – wyprawione skóry rocznych cieląt.

Bukran → bukaran.

Bukur – cienka tkanina jedwabna, używana zwłaszcza w XVII w. na pograniczu z Mołdawią.

Buliony → epolety.

Bulla → bułła.

Bułat [tur. *pulet*, z per. *pulad* – stal] – 1) krótka wsch. szabla o krzywej głównej, z silnie rozszerzającą się częścią dolną zwaną piórem. Broń lekkich chorągwi janczarskich z czasów Jana Sobieskiego, używana jeszcze w XVIII w.; 2) nazwa stali damasceńskiej.

Buława (buławka) [kip. *baław*; *buławu*, ros. *bulawa*] – krótka laska zakończona ozdobną gałką, symbol władzy wojskowej. Składała

się z drzewca (metalowej laski) i kulistej, zwykle metalowej głowicy, często zdobionej złotem lub srebrem. W Polsce weszła w użycie w XVI w. Jako oznaka władzy hetmańskiej. Na Wschodzie jest to broń obuchowa.

Buła (bulla) [łac. *bulla*] – wypukła ozdoba odzieży używana w XVI w., główka złotego gwoździa.

Bumbzijn → bombazyn.

Bunda [węg. *bunde*] – 1) zimowa burka z filcu, sukna, niekiedy podbita futrem: 2) wełniana narzuta górali karpaccich.

Bunt – 15 sztuk skór futerkowych.

Buńczuk [tur. *bondżuk* – paciorek, talizman] – ozdoba w postaci chwastu z końskiego włosia, używana od XV w. na Bliskim Wschodzie. W Polsce od XVII w. to oznaka wyższej władzy hetmańskiej. Chwasty, których liczba zależała od piastowanej godności, umieszczano na ozdobnym drzewcu, zakończonym metalową kulą, półksiężycem itp. B. ujęty w ozdobną siatkę z kolorowych lub złotych sznurków zawieszano także na szyi konia.

Bura → burka.

Burakan → bouracan.

Burat (durat, durata) – tkanina wełniana wytwarzana w XVII w. w Zurychu, używana w Polsce w XVII–XVIII w.

Buratto [wł.] – rodzaj rzadkiej gazy z grubej przędzy podobnej do siatki, o dekoracji haftowanej różnymi technikami, rozpowszechniony we Włoszech.

Burdalon (burdon) [fr. *bourdalou*] – obramowanie lub złoty galon używany w XVII i XVIII w.

Burel [fr.] – szerokie sukno, średniej jakości, wyrabiane w średniowieczu w zach. Europie i sprowadzane do Polski.

Bureta [fr. *bourette*] – jedwabny surowiec odpadkowy do wyrobu tkaniny o tej samej nazwie.

Burgatela – brokatela.

Burgoneta → szturmak.

Burka (bura) [per., tur. *bürke* – płaszcz od deszczu] – 1) długie okrycie wierzchnie, często z kapturem, wykonane z filcu lub grubej tkaniny wełnianej; 2) wśród Słowian grube płótno tkane z farbowanej przędzy; 3) płat piłśni wełnianej, wielbłądziej, zajęczej lub króliczej, także wymodelowane z niego okrycie.

Burkatela → brokatela.

Burła [kaz. *burlat*] – bawełniana tkanina importowana z Turcji w XVII w.

Burnet (burning, burnit, brunett, brunet) [ang. *burning cloth*, fr. *brunete*] – palone sukno ang. wytwarzane w średniowieczu, w XIII w. głównie w Beverly. Znane w Gdańsku w XII w. Podczas apretury przypalano zbędne nici na powierzchni tkaniny.

Burnus (albornos) [gr. *birros*, ar. *burnus*] – 1) wełniana opończa z kapturem używana przez Arabów. Na ziemiach wsch. Rzeczypospolitej noszono b. zrabowane przez Kozaków; 2) peleryna z kapturem znana w modzie w 60. i 70. l. XIX w.

Burotka (gurotka) – lekka tkanina wełniana, z której szyto → czamary w 1. poł. XVII w.

Bursa [łac. *bursa*] – 1) od XV w. mieszek na pieniądze, worek, sakiewka; 2) od XVI w. sztywna, kwadratowa torebka do przechowywania → korporalu. Z tej samej tkaniny wykonywano → paramenty mszalne.

Burskie cyngatury [od Bursa m. w Turcji] – importowane z Turcji w XVII i XVIII w. tkaniny i pasy jedwabne.

Burszlak – okrycie kobiece noszone w XVII–XVIII w.

Burta → borta.

Burunczuk (buruńczuk, boronczuk) [tur. *büründžuk*] – tkanina z jedwabnej przędzy i metalowych, złotych lub srebrnych nici, importowana z Bliskiego Wschodu, używana w XVII–XVIII w. na suknie, zasłony itp.

Buskler → bluzgier.

Busto [wł.] – wenecka nazwa sztywnego, wydłużonego na przodzie stanika, noszonego w XV w.

But → bot.

Butonierka [fr. *boutonnière*] – 1) mały flakonik na kwiaty przypinany do kobiecego stroju balowego w XVIII i XIX w.; 2) dziurka w klapie marynarki, żakietu itp., w którą wkłada się kwiat lub miniatury odznaczeń.

Buzdygan [tur. *bozdaghan*] – broń obuchowa o groszkowatej, stalowej głowicy podzielonej na sześć–osiem piór, używana na Wschodzie do walki wręcz, oraz jako oznaka dowódcy. B. zdobiono zwykle bogato wsch. ornamentyką (inkrustacja, rzeźba itp.). Rozpowszechniła się w Polsce jako oznaka godności pułkowników, rotmistrzów, poruczników oraz mistrzów i starszych cechowych.

Byss [gr., łac. *bssos*] – cienka, kosztowna tkanina lniana wyrabiana w star. Egipcie i w średniowieczu z przeznaczeniem na drogie szaty.

Cabaciolum → jopula.

Cabacium → kabat.

Caban – dorosły baran, cap.

Cajg (ceich, cejg) [niem. *Zeug*] – tkanina wełniana lub półwełniana na bawełnianej osnowie, niekiedy bawełniana, z najgorszych gatunków surowca, zwykle o splocie skośnym, kolorowo tkana,

przeważnie w podłużne paski. Wyrabiana w krajach niem., od XVI w. na Słowacji i od XVII w. w Polsce. Najtańsza tkanina odzieżowa, używana głównie na spodnie i odzież roboczą.

Calceus [łac.] – w star. Rzymie trzewik przykrywający całą stopę, był przymocowany rzemykami krzyżującymi się na podbiciu i ponad kostką, miewał także długi, spiczasty nos.

Calèche → kolaska.

Caliga [łac.] – 1) obuwie żołnierzy i centurionów rzymskich, o grubej, nabitej gwoździami podeszwie i cholewce przykrywającej goleń. Przytwierdzano je rzemieniami, które pokrywały podbicie i dolną część nogi; 2) w inwentarzu z 1545 r. wymieniane są „caligae alias pończochy” – nogawice z tkaniny ze skórzanymi podeszwami; 3) w XVI– XVII w. określenie sukiennych lub skórzanych spodni szytych czasem krojem → pludrów lub → marynałów.

Całkowy – dorosły, określenie dojrzałego zwierzęcia futerkowego.

Całodwabny – w XVI w. wykonany z czystego jedwabiu.

Całun [starofr. *chaton*] – ubiór lub okrycie, w którym chowano zmarłego.

Canezou [fr.] – duży kołnierz lub pelerynka z marszczonym kołnierzykiem pod szyją, niekiedy z rękawami, sięgająca najdalej do paska, noszona w modzie fr. w l. 1799–1870, głównie w okresie romantyzmu. Uszyta z lekkich tkanin, najczęściej muślinu lub batystu, noszona zwykle na sukniach z długimi rękawami.

Cannelé → ryps.

Cannetillé [fr.] – złożony splot tkacki dający charakterystyczne krótkie żeberka na powierzchni tkaniny, tworzące jednobarwny wzór z małych prostokątów, w układzie szachownicowym przesuniętym. Także nazwa tkaniny o tym splocie, wzbogaconej nieraz broszowaniem lub lansowaniem metalową lub jedwabną nicią.

Capa [hiszp.] – kolisty, męski płaszcz hiszp., noszony od XVI w. Szyty z ciemnego sukna, sięgał do połowy łydki i bywał rozmaicie drapowany. Służył także jako okrycie matadora w walce byków.

Car – w Poznaniu, w pocz. XVII w. rodzaj futrzanej opuszki przy czapce.

Caraco → karako.

Carbotina [łac.] – obuwie star. Greków i Rzymian, głównie chłopów. Składało się z podeszwy z wołowej skóry, zawiniętej po bokach, przymocowanej rzemieniami krzyżującymi się na podbiciu i dookoła dolnej części łydki.

Carmagnole [fr.] – kamizelka rzemieślnicza należąca do ubioru rewolucjonistów fr. w końcu XVIII w.

Casaquin → kasatynka.

Čatma [tur.] – tkanina z aksamitnym wzorem i tłem o splocie atłasowym. Wyrabiana w Bursie od XV do XVIII w. z przeznaczeniem na stroje sultańskiego dworu.

Catogan [fr.] – wiązanie czarną wstążką męskich długich włosów lub tyłu peruki, znane w końcu XVIII w.

Cąber → czamber.

Cefalkowa → czwialkowa.

Ceich → cajt.

Cejg → cajt.

Cejlonit → spinele.

Cejtuchowe futro – w XVII w. określenie skóry futerkowej z czarnych lub farbowanych na czarno królików.

Cekin [wł. *zecchino*] – błyszcząca, cienka, złota lub srebrna blaszka, zwykle okrągła, z dziurką do przewlekania nitki. Od

XVIII w. element haftu na ubiorach liturgicznych, teatralnych, wieczorowych i ludowych.

Celadynowy [fr. *céladon*] – seledynowy, czyli kolor rozbielonej zieleni.

Celeste → kolor jasnoturkusowy.

Celicja → cylicja.

Celicyja → cylicja.

Celijówka – suknia kobieca, także chłopska, barwna, noszona w XVIII w.

Celowane futro – powtórnie zestawiane i zszywane z kawałków.

Celp (czelp) – w XVI–XVII w. kobieca ozdoba głowy lub lekka pelerynka z guzikami i pasamonami.

Celpa – 1) suknia lub lekki płaszczyk kobiecy z guzikami, noszony w 1. poł. XVIII w.; 2) damskie pantofle na wysokich obcasach noszone w XVII i XVIII w.

Celta [niem. *Zelt* – namiot] – tkanina z grubej przędzy używana na namioty, osłony pomieszczeń lub wozu oraz na ciepłe okrycia.

Cendal → sendal.

Cendat – tkanina jedwabna używana w XV w.

Centka → cętka.

Cep (cepy) – laska z wisiorami, żartobliwa broń błazna.

Ceplik (czeplik) [niem. *Zopf* – warkocz] – w XVI w. część ubioru kobiecego, przepaska na głowę, w XVIII w. warkocz.

Ceptrum → scepter.

Cepy → cep.

Ceregiele [niem. *Zärkel?*] – w XVI–XVIII w. ozdobne dodatki do kobiecego stroju.

Cerm → czerm.

Cernoressa → czarnoressa.

Cewka – rurka służąca do nawijania przędzy lub nici.

Cętka (centka, cętuska) [łac. *cinctus. cintum*] – w XV–XVI w. blaszka naszyta dla ozdoby na strój. Obok blaszek naszywano też wiśiorki metalowe, bursztynowe lub szklane.

Chaba → aba.

Chabelkowe → abelkowe.

Chaber → bławat.

Chainse [fr.] – spodni ubiór dla obu płci w XII w. Zwykle długa do stóp tunika z rękawami.

Chalcedon (kalcedon) – minerał, wypolerowany, ma połysk szklisty lub woskowy, bezbarwny jest zwykle zmętniały, biały: może być też szary, brunatny, żółty, zielony, czerwony lub niebieski.

Chałaj → hałaj.

Chałat (chylat, chylet, hilat) [ar. *chala'a* – zdjąć] – istniało osiem kategorii ch.–kaftanów, zależnie od ceny futra i wierzchniej tkani-ny, z jakich były wykonane. Ch. stanowiły dar – władca zdejmował okrycie i wręczał je dostojnikowi. W XVII w. nastąpiła zmiana zna-czenia terminu, którym zaczęto określać żydowską → kapotę lub → kaftan, wykonane z materiałów niskiej jakości.

Chamberguois [fr.] – jedwabna tkanina odzieżowa sprzedawana w Warszawie w XVIII w.

Chamcha → kamcha.

Chamois [fr.] – kolor skóry zamszowej, żółtopłowy.

Chantilly [od Chantilly, m. we Francji] – koronka klockowa, zwy-kle jedwabna, czarna, modna w XVIII i XIX w.

Chapeau bras → kapelusz stosowany.

Chapeau de parement [fr.] – aksamitny kapelusz na filcowym ste-lażu z wysoką główką, z metalową ozdobą na szczycie, na rozwi-niętych brzegach wykończony futerkim. W l. 1430–1440 noszony w modzie dworskiej, występuje w pol. zabytkach.

Chaperon [niem. *Schaperun*, *Gugel*] – kaptur szyty z fantazyjnie wycinanego sukna, noszony w XIII–XVI w.

Charapin – jedwabna lub półjedwabna tkanina odzieżowa sprzeda-wana w XVIII w.

Chausses [fr.] – nogawki z sukna, noszone w modzie zach. w XIII–XV w., niezłączone, przywiązywane do ubioru. Od 2. poł. XIV w. za-częto je zszywać jako nogawice spodni.

Chazuka → hazuka.

Chczitel – nieznana bliżej część kobiecego ubioru z XV w.

Chemise (koszulka) [fr.] – lekka muślinowa lub batystowa suknia kobieca, noszona w modzie paryskiej od ok. 1780 r. zdobiona niekie-dy tamborkowym haftem i przepasywana szarfą. W Polsce określana jako koszulka.

Chergedebr → serzedebr.

Chędostwo → ochędostwo.

Chiné [fr.] – jedwabna, rzadziej lniana lub bawełniana tkanina o splocie płóciennym lub atlasowym z efektem drgających, lekko za-mazanych smug lub wzorów barwnych zwanych w Polsce „mżący-mi”. Produkowana w Europie od k. XVII w. Jako wyraz orientalizacji tkactwa inspirowanego techniką → ikatu, popularna w XVIII w.

Chińszczyzna – w XVIII w. tkanina lub inny wyrób importowany z Chin bądź z Europy zach. naśladujący chiń. ornament.

Chiton [gr.] – płócienny ubiór star. Greków, pochodzenia jońskiego. znany od czasów Homera. W okresie archaicznym krojony kloszowo i plisowany, a w klasycznym dwa proste kawałki tkaniny zszywano po bokach i spinano na ramionach → fibulami. Dostojnicy i osoby starsze nosiły ch. długie, a młodzież i wojownicy – krótkie. Ch. kobiece miały odgięty na zewnątrz górny brzeg sięgający do pasa lub bioder; w okresie hellenistycznym ch. przepasywano pod piersiami i wydłużano z tyłu.

Chlajna [gr.] – w star. Grecji prostokątny płaszcz wełniany, spinany na piersiach lub prawym ramieniu. W czasach Homera odzież żołnierzy i wieśniaków. W rzeźbie epoki klasycznej w ch. przedstawiano filozofów.

Chlamida [gr.] – w star. Grecji wierzchnie okrycie męskie w formie prostokątnego płata wełnianej tkaniny, o trzech bokach prostych i czwartym zaokrąglonym, zapinana → fibułą na ramieniu lub pod brodą. Strój jeźdźców i podróżnych.

Chlor – aktywny chemicznie gaz, używany od XVIII w. do białenia płócien.

Chlorospinel → spinel.

Chłopiec (piesek) – narzędzie do ściągania obcisłych butów z cholewami, złożone ze stołeczka z podstawką.

Chłopka (pejzanka) [fr. *paysanne*] – szeroka, zwykle zmarszczona w pasie spódnica uzupełniona stanikiem. Rodzaj chłopskiej → rogówki w XVIII w., a → krynoliny w XIX w.

Choboty (czoboty) – 1) szerokie spodnie męskie do kolan, watawne i usztywnione, szyte niekiedy z wzorzystych tkanin, lub „rzezane”, tj. zdobione drobnymi nacięciami, noszone do ubioru szytego według mody hiszp. z XVI w.; 2) buty bez obcasów, z cholewami z barwnego safianu, noszone do stroju narodowego (czobot): 3) w XVI w. ozdoby męskiego stroju uszytego według mody wł. i hiszp.

Chochół – w XVI–XVII w. wysoka fryzura kobieca lub okrągły wierzch wysokiej czapki.

Chodaki – pantofle skórzane lub tekstylne na drewnianej podszewie, noszone przez obie płci w ubiorze ludowym całej Europy. Znane także w Polsce obuwiu z łyka lub najgrubszej skóry wyrabiane przez → pantoflarzy lub chodaczników w XVI–XVII w.

Cholewa – od XVI w. górna część długiego buta. W następnym stuleciu ch. sięgały wysoko, aż do biodra.

Chołoznie [ukr. *chološni*] – sukienne spodnie zimowe noszone przez wieśniaków w XVI–XVIII w.

Chomla (chomlica, chomelka) – w XVI w. przepaska na głowę podtrzymująca włosy. Do XVIII w. także ozdobny czepek damski.

Chopinos → muły.

Chrubiki – naszyca na czepkach noszonych w Wielkopolsce w XVII w.

Chryzoberyl (złotoberyl) – glinian berylu o kryształach zabarwionych na różne odcienie zieleni, niekiedy żółtawych lub brunatnych. Wysoko ceniony szmaragdowozielony lub trawiastozielony, zwany aleksandrytem, w świetle sztucznym zmienia barwę na czerwoną lub fioletowoczerwoną.

Chryzolit (kamień złoty, złotogorący, krisolit) – kamień szlachetny, żółty, w różnych odcieniach zieleni, czasem brunatny lub czerwony. Znany w Europie od wypraw krzyżowych, często używany w Polsce.

Chryzolit wschodni – handlowa nazwa zielonawego → szafiru.

Chryzopraz – kamień półszlachetny, odmiana chalcedonu o barwie jablecznozielonej, mętny, słabo przeświecający, czasem ma brunatne albo białe żyły lub smugi.

Chrzypt (chrzept) – futro ze skór z grzbietu różnych zwierząt.

Chusta (chustka, chuścisko, sudarium) – płat tkaniny lub dzianiny różnej wielkości i kształtu, używany jako okrycie głowy, szyi, ramion i całego tułowia, głównie przez kobiety; termin znany od XIV w. Ch. do nosa używano powszechniej od XVI w.

Chwast (kwast, kwost, kutas) [tur. *kutaz*] – wyrób szmuklerski w formie pędzla-wisióra wykonanego z nitek jedwabnych, wełnianych, bawełnianych, metalowych, sznurka pasamoniczego lub frędzli, używany co najmniej od XV w. Jako ozdoba odzieży i wnętrza mieszkalnych.

Chwelich → cwelich.

Chwioletowy i fiałkowy.

Chwilich → cwelich.

Chwiołkowy → fiałkowy.

Chylat → chałat.

Chylet → chałat.

Ciałkowy → cielisty.

Ciamara → czamara.

Ciasnocha – koszula uszyta z wąskiej sztuki płótna, noszona na ramiączkach lub jako dolna jej część doszywana do górnej, sporządzanej z lepszej tkaniny, także opaska na biuście.

Ciągnięte tkaniny (lite tkaniny) – zwykle jedwabne z dodatkowym wątkiem metalowym. Litymi określa się i teraz wszelkie wyroby tkane w ten sposób. Nazwa z XV–XVIII w.

Cielisty (ciałkowy) – kremoworóżowy, kolor naśladujący jasną karnację skóry białej kobiety.

Ciemiec → zamsz.

Ciemierzycza – ubiór wykonany z zamszu, noszony w XVII w.

Cierlenie – zabieg stosowany w obróbce lnu i konopi, polega na kruszeniu i tarcu wymiędlonych łądyg. W większych ośrodkach płóciennictwa eur. Już od XVII w. stosowano młyny do lnu poruszane napędem wodnym lub kieratem zwierzęcym.

Cierlica – narzędzie do cierlenia lnu i konopi złożone ze skrzynki i ruchomego miecza, znane w Polsce co najmniej od XIII w.

Ciermak → giermak.

Cięciwka – rodzaj → sznurka szmuklerskiego.

Cięgatora → cynkatura.

Cingulum → pas.

Circassienne [fr.] – domowa suknia noszona w 2. poł. XVIII w. W kroju zbliżona do → poloneski, ale posiadała draperię z tyłu, a fałdy byty upięte na naszytych wstążkach.

Cirkuł (cyrkuł) – określenie krawieckie okrycia krojonego z koła, np. „płaszcz w cyrkule” noszony w XVIII w.

Cizmy (boczkorki, cizemki, czyżmy) [tur. *czizme*, węg. *csizma*] – płytkie obuwie o płaskiej podeszwie, bez obcasów, z cholewką sięgającą najwyżej do kostek. W Polsce od średniowiecza zwano je także boczkorkami. W modzie eur. w k. XVIII i XIX w. były pantoflami damskimi. W ubiorze ludowym występują jako najprostszy typ obuwia.

Coculla [łac.] – fałdzisty, długi płaszcz do stóp z szerokimi rękawami, bez kołnierza, często z kapturem. Stanowi okrycie wierzchnie wielu zgromadzeń zakonnych.

Colobium [łac.] – 1) długa, luźna tunika bez rękawów, wkładana przez głowę, rodzaj → opończy z otworami na ręce; 2) szata liturgiczna bez rękawów lub z krótkimi rękawami, najczęściej biała.

Coltrysz → kołtrysz.

Comsza → komża.

Comsza → komżyczka.

Conroy bank → gotowanie w naprężeniu.

Cornette [fr.] – zakończenie średniowiecznego, sukiennego kaptura.

Corps [fr.] – kobieca lub dziewczęca → sznurówka, usztywniana na fiszbinach, przodem zdobiona galonami, noszona od XVII w.

Cortel → kortel.

Corset fendu [fr.] – w XIII w. ubiór męski, później także suknia kobieca bez rękawów z głęboko wykrojonymi bokami, od bioder poszerzana klinami, modna od poł. XIV w. w krajach Europy zach. i środk. Stanik obszywano często gronostajowym futerkiem.

Cracoves – trzewiki określane w Anglii jako pochodzące z Krakowa, we Francji „à la poulaine”. czyli z Polski. Było to obuwanie charakteryzujące się wydłużonym noskiem oraz językiem zakrywającym podbicie i fantazyjnie odwiniętym. Moda na nie, panująca w Polsce w XIII w., razila gust Agnieszki, siostry przyrodniej cesarza Konrada III, a żony Władysława II Wygnańca. Nie jest pewne, czy moda na c. powstała w Polsce, czy też za pośrednictwem naszego kraju przekazana została na Zachód z Bliskiego Wschodu.

Crepida [gr. *krepts*] – w star. Grecji męskie i kobiece obuwanie składające się z podeszwy i wąskiego paska skóry osłaniającego boki stopy i pięty, z rzemykami przytrzymującymi obuwanie na nodze.

Crinale → wieniec.

Crusina – wierzchnie okrycie z sukna, podbijane futrem, noszone w średniowiecznej Polsce.

Cudzoziemska robota (niemiecka robota) – w XVI–XVIII w. określenie kroju ubiorów według mody zachodnioeur., przekazywanego do Polski najczęściej przez kraje niem.

Cul de Paris [fr. – paryski tył] – rusztowanie metalowe lub poduszeczka umieszczana z tyłu pod spódnicą. Moda z k. XVIII oraz l. 70. i 80. XIX w.

Culotte [fr.] – spodnie do kolan z wąskimi nogawkami, szyte według mody paryskiej, noszone w XVIII i pocz. XIX w.

Ćwikiel (cwykiel) [niem. *Zwickel*] – klin rozszerzający różne części ubioru; od XVI w. modelujący na łydce dziane pończochy, często zdobiony haftem.

Cwelich (chwelich, chwilich, cwilich, ćwielich) [niem. *Zwilich*] – tkanina lniana, konopna, później bawełniana lub z połączeń tych surowców, o splocie skośnym lub wielorządkowym, wyrabiana od XIV w. w miastach Śląska i Małopolski, droższa od drelichu, używana na bieliznę, pościel, tanią odzież i pasy.

Cwykiel → cwikiel.

Cybuch [tur. *czybuk*] – część fajki.

Cyc (indienne, syc) [ang. *chintz*, hol. *sits*, fr. *indienne*] – cienka tkanina bawełniana, biała lub kolorowa, często drukowana w barwne wzory glansowana w kalandrach. Od XVII w. importowana z Indii, a w XVIII w. wyrabiana w manufakturach eur., w k. XVIII w. także w pol., w Warszawie i Niemirowie. Modna w ubiorze i obiciach okresu oświecenia.

Cyces [hebr.] – frędzle → tałesu.

Cyfy → parzenice.

Cygrynowy – kolor morskiej zieleni.

Cyjara (cyjaris) → tiara.

Cylicja (celicja, celicyja) – tanie sukno z osnową → nitkowaną i wątkiem z cienkiej, szarej wełny, używane na spodnie i okrycia w XVI–XVIII w.

Cylinder [łac. *cylindrus*] – wysoki, sztywny kapelusz z walcową główką i wąskim rondem. Pojawił się w modzie hiszp. w 2. poł. XVI w. Jako uzupełnienie modnego stroju. Ponownie zaczęto go nosić w 2. poł. XVIII w. i w XIX w. m.in. w mundurze wojskowym.

Cymer [węg. *cimer*, fr. *cimier*] – → kita przy nakryciu głowy.

Cymiec → zamsz.

Cynamonowy – kolor rdzawobrazowy.

Cyndelin [fr. *cedal*, niem. *Zindel*] – cienka tkanina jedwabna o splocie płóciennym używana w XVII–XVIII w.

Cyndert – tkanina używana w XVII w., zapewne importowana ze Wschodu.

Cyngatury → burskie cyngatury.

Cynkatura (ciągotora, czingatura) [średniow. łac. *cingatura*] – od XVI w. różne rodzaje pasów i przepasek, od jedwabnych do sukiennych, służące podtrzymywaniu dzieci uczących się chodzić. Por. → arus.

Cynkowane futra – skóry rysiów, lampartów i innych zwierząt, naturalne lub barwione w cętki.

Cynober – siarczek rtęci używany jako mineralny barwnik.

Cynowacizna (czynowaty) – tkanina, której nitki pozornie idą na ukos. Krosno czynowate o trzech–ośmiu nicielnicach pozwalało na wykonanie wzoru w kształcie figury złożonej z dwóch trójkątów stykających się ze sobą wierzchołkami.

Cyp [niem. *Zipf*, *Zipfel* – spiczasty] – w XV w. ozdobny kutas u kaptura, frędzla, także cały kaptur.

Cypryjska nić – lniana, czasem jedwabna nić szczelnie owinięta połączoną plewką z kiszek owczych albo świńskich. Wyrabiana na Wschodzie, sprowadzana do Europy przez Cypr, używana do kosztownych haftów.

Cyrkon → hiacynt orientalny.

Cyrkuł → cirkuł.

Cytryn – żółto zabarwiona odmiana kryształów kwarcu.

Czabaj – ubiór męski noszony w XVI w.

Czacheł → czecheł.

Czachło → czecheł.

Czacho – w XVI w. wyelegantowana osoba, piękniś.

Czadra → czarczaf.

Czako (giwer) [węg. *csáko*] – od XVI w., w narodowym ubiorze węg. nakrycie głowy o podniesionym i przylegającym do główki rondzie z wycięciem z lewej na prawą stronę. Później wojskowe nakrycie głowy w kształcie ściętego stożka (początkowo szerszego u góry, od poł. XIX w. węższego, z małym denkiem), z filcu lub skóry obciągniętej sukniem: cz. oficerskie zdobiono kitą i pomponami.

Czamara (ciamara) [ar. *sammur*; tur. *czapen*, *czepen*; hiszp. *chamarra*] – w XVI i XVII w. długie okrycie, częściej kobiece, zwykle podbite futrem i ozdobione szamerowaniem. Cz. „do sypiania” podbijano lekkim futerkiem. W XVIII–XIX w. ubiór męski, noszony na → żupan, o kroju zbliżonym do → kontusza, ale z leżącym, wykładanym kołnierzem, prostymi, nie rozcinanymi rękawami i dwustronnym szamerowaniem przy rozcięciu. Od 1790 r. zbliżona krojem do → surduta. W XIX w. noszenie cz. było wyrazem patriotyzmu. W powstaniu styczniowym pełniła ona rolę munduru.

Czamber (cąber) [per. *czambar* – grzbiet] – w XVII w., w Poznaniu, określenie futra grzbietowego zwierząt futerkowych różnych gatunków.

Czamlet → kamlot.

Czapka (czapczyk, czapeczyna, czapczysko, czapica, czepka, szapka) [łac. *cappa*, średniow. niem. *Schäpel* – wieniec] – 1) nakrycie głowy różnych kształtów, bez ronda, niekiedy z daszkiem. Najczęściej z filcu, ale i z tkanin, dzianin i skóry. W XIX w. cz. nosiły też kobiety; 2) w XV–XVI w. czapica to określenie, → infuły, mitry.

Czapnik – rzemieślnik wykonujący zwykle filcowe czapki. W cechach pol. od XIV w.

Czapruga – guz z haftką do zapinania → delii z krótkimi rękawami. Nazwa ta pojawia się w 1536 r.

Czarczaf (czadra, czarsza) [z per. tur. *czarszaf*] – tradycyjna część ubioru muzułmańskich kobiet, zasłona głowy pozostawiająca tylko otwór na oczy.

Czarnoresza (cernoressa) [ros. *cernaja rjasa*] – w XVI w. habit prawosławnych zakonników.

Czarsza → czarczaf.

Czechczery [tur. *czakszyr*] – długie spodnie wojskowe, zwykle szyte z płótna, noszone w XVIII i XIX w.

Czecheł (czacheł, czachło, czechel, czechełek, czechlik, czechło) – 1) w XV–XVIII w. suknia lub koszula, najczęściej kobieca; 2) okrycie płócienne używane w łaźniach; 3) śmiertelna koszula.

Czechman (czekman) [kip. *czekman*] – 1) wierzchni ubiór męski noszony w Polsce w XVIII w. na → żupan, różniący się od → kon tusza normalnie wykładanymi rękawami, zszytymi w całości lub też rozciętymi po zewnętrznej stronie do łokcia. Cz. miał podszewkę z tejże tkaniny co żupan, ok. 1750 r. stojący kołnier, później długi, wykładany, niekiedy wycinany w ząbki i łączony złotym sznurkiem. Piotr Sapieha wylansował na sądach w Poznaniu biały cz. multanowy, podbity błękitnym aksamitem. Ok. 1750 r. rozpowszechnił się on wśród szlachty, a później nosiła go służba; 2) tatar, ubiór męski.

Czczuga → ordynka.

Czekan [tur. *czakan*] – broń obuchowa o drzewcu długości laski i żelźcu w formie siekierki, używana w Polsce już od X w.

Czekatek – kaftanik lub domowa suknia płócienna, często haftowana, noszona w Wielkopolsce w XVII w.

Czekman → czechman.

Czekuladowy – kolor jasno- lub ciemnobrązowy.

Czelp → celp.

Czekmen – okrycie sukienne importowane w XVIII w. z Kaukazu przez Krym.

Czember [per.] – w XVII w. chustka na głowę.

Czepiec (czepek, czipek, czypek) – kobiece nakrycie głowy bez runda, przylegające lub usztywniane, wykonywane z różnych wyrobów włókienniczych. Usztywnianiem uzyskiwano różne kształty. W kulturze chrześc. obowiązkowe nakrycie głowy męzatek, zakrywające włosy.

Czepiennik – od XVI w. rzemieślnik wykonujący czepce.

Czepka → czapka.

Czeplik → ceplik.

Czeplowy – w XVI w. określenie związane z nakryciem głowy.

Czerata – płótno woskowane, cerata.

Czerkas – tkanina wełniana, gładka lub w pasy, używana w XVIII w. na salopy, suknie, spodnie.

Czerkieska – długie okrycie futrzane z zapięciem pasamoniczym noszone w XVIII w., zwłaszcza na ziemiach wsch.

Czerm (czermo, cerm) – określenie pasa do szabli, podane w statucie krakowskich paśników z 1518 r., używane do XVIII w.

Czenidło – barwnik używany w szewstwie do czernienia obuwia.

Czerń – czarny ubiór, często oznaczający żałobę.

Czerpanek → serpan.

Czerwiec – barwnik wyrabiany z samiczek owadów z rzędu pluskwiaków żerujących na korzeniach rośliny zwanej czerwcem. Po wysuszeniu eksportowano go z Polski, Litwy i Ukrainy do Europy zach., a nawet do Azji. Od XVI wypiera go w handlu → koszenia.

Czerwień książęca – kolor czerwony o szczególnym odcieniu uzyskanym przez połączenie → kermesu z barwnikiem niebieskim.

Czerwień turecka – barwnik czerwony używany od dawna na Bliskim Wschodzie i w pld. Rosji. Od XVI w. znany pod nazwą → krapu.

Czerwonoskórnictwo – wyprawianie skór miękkich, bydlęcych, baranich i końskich garbnikami roślinnymi i barwienie ich na różne kolory. Cechy cz. istniały w Polsce od XV w. i już wtedy posiadały młyny do rozdrabniania garbników.

Czesanie – szczotką włókien przed przędzeniem, znane w Polsce co najmniej od XI w.

Czeskie koronki – klockowe, z lnianej przędzy, wyrabiane w Czechach od XVI w.

Czimet → kwef.

Czingatura → cynkatura.

Czipek → czepiec.

Czoboty → choboty.

Czochranie – czesanie i zgrzeblenie wełny.

Czółenko tkackie (wrzeczono t.) – część krosna służąca do przerzucania wątku w utworzony przez nicielnice przesmyk, przeplatając go w ten sposób z osnową i w efekcie tworząc tkaninę.

Czółko (czołeczko, czólenko) – 1) opaska lub mały czepeczek damski; 2) ubiór na głowę Krakowianek; 3) czólenka to także płytkie pantofle używane w XIX i XX w.

Czrzewiczek → trzewik.

Czrzos → trzos.

Czub (czubek, czup, fontanges) – 1) sterzcąca fryzura określana jako tatar., a w XVIII w. à la Titus Caracalla; 2) wysoka ozdoba z piór lub włosów na nakryciu głowy, pióropusz, kita, strojny czepek ze sterzcącą ozdobą; 3) czepec damski zdobiony ustawionymi w trzech rzędach koronkami, noszony na wysokiej fryzurze, głównie w l. 1680–1715 na wzór paryskiego fontanges.

Czuba → czuja → szuba.

Czubka → szubka.

Czuga (czuha) (tur. z per. *czuha* – sukno, okrycie wełniane) – wierzchnie okrycie ros. bojarów noszone na → zipunie, przepasane, używane od XVI w. Był to wąsko krojony → kaftan z rękawami do łokcia, zapinany na guzy. Nazwa występuje w pot inwentarzach.

Czuja (czuba, czucha, czuha, czuhaj, szuja) [tur. z per. *czuha* – sukno, okrycie wełniane] – w XVI w. długie okrycie męskie z rękawami, podbite futrem, w 1681 wzmiankowany „kontusz albo czuhaj”, w XVIII w. płaszcz z rękawami wykończony listwami, czasem podszyty futrem i przypominający krojem → delię, szyty w Warszawie w manufakturze, przeznaczony dla nieznanego użytkownika, a więc o standardowym kroju. Cz. szyto z sukna, bal, tkanin półwełnianych, podszywano zwykle płótnem.

Czup → czub

Czupan → żupan.

Czwialkowa (cefalkowa) – 1) określenie sukni kobiecej noszonej przez mieszczki w 1632 r.; 2) rodzaj tkaniny lub barwy.

D

Czymcz → zamsz.

Czyn – w XV w. określenie odzieży uszytej z tkaniny o splocie czynowatym (skośnym).

Czyntakor – tkanina jedwabna lub z innego surowca, składana na półsztuczki, importowana do Polski w XVII w.

Czynowaty → cynowacizna.

Czypek → czepiec.

Czyrka – cera w odzieży.

Czyżmy → ciżmy.

Ć

Ćwielich → cwelich.

Ćwik – w XVI w. worek, sakwa na pieniądze.

Ćwikawskie sukno – z Zwickau w Saksonii, powszechne w Polsce w XVI w.

D

Dalmacja → almucja.

Dalmacyja → almucja.

Dalmatyka (damaltyka) [średniow. łac. *dalmatica*] – luźna, długa do stóp szata z długimi, szerokimi rękawami, szyta z białego, lnianego płótna, od II w. noszona przez Greków i Rzymian. Za pośrednictwem Bizancjum przyjęła się w Europie i zachowała tylko jako szata liturgiczna. Od XIV w. znacznie skrócona, noszona przez diakonów przy uroczystych nabożeństwach i jako strój koronacyjny. Od XII w. sporządzana w kolorach liturgicznych z tkanin jedwabnych, wzorzystych lub haftowanych.

Dalmoć → almucja.

Dalmucyjum → almucja.

Dalmuzja → almucja.

Dałmucyja → almucja.

Damałtyka → dałmatyka.

Damaszkin – tkanina odzieżowa sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Damis → tamis.

Damstowe futro – f. sprzedawane w Krakowie w XVIII w.

Daraj [tur. z per. *daraji*] – pstra jedwabna tkanina tur. tkana splotem płóciennym. Importowana do Polski od XVII w.

Darmoć → almucja.

Darmoleg – w XV–XVI w. określenie wielkiego, futrzanego kołnierza.

Daszeczki – dodatki lub ozdoby stroju kobiecego w XVII w.

Daszek – nakrycie głowy w kształcie kołpaka używane w XVI w.

Decima → deczyna.

Deczka – okrycie dziecka do chrztu.

Deczyna (decima) – w XVII–XVIII w. ozdoba złożona z dziesięciu elementów.

Dek (deka, dęka) [niem. *Decke*] – 1) w XV w. okrycie; 2) okrycie męskie wymienione w księdze krawców poznańskich, w XVII w. d. suto okrywał postać, szyto go z 18 ł. szerokiej → kitajki lub z 60 ł. wąskiej.

Deka gończa – lekkie okrycie męskie uszyte z tkanin wełnianych, półwełnianych lub płótna, noszone do ubioru narodowego w XVII–XVIII w., należące do sztuk mistrzowskich krawców warszawskich w 1717 r.

Dekatyżacja (stępowanie) [fr. *décatissage*] – apretura włókiennicza polegająca na działaniu gorącą lub zimną wodą, albo suchą lub wilgotną parą, w celu zapobieżenia zbieganiu się i odkształcaniu tkaniny.

Delfina [fr. *dauphiné*] – 1) wzorzysta tkanina jedwabna z pasiastym lub prążkowanym tłem i motywami falistych lub prostych wstęg i kwiatów. Nazwa przyjęta na pamiątkę ślubu Ludwika XIV z Marią Antoniną w 1770 r.; 2) rodzaj wełnianego lub półwełnianego drogietu o jedwabnej osnowie.

Delia (delika, deliunak, delura, delutka) [tur. *czagat, degle, degtlej* – szata z szerokimi rękawami] – okrycie męskie podbite futrem, noszone w XVI i 1. poł. XVII w. Początkowo nakładano je normalnie, później często tylko narzucano na ramiona. Stosownie do mody d. miała zmienną długość, zmieniała się także wielkość kołnierzy opadających nawet do połowy pleców. D. zapinano na guzy, później na pętlice. Noszono także ich letni wariant, bez futra. W XVIII w. nazwa ta oznaczała okrycie podobne do → czul czy → kierei, odcięte w pasie, z szamerowaniem.

Demisalopka (pólsalopka, dmisalopka) [fr.] – krótsza → salopa noszona w XVIII i 1. poł. XIX w.

Denim → džins.

Deniza → dynizła.

Depis (depuis) [fr. *de puce*] – kolor pchli, ciemnobrunatny, modny w XVIII w.

Derbab [tur. z per. *zərbəft* – złotogłów] – przerabiana złotem tkanina importowana z Bliskiego Wschodu w XVII–XVIII w.

Derka (dercha) [tur. *czerge* – namiot, ukr. *derha*] – gruby koc z mocno falowanego sukna lub filcu.

Dermisz → dormiak.

Desabilka → dezabilka.

Desma – tkanina jedwabna importowana z Turcji, używana w Wielkopolsce w XVII–XVIII w.

Deskin [ang. *doeskin*] – tkanina wełniana o splocie atlasowym używana zwłaszcza na mundury ang. marynarki wojennej. Importowana do Polski.

Dewizka [fr. *devis*] – łańcuszek do kieszonkowego zegarka.

Dezabilka (dezabil, desabilka) [fr. *déshabillé*] – lekka suknia domowa zwykle bez wcięcia w pasie, szyta z lekkich tkanin bawełnianych, półjedwabnych lub płótna, noszona w k. XVI i w XVIII w. Do 1730 r. krojono ją jednolicie, później raczej dwuczęściowo.

Degryn [niem. *Denkring*] – pierścionek pamiątkowy.

Dęka → dek.

Dętki – fałszywe perły w różnych barwach, używane w XVII–XVIII w.

Diadem (dyjadema) [gr. *diadema*] – ozdobna opaska z tkaniny lub szlachetnego metalu, wysadzana kamieniami, → gemmami itp., noszona na głowie jako oznaka władzy królewskiej, cesarskiej lub kapłańskiej. W Polsce d. używali Piastowie w okresie rozbitcia dzielnicowego. Od średniowiecza używano go jako ozdoby czoła i fryzury; przybierał różne formy, zależnie od stylu epoki.

Diagonal [łac. *diagonalis* – biegnący po przekątnej, z gr. *diagonios*] – powierzchniowo gładka, jednobarwna tkanina wełniana lub półwełniana o splocie stromorządkowym. tworzącym widoczne skośne prążki. Używana na odzież wierzchnią, podszewki i spodnie.

Diament (ballas, bort, brylant, karbonado, raut, tafelsztyn) – kamień szlachetny, regularna odmiana pierwiastkowego węgla, tworzy kryształy pojedyncze i ich grupy, jak: diament, bort – ołowiowoszare, promienisto-kuliste skupienia i ich zrosty o nieprawidłowych kształtach, ballas – zespoły kuliste o budowie promienistej, karbonado – czarne, nieprzezroczyste, drobnoziarniste skupienia. Wartość d. zależy od

barwy, wielkości (mierzonej w karatach), czystości i rodzaju szlif, jak brylant, rozeta, małe rauty. Duże d. szlifowano dawniej w tafelsztyny o płaskiej powierzchni. D. znano w star. Azji, w Europie od wojen krzyżowych.

Diasper [gr.] – wzorzysta, jedno- lub wielobarwna tkanina jedwabna o splocie wzorzystym, osnowowo-wątkowym, lansowana, często z wątkami złota cypryjskiego, niekiedy → broszowana. Wytwarzana w Azji od X w., w Europie od XII w., importowana do Polski w XIV–XVI w.

Diba (dyba) [tur. z per. *diba* – brokat] – złotogłów tur. o barwnej osnowie i wątku ze złotych nici, produkowany w XVII w. z przeznaczeniem dla Polski i Rosji.

Diplois [łac.] – obszerny płaszcz żołnierski i podróżny w kształcie peleryny, spinany na piersiach zaponą lub guzem, szyty z podwójnego sukna. D. żołnierski mógł mleć w XV w. stojący kołnierz, d. reprezentacyjny, podszyty futrem, może przekształcił się w → delię (hipoteza K. Turskiej). W XVI w. określano go także jako kitlik albo thorax.

Dmisalopka → demisalopka.

Dołoman (dolman, dołaman, dolman, dołoma, dołuman) [tur. *dolama* – ubiór janczarów, węg. *dolmany* – spodni kaftan] – kaftan noszony na inne okrycie pochodzący z narodowego ubioru węg. W Polsce znany w XVII 1. poł. XVII w., początkowo określany jako → kurta, używany zamiast → żupana. a później w mundurze wojskowym i liberjach hajduckich. Najczęściej sięgał do kolan, miał wąskie rękawy, zapinany był na guzy, często szamerowany.

Domino [wł.] – 1) kaptur z krótką narzutką noszony w średniowieczu przez księży; 2) długi płaszcz lub luźne okrycie z kapturem zasłaniającym część twarzy, noszony przez mężczyzn i kobiety na maskarach w XVII–XVIII w.

Domłuk [tur. *donluk*] – lekka tkanina odzieżowa, bawełniana lub półjedwabna sprzedawana w Krakowie w pocz. XVIII w.

Dorato [wł.] – kolor złocisty.

Dormeszka (dormes) [fr. *dormeuse*] – 1) czepek nocny, ocieplany, zdobiony koronkami i wstążkami, noszony w XVIII w.; 2) w tymże czasie kaftanik nocny.

Dormiak (dermisz) [fr. *dormeuse*] – suknia domowa lub rodzaj damskiego szlafroka z 1. poł. XVIII w.

Doublet → pourpoint.

Draczek [łac. *draco*] – w XV w. ozdoba kobiecego trzewiczka.

Dragoni [fr. *dragon*] – w XVII w. formacja piesza, od k. XVIII w. przekształcona w formację jazdy.

Drapacz sukienniczy → oset sukienniczy.

Drelich (drylich) [niem. *Drtilich*. z łac. *trilix* – trójnitkowy] – 1) mocna i gęsta tkanina różnej grubości, lniana, konopna, bawełniana, przeważnie o splocie skośnym, czasem tkana w pasy lub kostki. Rozpowszechniona w Polsce od wczesnego średniowiecza. W XIV–XV w. d. wyrabiano głównie w miastach Śląska i Małopolski, później był to jeden z najważniejszych produktów płóciennictwa; 2) odzież codzienna i robocza. D. używano także na podszewki i letnie okrycia.

Drewniaki → saboty.

Drezlowanie (dryfowanie) [niem. *drieseln*] – wydobywanie złota i srebra z przetykanych nimi wyrobów włókienniczych, w XVIII i XIX w. modne zajęcie dam w salonie.

Drodet → drogiety.

Drodeter → grodetur.

Drogiety (drodet, drogieta, drojet) [fr. *droguet*] – miękka, dość mocna tkanina wełniana lub półwełniana na jedwabnej osnowie, o złożonej

budowie splotowej. Tkana splotem skośnym lub płóciennym, co w połączeniu ze splotem rypsowym dawało efekt kostek lub kratek. D. najwcześniej wyrabiano w Anglii, od XVII w. na Śląsku, później na Pomorzu i w Wielkopolsce. Była to lżejsza tkanina odzieżowa.

Drogotkany – w XVI w. kosztowny, wykwintny.

Droguet [fr.] – drobnoraportowa tkanina jedwabna o różnorodnej budowie splotowej. Wytwarzana w XVIII w. w Europie zach.

Drojet → drogiety.

Dromel – w XVI w. cienkie płótno używane jako zawój lub chustka.

Drotowany – od XVI w. skręcony, spleciony.

Droty → druty.

Druk bezpośredni – barwny wzór drukowany ręcznie wprost na tkaninie, a w XVIII w. także maszynowo, za pomocą matryc do nakładania farb. Metoda ta, prawdopodobnie wynaleziona w Indiach, została rozpowszechniona w wyniku podbojów ar. Najstarsza w Europie próbka d.b. (543 r.) została znaleziona w Arles, w pld. Francji. Ok. XII w. d.b. był znany w Rosji jako → nabojka. Początkowo drukowano płytami drewnianymi, a od k. XVII w. miedzianymi. Była to najtańsza metoda uzyskiwania barwnego wzoru na tkaninach odzieżowych.

Druk rezerwowy – druk na tkaninie metodą nanoszenia środków hamujących utrwalenie lub wiązanie się barwników w partiach wzoru podczas kąpieli farbiarskiej. Uzyskiwano druk trwalszy od d. bezpośredniego. W XVII w. moda na perkalę importowane z Indii rozpowszechniła się w Europie i przyczyniła w następnym stuleciu do zmniejszenia zapotrzebowania na wzorzyste jedwabie.

Drukarstwo tkanin – znano od star. W średniowieczu uprawiano je w systemie rzemieślniczym, od XVII w. także w manufakturach. W Polsce drukarnie płócien istniały w XVII w., głównie w Wielkopolsce.

Drukowane pasy – lniane lub bawełniane wąskie tkaniny, o splocie płóciennym lub skośnym, zdobione drukiem bezpośrednim, ornamentyką i podziałem powierzchni, naśladowały wzorzyste pasy jedwabne. Wyrabiane w XVIII w., noszone przez mieszczan i uboższą szlachtę.

Druty (droty) – metalowe, kościane lub drewniane narzędzia, różnej długości i grubości. używane w dziewiarstwie co najmniej od II w.

Drygulica – odzież lub pościel używana w XVI w. w Krakowie.

Drylich → drelich.

Dryfowanie → drezłowanie.

Dubeltowy – podwójny.

Dublet – 1) w XVI w. określenie podwójnej tkaniny jedwabnej; 2) drogi kamień spojony z dwóch części (d. prawdziwy) lub także kamień na spodzie sztukowany szkłem albo kamieniem mniej wartościowym (d. fałszywy).

Dublówka – obszycie klinika w trzewiku.

Duchna (duchenka, duchniczek) – 1) od XVI w. domowe nakrycie głowy kobiet szyte z płótna lub tkanin jedwabnych, zdobione haftem i falbankami; 2) nocny czepok dla obu płci z płótna lub barchanu, często podcieplany puchem; 3) nakrycie głowy lub całun, którym okrywano zmarłych; 4) pierzyna lub poduszka.

Duet (ducek, duliet, dułat) [fr.] – cieplejsze nakrycie głowy noszone w k. XVII i w XVIII w., często nakładane na → kornet, szyte z tkanin wełnianych, półwełnianych lub jedwabnych, obszywane kordonkami, często wataowane.

Dupla (duplum) [łac. *duplus*] – podwójna tkanina jedwabna lub podszyta odzież.

Duraj – tkanina jedwabna z Aleppo, sprzedawana w XVIII w.

Durat (durata) → burat.

Durchtowane [niem.] – w XVII i XVIII w. przesywane obuwie.

Durki – części metalowego pasa noszonego w XVII w.

Dusza – kawałek żelaza odpowiedniego kształtu, wkładany po rozżarzeniu w żelazko do prasowania i powodujący jego nagrzewanie się.

Dusza pasa – przepikowana, zwykle na cienkiej skórcie, płócienna taśma wkładana w pas kontuszowy złożony dla nadania mu pozoru grubości, a także dla zapobieżenia załamaniom metalowych nici wątku.

Dusza przędzy – nitka wełniana, lniana lub jedwabna, na której szczerlnie owijano srebrną lub złotą blaszkę, pozłacaną lub posrebrzaną błonę z jelit owczych albo świńskich (złoto cypryjskie), lub paski złożonego papieru (nici japońskie). Stosowana do wyrobu metalowych nici na Wschodzie od wczesnego średniowiecza, w Europie co najmniej od XVI w.

Duszegreja [ros. *dušegreja*] – krótki kaftanik kobiecy, bez rękawów i kołnierza, o kwadratowym dekolcie, noszony zwykle na szelkach, mocno fałdowany od pasa, noszony w Rosji, a od XVI w. na wsch. ziemiach Polski.

Duszek – ozdoba, często wysadzana rubinami, używana w Poznaniu w XVIII w.

Duszogrzejek [ros. *dušegreja*] – rodzaj męskiego → serdaka, podbitego futrem lub watowanego.

Dyba → diba.

Dyftyk → tyftyk.

Dyjadema → diadem.

Dyksztejn [niem.] – w XVIII w. określenie wielkości diamentu.

Dyma (dymka) [gr. *dimitos*, tur. *dimi*] – tkanina lniana, bawełniana, o lnianej osnowie i bawełnianym wątku, lub konopna, biała lub

barwna, tkana w paski, prążki lub drukowana. Pochodzi ze Wschodu. Do Polski sprowadzana od XV w. z Europy Zach., a wyrabiana u nas od XVIII w. Używana na lżejszą odzież.

Dynizła (deniza) [tur. *denizla*; od m. Denizli w Anatolii] – cienka tkanina bawełniana używana w Polsce od XVII w.

Dywytyk → tyftyk.

Dyżdżowy – deszczowy. Określenie okrycia w XVII w.

Dziane koronki – zwykle z nici lnianych lub bawełnianych, wyrabiane w domach od XVII w., używane do zdobienia wnętrza, ubiorów i bielizny.

Dziane pasy (włóczkowe p.) – p. gładkie lub wzorzyste w paski, wyrabiane na drutach, z barwnej, wełnianej lub jedwabnej przędzy, od XVII w.

Dzianie – wytwarzanie, za pomocą drutów lub maszyny, dzianiiny składającej się z narastających stopniowo rzędów łączących się, elastycznych oczek, wiązanych w układzie bocznym lub pionowym, z przędzy nieograniczonej długości. Umiejętność znana Arabom i Egipcjanom w pierwszych wiekach n.e.

Dzianka – w Polsce od pocz. XVII w. koszula, kamizelka, kaftan, pończochy lub rękawice dziane na drutach.

Dziany – w XVI w. bogato haftowany ubiór.

Dzienie – w XV w. płócienne odzienie.

Dzierganie – 1) od XVII w. wyrób szydełkowych koronek: 2) także wykonywanie dziurek w odzieży i → garniowanie.

Dziewiarstwo – wytwórczość włókiennicza uprawiana za pomocą dwóch drutów, znana na terenie imperium rzymskiego od II w., na czterech–pięciu drutach co najmniej od XIV w. Pierwsze cechy d. we Francji i Anglii istniały od XIII w. Maszynę d. wynaleziono w Anglii

w 1589 r. W Polsce cechy d. powstawały od XVII w., a manufaktury od XVIII w. Z wyrobów najbardziej rozpowszechnione były pończochy, lecz wyrabiano też inne części odzieży.

Dziękiel – w XV w. prawdopodobnie wisiołek, ozdoba.

Dzika – barwa mieniąca się dwoma kolorami osnowy i wątku, w odcieniach umaszczenia dzikiej zwierzyny, a więc żółtopłowa.

Dziuła – w XV w. → kaptur lub → kapuza sukienna albo filcowa, noszona jako ochrona przed deszczem.

Dzwonek (dzwonyszek, zwonyszek) – w pocz. XV w., w krajach Europy środk. dz. zawieszano w pasie lub na łańcuszkach biegnących na skos przez piersi. W XVI w. obok ozdoby stroju był to element ubioru kapłana żydowskiego. Dz. stanowiły także uzupełnienie błazeńskiego kostiumu.

Dzyndzyk – mały chwast przy trzewiku lub sukni.

Dżallabija → gallabijja.

Dżersej (jersey) – 1) dzianina odzieżowa wyrabiana na Jersey (jedna z wysp Normandzkich) od XVII w.; 2) w XX także tkanina wełniana lub półwełniana.

Dżety (sieczka) [ang. *jet*] – cienkie szklane rurki różnej długości, w metalicznie błyszczących barwach, używane do haftów co najmniej od XVIII w.

Dżins (denim) [ang. *jeans*] – gęsta, sztywna, gruba tkanina bawełniana, tkana splotem płóciennym lub skośnym, barwiona na odcień genueńskiego błękitu. Wyrób ten był znany już w XVIII w. pod nazwą „denim z Nîmes”.

Dżubba [ar. *dżulaba*, tur. *dżübbe*, *dżüppe*] – długie, rozcięte z przodu okrycie z długimi rękawami, noszone na Bliskim Wschodzie i w Egipcie.

E

Eberleiszteyn (oberleiszteynn) [niem.?] – odzieżowa tkanina jedwabna lub półjedwabna sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Efod [hebr. *ephod*] – wierzchnia szata liturgiczna kapłanów żydowskich.

Egreta [fr. *aigrette*] – 1) wachlarzowata kitka z piór strusich lub czaplich albo ich biżuteryjna imitacja, noszona jako ozdoba męskich czapek w pol. stroju narodowym, pod wpływem węg.; 2) także ozdoba przypinana przez kobiety do nakryć głowy i wysokich fryzur, używana zwłaszcza w 2. poł. XVIII w.

Emalia (amalia, robota szmelcowana, smakowanie, szmelc) [niem. *Smalt*] – sproszkowane, barwione szkło stopione w wysokiej temperaturze, najczęściej nałożone na metal. E. zdobiono broń i biżuterię.

Endromida → kozka.

Endromis → kozka.

Epilowanie [fr.] – zabieg kuśnierski przy wykańczaniu skór futerkowych, polegający na usuwaniu ościstych włosów.

Epimanikia → narękawice.

Epitrachelion (epitrachil) – w ubiorze liturgicznym obrządku wsch. odpowiednik → stuły.

Epolety (buliony, szlify) [fr.] – 1) naramienniki wojskowe z sukna, metalu, złotego lub srebrnego galonu, na których umieszczano oznaki stopnia. W Polsce wprowadzono je w poł. XVIII w.; 2) w XVII i XVIII w. także ozdoba sukien kobiecych.

Ermezyn (armenzym, armezyn) [wł. *ermestno*] – cienka, gęsta tkanina jedwabna, tkana splotem płóciennym, zwykle gładka lub tkana

w najprostsze wzory geometryczne, rzadko kwiatowe, czasem z połyskiem, wzorzyście kalandrowana lub nakłuwana sztańcami, albo o odmiennych barwach osnowy i wątku zwana „kitajką mienioną”. Jeden z najstarszych i najdłużej wytwarzanych na Wschodzie i w Europie typów tkanin jedwabnych. W Polsce znany od XIV w. E. tkano w trzech szerokościach: ok. 50 cm. węższy i podwójny. Używano go na lekką odzież i podszewki.

Es – w XVI w. rodzaj haftki, haczyka do spinania odzieży.

Escarlate → scarlatum.

Estivale [łac.] – ubiór noszony w Krakowie w 1. poł. XVI w. „Estivale alias lethnyk” to rodzaj podszytego letnika.

Etamina (atamin, estymin, etamin) [fr. *étamine*] – lekka, przejrzysta, jednobarwna tkanina jedwabna, wełniana lub z połączenia tych surowców, o splocie płóciennym, niekiedy z prześwitami w postaci pasków lub krat. Importowana z Zachodu od XVII w., używana na lekkie suknie.

Eternels (temela) – tkanina bawełniana lub półjedwabna sprzedawana w Warszawie w XVIII w.

Etewi (etuis) [fr. *étui*] – pojemnik do przechowywania zębów czy innych przedmiotów, używany od XVIII w.

Etola [fr. *étole*] – okrycie kobiece z miękkich futer szlachetnych w formie → stoli, noszone do wieczorowych sukien.

Etuis → etewi.

Examit → aksamit.

Exomis [gr.] – rodzaj → chitonu. Wełniana, krótka szata, zapięta tylko na lewym ramieniu, ubiór ludzi pracy.

F

Facelet (facolet) [wł. *fazzoletto*] – 1) chustka do nosa, a także – w XVI w. – duża chusta stanowiąca okrycie kobiece; 2) określenie chusty, którą podwiązywano twarz zmarłego.

Fachlik → faflik.

Facolet → facelet.

Fadenka – ozdobna obrączka używana w XVIII w.

Faflik (fachlik) [staroczes. *feflik*] – w XV w. wierzchnie okrycie kobiece, rodzaj chusty lub welonu.

Fajnlendysz → falendysz.

Faktura tkacka [łac. *facture*] – powierzchnia tkaniny uwarunkowana surowcem i techniką wykonania, efekt zastosowania różnych splotów, gęstości tkania, rodzaju przędzy i wykończenia wyrobu.

Falandysz → falendysz.

Falbana (falbala) [*fr. falbala. niem. Falbel*] – pas materiału dowolnej szerokości, prosty lub skośny, marszczony lub układany w fałdki, plisowany lub karbowany. Ozdoba stosowana w bielizniarstwie, krawiectwie i modniarstwie.

Falc → fałd.

Faldiglia → fortugały.

Falendysz (fajnlendysz, falandysz, falundysz, francuskie sukno, lundyn, lundysz, luńskie sukno) [niem. *Fein lundisch* – cienkie londyńskie] – 1) gęste i mięsiste sukno średniego gatunku, produkowane w Anglii, Holandii i Włoszech, importowane do Polski od XIV w.; 2) f. lub suknom fr. nazywano także najlepsze gatunki sukna produkowane w pol. manufakturach w XVIII w., naśladowujące podobne wyroby zagraniczne. Używane na odzież męską i wierzchnie okrycia.

Falendra → palendra.

Falowarka → maszyna dziewiarska.

Falsarucha (falsaruch) [węg. *felsöruha*] – 1) wierzchnie okrycie męskie, wydłużone z tyłu, noszone w XVI w.; 2) w tymże czasie strojna suknia kobieca, zapewne uszyta według mody wł. z drogich tkanin jedwabnych.

Falszuka → fałszura.

Falundysz → falendysz.

Fałd (falc, fałdek, fałdka) [niem. *Falte*] – zakładka lub niezamierzone przymarszczenie w ubiorze.

Fałsz – płócienna wstawka w sukni, żupanie, kamizelce czy spódnicy wszyta w niewidocznym miejscu dla oszczędzenia droższej tkaniny.

Fałszura (fałszuka) [może wł. *falsura* – fałsz] – długie okrycie wierzchnie z rękawami, uszyte zapewne prostym krojem, jak tur. kaftany, noszone w XVI w. przez mężczyzn i kobiety, zdobione szamerowaniem, może sztukowane gorszą tkaniną.

Famurały (famoraly, famorały, famurał, femurały) [łac. *femorale* – przepaska biodrowa] – 1) w XVI w. spodnie lub kalesony noszone pod dłuższym męskim kaftanem, niewidoczne w ubiorze: 2) przepaska biodrowa: 3) → fartuch.

Fanson [fr. *fanchon*] – chustka zawiązywana pod brodą.

Fantazyja – tkanina barwna, przypuszczalnie półjedwabna. sprzedawana w Poznaniu w poł. XVII w.

Fanzybowy [niem. *Fein Silver*] – wykonany z czystego srebra.

Farba [niem. *Farbe*] – w XVI w. określenie barwnego, kosztownego stroju.

Farbiarstwo – jedna z technik zdobienia wyrobów włókienniczych, barwienie przędzy lub gotowych produktów. Znane kilka tys. lat p.n.e.,

z domowych zabiegów stało się rzemiosłem. Farbowano barwnikami mineralnymi, roślinnymi i zwierzęcymi, wspomagając się zaprawami farbiarskimi. W Polsce cechy f. istniały co najmniej od XV w.

Farbierz – w IV–XV w. rzemieślnik folujący i farbujący płótno.

Farbotka → forbota.

Farbówka – rodzaj taniego płótna barwionego na żywe kolory, używanego w Polsce w XVIII w.

Farby mineralne – nazwa sproszkowanych minerałów i mieszanin związków nieorganicznych, jak ultramaryna, cynober, ochra, żółcień kadmowa, minia, używanych w drukarstwie tkanin.

Farforkowy – kolor białawy porcelany lub fajansu.

Fartuch (fertuch. → szorc, szorca, szorcel) [niem. *Vortuch*] – 1) ubiór ochronny używany co najmniej od wczesnego średniowiecza w hutnictwie, kowalstwie i innych wykonywanych przez mężczyzn rzemiosłach, a przez kobiety w pracach domowych i zawodowych. Osłaniał cały przód odzieży lub tylko dolną część od pasa: 2) określenie części zbroi osłaniającej dolną część tułowia. Termin występuje co najmniej od 1498 r. W XVIII w. lekkie f. były elementem codziennej odzieży kobiecej.

Fason – model ubioru.

Fasonowanie [*fr. façonné*] – formowanie drobnych wzorów na tkaninie, równocześnie z tkaniem tła. wykonywane nićmi wątku i osnowy, zróżnicowanymi gatunkiem, barwą i grubością, przy użyciu rozmaitych splotów tkackich.

Fasowanie – w XIV w. wyściółka hełmu.

Fastrygować – od XVI w. roboczo zszywać, przyszywać.

Fatałachy (fatałaszk) [wł. *fetta?*] – od XVII w. dodatki do strojów, barwne drobiazgi. Fawor (faworek) – 1) od XVI w. wstawka lub

ozdoba przy szyi w stroju kobiecym; 2) od XVIII w. wstążki przy koszulach w ludowym stroju krakowskim.

Faworyty (baczki, bakenbarty, bokobrody) [fr. *favoris*] – noszona w różnych okresach mody część brody, pozostawiona na obu policzkach, łączona niekiedy z wąsami.

Federpusz [niem. *Federbusch*] – w XVI w. pióropusz, kita na przyłbicy lub szyszaku w rycerskiej zbroi.

Fein lundisch → falendysz.

Feldcech → temblak.

Felonion – szata liturgiczna kapłanów obrządku wsch.

Felpa (feltpa, welpa) [wł.] – jednobarwna, gładka lub wzorzysta tkanina z długą okrywą włókienną, zwykle wełniana, jedwabna lub półjedwabna z wątkiem bawełnianym, o dłuższym włosie niż → aksamit, zbliżona do → pluszu. Wyrabiana we Włoszech. Sprowadzana do Polski od XVII w. w dwóch gatunkach o niskiej i wysokiej okrywie, w XVIII w. także o wzorach w cętki lub lampartowych. Używana na kamizelki, podszewki, lżejszą odzież wierzchnią i jako przybranie zimowych okryć.

Feltmortowy [fr. *feuille morte*] – w XVIII w. kolor żółtobrazowy, zeschniętych liści.

Feltpa → felpa.

Feminalia [łac.] – w XVI w. przepaska biodrowa i płócienne spodnie noszone pod wierzchnim kaftanem.

Femurały → famurały.

Ferandyna → ferendyna.

Ferczyka → ferezja.

Ferendyna (ferandyna) [wł.] – tkanina jedwabna lub półjedwabna, przeważnie jednobarwna, rzadziej wzorzysta w pasy lub wzory

kwiatowe. Importowana od ok. 1670 r. do k. XVIII w. Używana na lżejszą odzież.

Feret (feretek, feretka) [wł. *feretto*] – 1) ozdobna, zwykle złota lub srebrna, sprzączka lub klamra, używana w Polsce w XVI–XVII w. do spinania naszyjników kobiecych, biretów i obuwia, pochodzi z wł. i hiszp. mody XV w.; 2) drobne wyroby jubilerskie, zwykle rozetki naszywane na ubiory w XVI i 1. poł. XVII w.

Ferezeja (ferez, feriaz) [ros.] – w XVI–XVII w. wierzchni kaftan ros. bojarów z długimi rękawami, szeroki w ramionach, z obfitym szamerowaniem przy zapięciu na całym przodzie, z niskim lub wysokim, stojącym kołnierzem, noszony na zipunie, szyty zwykle z wzorzystych tur. tkanin jedwabnych. Strój ten ukształtował się pod wpływem tatar., podczas gdy pol. → ferezja – pod tur.

Ferezja (ferczyka) [tur. *fereže*] – męskie okrycie wierzchnie z szerokimi, dekoracyjnymi rękawami, stojącym niskim kołnierzem, zapięciem na szereg pętllic, zwykle luźne lub lekko dopasowane, szyte z sukna lub innych tkanin wełnianych i jedwabnych, podbijane futrem lub jedwabną podszewką, noszone w Polsce w XVI–XVII w. do stroju narodowego. W pocz. XVII w. f. była jeszcze luksusowym okryciem noszonym na → żupanie lub → dołomanie, jednak rozposzechniła się później wśród mieszczan, a nawet chłopów, i wyszła z użycia w XVIII w. Sporadycznie była jeszcze noszona przez kobiety jako okrycie wierzchnie, podczas gdy w Stambule była strojem damskim, ale także ubiorem duchownych.

Feriaz → ferezeja.

Fermoar – ozdoba czepka kobiecego w XVII w.

Fernusz – w XIV w. prawdopodobnie metalowe okucia pasa rycerskiego.

Fertuch → fartuch.

Fetoia (fetocyja, fetoć) [wł. *fettuccia*] – taśma lub wstążka pasamonicza, służąca do lamowania brzegów i rozcięć ubiorów renesansowych, a w XVI–XVIII w. aksamitnego obuwia.

Fez [tur. *fes*; od m. Fez w Maroku] – męskie nakrycie głowy, okrągłe, płytke, uszyte z barwnego filcu lub tkanin, często zdobione frędzlą na środku denka, rozpowszechnione w krajach muzułmańskich. W Turcji, w XIX w. f. stał się obowiązującym nakryciem głowy po wprowadzeniu zakazu noszenia turbanów.

Fiałkowy (fialutowy, chwiółkowy, chwioletowy) – w języku staropolskim kolor brunatny, czyli przejściowy pomiędzy barwami niebieską i czerwoną. Dopiero w XIX w. terminem „brunatny» zaczęto określać odcień koloru brązowego.

Fibula [łac.] – zapinka lub agrafa służąca do spinania szat, stosowana powszechnie od epoki brązu. Składa się z kabłąka i szpili łączonych zawiasową konstrukcją lub sprężyną. Bywała bogato zdobiona.

Fichu [fr.] – kwadratowa chustka z tkaniny jedwabnej, bawełnianej lub muślinu, noszona zwykle bez zawiązywania dla zasłonięcia szyi i ramion i zmniejszenia dekoltu. Rozpowszechniona w XVIII–XIX w.

Fiderle → kiderle.

Fietzelbänder [niem.] – wstążki i taśmy z lnianej lub wełnianej przędzy wyrabiane w Gdańsku od XVI w., używane do ozdoby odzieży i nakryć głowy.

Filakterie → teflin.

Filatorium [gr. *filature*] – pierwsza narzędziowa maszyna włókiennicza do nawijania i skręcania jedwabnych nici. Początkowo okrągła, później owalna i kwadratowa. Złożona z kół z wrzecionami i szpulami poruszonymi ręcznie, siłą wody lub kieratem. F. pojawiło się we Włoszech w XIII w., później w wielu krajach eur.; nie było znane w Polsce.

Filec (pilśń) [niem. *Fliz*] – wyrób włókienniczy stanowiący gęstą, zbitą, dość sztywną masę włókien zwierzęcych: wełny – owczej i jagnięcej, sierści – bobrowej, zajęczej, króliczej, koziej, sarniej, wielbłądziej, jaków, a nawet psiej, bez wewnętrznej struktury splotowej. Z f. wyrabiano różne części odzieży, okrycia, obuwie, nakrycia głowy i postania.

Filcowanie – kurczenie się i → spilśnianie wełnianych tkanin i dzianin na skutek prania i użytkowania.

Filcownictwo – jedna z najstarszych technik włókienniczych polegająca na zbijaniu w jednolitą masę, pod wpływem gniesienia i wilgoci, wełny albo sierści zwierzęcej, najwcześniej rozpowszechniona wśród azjatyckich nomadów. Na ziemiach pol. stosowana co najmniej od wczesnego średniowiecza. Cechy czapników, później kapeluszników. istniały już w XIV w. Z płatów pilśni, poza nakryciami głowy różnych kształtów, wyrabiano kurtki, kołnierze, burki, derki, koce, rękawice, skarpety, wkładki do butów i zimowe obuwie. Mechanizacja f. nastąpiła dopiero w XIX w.

Filety [fr. *filet*] – odmiana → koronek iglicowo-igłowych wiązanych z nici lnianych lub bawełnianych, wyrabianych w Europie od XV w., w Polsce od XIX w. Imitacje f. wykonywano szydełkiem.

Filfres – damska → mufka używana w Poznaniu w XVIII w.

Filigran (robota drutowa) – technika złotnicza polegająca na wykonywaniu ornamentu lub całego przedmiotu z cienkich drucików.

Filozela [fr. *filoselle*] – nieskręcana przędza wytwarzana z odpadkowego jedwabiu. Używana jako wątek jedwabnych tkanin, dzianin, wyrobów pasamoniczych i w hafcie.

Fimbryja [łac. *fimbria*] – 1) frędzle na brzegach szat nakazane prawem Mojżeszowym, używane co najmniej od XVI w.: 2) obramowanie ubiorów.

Fiok [wł.?] – 1) w XVI w. ozdoby pasamonicze kobiecych nakryć głowy, jedwabne lub metalowe: 2) przesadnie staranny lok włosów. W odniesieniu do kobiet stosowane określenie „wyfiokowana”, tj. przesadnie wystrojona.

Fiort – gatunek sukna sprzedawanego w Poznaniu w XVI w.

Fiszbin [niem. *Fischbein*] – płytką rogowa usztywniająca sznurówki kobiece i obręcze do modnych w XVIII w. rogówek. W XIX w., wobec zmniejszenia połowów wielorybów, usztywnienia te zastąpiono drutami.

Fixment (fiszment) – okrycie kobiece noszone w 2. poł. XVII w.

Fiżka → jadwiżka.

Flamskie towary – pol. nazwa towarów importowanych z Flandrii, szerzej – z Niderlandów, głównie tekstyliów i wyrobów metalowych.

Flander – tkanina jedwabna ze złotymi, srebrnymi lub szychowymi niemi, używana w odzieży śląskiej w XVIII w.

Flanderki – trzewiki męskie noszone w XVI w. Bywały proste i z wydłużonymi nosami, pochodzącymi z mody gotyckiej.

Flanela [ang. *flannel*, fr. *flanelle*] – miękka tkanina półwełniana, zwykle z osnową bawełnianą, albo bawełniana o splocie płóciennym lub skośnym, silnie drapana dla uzyskania puszystej powierzchni o przyjemnym chwycie, wyrabiana na Zachodzie. W Polsce od XVI w. dla wzmocnienia osnowy używano przędzy lnianej lub konopnej, drapano prawostronnie. F. bywała gładka albo drukowana we wzory, używano jej na cieplejszą bieliznę i lżejszą odzież.

Flaterka (polatka) – 1) trzęsidło: 2) końce złotych lub srebrnych nici zdobiących czepki noszone w XVI w.

Flausz [niem.] – gruba, miękka tkanina ze zgrzebnej przędzy wełnianej lub półwełnianej, o splocie skośnym lub atlasowym i wysokiej okrywie

włókiennej uzyskanej folowaniem i drapaniem powierzchni, zwykle jednobarwna. Używana na wierzchnie okrycia, peleryny, kurtki.

Flejtuch [niem.] – w XVI w. zwitek szarpi do opatrywania ran. tampon.

Flintpas → flyntpas.

Florans (flor, flora) [fr. *florence*] – lekka, miękka, połyskliwa tkanina jedwabna z typu kitajek, jednobarwna, przeważnie w jasnych, pastelowych kolorach, rodzaj lekkiej tafty. Wyrabiana w dwóch gatunkach, co najmniej od 2. poł. XVII do k. XVIII w. Używana na lekką odzież kobiecą i okrycia typu → salop.

Flores – rodzaj ornamentu, zwykle w formie gałązek z liśćmi i kwiatami, modny zwłaszcza w XVIII w.

Floret [fr. *fleuret*] – 1) odpadkowy surowiec jedwabny: 2) rodzaj lekkiej szpady z XVII w.

Flyntpas (flintpas) [ang.] – pas do strzelby skałkowej, zwanej także fuzją lub flintą, którą wprowadzono we Francji w l. 1670–1680. Pasy te wyrabiali m.in. rękawicznicy warszawscy, co wynika z taksy z 1767 r.

Fodra – okrycie futrzane noszone w XVI w. przez krakowskich rzemieślników.

Folarz [łac. *fullare*] – w XIV–XV w. rzemieślnik fałujący i farbujący płótno.

Foldrowe czapki – noszone w XVI–XVII w., wykonane ze średnich gatunków wełny, modelowane tak, by ściśle przylegały do głowy.

Folowanie [łac. *fullare*] – pierwszy etap wykańczania wełnianych tkanin zgrzebnych, polegający na zagęszczaniu struktury wyrobu i dekatyzacji w celu uzyskania zwartości pokrycia włókiennego na powierzchni tkaniny i oczyszczenia jej z tłuszczów i kleju tkackiego. W wyniku f. wzrasta gęstość, miękkość i ciepłochłonność wyrobu. Efekt ten można uzyskać przez działanie gorącą wodą i ubijanie tkaniny w kadziach, co znano już w starożytności.

Folowność (pilśność) – skłonność włókna wełnianego i niektórych gatunków sierści do zbijania się w masę pod wpływem gniecienia i wilgoci.

Folusz [*lac. fullare*, *hol. volhuus*] – urządzenie mechaniczne do powierzchniowego spilśniania tkanin wełnianych przez ubijanie ich w ciepłej wodzie z gliną folarską. w stępach, przy pomocy stęporów – drewnianych młotów – poruszanych wałem napędowym wprawianym w ruch siłą wiatru, wody lub kieratu zwierzęcego. Najwcześniejsza wzmianka o f. pochodzi z 985 r. z Tramigna we Włoszech, później rozpowszechniły się one na zach. Europy. W Polsce od XIII–XIV w. f. białoskórnice służyły do tłuszczowej wyprawy skór, a czerwonoskórnice – do rozdrabniania garbników.

Fontanges → czub.

Fontaż (fontazik) [*fr. fontange*] – 1) w k. XVII i XVIII w. wstążka lub tasiemka ułożone w kształt róży, zdobiące zwłaszcza kobiece suknie i czepki, a także obuwie dla obu płci; 2) w XIX–XX w. męska chustka wiązana na szyi; 3) w XIX w. chwast przy czapkach.

Forbota (farbotka, forbotka, forótka) [*hiszp. farpado?*] – staropolskie określenie koronek metalowych, złotych lub srebrnych, a także jedwabnych nici, od XVI w. importowanych i może wyrabianych w Polsce. W XVI w., przenośnie, określano tym terminem ozdobę. W Pszczyńskim i na Podhalu termin ten jest używany w XX w.

Forga → pióropusz.

Formanka → furmanka.

Forsztat (forstat, fursztat, półforsztat) [*ar. Fostat – Kair*] – 1) w XVII w. wzorzysta lub gładka tkanina jedwabna, zdobiona haftem wykonanym przez kobiety na krosienku. Półforsztat to węższa jej odmiana; 2) sukno używane w XVI w.

Forszyk [*niem.*] – w XVIII w. w Wielkopolsce ozdobny fartuszek z falbaną. Może także płócienne falbany przy łóżach.

Fortugały (faldiglia, fortygale, vertugadin) [hiszp. *los verdugos*, fr. *vertugadin*, ang. *farthingale*] – najwcześniejsze rozwiązanie techniczne służące do poszerzania kobiecych spódnic w modzie eur. W Hiszpanii od 1468 r. były to obręcze z trzciny nadające spódnicom dzwonowaty kształt. W XVI w. we Francji były spódnicami z grubego płótna rozpiętymi na żelaznych drutach: od l. 60. tego stulecia zastąpił je gruby wałek przymocowany w pasie, a w końcu stulecia szeroki stelaż nadający spódnicy kształt dzwonowaty. F. utrzymały się na Zachodzie do ok. 1640 r. W Polsce panowały głównie w modzie dworskiej w XVI i 1. poł. XVII w.

Foryś (forytarz) [niem. *Vorreiter*] – służący towarzyszący konno pojazdowi pańskiemu, ubrany po pol. lub po kozacku.

Fota [tur. *futa*] – 1) bawełniane kosmate chusty importowane z Turcji w XVI–XVII w.: 2) fartuch mieszczek krakowskich w XVIII w.: 3) fartuszek kobiet huculskich w XVIII i XIX w.

Frak [fr. *frac*, ang. *frock*] – wierzchni ubiór męski, szerszy od wcześniejszego *habit à la française*, wcięty, bez fałdów w tyle, z płasko wyłożonym kołnierzem. Pojawił się w modzie fr. ok. 1767 r. początkowo jako skromny strój przedpołudniowy: od poł. XIX w. zwężony, ze ściętymi połami, stał się ubiorem ceremonialnym i w tej roli występuje do dziś, również jako wykwinna liberia. Ang. odmiana f. była w k. XVIII w. bardziej ozdobna i posiadała kilka kołnierzy. W Polsce f. pojawia się w l. 70. XVIII w., często jako okrycie watawane lub podbite futrem, a także jako lekki ubiór w żywych barwach.

Framza → frędzla.

Francla → frędzla.

Frandzla → frędzla.

Francuskie pasy – p. kontuszowe wykonywane w Lyonie i może w Paryżu w k. XVIII w., według pol. próbek, na zamówienie krajowych persjarni.

Francuskie sukno → falendysz.

Frędzla (framza, francla, frandzla. frązla, fręzla.) [niem. *Franse, Fränse*] – zwisające luźno nitki stosowane jako ozdoba ubiorów, a także będące wyrobem pasamoniczym z różnych typów przędzy, stosowanym od średniowiecza.

Frisian Wede – niskiej jakości wełniana tkanina wytwarzana na krośnie pionowym, ciężarkowym i używana jako płacidła w pñ.-zach. Europie przez średniowiecznych Fryzów.

Frizal (frize) – nazwa sukna importowanego do Gdańska w X–XIII w.

Fryga → kreza.

Frygijka (frygijska czapka) – stożkowata czapka męska pochodzenia wsch. noszona na Bliskim Wschodzie i we Frygii. przyjęta we Francji. W l. 1789–1799 f. w kolorze czerwonym była symbolem wolności, oznaką przynależności do klubu jakobinów i nakryciem głowy sankiulotów. Znana w tym czasie w Polsce.

Frywolity (frywolitki, koronki czółenkowe) [fr. *frivolités*] – koronki o strukturach ażurowych, wiązanych węzełkami z nici lnianych lub bawełnianych, wykonywane na kilku czółenkach. Czasem połączenia motywów wykonywano szydełkowaniem. Technika przeszła do Europy ze Wschodu, modna w XVIII i XIX w. do zdobienia wnętrza i ubiorów.

Fryza [fr. *fraise*] – 1) synonim → krezy; 2) złoty lub srebrny, karbowany sznureczek, używany w XVII–XVIII w. do haftu, wyrabiany przez szmuklerzy.

Fryzon (odzier) [fr. *frison*] – zewnętrzna powłoka na oprzędzie jedwabnika.

Fryzowanie [fr. *friser*] – wykańczanie wełnianych tkanin drogą przeciągania nad gorącym piecykiem, lub mechanicznego drapania

podnoszącego włos na ich powierzchni. Dawało to efekt sfalowania lub skosmacenia prawej strony tkaniny. Maszynę do fryzowania wynaleziono w 1678 r. w Langwedocji w pld. Francji.

Fryzura [fr. *frisure*] – uczesanie włosów.

Fryżka → kreza.

Fular [fr. *foulard*] – prostokątna, skrojona ze skosu chustka, noszona w XVIII–XIX w. jako szalik, głównie przez mężczyzn.

Funtowa podeszwa – gruba p. skórzana w męskich butach noszonych w XVIII w.

Fura – suknia lub okrycie kobiece noszone w Poznaniu w XVIII w., zapewne znacznie rozszerzane lub na → rogówce.

Furażerka [fr.] – miękka czapka wojskowa noszona od pocz. XIX w. w wojsku Księstwa Warszawskiego. F. miała wysoki wierzch opadający zwykle na prawą stronę, a w Królestwie Polskim f. oficerska była okrągła z daszkiem. W XX w. przyjęła się forma niska i płaska.

Furdymant – rozbudowany jelec, część rękocyści broni siecznej.

Furia – czepek kobiecy modny w 2. poł. XVII w.

Furiatka (furyatka) – suknia kobieca uszyta według mody zach., określana tak przez satyryków pol. XVII w. Był to zapewne ubiór rozszerzany na fortugałach, z dużym dekoltem i ogonem.

Furliger – określenie gatunku jedwabnej przędzy używane w Krakowie, w XVIII w.

Furmanka (formanka, rurmanka) – podróżna suknia damska lub okrycie wierzchnie, często podbite futrem i zapinane na pętlice, noszone w XVII w.

Fursztat → forsztat.

Furyatka → furiatka.

G

Futertuch → futtertuch.

Futro [niem. *Futter* – podszewka] – skóra futerkowa użyta jako podbicie wierzchniego okrycia, ubioru, nakrycia głowy, obuwia lub rękawic, noszona także na wierzch.

Futrowizna (filtrowanie) – w XVI w. określenie podszycia ze skóry futerkowej lub sukna.

Futterbarchan [niem. *Futter* – podszewka] – gruby → barchan używany od XVI w., głównie na podszewki.

Futtertuch (futertuch) [niem.] – grube, rzadkie sukno wyrabiane masowo w Gdańsku w XVI i XVII w., używane na podszewki i podszycia już od XIV w.

G

Gabardyna [hiszp. *gabardina*, fr. *gabardine*] – gęsta, miękka tkanina z wełny czesankowej lub przędzy bawełnianej, o splocie skośnym i wyraźnych, ukośnych prążkach. Jednobarwna lub z osnową i wątkiem w różnych kolorach. G. bywa poddawana opalaniu i wykańczana impregnacją wodoodporną. Wytwarzana od ok. poł. XVIII w. w Europie zach., używana na lżejsze płaszcze, ubrania męskie, mundury, kostiumy.

Gacie (gace, hacie) – dolna część męskiej odzieży, noszona pod spodniami, zwykle szyta z płótna, także opaska na biodra, określenie zanotowane już w XV w.

Gacnik (gat) – od XV w. określenie ochronnego pasa noszonego przez mężczyzn na biodrach.

Gagat – minerał, odmiana węgla o barwie czarnej, matowym połysku, szklistym po wypolerowaniu. Modny w renesansie, w Polsce w czasach żałoby narodowej.

Gagatek – 1) w XV w. czarna odmiana bursztynu; 2) określenie strojnisia.

Galasy [łac. *galla*] – wyrosła na liściach roślin powstające w miejscach złożenia jaj przez galasówki, larwy błonkówek z rodziny galasówek. G. służyły do wyrobu barwników i garbników w ciemnych kolorach.

Galatyna – okrycie podbite futrem, noszone w XVII–XVIII w.

Galer – 1) płótno sprowadzane do Polski z Kolonii w czasach Zygmunta III; 2) kapelusz biskupi, czarny, wełniany, podbity jedwabną podszewką i zdobiony zielonym sznurem z chwastami, noszony w sytuacjach pozaliturgicznych.

Galetka (bombycinum, bombycina, bombycina) – surowiec odpadkowy, jedwabny, w formie waty otrzymywanej z uszkodzonych kokonów.

Galiga [łac. *caliga*] – w XVI w. określenie obuwia, przypuszczalnie trzewików o grubej podeszwie, może przymocowywanych do łydki rzemieniami jak rzymskie → caligi.

Galijoty (galioty, gallioty, galoty) [czes. *kalhoty*, wł. *calconi*] – w XVI w. spodnie, zapewne szerokie, bufiaste do kolan, noszone we wł. modzie renesansowej, przekazane do Polski przez Czechy.

Gallabijja (dżalabija, dżallabija) [ar.] – codzienna odzież ar. dla obu płci, długa, z rozszerzonymi u dołu rękawami, bez kołnierza, z rozcięciem przy szyi, nieraz z kapturem.

Gallioty → galijoty.

Galon [fr.] – wyrób pasamoniczy w formie gładko lub wzorzyście tkanej, rzadziej plecionej taśmy wykonanej z nitki jedwabnych, bawełnianych i metalowych. Od XIV do XVI w. zwykle wąska plecionka o motywach geometrycznych. Od XVII w. szerszy g. miał także motywy roślinne. Używany do ozdabiania odzieży i wewnątrz mieszkalnych.

Galosze [fr. *galoches*] – we Francji od średniowiecza było to ochronne obuwie o drewnianej podeszwie. W Polsce określano je jako patynki, natomiast nazwa g. dotyczyła tu obuwia spełniającego rolę kaloszy, noszonego od l. 60. XVIII w.

Galoty → galijoty.

Gałgan – od XVI w. łachman, szmata, strzępek, kosmyk.

Gałka [łac., wł. *galla*] – w XVI w. kulka lub wypukłość stosowana jako element zdobniczy stroju.

Gamaik (gamain) [niem. *gemein* – pospolity?] – niedrogi klejnot oprawny w pierścionku, powszechny w Poznaniu w XVII–XVIII w.

Ganszking → gaszking.

Garbarstwo [niem. *Gerberei*] – zabezpieczanie skóry surowej przed gniciem, początkowo przez natłuszczanie lub dymienie, a od star. także przez działanie wyciągami roślinnymi. W całej Europie najbardziej rozpowszechnione było g. proste polegające na oczyszczeniu z sierści i wyprawie roślinnej (najczęściej korą dębową) skór bydlęcych przeznaczonych na obuwie. Technikę tę stosowano także w kuśnierstwie, czerwonoskórnictwie, białoskórnictwie, kordybanictwie, safianictwie i rymarstwie.

Garbuz – pomieszczenie służące do garbowania skór.

Garderoba [fr.] – 1) szatnia, pomieszczenie do przechowywania odzieży; 2) ubieralnia dla aktorów w teatrze.

Garibaldka [wł.] – czerwona koszula noszona w powstańczych oddziałach Giuseppe Garibaldiego, podczas walk o zjednoczenie Włoch. Modna też w oddziałach powstania styczniowego.

Garłacz – krótka strzelba lub pistolet o lufie z rozszerzonym lejkwato wylotem, używana w XVI–XIX w.

Gamache [fr.] – luźne okrycie wierzchnie z krótkimi, szerokimi rękawami, bez kołnierza. noszone od ok. 1270 r. do XV w.

Garniec – 1) wiązka nieczesanego lnu, zwykle ok. 14 garści; 2) miara objętości równa 4 kwartom.

Garniowanie [fr.] – zdobienie ubiorów według panującej mody.

Garniture [fr. *garniture*] – komplet przedmiotów tworzących całość ubioru uszytego według określonych reguł, wraz z dodatkami.

Garszulecik → gorset.

Garść – ilość wytrzepanego z paździerzy włókna, brana do ręcznego czesania.

Gaski → gaska.

Gaszking (ganszking, gaszking) [niem.?] – 1) okrycie z futrem lub ocieplana kamizelka noszona w XVIII w.: 2) czapka sukienka z barankiem, modna w Poznaniu w XVIII w.

Gat → gacnik.

Gaza [fr. *gaze*] – lekka, gładka lub wzorzysta tkanina jedwabna, lniana lub bawełniana z charakterystycznymi prześwitami. Wyrabiana od IX w. w Hiszpanii, później w innych krajach, od XVII w. w Polsce. Pstre, tj. barwne g. tkano w Wielkopolsce, Małopolsce i na Śląsku z lnu. luźnym splotem płóciennym. Używano ich do wyrobu modnych dodatków: chusteczek, czepków, fartuszków, rzadziej na lekkie suknie i firanki.

Gaska (gąski) – 1) modne w XVI i 1. poł. XVII w. suknia damska i kaftan męski, z wydłużonym poza talię spiczastym przodem, na wzór gęziej szyi, jak w hiszp. → wamsie z XVI w.; 2) w XVI w. wypukłość o kształcie piersi gęziej, na brzuchu napierśnika zbroi płytowej.

Gdańskie pasy – p. kontuszowe dobrej jakości, o ograniczonym kolorycie, wyrabiane od 1770 do 1800 r. w manufakturach Besza i P. C. Salzhübera w Gdańsku. Dekoracją nawiązują do fr. i zach. ornamentyki tekstylnej w stylu rokoka.

Gehejnglik (gehenglik) [niem. *Gehänge*] – wisiołek z poł. XVI w.

Gehink (geink) [niem. *Gehänge*] – drucziana siatka przymocowana do hełmu dla osłony szyi.

Gemma – szlachetny lub półszlachetny kamień zdobiony miniaturowym reliefem.

Genoty → jenoty.

Germak → giermak.

Germesut → giermesut.

Gesłko → giezłko.

Getry → kamasze.

Gezłko → giezłko.

Gęsi brzuch [niem. *Gänsebauch*] – w 2. poł. XVI w. trójkątne wykończenie poniżej pasa ubioru męskiego i kobiecego, mające uwydatniać brzuch.

Giallo – kolor żółty.

Giemza → zamsz.

Gierada (szczebrzuch, wyprawa) [niem. *Gerade*] – w XV–XIX w. przedmioty dawane kobiecie w posagu. Także komplet przedmiotów domowego użytku, spisywany po śmierci ich właściciela.

Gierla – tkanina importowana do Polski w XVII w.

Gierlanda → girlanda.

Gierlandki → girlandki.

Gierlickie sukna – s. wyrabiane w Zgorzelcu (niem. Görlitz).

Giermak (ciermak, germak, giermach, giermacze, giermag, giermanka, jermak, kiermak) [tur. *germek*] – męski kaftan wierzchni w stroju narodowym, noszony co najmniej od 1492 r. do XVII w., wzorowany na narodowym ubiorze węg. G. był długi, zapinany do dołu na pętlice i guzy, z dużym kołnierzem futrzanym i nakładanymi, gładkimi rękawami, czasem zwężanymi przy mankietach.

Kobiety nosiły go jako okrycie zwierzchnie. Od poł. XVI w. g. był szczególnie rozpowszechniony w odzieży mieszczańskiej i chłopskiej, szyty z sukna lub lżejszych tkanin wełnianych, rzadziej jedwabnych, często podbity futrem.

Giermalek – w XVI w. okrycie z grubej wełny noszone przez żołnierzy i filozofów.

Giermanka → giermak.

Giermesut (germesut, giermesiut) [tur. *germe* – rozciągnięty] – tkanina wzorzysta w barwne kwiaty lub paski, prawdopodobnie jedwabna, może importowana z Turcji. Od XV w. używana na odzież.

Gierzynek (gyrzynek, jerzynek) – importowana tkanina używana na odzież w Polsce, w XVI–XVII w.

Gieżło (geszko, gezzko, gieżzko, gzzło, zgzło, zło) – 1) od XV w. płócienna koszula; 2) w XV w. część stroju liturgicznego w Kościele rzymskokat.; 3) kitel lub śmiertelna koszula → czecheł.

Gimpa [ang. *gimp thread*] – pasmo bawełnianej przędzy, gęsto oplecione jedwabną, wełnianą lub metalową nitką, używane do wyrobów szmuklerskich, np. frędzli, sznurów.

Gindal – czepek kobiecy noszony w XVIII w.

Gingas – tkanina bawełniana w typie perkalu zdobiona techniką rezerwowania wybarwień przy użyciu szablonu. Produkowana w Indiach, w XVIII w. także w Anglii i Francji, importowana w tym czasie do Polski.

Gipiura [fr. *guipure*] – gruba koronka z reliefem, najczęściej klockowa.

Gippon → pourpoint.

Girlanda (gierlanda) [wł. *ghirlanda*] – wieniec lub wałek z kwiatów lub piór, zdobiący głowę albo szyję.

Girlandki (gierlandki) [wł. *ghirlanda*] – wąska pasmateria ze słabo skręconej nici jedwabnej, podobna do wid, modna w XVIII w., służąca do obszywania sukien i okryć kobiecych, importowana do Polski.

Giwer → czako.

Głacé [fr.] – mieniąca się dwubarwna tkanina jedwabna z wątku i osnowy o różnych kolorach, używana na suknie i podszewki.

Glanek [fr. *gland* – żołądz, frędzla?] – ozdoba ubioru w XVI w., zwykle guz przy pętlicowym zapięciu męskich okryć.

Glansowanie (glans) [niem. *Glanz*] – stosowany od średniowiecza zabieg wykańczania tkanin z roślinnych włókien, jak len i bawełna, polegający na mocnym sprasowaniu w kalandrach, dający efekt połysku prawej strony wyrobu.

Glinka folarska – miękka, tłusta glina dodawana do gorącej wody przy falowaniu sukna dla jego odtłuszczenia.

Gładkość – w XVI w. ozdoba lub strojny ubiór.

Gładzenie – w XVI w. nieznaną bliżej ozdoba stroju.

Głowa [tur. *basz*] – 1) w XVI w. część nakrycia głowy; 2) od XVII w. prostokątne zakończenie pasa kontuszowego, dwu-, trzy- i pięciopodzielne z charakterystyczną dekoracją roślinną, rzadziej geometryczną. G. zawiera → sygnaturę pasa, czasem też inne napisy.

Głownia – zasadnicza część broni siecznej z ostrzem.

Gment → kment.

Gnypy (grzypy, grypy) – od XVI w. określenie narzędzi szewskich służących do obróbki i wygładzania skóry.

Gofra [fr. *gaufre*] – tkanina lub dzianina o wytłaczanych na powierzchni wzorach, używana na odzież damską.

Golcz [niem. *Goltsch*] – płótno lniane, najczęściej pościelowe, wyrabiane w XIV–XVII w. w miastach Śląska i Małopolski, wcześniej Importowane.

Goleń – w XVI w. część zbroi okrywająca goleń, nagolennica, nagolennik.

Gollila [hiszp.] – niewielki, płócienny kołnierz męski, płaski, kołisty, opierający się na brzegu wysokiego kołnierza → wamsa i podstawce. Modny po 1623 r., po wprowadzeniu zakazu noszenia koronkowych kryz.

Gołembiaty – kolor zgaszonego fioletu, występujący miejscowo w upierzeniu gołębi.

Gołębi – kolor szaroniebieski.

Gołka – najtańszy typ okrągłej, filcowej czapki, wykonywanej z wełny w XVI–XVII w. Czeladnik lwowski np. miał spiliścić i wy-modelować 12 gołek tygodniowo. Droższe typy g. wyrabiano nawet z bobrowej sierści, ale zawsze bez ozdób.

Gorącożółty – od XVI w. barwa żółta najbliższa czerwieni.

Gorepelk (gorepelli) – okrycie kobiece podszyte futrem baranim, wykonane przez kuśnierzy w Żółkwi, w XVII w., zbliżone prostym krojem do → lamki.

Gorgulik (gurgiel, gurdziel, gurgol) [hiszp. *gorguera*] – kreza lub ozdobny kołnierz noszony w modzie hiszp. w XVI w. W Polsce bywał on łączony z krótką koszulką.

Gors [fr. *gorge, corsage*] – 1) obramowanie sukni lub koszuli damskiej oraz męskiej, używane od XVII w.; 2) szyja i piersi kobiety z odsłoniętymi trochę ramionami.

Gorset (gorselet, garszulecik, korselet, korset, korszulec) [fr. *corset*] – 1) różnej długości męskie okrycie, niekiedy z rękawami, noszone na

zbroję od poł. XII do XV w.: 2) w XIV–XVI w. w modzie zach. – suknia kobieca sznurowana z przodu: 3) w Polsce określenie to, używane wymiennie z → kształtem, oznacza stanik, zazwyczaj usztywniony fiszbinami lub drutami, noszony w XVII–XIX w.: 4) w pol. stroju ludowym – wcięty kaftanik sukieny lub jedwabny, bez rękawów, zwykle z głębokim dekoltem, często wykończony w pasie ząbkami, bogato haftowany, noszony na koszuli, później na koszuli lub bluzce.

Gorsetka – w XVIII w. dekoracyjna wkładka na piersi, noszona w komplecie z mankietami, zdobiąca suknię.

Gotowalnia – stolik, komoda lub osobne pomieszczenie służące do zabiegów fryzjerskich, kosmetycznych i ubierania kobiet, używane co najmniej od XVII w.

Gotowanie w naprężeniu [hol. *conroy bank*] – proces apretury stosowany do lekkich tkanin półwełnianych lub wełnianych, polegający na gotowaniu rozciągniętej na drewnianym wałku tkaniny i studzeniu jej w tym samym położeniu na przyrządzie zwanym *conroy bank*. Zabieg ten, dając efekt odwrotny do folowania, przeciwdziałał kurczeniu się i marszczeniu rzadkich tkanin. Stosowano go na Zachodzie co najmniej od XV w., w Gdańsku od XVII w.

Górnica – płócienny kitel noszony przez górników.

Gradynapol → grodenapl.

Gradytur → grodetur.

Gramit – w XVII w. tkanina importowana ze Wschodu, sprzedawana w Polsce na łokcie.

Granat – 1) nazwa granatowego sukna, w jednej z najczęściej używanych w dawnej Polsce barw. 2) kamień szlachetny.

Granato [wł. *melegrana* – granat] – kolor intensywnej, żywej czerwieni, jak kwiat, miąższ lub sok granatu.

Graty [niem. *Gerade* – wyprawa] – odzież i sprzęty domowe, także należące do wyprawy otrzymywanej przez kobietę.

Greczynka – okrycie lub suknia kobieca noszona w 2. poł. XVIII w., często obszywana futerkiem, u dołu zdobiona sznureczkowymi naszyciami w kształcie gr. meandra, czyli ornamentu ciągłego z linii załamującej się rytmicznie pod kątem ostrym – „alagrek”. Szyta często z ogonem, bez rękawów.

Gredytur → grodetur.

Gremiał [łac. *gremiale*] – jedwabna lub lniana chusta rozkładana na kolanach biskupa podczas pełnienia przezeń czynności kapłańskich.

Grenadyna [fr. *grenadine*] – nitkowana przędza jedwabna do 1800 skrętów na 1 m. Wytwarzana w filą (orłach już w średniowieczu).

Greża (bąkart, bękart) [fr. *grege*] – sztywna, bez połysku, nieskręcona nić z surowego jedwabiu otrzymywana przez odwijanie i łączenie włókien z kilku kokonów, służąca do wyrobu przędzy, sprzedawana na wagę w Poznaniu już w XVI w.

Grępla (krępla) [niem. *Krempe*] – szczotka do zgrzeblenia i czesania wełny.

Gręplowanie → zgrzeblenie.

Gręplownik – od XVI w. rzemieślnik obrabiający wełnę.

Gridelino → gryglinowy.

Grobgrin → grogrin.

Grodenapl (gradynapol, grodenabl) [fr. *Gros de Naples*] – grubsza tkanina jedwabna, rodzaj cięższej kitajki, importowana z Włoch (m.in. z Neapolu) i krajów Europy Zach. co najmniej od XVI w. Używana na odzież i pokrycia futer.

Grodeparis [fr. *Gros de Paris*] – mięsista tkanina jedwabna importowana z Francji, zwłaszcza w XVIII w.

Grodetur (drodeter, gradytur, gredytur) [fr. *Gros de Tours*] – gęsta tkanina jedwabna średniej grubości, barwna, czasem wzorzysta, importowana głównie z Francji (m.in. z Tours) i innych krajów zach. co najmniej od XVI w. W 2. poł. XVIII w. wytwarzana w manufakturze grodzieńskiej. Używana jako tkanina odzieżowa i tło do haftów.

Grodzieńskie pasy – jedwabne, rzadko półjedwabne p. kontuszowe o rozmiarach ok. 300–350 x 25–28 cm, z ornamentyką kwiatową w stylu fr. rokoka. Wytwarzane w Grodnie, w l. 1768–1781, w manufakturze jedwabniczej pod kierunkiem Francuza, Vincenta Dupinay.

Grogrin (grobrin, grogrin, grubryn, grygron) [niem. *grob* – gruby] – jedwabna tkanina z grubej przędzy importowana z Turcji i Niemiec w XVI–XVII w.

Grono (grunko) – w XVI w. rodzaj ozdoby ubioru lub pasa. W wyrobach jubilerskich sposób ułożenia pereł, szlachetnych kamieni lub innych elementów ornamentu przypominających winne grono.

Gronostaj (hornostaj) – zwierzątko z krótkim, białym włosem i czarnym końcem ogona. Futerkiem g. podszywano wykwintne okrycia władców i możnych, było dość rozpowszechnione w dawnej Polsce, także jako obszycia mieszczkańskich czepków.

Grosz – w XVI w. połączana moneta używana jako ozdoba paciorków poznańskiej mieszczki.

Groszkowanie – wybijanie puncami deseni na licu skóry.

Grozbotą – staropolskie określenie nieznanego bliżej rodzaju koronek.

Grozot → gryzeta.

Grubryn → grogrin.

Grunberskie sukno – s. wyrabiane w Zielonej Górze (Grünberg) i sprzedawane w pol. sklepach w XVII i XVIII w.

Grunko → grono.

Gruszka – w XVI w. ozdobny wisiołek w kształcie gruszki.

Gruzbertowskie koronki – k. używane w XVIII w. przez kaliskie mieszczyki.

Gryalinowy → gryglinowy.

Gryf – część wykroju rękawic okrywająca całą dłoń podczas ich krojenia.

Gryglinowy (gryalinowy, gridelino) [fr. *gris de lin*, wł. *gridelino*] – barwa niebielonego lnu, czyli szarawa, także kolor jasnoniebieski.

Grygron → grogrin.

Grynszpanowy – kolor grynszpanu, czyli zielony.

Grypy → gnypy.

Gryzeta (grozot, gryzot) [fr. *grisette*] – tkanina wełniana lub mieszana z wełny, bawełny i jedwabiu, jednobarwna, noszona od średniowiecza przez warstwy niższe: później jedwabna lub półjedwabna, z wątkiem wełnianym albo bawełnianym, w różnych kolorach, zwłaszcza odcieniach czerwieni, także wzorzysta z wątkami metalowymi. Importowana do Polski w XVII–XVIII w. i stosowana głównie w ubiorze kobiecym.

Grzbiet – grzbietowa część zwierzęcej okrywy futrzanej, zwykle najlepszej jakości.

Grzebieniarz → grzybyniarz.

Grzebło → zgrzebło.

Grzebień (grzebyń) – przyrząd toaletowy służący do czesania lub upinania włosów, wyrabiany z drewna (bukszpanu, bzu i in.), w czasach nowożytnych z rogu, kości – nawet słoniowej – oraz metali.

Grzybyniarz (grzebieniarz) – pojemnik na grzebień, często skórzany.

Grzypy → gnypy.

Grzywowie – w XVII w. mężczyźni golący przód głowy, a z tyłu zapuszczający długie włosy.

Gugl (gugel) [łac. *cuculla*] – w XVI–XVIII w. peleryna z kapturem noszona w Gdańsku jako ubiór żałobny.

Guldynka – myśliwska strzelba gwintowana, używana w XVII–XVIII w.

Gunia [łac. *gunna* – kozuch?] – 1) nazwa jednego z najgorszych gatunków sukna produkowanego w XVII–XVIII w.; 2) krótki płaszcz chłopski lub żołnierski; 3) w XV–XVI w. odzież, kołdra, koc ubogich; 4) okrycie wierzchnie górali pol. uszyte z wełnianego samodziału.

Gurdziel → gorgulik.

Gurgiel → gorgulik.

Gurgol → gorgulik.

Gurmana – okrycie z grubego sukna, rodzaj sukmany.

Gurotka → burotka.

Gurt [niem.] – w średniowieczu szeroka, sztywna, różnobarwna taśma wykonana na wąskich krosnach, w XIV–XV w. także z jedwabnej przędzy, używana na pasy kobiece z metalowymi zaponami. Od XVII w. sztywna taśma bawełniana od 2 do 6 cm szerokości.

Guz (guzik, obartek, obertelek) [średniow. niem. *Guz*] – w najstarszej formie zapewne patyczek lub drewniana foremka, później wyrób szmuklerski w postaci foremki oplecionej jedwabną lub metalową nicią. Od III w. używany do zapinania odzieży, w XVI–XVIII w. w ubiorach męskich, g. kontuszowe zwane knaflami. W odzieży codziennej i sukmanach stosowano knebelki, czyli patyczki oplecione jedwabną nicią.

Gyrzynek → gierzynek.

Gzło → giezło.

Gźlisko – 1) gruby → kitel uszyty krojem koszulowym, jak → giezło; 2) w XVI w. chałat żydowski.

H

Haba → aba.

Habelczaki → abelkowe.

Haberget – gruba tkanina wełniana wytwarzana w płn. Europie do XIII w. na krośnie pionowym, ciężarkowym, w krótkich sztukach.

Habit (abit) [łac. *habitus*] – 1) w średniowiecznej Francji było to określenie wszelkiej odzieży; 2) w XVII–XVIII w. h. to strój dworski dla obu płci, wcześniej strój wieczorowy; 3) w Polsce w 2. poł. XVIII w. h., czyli suknią wierzchnią zaczęto nazywać ubiór męski określane dotychczas jako → szustokor. Początkowo był to długi kaftan z rękawami noszony na krótkiej kamizelce bez rękawów. W modzie Dyrektoriatu h. miał podwyższony kołnierz i szerokie poły: stopniowo przekształcił się w smoking; 4) ubiór zakonne przepisany regułą.

Hacie → gacie.

Haczek [niem. *Haken*] – od XV w. przedmiot służący do spinania.

Hades – w XVI w. odzież lub ozdoba w stroju żydowskim.

Hadry [niem. *Hadern*] – gałgany, szmaty.

Hadziuka → hazuka.

Hafciarstwo – znana od neolitu najprostsza technika zdobienia odzieży i innych wyrobów. Rzemiosło h. ukształtowało się już w XI w., a w Polsce w XII w. Pod względem techniki wykonania wyróżnia się hafty liczone na podłożu tkaniny i nieliczone, luźniej z nią związane. Do cięższych technik należą: pikowanie, aplikacja i zszywanie z łątek.

Haft (aft, awt, wyszywanie) [niem. *Heft*] – jedno- rzadziej dwustronna, jedno- lub wielobarwna dekoracja na tkaninie, skórze, filcu, wykonywana nićmi lub przędzą, paciorkami i innymi przedmiotami ozdobnymi. H. wywodzi się z szycia.

Haftka (aftka, heftlik) [niem. *Heft*] – od XV w. niewielki przedmiot metalowy z zagięciem na końcu, służący do zapinania odzieży.

Haftowane koronki – wykonane na → batyście lub → etaminie ściegami hafciarskimi przypominają koronki igłowe, rzadziej klockowe.

Haftowane pasy – naśladowujące p. kontuszowe jedwabne, półjedwabne lub wełniane, wąskie i gładkie tkaniny o splocie skośnym lub płóciennym; czasem jedwabne – wzorzyste – lub z płótna – zdobione haftem, ornamentem i podziałem powierzchni. Wzory roślinne, czasem przedmiotowo-symboliczne, wykonywano barwnymi nićmi jedwabnymi, wełnianymi, metalowymi, nawet cekinami, ściegami: łańcuszkowym, satynowym, kładzionym, atłaskowym, cieniowanym. Wyrabiano je w domach uboższej szlachty i mieszczan od XVII do pocz. XIX w.

Hajdawery → szarawary.

Hajduk (ajduk) [węg. *haidak*] – służący w domach szlacheckich i magnackich, niekiedy uzbrojony, od XVII w. nosi węg. ubiór narodowy, czyli dolman, krótką wierzchnią → mente i → czako.

Halabarda (pardizan) – broń o długim drzewcu i rozbudowanym żeleźcu z grotem, toporem, często także z hakiem. Używana w średniowieczu, w XVI–XVIII w. stanowiła broń straży miejskiej i pałacowej.

Halepska materia → alapin.

Halka – noszona pod suknią spódniczka lub koszula bez rękawów, pojawia się dopiero w modzie XIX w.

Halsband → alszband.

Halsztuk (alstuszek, alsztuch, halstuch) [niem. *Hatstuch*] – krawat noszony od 2. poł. XVII w., początkowo jako chustka z lekkich tkanin, na którą wykładano kołnierz koszuli, lub opaska na głowę. Cechy kuśnierskie i rękawicznicze wyrabiały w Polsce w XVIII w. h. skórzane.

Haładza → aładza.

Hałaj (chałaj) – tkanina jedwabna lub półjedwabna używana w XVIII w. na suknie i żupany.

Hałon → ałun.

Hałun → ałun.

Haman (hamani) – płótno bawełniane, produkowane w Bengalu, importowane z Turcji w XVI–XVII w.

Hamodka → alamoda.

Handziuka → hazuka.

Hangiel [niem.] – zawieszka ozdobnego, haftowanego mieszka, wymienionego w sztuce mistrzowskiej miechowników krakowskich z 1670 r.

Hankra – chusta noszona na → podwice w XVII w.

Hanziucka → hazuka.

Hańskie sukno – s. importowane w XVII w., przypuszczalnie z Krymu.

Haras → rasa.

Harasowe pasy – wełniane, jednobarwne, zapewne cięte z rasy, noszone przez służbę dworską w kolorze liberii, w XVII–XVIII w.

Harasz → rasa.

Harcap (harbajtel) [niem. *Haarzopf*] – warkocz peruki lub fryzury męskiej w XVIII w. W armiach eur. miał on określoną długość, był umieszczany w woreczku (harbajtel) zawiązywanym u góry na kokardę.

Harkabuz → arkebus.

Harnasz (arnasz, harnas) [średniow. niem. *Harnasch*] – w XIV–XVI w. pancerz rycerski, zbroja, rynsztunek.

Harus → arus.

Hastiludium – wzmiankowane w 1546 r. „ubiory Etiopów”, znane w Krakowie.

Hasuka → hazuka.

Haszuka → hazuka.

Hataj (hatej) [tur. per.] – nazwa Chin, zwłaszcza płn. Pochodzi od niej określenie importowanych stamtąd tkanin jedwabnych.

Hatłas → atłas.

Hazuka (azuka, azurka, chazuka, hadziuka, handziuka, hanziucka, hasuka, haszuka, hazuczka, hozuka) [staroczes. *hazuka*] – 1) długie okrycie dla obu płci, od góry do dołu zapinane na pętlice, często podbite futrem lub nim garniowane, noszone od XV do poł. XVIII w. H. używane do konnej jazdy rozszerzano rozporkami; 2) suknia damska lub lekkie okrycie noszone w XVIII w., zwykle pod nazwą „azuka”.

Heftlik → haftka.

Heliodor [gr. *helios* – słońce] – kamień szlachetny z grupy berylów, o barwie złotożółtej.

Heliotrop [gr. *helios* – słońce, *tropein* – obracać] – minerał, odmiana chalcedonu, kamień półszlachetny, nieprzejrzysty, ciemnozielony z czerwonawymi plamkami widocznymi zwłaszcza w słońcu (stąd nazwa), modny szczególnie w średniowieczu.

Hełm (helm) [staroczes. *helm*] – od 3000 l.p.n.e. bojowa osłona głowy, niekiedy też karku, szyi, twarzy, np. przyłbica, szyszak.

Hennin [fr.] – kobiece nakrycie głowy w kształcie wysokiego (do kilkudziesięciu cm) stożka, modne w 2. poł. XV w. głównie we

Francji. Sporządzano je z krochmalonych, lekkich tkanin, ozdabiano plisą z czarnego aksamitu lub złotym galonem przy głowie, aksamitną pętelką nad czołem i białym, przezroczystym welonem, który spływał z ostrego czubka h. do ziemi.

Herb – ustalone według określonych reguł heraldycznych oznaki osoby, rodu, korporacji, miasta lub państwa. Pierwsze zabytki pochodzą z XII w.

Hermelin [niem.] – biały plusz w czarne, zwykle drukowane, cętki. Imitacja futra gronostajowego.

Hiacynt orientalny (achcinek, jacinek, jacynt) – odmiana cyrkonu o barwie żółtawo-czerwonej.

Hibercuch → ibercuch.

Hijacynt (hijacyntyn) [łac. *hyacinthus*] – w XVI w. określenie szaty kapłana żydowskiego, sporządzona z tkaniny o tej samej nazwie, koloru ciemnoczerwonego z odcieniem fioletu lub czerwonożółtego.

Hilat → chałat.

Himation [gr.] – w star. Grecji wierzchnie okrycie kobiet i mężczyzn, prostokątny płat wełnianej tkaniny, którym drapowano całą postać, przerzucając jeden koniec najczęściej przez lewe ramię.

Hojka – okrycie żałobne noszone w Gdańsku w XVI–XVIII w.

Holica [rus. *golica*] – w XVI w. skórzana rękawica bez futra i podszewki.

Hornostaj → gronostaj.

Houppelande [fr.] – suknia dla obu płci wkładana przez głowę, o kroju kloszowym, obficie sfałdowana w talii pod paskiem, z wysokim stojącym kołnierzem i fantazyjnymi rękawami krojonymi z ćwiartek koła, szyta z tkanin jedwabnych lub sukna, nieraz podbita futrem. H. weszła w użycie we Francji ok. 1360 r., później w pozostałych krajach

i w Polsce, modna także w 1. poł. XV w. W męskich h., dla rozszerzenia, stosowano rozporoki w środkowym szwie przodu i tyłu.

Hozuka → hazuka.

Hożedle → orzedle.

Hrywna [rus.] – wczesnośredniowieczny dworski klejnot na Rusi, sztywny naszyjnik męski skręcony ze srebrnego lub złotego drutu.

Huba – w XIII–XIV w. fałd w odzieży.

Huckop → hunckop.

Huletka – ozdobna laska pasterska noszona w modzie 2. poł. XVIII w.

Humerał (naramionek, omerał) [łac. *humeralis* – barkowy] – 1) od XVI w. w liturgii Kościoła rzymskokat. biała chusta, którą kapłan przykrywa ramiona przed włożeniem ornatu; 2) część stroju koronacyjnego królów pol.; 3) w wojsku star. Rzymu krótki płaszcz żołnierski.

Hunckop (huckop, hundsckop, hunsckop, hunsfot, unckop) [średniow. niem. *Hundskappe*] – 1) średniowieczny hełm z zasłoną w kształcie psiego pyska; 2) ozdobny łańcuch noszony w średniowieczu na szyi; 3) później kawałki skóry noszone przy butach dla podparcia ostróg

Hundskotten → szkot.

Hundsotten → szkot.

Hunsfot → hunckop.

Hunckop → hunckop.

Huzarezy – czapki filcowe z dłuższej wełny o powierzchni przypominającej futerko, drapanej szczotką z ostu. Przypuszczalnie noszone przez huzarów.

Hybercuch → ibercuch.

Hyra – obfita czupryna. Określenie używane w Małopolsce.

I

Iacca → jaka.

Ibercuch (hibercuch, hybercuch, ibertuch, ubercuch, ubertuch) [niem. *Überzug*] – w XVI w. przypuszczalnie ozdobna szata wierzchnia lub też obszywka czy lamówka różnych damskich i męskich ubiorów.

Iglica – narzędzie różnych kształtów i wielkości, z jednym lub dwoma otworami do zawiązywania przędzy lub nici, i trzpieniem czyli korpusem do Ich nawijania. Znane od neolitu, używane do wyrobu sieci, siatek i – później – iglicowo-igłowych koronek.

Igła – narzędzie wykonane z ości ryb, kolców agawy, metalu, wyposażone w dziurkę do przewlekania nici; co najmniej od neolitu służyło do łączenia skór, tkanin, szycia odzieży, później także do haftu, wykonywania wyrobów ściegu igłowego i koronek igłowych.

Ikat [mal. *ikat*] – technika barwnego zdobienia tkaniny rezerwowaniem wybarwień przędzy przed tkaniem przez jej obwiązanie. Można barwić osnowę lub wątek, także oba systemy przędzy. I. wyrabiano w całej Azji, od XVII w. także w zach. Europie.

Imamus (mamus) – lekka tkanina wełniana używana w XVII i XVIII w.

Impregnowanie [łac. *impraegno* – nasycam] – w procesie apretury napawanie tkaniny pokostem, roztworem żywicy, mydłem, później solami miedzi lub glinu, dla uzyskania nieprzemakalności.

Incroyable [fr.] – określenie eleganta paryskiego z k. XVIII w. o ubiorze nacechowanym pozorną niedbałością, na który składały się: frak o przedłużonych połach z szerokimi klapami, pasiasta kamizelka z szalowym kołnierzem, krótkie spodnie z płytkimi pantoflami lub długie wpuszczone w cholewy butów, owinięta chustkami szyja, kapelusz o kształcie przygnieczonego piroga → bicorne, zegarek, wiązane breloki, laska, opadające włosy – tzw. psie uszy.

Inderak (andarak, kinderak, miderak, minderak, niderak, undero) [niem. *Unterrock*] – 1) suknia lub marszczona spódnica noszone zwłaszcza w Wielkopolsce w XVI– XVIII w.; 2) w tymże okresie okrycie wierzchnie kobiece i męskie, najczęściej podbite futrem baranin; 3) błam futra przykrojony do podbicia spódnicy. Termin „andarak” używany był na wsch. dawnej Rzeczypospolitej.

Inderlandzkie → niderlandzkie.

Indienne → cyc.

Indusium → koszula.

Indych → indygo.

Indychtowy – kolor granatowy.

Indyczka → szabla.

Indygo (indych, indykt) [łac. *indicum*] – barwnik kadziowy wydobywany z liści indygowca, barwiący na zielono, a utleniający się na niebiesko. W Polsce używany od XVIII w.

Inflantka – męskie okrycie wierzchnie uszyte z sukna lub jedwabnych tkanin, często podszywane futrem, noszone w XVII w.

Infuła (mitra) [łac. *infuła*] – w Kościele rzymskokat. uroczyste nakrycie głowy biskupów, składające się z połączonych opaską dwóch trójkątów, z dwiema wiszącymi z tyłu taśmami. We wczesnym średniowieczu i. były kuliste i niskie, od XII w. ustalają się ich dzisiejsze formy – biała, skromniejsza dla opata, a ozdobna, haftowana dla wyższych duchownych.

Ingermina (ingierniczka) [wł. *guarnire* – ozdabiać?] – ubiór o kroju modnym w zach. Europie, noszony w XVII w. Możliwe, iż nazwa pochodzi od Ingrii, należącej podówczas, wraz z całą Finlandią, do Szwecji.

Inkarnatowy [wł. *incarnativo*, fr. *incarnat*] – kolor bladuróżowy, cielisty lub bardziej nasycony – rozkrojonego mięsa – modny w XVIII w.

Inlet [niem. *Inlett*] – tkanina bawełniana znacznej gęstości, o splocie skośnym lub płóciennym, prasowana pod ciśnieniem, często woskowana po lewej stronie, barwiona na żywe kolory. Wytwarzana w Europie od średniowiecza, w Gdańsku od XVI w., używana na podszewki i wsypy pościelowe.

Interula → koszula.

Ioppa → jopula.

Iopula → jopula.

Ircha (irzcha, jercha, jerscha, → zamsz) [łac. *hircus, ircus* – kozioł] – skóra kozłowa, barania, cielęca, sarnia, jelenia lub łosiowa wyprawiona tłuszczowo, czyli przez wbijanie tłuszczu w tkanę skórną. W XV w. termin „irzcha” był także określeniem mieszka lub sakiewki uszytej z irchy.

Irzynek → perpetuana.

Iupka → jupka.

Izabelowy [od imienia królowej Izabeli hiszp.] – niezdecydowany kolor brudnożółty długo niepranej białej odzieży.

J

Jabłko – jedno z insygniów władzy królewskiej, z krzyżem na wierzchu, symbolizujące panowanie nad światem. Znane w Polsce od pocz. XIII w.

Jabłoniczy (jabłonkowy) – kolor różowawy. Jak kwiat dzięki jabłoni.

Jacinek → hiacynt orientalny.

Jacyntowy – kolor szafirowy.

Jacynt → hiacynt orientalny.

Jaczka – kaftanik damski, fałdowany od pasa, uszyty z lekkiej tkaniny, podszyty futerkiem, noszony w pocz. XVIII w.

Jadamaszek → adamaszek.

Jadwiżka (fiżka, jadwiszka, jadwiśka) – 1) krótka suknia kobieca noszona przez mieszczki za panowania Stanisława Augusta; 2) mała poduszeczka do igieł i szpilek, umieszczona na kobiecej gotowalni; 3) w Krakowskim, w XIX w., kaftanik kobiecy zwany „jadwiśka” noszono w stroju ludowym.

Jaka (iacca) [niem. *Jacke*, fr. *Jaquette*] – dopasowany kaftan męski, sięgający bioder, modny w XIV i pocz. XV w. Krojony z czterech jednolitych części, wciętych w pasie i charakterystycznie wypuklonych na piersiach, z owalnie podkrojonymi pachami. Szyto go z sukna lub jedwabi, usztywniano filcowymi spodami lub pikowano kilkoma warstwami płótna i waty, ułatwiając modelowanie modnej formy. J. rycerskie, ochronne, miały spody zbrojone metalowymi płytkami lub kolczugi wszyte między warstwy płótna i waty: j. cywilne zapinano na przodzie na guzy. Biodra mężczyzny noszącego j. opinał pas z grubych, metalowych ogniw, z klamrą.

Jaksamit → aksamit.

Jałmonka → jarmułka.

Jałmunica → jarmułka.

Jałmurka → jarmułka.

Jałowaty – kolor jałówki, żółtawopłowy, czerwony.

Jamarantowy → amarantowy.

Jamurlach [*tur. jaghmurlyk* – opończa] – gęsta tkanina wyrabiana w Turcji, używana na → opończe i odzież przeciwdeszczową.

Jamołka → jarmułka.

Jamułka → jarmułka.

Janczar [tur. *jenczeri*] – w XVIII w. w Polsce chorągwie j. należały do straży przybocznej hetmanów. Żołnierze tej formacji nosili wysokie, opadające na plecy czapki, sukienne kiereje, żupany, portki, rzemienne pasy, buty pol. czarne, paradne żółte. Oficerowie do stroju narodowego nosili na głowach tur. → zawoje.

Janczarka [tur. *jenczeri*] – strzelba pochodzenia wsch., używana przez janczarów tur., o charakterystycznej kolbie, w przekroju o kształcie pięcioboku. Używana w Polsce w XVII w., zazwyczaj bogato zdobiona inkrustacjami i okuciami.

Japka → jubka.

Japyndży – płaszcz filcowy o włochatej fakturze, rodzaj burki, produkcji czerk., importowany w XVIII w. przez Krym.

Jarmak [tur. *ermek*, ros. *armiak*] – w XVI w. codzienne okrycie męskie, także kaftan noszony w domu, przypuszczalnie odmiana → giermaka.

Jarmułka (jałmonka, jałmunica, jałmurka, jamołka, jamułka, jarmolka, jełmunka, mucka, mycka, myczka) [tur. *jamurluk* – opończa, łac. *pileolus*] – mała, okrągła czapeczka przykrywająca wierzch głowy, szyta z sześciu części sukna lub aksamitu, noszona przez Żydów, uczonych w stroju akademickim, starców, wkładana także na noc lub pod inne nakrycie głowy.

Jarmułek [tur. *jaghmułuk*] – podwójny → barchan importowany ze Wschodu, co najmniej od XVIII w.

Jaspis (aspis) – minerał, odmiana chalcedonu, barwy czerwonawej, brunatnej, żółtawej, nieraz zielonawej lub szaroniebieskiej.

Jastrych – gatunek skóry importowanej w XVIII w. z Holandii do Poznania.

Jaszczur – skóra końska lub ośla o chropowatej powierzchni, podobna do skóry jaszczurki.

Jatagan [tur. *jatagan*] – broń sieczna pochodzenia wsch., używana w XVI w. przez Turków i Arabów. Jednosieczna głownia o wklęsłym łuku ostrza, odchylającym się niekiedy w przeciwnym kierunku, rękojeść bez jelca, o rozdwojonej głowicy wykonywanej z kości, hebanu, rogu lub srebra, bogato zdobiona. J. noszono w drewnianej pochwie oklejonej skórą, ze srebrnymi okuciami, zatknięty za pas z przodu. W Polsce używany głównie w XVIII w. przez ubraną po tur. służbę.

Jadźwiec – skóra z borsuka.

Jedbab → jedwab.

Jednoradek (jednoratka, jenoradek) [ros. *odnoriadka*] – w XVI–XVII w. długie okrycie męskie z grubej tkaniny, zapinane na jeden rząd → guzów, często podszywane futrem.

Jedwab (jedbab, niedbaw) [czes. *nedbaw*] – 1) włókno otrzymywane po rozwinięciu kokonów (oprzędów) motyla – jedwabnika mormowego importowane do Polski od wczesnego średniowiecza; 2) strój lub chusta wykonane z jedwabnej tkaniny.

Jedwabnica (jedwabniczka) – 1) tkanina znana od XV w.; 2) jedwabna szata lub chusta, którą owijano dokumenty państwowe; 3) także zasłona twarzy noszona przez kobiety.

Jedwabnictwo – dział gospodarki obejmujący uprawę morwy, produkcję kokonów jedwabnika i wstępną ich obróbkę.

Jedwabniczka → jedwabnica.

Jedwabnik – 1) robotnik wyrabiający jedwabne tkaniny; 2) człowiek zniewieściały, wydelikacony.

Jagierczyk – krótki ubiór męski z widocznymi spodniami, noszony w XVIII w.

Jelec – część rękkości broni siecznej osłaniająca dłoń.

Jełmunka → jarmułka.

Jeneralek – w XVI w. ubiór wierzchni podbity futrem lub ozdobną podszewką.

Jenoradek → jednoradek.

Jenoty (genoty) [ros.] – futro z azjatyckiego ssaka z rodziny psów, o długiej, gęstej, rudawej lub ciemnobrunatnej sierści, żyjącego w tajdze, a także na Białorusi, Ukrainie i w Polsce. J. hodowany jest jako zwierzę futerkowe.

Jercha → ircha.

Jermak → giermak.

Jerscha → ircha.

Jerzynek → gierzynek.

Jołom – czapka Kozaków ukr. zwykle z czarnej, baraniej skóry futerkowej, ze zwisającym wierzchem. J. noszony przez Kozaków dworskich opatrzony był kutasem włóczkowym lub srebrnym.

Jonaty (junaty) – skóry kocie importowane z Chin i Rosji.

Jopula (cabaciolum, ioppa, iopula, → żupica) [fr. *gibbon*] – spodni kaftan do bioder, wkładany pod wierzchnie szaty i zbroję, z przywiązywanymi nogawicami, o kroju czteroczęściowym, dwudzielnym, z wąskimi rękawami. J. noszono pod zbroją, obficie watowano na ramionach, plecach i piersiach i przesywano wraz z warstwami płótna pionowymi ściegami w górnej części, a poziomymi w dolnej. Przy szyi j. wykończona była oszewką lub niskim, stojącym kołnierzem, sznurowana z przodu lub na plecach. J. wierzchnia była dłuższa i luźniejsza, podobnie krojona, zapinana do poziomu bioder na guzy i dziergane dziurki, lekko rozkloszowana i poszerzona klinami. W ciągu XV w. noszono j. bez klinów, ze stanem w talii i metalowym

pasem. U schyłku średniowiecza j. upodobniła się do żupana (hipoteza Krystyny Turskiej). Żupica była zbliżona do j., ale miała uproszczony krój i noszona ją w późniejszym okresie.

Józefka – lekka suknia noszona w Małopolsce w 2. poł. XVII w.

Jubilerstwo → złotnictwo.

Jubka → jupka.

Jucht [per. *jufit*] – skóra z cieląt, młodych bydła lub saren, wyprawiana przez czerwonoskórników na różne kolory.

Junaty → jonaty.

Junkier (junkiera) [niem. *Anker* – kotwica] – w XVI w. suknia kobieca, zapewne z ogonem, uszyta według mody wł.; w komplecie z nią występował też może ozdobny pas lub klamra.

Jupka (lupka, jubka, japka, jupa, subka, → szubka) [ar. *dżubba*, tur. *dżuppe*, *dżubbe*, niem. *Joppe*] – wierzchnie okrycie kobiece, rzadko męskie, wymieniane w spisach odzieży od pocz. XVII w. W XVIII w. nazwą tą określano zarówno j. wciętą i dopasowaną, z długimi, wąskimi rękawami, jak i szeroką, luźną, fałdowaną na plecach, z rękawami do łokci. J. bywały różnej długości – od krótkich poza pas, do długich do ziemi, podbitych futrem; noszona je do stroju narodowego. Nazwa j. rozposzechniła się w XIX w. w ubiorach ludowych oznaczając wcięty kaftanik kobiecy z sukna, watawany (Łowickie) lub obsyty futrem (Kujawy).

Jurtuchon (jurtuchom) – spódnica lub suknia, uszyta zwykle z tkaniny w pasy, noszona na Mazowszu w k. XVIII w.

Justeaucorps → szustokor.

Kabat (kabaj, cabacium) [tur. z ar. *kaba*] – rodzaj kaftana lub kurtki, szyty z różnych tkanin, zamszu oraz łosiowej skóry, podszywany futrem albo podszewką. W XV w. krojono go z czterech

jednolitych lub przeciętych w pasie części, lekko u dołu rozszerzonych, z zapięciem z przodu na → guzy. W XVI–XVII w. krój uprościł się, k. często noszono bez rękawów, bywał ubiorem wojskowym z usztywnioną ochroną piersi. K. występował także jako odzież kobieca, w XVIII w. nazwa ta utrzymała się na określenie sukni sznurowanej z tyłu, bez fałdy na plecach.

Kablączek skroniowy – ozdoba w formie kabląka stosowana powszechnie we wczesnym średniowieczu. Przymocowywano go pojedynczo lub po kilka do tekstylnej opaski otaczającej głowę.

Kaboszon [fr. *cabochon*] – 1) w jubilerstwie kamień szlachetny lub półszlachetny mający szlif o kulistej, półkulistej lub elipsoidalnej formie; 2) czepek z zachodzącym na czoło szpicem, modny we Francji w 1. poł. XVIII w.

Kacabajka [niem. *Katzbai*] – gruba, kosmata tkanina wełniana, na Śląsku także uszyte z niej okrycie.

Kacze dzioby – określenie obuwia o płaskim i rozszerzonym nosku, noszonego w XVI w., modnego jako reakcja na spiczaste nosy obuwia w modzie gotyku.

Kaczorowy – ciemny, szarobrunatny kolor jak upierzenie dzikich kaczek.

Kadryli (kadrylik) [fr. *quadrille*] – lekka tkanina jedwabna w drobną kratkę, używana w Polsce w XVIII i XIX w.

Kaduceusz – długa laska, symbol bogactwa, losu, pokoju. W sztuce nowożytnej atrybut Hermesa.

Kadź – drewniane lub miedziane naczynie w formie półkolistej kotła, służące do bielienia lub farbowania tkanin i innych wyrobów włókienniczych.

Kaffa – 1) tkanina jedwabna sprowadzana w czasach saskich do Polski ze Wschodu, zapewne po części przez Kaffę, port na

Półwyspie Krymskim; 2) płótno bawełniane z malowanymi lub drukowanymi wzorami, wyrabiane w Indiach, znane w Polsce w 2. poł. XVII i XVIII w.

Kaffowy – kolor ciemnobrunatny, kawowy.

Kaftan (kawtan, kawton, koftan, kuftan) [tur. *kaftan*, z per. *chaftan*] – od XV w. określenie elementu odzieży męskiej i– początkowo – także część ochronnego uzbrojenia noszonego pod pancerzem. Jako męski i damski ubiór z rękawami występuje w całej wsch. Europie. W Polsce zastępował on żupan w codziennym ubiorze narodowym w XVI–XVIII w. K. watowany, sukienny, dziany był ubiorem domowym, zastępującym kamizelkę. Kobiety nosiły krótsze kaftaniki do spódnic, zwłaszcza w mieszczańskich i chłopskich ubiorach dwuczęściowych.

Kajnka → kanka.

Kajuta – w XVI w. ozdobny szczegół garderoby, przypuszczalnie czepek.

Kalamanka (tur. *kalani* – pióro?) – półwełniana tkanina odzieżowa, wzorzysta lub drukowana, importowana w XVII–XIX w.

Kalamkari (kalemkiary) [tur. *kalemkari*, z per. *kalamkari*] – barwnie wzorzysta tkanina bawełniana zdobiona techniką rezerwowania wybarwień, rodzaj → batiku, jednak uzupełniająco malowana pędzlem. Wytwarzana w Indiach od V w., później w Iranie, Azji środk. i Turcji, importowana do Polski od XVII w.

Kalander [gr. *kylindros*, fr. *calandre*] – ciężki wał metalowy, skórzany lub wykonany z warstwy sprasowanych włókien bawełnianych, gładki lub ryty, służący do uzyskiwania różnych efektów na powierzchni tkanin lub innych wyrobów. Używany od średniowiecza do apretury rytych aksamitów, a w formie magła walcowego znany w pol. manufakturach od XVIII w.

Kalandrowanie – apretura wyrobów włókienniczych za pomocą kalandrów.

Kalasisiris – kimonowa tunika star. Egipcjan z delikatnego płótna, zszyta po bokach, bądź otwarta, z założonymi na tył bokami przodu, przez mężczyznę przytrzymywana przepaską biodrową, a przez kobiety – paskiem. W okresie Nowego Państwa często plisowana horyzontalnie na dole i rękawach.

Kalcedon → chalcedon.

Kalemkiary → kalamkari.

Kalepin (synozyna) – kaftan, kurta lub inna część pol. ubioru mieszczańskiego, noszonego w Wielkopolsce, w XVIII w.

Kalesony (kaliszany) [fr. *caleçons*] – spodnie płócienne lub barchanowe, noszone pod spodem jako bielizna. Termin używany od XVII w.

Kaleta (kalita, kaleta) [kaz. *kalta* – pas z woreczkiem skórzanym i piórkiem] – woreczek ze skóry lub tkanin na pieniądze lub drobiazgi, noszony często przy pasie.

Kaletnictwo – wyrób kalet, toreb, waliz i tłumoków ze skór prostych i kolorowych. Na zach. ziemiach dawnej Polski kaletnicy mieli od XIV w. podobny do miechowników asortyment produkcji, na innych obszarach szyli swe wyroby z gorszej jakości skóry. Od XVIII w. k. zastąpiło zanikające → miechownictwo.

Kaliko [ang. *calicoes*; od Calicut (Kalikat), m. w Indiach] – tania tkanina bawełniana, rodzaj perkalu, importowana z Indii od XVII w., a produkowana w Europie od XVIII w.

Kaliszany → kalesony.

Kalita → kaleta.

Kałakuckie perły – gatunek p. Importowanych z Indii przez port Calicut (Kalikat).

Kałamajka [fr. *calemandes*] – wzorzysta tkanina z najgorszej wełny czesankowej, tkana w pasy lub drukowana we wzory kwiatowe. Wytwarzana w Europie zach. w XVII–XIX w. Jako tkanina odzieżowa, używana w Polsce na lżejszą odzież męską, suknie, szlafroki, pasy.

Kałamajkowe pasy – wełniane p. wzorzyste, cięte z kałamajki, nieraz dodatkowo haftowane jedwabnymi lub metalowymi nićmi, ze złotymi lub srebrnymi frędzlami. Używane w Polsce w tym samym okresie co p. siatkowe (XVII do ok. poł. XVIII w.), głównie przed rozpowszechnieniem się pasów jedwabnych.

Kałdran – suknia lub kaftanik kobiecy noszony w Wielkopolsce w XVII i na pocz. XVIII w.

Kaleta → kaleta.

Kalkan [tur. *kalkan*] – wypukła, okrągła tarcza pochodzenia wsch., nieraz bogato zdobiona, noszona w XVI–XVII w. na długim rzemieniu przewieszonym przez ramię lub przy siodle, używana na Węgrzech i w Polsce, przede wszystkim przez jazdę pancerną.

Kałmuk [fr. *calmuque*] – kosmata tkanina bawełniana, niekiedy wzorzysta, przywożona z Azji w XVII–XVIII w.

Kamasze (getry) [fr. *gamache, guêtre*] – okrycia łydek od kolan do kostek, noszone od XVIII w., wykonane ze skóry, sukna lub płótna, zachodzące na cholewki trzewików, noszone dla ocieplenia i ochrony obuwia.

Kamblerka – okrycie męskie noszone w Warszawie w XVII w.

Kambra [fr. *cambrai*] – rodzaj → batystu, przezroczysta rzadka tkanina lniana lub bawełniana, podobna do rąbka. W Polsce używana głównie jako bieliźniana.

Kamcha (chamcha) [tur. *kemha*, z per. *kamcha*] – tkanina brokatowa lansowana metalowymi nićmi i barwną, jedwabną przędzą, wyrabiana głównie w Turcji (Bursa) i sprowadzana do Polski w XV–XVII w.

Kamea → *gemma* wypukło rzeźbiona, przeważnie w przezroczystych kamieniach półszlachetnych, później również w muszlach.

Kamela – lekka tkanina, w XVII–XVIII w. używana na suknie → spódnice.

Kamelor (kamelar, kamler) [niem. *Kamelhaar*; *Kamelgarn*] – 1) przędza z wełny wielbłądziej i tkanina z niej; 2) przędza wełniana z sierści kóz azjatyckich, używana do haftu i dziergania dziurek w odzieży.

Kamienie szlachetne – zwykle kryształy minerałów, wyjątkowo pierwiastków, np.: diament, rubin, szafir, szmaragd, aleksandryt. W XIX w. zaczęto je syntetyzować. W obróbce k.s. stosuje się różne szlify, występują też mody na ich oprawy.

Kamień – dawna miara wagi wełny. lnu itp., odpowiadająca 24–60 funtom.

Kamień winny [łac. *cremor tartari*] – kwaśny winian potasu, wydzielany przy fermentacji soków owocowych, służył jako zaprawa farbiarska.

Kamień złoty → chryzolit.

Kamilawka – Nieliturgiczne nakrycie głowy duchownych obrządku wsch., rodzaj wysokiego, rozszerzanego ku górze cylindra.

Kamizela (kamizała, kamizelka, kamzołka, → west, żylet) [wł. *camiliola*, fr. *camisole*, *gilet*, *weste*] – część ubioru męskiego noszona od XVI w. we wł. modzie renesansowej, później wykształconego w zach. modzie eur. ok. 1670 r. Noszona pod szustokorem była równej z nim długości i posiadała rękawy, z czasem zmieniła się jej długość, kształt kłap, kieszeni i hafty lub galony. W l. 1670–1770 k. była określana jako westa, następnie jako żylet. W tym czasie znacznie zwężona, skrócona i często bez rękawów bywała noszona także przez kobiety. Nazwa k. odnosi się także do górnej części ludowego i mieszczańskiego ubioru, używanego w XVII–XIX w.

Kamka [ros.] – 1) tkanina z aksamitnym wzorem na złotym tle, wytwarzana w Persji w Azji Środkowej, głównie w XVI–XVII w., importowana do Polski m.in. przez Rosję; ros. nazwa adamaszku: 3) grępla do czesania wełny.

Kamler → kamelior.

Kamlot (czamlet, półczamlecie, szamlot) [tur. *kamlet*. fr. *camelot*] – cienka, rzadka tkanina z szorstkiej wełny czesankowej gorszego gatunku, tkana splotem płóciennym. W średniowieczu bywała robiona z wełny koziej i wielbłądziej. Później, na Zachodzie, tkano ją czasem na osnowie jedwabnej, lnianej, a nawet konopnej. K. wzorzyste tkano w pasy lub cętki, drukowane naśladowały wyroby jedwabne. W Polsce k. znany był od XIV do XVIII w., produkowany w manufakturach powiązanych z sukienniczymi, zawsze z gorszej wełny, używany na suknie, kontusze, żupany, pokrycia futer i pasy.

Kamot – suknia damska noszona w Małopolsce w XVIII w.

Kampanka (kampana, kompana) [fr. *campane*] – wąska koronka klockowa, wyrabiana w Polsce od XVIII w. Służyła do poszerzania koronek brukselskich, z których wykonywano angażanty w ubiorach kobiecych.

Kampesza [fr.; od Campêche, m. w Meksyku] – barwnik niebieski otrzymywany z drewna modrzejca kampechiańskiego, rosnącego w Meksyku, stosowany od XV w.

Kamzołka → kamizela.

Kamzucik (kamzutka) [fr. *canezou*] – szeroki kołnierz damski z basty lub muślinu, noszony od ok. 1818 do 1850 r.

Kanaczyk → kanak.

Kanafac (kanataca, kanawacza, kanawas) [wł. *canavaccio*] – tkanina jedwabna, bawełniana lub lniana w prążki, niekiedy „w wodę”, czasem o osnowie i wątku w odmiennych barwach. Rozpowszechniona w Polsce w XVI–XVIII w. jako tkanina odzieżowa i podszewkowa.

Kanak (kanaczyk) [tur. *kanak*, łac. *canaca*] – kanaczyk od XVI, a kanak od XVII w.: był to naszyjnik wsch. roboty, zwykle ze złota z drogimi kamieniami, opasujący szyję, a nie spadający na piersi.

Kanatan – w XVI w. kaftan typu → katanki lub → jopuli.

Kanawacza → kanafac.

Kanawas → kanafac.

Kandybura – bawełniana tkanina, nieraz drukowana w duże wzory kwiatowe. W 1. poł. XVIII w. używana w Polsce na suknie, a także na pokrycia mebli i zasłony.

Kandys – męski, wsch. ubiór wierzchni, długi, ze zwisającymi rękawami, które niekiedy wiązano; w stroju królewskim purpurowym.

Kania – rondo kapelusza, termin używany od XVI w.

Kanka (kańka, kajnka) – 1) od XIV w. czapka z grubego filcu; 2) w XVI w. także czepek kobiecy, często ozdobny.

Kanon [fr. *canon*] – wykończenie pończoch, opadające od podwiązek, wykonane z lekkich tkanin i koronek, noszone w fr. modzie męskiej od 1660 r., w Polsce w 2. poł. XVII w.

Kantyle [wł.?.] – wyroby szmuklerskie w formie spiralnie zwinionych drutów, wytwarzane od XVII w., używane do frędzli, chwastów i naramienników.

Kanwa [wł. *canavaccio*, fr. *canevas*] – rzadka, gruba, lniana lub kopna tkanina, wykonana najczęściej splotem płóciennym lub kanwowym, lekko krochmalona. Używana co najmniej od XVI w. jako podkład do haftu, także jako tkanina odzieżowa do szycia ubiorów damskich, zasłonowa i obiciowa.

Kańka → kanka.

Kapa [łac. *cappa*] – 1) k. rzymska – w Kościele rzymskokat. uroczysta, purpurowa szata liturgiczna w formie fałdzistej peleryny

z trenem i okrywającą ramiona pelerynką z kapturem, spinana kłamrą. Przysługiwała kardynałom, w Polsce była strojem koronacyjnym. Według statutu z 1717 r. krawcy warszawscy wykonywali ją jako sztukę mistrzowską; 2) k.r.z. zredukowana w kroju, w odpowiednich kolorach liturgicznych, noszona przez kapłanów podczas uroczystych nabożeństw; 3) w modzie wł. XVI w. ubiór dla obu płci, także domowy, i okrycie wierzchnie w kształcie peleryny bez rękawów; 4) w XVIII w. oboczność terminu „kapik” oznaczającego czepek kobiecy.

Kapalin (kopalin) [łac. *capellino*, średniow. czes. *kapalin* – okrycie] – rodzaj hełmu otwartego, przypominającego kapelusze o półkolistej główce i szerokim rondzie, znany od star. W Polsce k. pojawia się w XV w., od XVI w. używają go husarze.

Kaparowy – ciemny, zgniłzielony kolor marynowanych kaparów.

Kapcie (kapce) – 1) w XVI w. skarpetki, pończochy; 2) później obuwie domowe; 3) buty filcowe z cholewami.

Kapcia (kapec) [tur. *kapsak* – materiał do owijania nóg, węg. *kapca*] – 1) miękkie obuwie, przypuszczalnie rodzaj skarpet lub onucy, także buty filcowe; 2) podwyższona część baczmagów sięgająca ponad kolano; 3) zimowe obuwie chłopskie z jednostronnie wyprawionej skóry.

Kapciuch [talar, *kapczuk*, *kapczuch*] – 1) stary, zniszczony kapelusze; 2) woreczek na tytoń.

Kapelusze (kapelusze) [średniow. łac. *capellus*] – męskie lub kobiece nakrycie głowy, złożone z różnej wysokości główki i różnej szerokości ronda osłaniającego twarz. Kombinacja tych elementów stanowiła o formie k. Sporządzano go najczęściej z filcu, a także z sukna, sztywnych tkanin jedwabnych, dzianin, słomy, zdobiono piórami, galonami, wstążkami, guzikami, sztucznymi kwiatami itp. K. znany był już w star., w Polsce co najmniej od XVI w. K. wyższego duchowieństwa miały zwykle szerokie rondo i okrągłą główkę.

Kapelusz stosowany (bicorne, chapeau bras, tricorne) [fr.] – rozmaicie modelowany k. filcowy: chapeau bras był spłaszczony i najczęściej noszony pod pachą; tricorne – z trzema podgiętymi ku górze brzegami noszono w fr. ubiorze wojskowym XVI–XVII w., po 1690 r. także w cywilnym: bicorne – o dwóch podgiętych brzegach był mundurowym nakryciem głowy oficerów i urzędników w XIX w. Wszystkie te formy k.s. noszono w Polsce w ubiorze wojskowym i cywilnym. Tricorne z maską wkładały weneckianki na redutach karnawałowych w 2. poł. XVIII w.

Kapelusznictwo – wyrób kapeluszy, a więc nakryć głowy z rondem, istniało na zach. Europy od XIII w. W Polsce k. znane jest od XVI w., (wcześniej noszono czapki bez ronda). W XVIII w. kapelusze produkowano masowo w manufakturach.

Kapica [staroczes. *kapiče*] – 1) kaptur lub okrycie stanowiące z nim całość, używane od XV w.; 2) habit lub wierzchnie okrycie noszone przez mnichów.

Kapiczela (kapicela, kpicella, kpicziola, kpicziolla) [wł. *capiciola*] – gładka lub wzorzysta, jedwabna lub półjedwabna tkanina, zwykle o wzorach kostkowych, w pasy, prążki lub kwiaty. Wyrabiana we Włoszech w XVII–XVIII w. i jako tani wyrób rozpowszechniona w Polsce.

Kapik (kapa) [niem. *Käppchen*] – kobiece nakrycie głowy w XVII–XVIII w. Nazwa ta obejmowała w dawnej Polsce wszelkie zimowe czapki z „materii bogatych” i futer, letnie z jedwabi i płótna pokrytego wypukłym haftem, galonami lub koronkami. Były to ciężkie czepce mieszczańskie.

Kapiona – tkanina brokatowa o złotym tle, znana w Polsce w XVII w.

Kapiszon [fr. *capuchon*] – od XVIII w. kaptur i kobiece nakrycie głowy.

Kapka – lekki czepeczek z gazy, musłinu lub perkalu, noszony w Wielkopolsce w XVIII w.

Kaplerz (ryngort) – prostokątny lub owalny obrazek przedstawiający Matkę Boską i świętych, malowany zwykle na miedzianej blasze, noszony w XVII–XVIII w. przez żołnierzy w irchowym futerale.

Kaplin – stożkowaty półfabrykat filcowy służący do modelowania nakryć głowy: czapek, beretów, kapeluszy.

Kapota [fr. *capote*] – 1) w XVI–XVIII w. ubiór noszony w codziennej wersji pol. stroju na żupanie lub półżupanie, zwykle sukienny, z zszytymi rękawami, z fałdami z tyłu od pasa, wykończony szamerowaniem pasamoniczym przy zapięciu, podbity płócienną lub barchanową podszewką, niekiedy też lekkim, tanim futrem. K. występowała głównie w ubiorach mieszczańskich, a później w ubiorach ludowych całej Polski: 2) szeroki płaszcz damski lub męski, nieraz z kapturem, używany w modzie zach. w XVIII i XIX w.

Kapotka → budka.

Kaptor → kaptur.

Kaptuch [niem. *Tuch*] – gatunek sukna wyrabianego na Śląsku.

Kaptur (kaptor. kaptura) [łac. *captura* – łapanie] – 1) od XIV w. nakrycie głowy chroniące przed deszczem, wiatrem, chłodem, często połączone z różnej długości peleryną; 2) nakrycie głowy białe; 3) kobieca czapka futrzana w taksie kuśnierzy warszawskich z 1664 r. określana jako „czapka francuska zwanej alias kaptura”.

Kapturnik – w XVI w. potwarca, obmawiający pod kapturem.

Kapucynka – w 2. poł. XVIII w. suknia kroju → poloneski uzupełniona kapturkiem.

Kapucynowy – ciemnobrązowy jak barwa habitu kapucyna.

Kapuza (lisiurka, rozłupa, szłyk, wścieklica) [łac. *caputium*, wł. *cappuccio*] – zwykle futrzane, częściej męskie, nakrycie głowy

z kłapami przykrywającymi uszy i kark, czasem szyto go także z lżejszych tkanin podbitych futerkiem. Rozliczne nazwy pochodzą po części od rodzaju używanego futra, jak np. lisiurka. Szłyk był k. bardziej zwężaną ku górze, opartą na wzorach wsch. Zbliżoną do niego formę miały ludowe wścieklice i rozłupy.

Karababel (karabel) – wełniane okrycie chłopskie noszone w Wielkopolsce w XVI i XVII w.

Karabela [od m. Karbala (Karbela) w Iraku lub od m. Karabel w Turcji] – paradna szabla pochodzenia wsch., której charakterystyczną cechą była rękojeść z jelcem krzyżowym i trzonem złożonym z dwóch okładzin, rozszerzających się w głowice o profilu przypominającym głowę ptaka. Rękojeść tego typu występowała także w nieozdobnych szablach rozpowszechnionych za jana III Sobieskiego. K. noszone do uroczystych strojów narodowych, wyrabiano jeszcze w XIX w.

Karacena (karacyna, półzbrojek) [średniow. łac. *corazina* – skóra] – pancerz z metalowych łusek przymocowanych za pomocą nitów do kurty ze skóry, znany w star. i używany od XIV w. Jako ochrona płytowa, także rąk i nóg. K. składała się z napierśnika, naramienników, obojczyka i karwaszy z łuskową ochroną dłoni. W Polsce k. rozpowszechniła się w 2. poł. XVII i pocz. XVIII w. jako półzbrojek.

Karako (caraco, karaczko) [fr. *caraco*] – górna część dwuczęściowej sukni kobiecej z rozkloszowaną z tyłu baskiną. Krój ten przyjęto ok. 1768 r. w modzie paryskiej, z ubioru mieszczek w Nantes. W Polsce k. z dużym kołnierzem noszono co najmniej do k. XVIII w., a w małopolskim ubiorze mieszczańskim i w stroju ludowym wielu regionów przez cały XIX w.

Karakuł – skóra futerkowa jagniąt owiec karakułowych, zabijanych do trzech dni po urodzeniu.

Karanfil → karumfil.

Karawaka – 1) obficie marszczona suknia wielkopolskich mieszczek noszona w XVIII w.; 2) ozdoba srebrna używana w pocz. XVIII w.

Karazja (karazyja) [ang. *kersey*] – 1) lekka, tania tkanina z najgorszych gatunków wełny czesankowej lub odpadów produkcji droższych gatunków sukna, zwykle o splocie płóciennym, farbowana na żywe kolory. Od XIV w. importowana z Europy zach. Od k. XVI w. wyrabiana w Gdańsku, w XVII w. – na Śląsku. Używana do pocz. XVIII w. Jako lżejsza tkanina odzieżowa; 2) w XVIII i XIX w. sukmana chłopska w Krakowskiem.

Karbazyjskie tkaniny – luksusowe wyroby hiszp. z Tarraco z III i IV w.

Karbonado → diament.

Karbunkuł – kamień szlachetny barwy rubinowej.

Karkas – drut usztywniający czepki kobiece → kornety w XVIII w.

Karmazyn [ar., tur. *kyrmyz*] – 1) kolor nasyczonej czerwieni dojrzalej maliny, uzyskany z → kermesu lub → koszenili; 2) synonim szlachcica, gdyż w dawnej Polsce była to ulubiona barwa szlachty.

Karmin [ar., tur. *kyrmyz*] – barwnik szkarłatny z samiczek czerwca armeńskiego lub pol., farbujący na kolor karmazynowy.

Karneol (karniol, krwawnik) [łac. *carnis* – ciało, mięso] – odmiana chalcedonu. Przeświecający minerał koloru od ciemnoczerwonego do żółtego, nawet białego. Popularny w XVII–XVIII w.

Karpiołuska – regularny deseń łuski rybiej, motyw stosowany w pol. tkactwie jedwabiu, np. → wciąż u pasów kontuszowych i tkanin litych.

Karsak – ozdoba noszona na szyi w XVII w.

Karton (kartonada, kartun, katonada, katunada, kotonada) [fr. *carton*] – barwnie drukowana tkanina bawełniana, niekiedy o lnianej

osnowie, zwykle o splocie płócien nym, maglowana, lżejsza i tańsza od → cycu. Wyrabiana w manufakturach Europy zach. od XVII w., w Polsce w 2. poł. XVIII w. Używana jako lekka tkanina odzieżowa i obiciowa.

Karumfil (karanfil) [tur. *karanfil* – goździk] – motyw kwiatów goździka w tkaninach tur. z XVI i XVII w.

Karwacki ubiór → karwatka.

Karwasz [węg. *karvas*] – 1) gatunek sukna używany w Polsce w XVIII–XIX w.; 2) uzbrojenie ochronne husarii i wojsk pancernych w XVII w.; 3) w XVIII w. płyty skóry naszywane na spodnie kawalerskie i liberyjne dla ochrony przed wycieraniem.

Karwatka (karwacki ubiór) [od Karwat – Chorwat] – krótki ubiór męski, noszony także przez kobiety, szyty zwykle z sukna, często podbity futrem, zapinany na pętlice, noszony do ubioru narodowego. Zapewne przypominał on krojem krótki giermak. W spisie wyprawy królowej Katarzyny z 1562 r. półgiermaki określano jako karwatki.

Kasakina → kasatynka.

Kasanica – w XV w. rodzaj ubioru.

Kasanka – w XV–XVI w. kaftanik noszony pod żupanem lub też podobna część odzieży kobiecej.

Kasatynka (kasakina, kazakina, kozakina, kozaczynka) [fr. *casquin*] – wierzchnie okrycie uszyte z tkanin wełnianych lub jedwabnych, często podszyte futrem, z długimi rękawami, fałdami z tyłu, noszone w modzie fr. od pocz. XVIII w. do ok. 1785 r., w Polsce jako górna część lżejszej sukni kobiecej do k. tegoż stulecia.

Kasjan – lekka tkanina odzieżowa sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Kasjatka → kazjaka.

Kask [fr. *casque*] – hełm z grzebieniem wzorowany na star., składa się z półkolistego, metalowego lub skórzanego dzwo-
nu (główki) z grzebieniem i nakarczkiem. zwykle zdobiony kitą
z końskiego włosia. Używany od XVIII w. przez dragonów, a póź-
niej też przez kirasjerów.

Kastor [łac. *castor* – bóbr] – 1) gruba, mocno falowana tkanina
wełniana, podobna do → norderu; 2) płat filcu służący do wymodelo-
wania kapelusza z najlepszej, bobrowej sierści.

Kasula → koszula.

Kasuła → koszula.

Kaszkiejn – kaftan lub kamizelka, często podbity futrem, noszony
w XVIII w. Przymuszczałnie odmiana → kazakinu.

Kaszkiet [fr. *casquette*, ros. *kasketka*] – sztywna czapka z daszkiem,
początkowo zwykle skórzana, noszona w Polsce w XVIII i XIX w.
jako męskie nakrycie głowy, najczęściej używane przez wojskowych.
Także ludowe określenie czapki z daszkiem.

Kaszolong – najpospolitsza odmiana chalcedonu, bezbarwny lub szary.

Kaszmir [fr. *casemlre*; od nazwy pñ. prowincji Indii] – 1) mięk-
ka, cienka tkanina z wełny czesankowej kóz kaszmirskich, o splocie
skośnym, gładka lub drukowana, zwłaszcza we wzory roślinne, pro-
dukowana w Kaszmirze co najmniej od XVII w., w Europie Zach.
od XVIII w.; 2) imitacja k. czyli tkanina z cienkiej czesankowej lub
zgrzebnej wełny, czasem półwełniana na bawełnianej lub jedwab-
nej osnowie, zwykle drukowana we wzory kwiatowe, tzw. k. tur. itp.
Używana na suknie i lżejszą odzież.

Kasztanowiec zwyczajny – drzewo, którego kora była używana
w farbiarstwie.

Katanasz – okrycie noszone w XVI–XVII w. Przymuszczałnie ro-
dzaj katanki.

Katanka [węg. *katona* – żołnierz] – 1) krótkie okrycie wierzchnie w męskim ubiorze narodowym, często podbite futrem i zapinane na pętllice, noszone w XVII–XVIII w. Za Sasów pachołkowie służący w milicji miejskiej Warszawy nosili na żółtych żupanach błękitne k. długie do kolan, z żółtymi wyłogami i białymi, cynowymi guzikami. K. noszono także pod k. XVIII w. w pol. mundurze wojskowym; 2) okrycie noszone przez kobiety; 3) ludowy ubiór góralski.

Katechu [mal. *katju*. niem. *Katechupalme*] – barwnik żółty otrzymywany z orzechów drzewa *Areca catechu* rosnącego w tropikalnej Azji, importowany od XVI w.

Katonada → karton.

Katonka (katowka) [węg. *katona* – żołnierz] – rodzaj kaftana, kurtki lub okrycia podszytego futrem, noszonego w XVI w. Przypuszczalnie termin oboczny od katanki.

Katunada → karton.

Kawalerka → amazonka.

Kawtan → kaftan.

Kawton → kaftan.

Kazak → kazakin.

Kazakaja → kazjaka.

Kazakin (kazak, kozaczyn) – 1) krótki, męski ubiór wierzchni, noszony przez Kozaków w XVII–XVIII w.; 2) w XIX w. kamizelka dżokejów.

Kazakina → kasatynka.

Kaziemka – w XVI w. przypuszczalnie fragment zbroi.

Kazimir (kazimirek) [fr. *casimir*] – tkanina o splocie płóciennym, z gorszych gatunków wełny czesankowej, wyrabiana w Europie zach. w Anglii lekko falowana. W XVIII w. importowana do Polski, zwłaszcza z Francji, używana na tanią odzież.

Kazjaka (kasjatka, kazakaja. kazjatka, kazyjaka, kosyjaka. kozyjaka. koziaka) [fr. *casaque*, niem. *Kasack*] – 1) w XVI w. to rodzaj niewatowanego, męskiego wamsa o prostej linii zapięcia na przodzie, często z podwójnymi, zwisającymi rękawami tj. drugimi z atłasu innej barwy, w pocz. XVII w. ozdobnymi. Polska k. miała rękawy z „kłutego atłasu”, kobieca stanowiła górną część dwudzielnej alamody. noszona od pocz. XVII w., w stroju mieszczańskim jeszcze po 1660 r.; 2) w XVIII i pocz. XIX w. okrycie kobiece, często podbite futrem.

Kazuła → koszula.

Kazyjaka → kazjaka.

Kądział – zwój wełny, lnu lub konopi zakładany na przęślicę albo kołowrotek.

Kendal [ang.] – sukno wysokiej jakości wyrabiane w pñ. Anglii.

Kepi [fr. *képi*] – okrągła czapka z czworokątnym daszkiem, zwykle w formie skośnie ściętego stożka, początkowo miękka, później usztywniana, noszona w wojsku w XIX i XX w.

Kermes [tur. z per. *kermes*] – barwnik czerwony otrzymywany z samiec owadów żyjących na drzewie kermesowym, rosnącym w Azji i pñd. Europie. Farbowano nim na kolor malinowy, różowawy, fioletowawy i krwisty.

Kędzierzawić – w XVI w. zakręcać, fryzować włosy, także powierzczyć tkaniny.

Kibałka – obręcz do układania na niej włosów, używana na Podlasiu i Litwie w XVII– XVIII w.

Kiberment [per. *kemberband* – pas] – szarfa, opaska.

Kiczka – w XV w. przepaska na głowę, wianek.

Kiderle (fiderle) – w XVII w. klapki, patki w gorsiecie lub staniku.

Kieca (kiecka, kieczka, kieczek) [tur. *kecze* – sukno] – 1) w średniowieczu długie okrycie męskie, bez rękawów, przepasane, noszone na koleczudze, dla ułatwienia dosiadanania konia nie zszyte z przodu lub po bokach. W XII w. k. była długa, później skracana, na pocz. XIV sięgała do połowy kolan; 2) w XI w. grube okrycie męskie, często z kapturem, sporządzane z filcu lub sukna; 3) od XV w. „kiecka” to wierzchnia, płócienna suknia kobieca, spódnica, fartuch lub chusta; 4) w XVII w. k. podbita sobolami lub jedwabnymi tkaninami pełniła rolę okryć dla obu płci.

Kiełbeła – jedwabna tkanina, często wzorzysta, sprowadzana z Bliskiego Wschodu, sprzedawana w XVIII w. w Warszawie.

Kiepeniak → kopieniak.

Kiepieniak → kopieniak.

Kierajka – okrycie damskie, kroju kierei lecz krótsze, noszone w pocz. XVIII w.

Kiereja (kireja) [tur. *kermek* – rozciągać, *kereke* – szeroki płaszcz] – wierzchnie okrycie męskie, luźne, bez stanu, z różnej szerokości rękawami, noszone w Polsce w XVIII w. zarówno do stroju narodowego, jak zagranicznego, szyte z sukna lub lżejszych tkanin, zdobione szamerowaniem szmuklerskim, często podszyte lekkim futrem. K. były rozpowszechnione zwłaszcza wśród drobnej szlachty i mieszczan. „Kiereje chaliabskie” importowano z Aleppo.

Kierzja – sukmana ludowa noszona w wielu regionach Polski.

Kiermak → giermak.

Kiernowe sukno → kir.

Kierpce (kырpce) – obuwie krojone z jednego kawałka skóry, przymocowane do kostki, noszone przez ludność wiejską.

Kiertuch → kir.

Kierys → kirys.

Kiesa [tur. *kese*] – sakiewka na pieniądze, woreczek, torba.

Kieszenie (kiesienia, kiesień, kiesinia, kieszonka, kieszynia) – 1) woreczki noszone pod kobiecymi spódnicami, rzadziej przy kaftanach męskich, służące do przechowywania drobiażków, znane od XVI w.; 2) w XVIII w. małe rogówki rozszerzające spódnicę w pasie, noszone przez szlachcianki i mieszczyki pol.

Kietlica → kitlica.

Kij – 1) atrybut władzy, dostojęstwa, berło władcy, laska marszałka sejmowego, woźnego sądowego; 2) laska błazeńska, kaduceusz; 3) w XVI w. obraźliwe określenie pastorału biskupiego.

Kijek dziewiarski – różnego kształtu kościany lub drewniany kijek z rozwidleniem albo dziurką, był pomocniczym narzędziem w wielu eur. ośrodkach dziewiarstwa ręcznego. Umocowany u pasa lub trzymany pod pachą uwalniał jedną rękę dziewiarza.

Kika [ros.] – wysokie nakrycie głowy w kobiecym ros. ubiorze narodowym, rodzaj korony z wygiętych u podstawy płatków. Określenie to spotyka się w inwentarzach ziem wsch. dawnej Rzeczypospolitej.

Kiklica → kitlica.

Kimono – pochodzący z Japonii luźny krój z prostokąta tkaniny, ubioru o szerokich, nie wszywanych rękawach.

Kinderak → inderak.

Kindiak (kindzak) [tur. *kundak*, *kondak* – koc, derka] – 1) okrycie z grubego sukna lub filcu; 2) bawełniana tkanina importowana ze Wschodu.

Kindrok (niem.) – sukienka dziecięca noszona w Poznaniu w XVIII w.

Kinet – tkanina wełniana, przypuszczalnie zbliżona do → kamlotu, używana w XVI–XVIII w.

Kipa – kadz służąca do farbowania tkanin lub garbowania skór.

Kir (kiernowe sukno, kiertuch) [tur. *kern*. niem. *Kerntuch*] – 1) grube, o skosmaconej powierzchni sukno gorszego gatunku, barwione na różne kolory, najczęściej szary, czarny, czerwony, tkane także w pasy. Wyrabiane na Śląsku i w różnych częściach Polski co najmniej od XVI w.; 2) czarna tkanina na żałobny ubiór.

Kireja → kiereja.

Kiryś (kieryś) [fr. *cuirasse* – pancierz, niem. *Kürass*] – zasadnicza część zbroi osłaniająca tułów, złożona z napierśnika i naplecznika połączonych rzemieniami na ramionach i w pasie. Niekiedy k. był jedy-ną osłoną, np. w formacjach kirasjerskich od XVIII w.

Kita – 1) synonim pióropusza: 2) wiązka kilku garści otrzebanego lub wyczesanego ręcznie lnu.

Kitaj [ros. *Kitaj* – Chiny] – cienka, lśniąca, glansowana tkanina bawełniana o splocie płóciennym, pochodząca z Chin.

Kitajka [ros. *Kitaj* – Chiny] – cienka, dość gęsta, gładka tkanina jedwabna o splocie płóciennym, jednobarwna lub mieniąca się, gdy wątek różni się barwą od osnowy. Najprostsza i najpospolitsza z tkanin jedwabnych, cieńsza i zwykle gorsza gatunkowo od → tafy. Wyrabiana na Wschodzie, w XVII w. Importowana do Polski z Turcji; za Stanisława Augusta wytwarzana w Grodnie.

Kitel (kitla) [niem. *Kittel*] – 1) wierzchnie okrycie letnie noszone w Polsce od średniowiecza przez mężczyzn i dzieci. Od k. XVIII w. k. stał się okryciem żołnierzy, mieszczan i chłopów; 2) rodzaj ochronnego płaszcza; 3) biała szata wkładana przez Żydów w czasie uroczystych świąt na wierzchnią odzież, ozdobiona szerokim kołnierzem, haftowana złotymi nićmi lub → szychem. Pasy do k. były też haftowane, zdobione srebrzystymi aplikacjami i zapinane na srebrne klamry.

Kitlica (kiklica, kietlica, kitlik, thorax) [niem. *Kittel*] – 1) od XV w. kobiece okrycie wierzchnie szyte z tkanin jedwabnych lub lżejszych wełnianych, często podbite futrem; 2) płócienne okrycie obu dla płci; 3) w XVI w. rodzaj kamizelki, kaftanika lub stanika kobiecego kroju → wamsa, określane jako kitlik–thorax, zwykle obcisły i watowany; 4) od XVI w. spódnica uszyta z lżejszych tkanin lub płótna, nieraz obszyta galonem, noszona do k. XVII w.

Kiwior (kiwier) [tur. *kyvyrmak*– skręcać] – 1) w XVI w. rozmaite typy męskich nakryć głowy, szeroka i wysoka czapka określana jako pol., a także jako tur. lub tatar.; 2) w XVII–XVIII w. wysoki, obszer-ny czepek kobiecy; 3) czapka z filcu połączonego z tekturą albo skórą, wysoka, sztywna, walcowata, zwężająca się ku górze, niekiedy z daszkiem, używana przez pocztowych wjeździe pol. w k. XVIII w.

Klach – tkanina używana w XIV w.

Klamra [niem. *Klamer*] – ozdoba używana do spięcia paska.

Klaptopie → klapy.

Klapt – dodatek lub wykończenie sukni kobiecej. Określenie używane w Żywieckiem i na ziemiach wsch. Rzeczypospolitej w XVI–XVII w.

Klapy (klaptopie, kłaptopie) – wyłogi u rękawów albo wykończenie mankietów.

Kleid [niem. *Kleid* – suknia] – określenie używane w Wielkopolsce w XVI–XVII w.

Klejnot (klenot, klinot) [niem. *Kleinod*] – 1) drogocenna ozdoba, biżuteria, szlachetny kamień, określenie używane od XIV w.; 2) w herbie ozdoba hełmu powtarzająca godło z tarczy herbowej lub różna od niego.

Klepsztak – żelazne narzędzie czapnicze służące do ubijania piłśni.

Klin – 1) od XV w. czapka w kształcie klina modelowana z filcu: 2) brzeg szaty, podołek; 3) trójkąt materiału wstawiany w odzież dla jej rozszerzenia.

Klinot → klejnot.

Klocki – narzędzia koronkarskie w kształcie szpuleczek z rączkami, wykonane z drewna lub kości, służące do nawijania nici. Przekładanie co najmniej dwóch par k. daje różne rodzaje ornamentu. Technika sporządzania koronek w k. znana jest od XVI w.

Kloczki – w pocz. XVIII w. określenie zapinek do rękawów koszuli, zwykle złotych lub srebrnych.

Kłaki – 1) odpadki włókna przy czesaniu lnu; 2) sierść zwierząt.

Kłapcie → klapy.

Kłębek – zwój przędzy w formie kuli.

Kłobuk (kłobuczec) [ros.] – 1) od XV w. wysokie, stożkowe nakrycie głowy; 2) czapka bez ronda rozszerzająca się u góry i okrywająca ją welon, noszone przez duchownych obrządku wsch.

Kłodeczka – w XVI w. ozdobny zamek w łańcuszku.

Kłoski na głowę – ozdoba damska noszona w k. XVIII w.

Kłóte (kłute) – rozcinanie tkaniny ubioru szytego na podszewce, modne w XVI i pocz. XVII w.

Kment (gment, kmęt) – najtańsze płótno lniane w rodzaju batystu, używane w Polsce w XVI–XVIII w.

Knafel (knaf, knaflich, knapsik, knefel, kneflej, knof) [średniow. niem. *Knafel*, *Knefel*] – guz lub guzik służący zwykle jako ozdobne zapięcie ubioru, wykonywany z różnego rodzaju surowców – od drogich kamieni do drzewa, różnej wielkości, najczęściej okrągły.

Knaflak (knaflik, knawel) – obcas rozpowszechniony w XVI w. w modzie zachodnioeur., a nieco tylko później w Polsce, stosowany w obuwiu męskim i damskim. Do stroju narodowego mężczyźni nosili do końca XVIII w. obuwie bez obcasów lub z podkówkami.

Knaflówki (knaflowiki) – w XVI w. męskie i kobiece obuwie na obcasach.

Knaflik → knaflak.

Knaflieh → knafel.

Knap [niem. *Tuchknabe*] – tkacz w języku staropolskim.

Knapsik → knafel.

Knawel → knaflak.

Knawlowiki → knaflówki.

Kneblik (kneblig, knobel, knoblik) [średniow. niem. *Knebel*] – ozdobny przedmiot służący jako zapięcie w ubiorach.

Knefel → knafel.

Kneflej → knafel.

Knobel → kneblik.

Knoblik → kneblik.

Knof → knafel.

Kobelicze (kobylica) – ławka lub stołek w warsztacie szewskim.

Kobeniak – mieszczkański ubiór, zwykle bez rękawów, noszony na ziemiach wsch., przypuszczalnie zbliżony krojem do → kopieniaka.

Kobylica → kobelicze.

Kobyłeckie pasy [od m. Kobyłki, obecnie Kobyłka pod Warszawą] – jedwabne, lite i półlite pasy kontuszowe, przeważnie o rozmiarach ok. 340–420 x 30–40 cm. Kolorystyka obejmująca dwie–trzy

barwy nawiązuje do pasów orm.; później (1787–1792) naśladownictwo wzorów per. i bogatsza kolorystyka. Wyrabiane w l. 1778–1792 w persjarni kierowanej przez François Selimand i do 1787 r. sygnowane „Fabryka Kobyłki”, z wizerunkiem lub sylwetką konika, literą K. Od 1787 r., gdy kierownikiem został dzierżawca manufaktury S. Filsjean, pasy sygnowano jego nazwiskiem lub inicjałem SF.

Koc [niem. *Kotze*] – 1) prostokątny kawałek grubej tkaniny lub filcu używany jako przykrycie; 2) w średniowieczu płaszcz książąt rus. w typie opończy; 3) okrycie w rodzaju → guni szyte z najgorszego sukna; 4) tkanina wełniana, najczęściej z pasowym ornamentem, wyrabiana w XVII w. w Ławrze Kijowskiej.

Kocie oko – odmiana kwarcu, szarawa, zielona, brunatna, migotliwa.

Kofia → szkofija.

Kofija → szkofija.

Koftan → kaftan.

Koftyr (kofter) [per. *kufter*] – kosztowna, jedwabna tkanina z Bliskiego Wschodu, może zbliżona do → kamchy, używana w Polsce w XIV–XV w.

Kokliko [fr. *coquelicot* – mak] – czerwień kwiatu maku.

Kokon [fr. *cocon*] – oprzęd jedwabnika, czyli zabezpieczająca osłona wytwarzana przez larwę.

Kokorhel [staroczes. *kokrhel*] – w XV w. nakrycie głowy, czapka, czepiec lub hełm.

Kokosznik [ros.] – wysoki czepiec rozpowszechniony w ros. ubiorze narodowym, także w Polsce w ubiorach kobiecych na ziemiach wsch.

Kokowe – paciorki z drzewa kokowego (może z kakaowca?), importowane ze wsch. Indii.

Kolanko – w XVII–XVIII w. część osobno krojonej cholewy z miękkiej skóry, zakrywającej kolano.

Kolaska [fr. *calèche, cabriolet*] – obszerny czepek rozpięty na stełażu z rogów, fiszbinów lub drutów, składający się jak buda powozu, modelowany z lekkich tkanin, obficie zdobiony, noszony na wysokich fryzurach w 70–80. l. XVIII w.

Kolbertyna [fr. *colbertine*] – wzorzysty, szeroki wyzębiony → galon, wyrabiany z metalowych nici w XVIII w., we Francji; w tymże czasie modny również w Polsce.

Kolczuga → zbroja kolcza.

Kolczyk (kołstka, kołtek, tołtek, tołtka, zauszka, zausznica) – 1) ozdoba zawieszana w przekłutym uchu; 2) w XVI w. metalowe kółko w zbroi koleczej.

Koldia – ubiór kobiecy noszony w Wielkopolsce w 1. poł. XVII w.

Koleńskie płótno (kolińskie) – cienka tkanina lniana importowana do Polski od późnego średniowiecza z Kolonii, czy szerzej – z Nadrenii.

Kolerz → kołnierz.

Kolet [wł. *colletto*] – 1) ozdobny kołnierz lub kaftan skórzany, niekiedy bez rękawów, także rodzaj peleryny noszonej w XVI w.; 2) w XVI–XVII w. kaftan, zwykle z łosiowej skóry, z długimi rękawami, rozpięty z przodu i rozkloszowany od pasa, noszony głównie jako ubiór wojskowy pod zbroję lub jako jedyna ochrona.

Kolia – naszyjnik wykonany z pereł, koralu lub szlachetnych kamieni ułożonych w jednolitą kompozycję, modny w XVIII i XIX w.

Kolibry – farbowane pióra naśladujące kolibrze, służące do zdobienia nakryć głowy.

Koliczyk – strojny ubiór kobiecy noszony w Lubelskiem w 1. poł. XVII w.

Kolińskie → koleńskie.

Kolmierz → kołnierz.

Kolnierz → kołnierz.

Kolnirz → kołnierz.

Kolonik – w XVIII w. spinka do mankietu.

Koloratka – 1) rodzaj wykończenia wycięcia przy szyi; 2) stojący biały kołnierzyk noszony przez duchownych.

Kolumna – pionowy pas środkowy stanowiący dekorację pleców i przodu ornatu.

Kołczan (kołczak) [tatar. *kołczan*] – od XVI w. pojemnik do noszenia strzał do łuku.

Kołcze pasy – p. służące do noszenia kołczanów lub kolczug, wyrabiane przez rymarzy warszawskich jeszcze w 1759 r.

Kołnierz (kolerz, kolmierz, kołnierz, kolnirz, kolmierz, konlerz, kornierz, kunlerz, półkołnierz) [łac. *collum* – szyja, średniow. łac. *collertum*] – 1) wykończenie ubioru przy szyi dla osłony lub ozdoby; 2) naszyjnik; 3) część zbroi lub hełmu osłaniająca szyję.

Kołowrotek – narzędzie z ręcznym lub nożnym napędem do przędzenia włókien. K. ręczny, poziomy ma koło ze sznurem lub taśmą napędzające oś ze szpulką i przęślicę z kądzielą osadzoną w desce stojącej na nóżkach podstawy. K. nożny ma dodatkowo napędzający pedał, ciągło i rozwidlone skrzydełko z nacięciami, a przęślica jest niekiedy osobnym, wolno stojącym urządzeniem. K. ręczny skonstruowano na Wschodzie, zapewne kilka wieków p.n.e.; za pośrednictwem krajów ar. rozpowszechnił się w średniowieczu w Europie. K. bez skrzydełka pojawił się przed 1332 r. u beginek w Świdnicy, a na przełomie XV i XVI w. w większych ośrodkach tkackich w Polsce. Wynalezienie w 1530 r. przez Jürgensa napędu nożnego zwiększyło wydajność ciągłego już, a nie okresowego, przędzenia.

Kołpacznik – w XVI w. człowiek w kołpaku, Tatar.

Kołpak (kulpak) [tur. *kalpak*] – wysokie nakrycie głowy męskie i kobiece, o cylindrycznym kształcie, z filcu, futra lub sukna, z szeroką, futrzaną opuszką. Forma k. pochodzi z Bliskiego Wschodu. W Polsce i innych krajach środk. i wsch. Europy rozpowszechnił się we wczesnym średniowieczu. Od k. XVIII w. k. nosiły różne formacje wojskowe: 2) w XVI w. pogardliwe określenie → infuły; 3) wtedy też „żelazny kołpak” oznaczał hełm.

Kołtek → kolczyk.

Kołstka → kolczyk.

Kołtka (tołtek, tołtka) – w XV–XVI w. określenie ubioru Litwinów.

Kołtrysz (coltrysz, kołtrys, kołstryszowskie sukno) [od m. Kortrijk we Flandrii] – 1) gatunek gorszego sukna używanego w Polsce w XVI–XVIII w. na tańszą odzież i okrycia; 2) odzież uszyta z tej tkaniny.

Kołtun – 1) we włókiennictwie zwój → pakuł lnianych lub konopnych; 2) choroba włosów powodująca ich splątanie.

Kometa → pióropusz.

Kominarka – zimowa czapka zachodząca na twarz, z otworami na oczy, usta i nos, początkowo noszona przez kominiarzy.

Komna – część lub wykończenie sukni kobiecej noszonej na ziemiach wsch. w XVII–XVIII w.

Kompana → kampanka.

Kompazel [niem. *Kante Fasel*] – czworograniasty sznurek pochodzenia węg., pleciony lub robiony na klockach, produkowany przez szmuklerzy w XVI–XVIII w.

Komża (comsza) [łac. *camisia*] – biała, luźna szata do kolan, z długimi, szerokimi rękawami, do XV w. sięgała do ziemi. Stanowi część stroju liturgicznego kapłana w Kościele rzymskokat.

Komżyczka (comsza) [łac. *camisia*] – 1) strój ministranta w Kościele rzymskokat.; 2) w judaizmie strój chłopca oddanego na służbę Bogu.

Koncent – tkanina odzieżowa używana w Wielkopolsce w XVIII w.

Koncerz – rodzaj miecza.

Kondelowate sukno – s. o kosmatej powierzchni.

Konfederatka – czapka męska typu piuski, częściej rogatywki, bez daszka, o główce zwykle z kwadratowym daszkiem, noszona w Polsce od XVIII w., szyta z sukna, tkanin jedwabnych lub półjedwabnych, zwykle obramowana barankiem, zdobiona niekiedy piórami lub klejnotami. K. rozpowszechniła się prawdopodobnie w czasie konfederacji barskiej. Jeszcze w XIX w. stanowiła element ubioru narodowego, noszona była przez powstańców i w stroju ludowym różnych regionów, np. → krakuska.

Konfekcja (tandeta, ready-made) [ang.] – odzież gotowa i sklep z nią. Seryjna produkcja odzieży o znormalizowanych rozmiarach i formach, przeznaczona dla nieznanego odbiorcy była np. we Francji już w okresie późnego średniowiecza, a w Polsce w cechach i poza nimi co najmniej od XVI w. pod nazwą tandeta.

Konik → zgrzebło.

Konka – futro kunie.

Konlerz → kołnierz.

Konopie – włókno łykowe otrzymywane z łądyg dwupiennej rośliny zielnej, znane od kilku tys. l. p.n.e w Azji, a w pierwszych w. p.n.e. w Polsce.

Konopnica – staropolska nazwa tkaniny konopnej lub szytej z niej odzieży.

Konsyderatka – 1) kieszeń u pasa sukni kobiecej; 2) sposób rozszerzania spódnicy w pasie, zgodnie ze zmianami mody od fortugałów i rogówek do turniur.

Konterfekt – od XVI w. nazwa portretu, wizerunku.

Kontryfas – stop, z którego wyrabiano medaliki w 1. poł. XVII w.

Kontusz (kostusz) [tur. *contoç*] – wierzchni kaftan w ubiorze narodowym, przyjął się w l. 30. XVII w. i szybko rozpowszechnił, początkowo jako skromne okrycie podbite futrem. K. charakteryzuje krój pleców przechodzący od linii stanu w długi prostokąt tkaniny, do którego doszywano kloszowo skrojone boki. Później, cechą charakterystyczną k. stały się wyloty, zwane → łapciami, czyli rękawy rozcięte od pachy do łokcia, nakładane na ręce, zwisające luźno lub zarzucane na plecy. K. podlegał zmiennym modom. Szamerowanie pasamonicze, zapięcia i podbicia futrzane utrzymały się do k. XVII w. W l. 30. i 40. XVIII w. k. szyto długie, prawie do ziemi, w całości wąsko krojone i tylko z tyłu od pasa fałdziste. Rozchodziły się, ukazując portki. Moda l. 50. XVIII w. nakazywała noszenie krótkich do kolan k. i żupanów, które krojono szeroko. Moda l. 60. XVIII w. stanowiła stadium pośrednie, gdy szło o długość i szerokość tego stroju. W tym czasie upowszechniło się stałe odrzucanie rękawów na plecy, co uprzednio było oznaką ubioru świątecznego. Tendencje do ograniczenia zbytku w szlacheckich strojach doprowadziły do ustalenia od 1776 r. barw mundurów wojewódzkich. W k. tego stulecia k. był stopniowo wypierany przez praktyczniejszą → czamarę. Jednakże aż do pocz. XX w. był on symbolem pol. stroju w jego uroczystej wersji. Podstawowe elementy kroju k. były oparte na rodzimych wzorach krawieckich, a jedynie szamerowanie, wyloty i tkany pas podlegały słabszym lub silniejszym wzorom wsch. K. tur. był ubiorem noszonym przez służbę dworską jako liberia. Był on wkładany przez głowę, często bramowany futrem, szyty z wełnianych tkanin. „Köntös” węg. był luźnym okryciem noszonym w XVI w. na innych kaftanach. „Kinte” słow. był letnim, płóciennym okryciem kobiecym, noszonym przy robotach w polu. „Conteşul”, „contoş”, „chinteş” noszony w Mołdawii i na Wołoszczyźnie był długim kaftanem o prostym

kroju, z długimi rękawami, niekiedy podbity futrem, używany przez obie płci. K. na Białorusi był okryciem odmiennym od pol. i pojawił się już w XVI w. K. ukr. był zbliżony krojem do pol. Wymienione przykłady ukazują, jak pierwotna nazwa tur. oznaczać zaczęła zupełnie różne stroje.

Kontusik – wierzchnie, zimowe okrycie damskie, podbite futrem, luźne lub wcięte, zawsze z wylotami i zwisającymi rękawami, noszone w Polsce w XVIII w.

Kontuszowy pas → pasy kontuszowe.

Kopalin → kapalin.

Koperwasy (witriole) – nazwa siarczanów niektórych metali, używanych jako zaprawy farbiarskie.

Kopia → lanca.

Kopieniak (kiepenniak, kiepieniak, kopienniak, półkopieniacze) [tur. *kepenek* – opończa, węg. *köpönyeg*] – krótkie męskie okrycie pochodzenia węg. sięgające najwyżej do kolan, noszone w Polsce do stroju narodowego w 2. poł. XVI i 1. poł. XVII w. K. był luźny, z rozciętymi rękawami, niewielkim kołnierzem, guzami i ozdobami pasamoniczymi przy zapięciu, szyty na podszewce z sukna, tkanin półwełnianych lub jedwabnych

Kopyto szewskie – drewniana forma ułatwiająca wymodelowanie obuwia.

Koral [łac. *corallium*] – szkielet koralowców używany w Polsce do wyrobu ozdób co najmniej od średniowiecza; w formie paciorków także w ubiorze ludowym.

Koralina [wł. *corallina*] – płaska koronka igłowa wyrabiana w XVII w. w Wenecji.

Korcelet (gorselet) – gorset noszony w Poznaniu w XVIII w.

Kord [ang. *cord*] – 1) mięsista tkanina wełniana lub bawełniana, w prążki lub pasy, jednobarwna lub kolorowa. Używana w dawnej Polsce na spodnie i odzież męską; 2) krótki miecz.

Kordelas – krótka, biała broń myśliwska, używana w XVI–XIX w.

Kordelat – grube sukno wyrabiane prawdopodobnie w kapucyńskich → pannificynach klasztornych w XVI–XVII w.

Kordon [fr. *cordon*] – sznur pleciony techniką pasamoniczą, zakończony chwastem, noszony na czapkach i kaszkietach, najczęściej w ubiorze wojskowym.

Kordonek [fr. *cordonnet*] – różnej grubości nić jedwabna złożonoskrętna, barwiona, otrzymywana z kilku nici tramy. Wytwarzany w Europie co najmniej od późnego średniowiecza, stosowany do szydełkowania i haftu.

Kordyban (kurdyban, kurdwan) [hiszp. *cordoban*; od m. Kordoba w Hiszpanii] – barwna skóra wyprawiana techniką kordybaniczą na odzież, obuwie i obicia.

Kordybanictwo (kurdybanictwo) [od m. Kordoba w Hiszpanii] – garbowanie skór kozłowych, baranich i cielęcych w roztworach ziołowych i barwienie ich na różne kolory farbami mineralnymi lub roślinnymi, a niekiedy złocenie i srebrzenie. Technika ta wywodzi się z Bliskiego Wschodu i była stosowana w średniowiecznej Kordobie, później rozposzechniła się w Europie Zach. W Polsce cechy k. pojawiły się w XV w. i dotwały do XIX w. Kordybany były używane na barwne obuwie, które łatwo przemakało, również na odzież, obicia ścian i mebli.

Korek [niem. *Kork*] – w XVI w. koturn wykonany z k., podwyższający damskie i męskie obuwie na całej długości podeszwy, zamiast obcasa. Później także określenie obcasów.

Korman – krótka sukmana chłopska.

Kornefas → kornufas.

Kornet [fr. *cornette*] – nazwa wszelkich czepców z rogami, noszonych od średniowiecza. W Polsce k. to usztywniony czepiec, nieraz wysoki, z płótna, muślinu, lekkich tkanin jedwabnych lub koronek, przybrany haftem i wstążkami, posiadający usztywnione rogi, noszony od k. XVII w. przez całe następane stulecie. Usztywnione czepce z rogami występują często w strojach ludowych różnych krajów eur.

Kornierz → kołnierz.

Kornufas (kornefas) [łac. *cornutus* – rogaty] – ozdobne, kobiece nakrycie głowy noszone w XVI w., a także wcześniej, wykonane z płótna na sztywnym podkładzie uformowanym w kształcie rogów.

Korona (koruna, krona) [łac. *corona*] – 1) od XIV w. uroczyste, ozdobne nakrycie głowy rozmaitego kształtu i funkcji, sztywna czapka, przepaska, wieniec lub złota obręcz monarchów. 2) od XVI w. określenie koronki; 3) terminem „Korona» określa się także ziemie Królestwa Polskiego w odróżnieniu od Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Koronka – 1) jedno- lub dwustronny wyrób włókienniczy z nici naturalnych albo metalowych. K. bywają igłowe, klockowe, iglicowo-igłowe, czólenkowe, haftowane, tamborkowe, dziane, szydelkowe, maszynowe i makramowe. K. wiązane znane były w star., inne wykonywano dla ozdoby ubiorów od XVI w.; 2) dawne określenie różańca.

Koronkarstwo – produkcja ręcznych i maszynowych koronek. Od k. XV w. istniała we Włoszech, później w innych krajach eur. Koronki nosiły nazwy od miejsc, gdzie je wyrabiano i stosowanych technik. Maszynowa produkcja k. rozpowszechniła się ok. poł. XIX w.

Koronki czólenkowe → frywolity.

Koronki iglicowo-igłowe (→ filety) – wyroby wiązane o charakterystycznych strukturach siatkowego tła wykonanych iglicą i haftowanymi igłą wzorach.

Koronki igłowe – szyte igłą, ściegami koronkowymi, z lnianych, jedwabnych, metalowych lub wełnianych nici. K.i. pochodzą od haftów na płótnie, z których wykształciła się → reticella. W XVI w. z Włoch rozpowszechniają się w Europie.

Koronki klockowe – k. wykonywane na specjalnej poduszce z umieszczonym na niej patronem czyli konturem wzoru, w wyniku manewrowania parami klocków, których liczba zależała od szerokości i skomplikowania ornamentu koronki. Miejsca przeplotów umacniano szpilkami według dziurek patronu. Technika ta rozpowszechniła się w XVI w.

Koronki polskie – wyrabiane od XVII w. k. klockowe według wł. wzorów. Jedyna manufaktura produkująca te wyroby istniała w Grodnie w l. 1777–1780. W domach wyrabiano → kampankę i → antuałaż. Klockowe, metalowe k. wyrabiały cechy pasamonicze.

Koronki wiązane – grupa wyrobów o charakterystycznych strukturach ażurowych, jak np. frywolity, filety.

Korporał [łac.] – niewielka, kwadratowa chusta z białego, lnianego płótna, obramowana haftem, używana w obrzędku chrześc. w czasie konsekracji pod naczynia mszalne.

Korselet → gorset.

Korset → gorset.

Korszulet → gorset.

Kort – w XV w. część odzieży lub sukno. W XVII w. lżejsza tkanina wełniana używana m.in. na spódnice.

Kortel (cortel, kortyl) [starorus. *kortel*] – kobiece okrycie z rękawami, podszyte futrem, zapinane na guzy lub zapy, noszone w XV w. Szyte z drogich tkanin jedwabnych, z rękawami kroju ros. wersji → letnika, obszywanymi złotogłowie lub obramowaniem z pereł i klejnotów.

Koruna → korona.

Korund – twardy minerał, rysujący wszystkie oprócz diamentu. Odmiany mało przezroczyste, zabarwione niebiesko, zielono, brunatno, zwane spatem diamentowym lub szmerglem, służą do szlifowania drogich kamieni. Przezroczyste odmiany k. to kamienie szlachetne – szafiry, rubiny oraz leukoszafiry, szafiry różowe.

Korzeckie pasy [od m. Korzec na Wołyniu] – jedwabne pasy kontuszowe o tradycyjnej stylizacji w duchu ornamentyki fr. i rozmiarach ok. 350 x 35 cm. Produkowane w manufakturze w Korcu, założonej w 1788 r. w dobrach ks. Czartoryskiego. W l. 1794–1800 sygnowane „Selimand et K. A Korzec” lub „Selimand A Korzec”.

Korzno – ros. i czes. nazwa płaszcza spiętego na ramieniu, obszytego galonem na brzegach, noszonego w modzie dworskiej (zapewne też Polski) w XIII w.

Kosa – warkocz, także sztuczny.

Kosens – w XVII w. okrycie kobiece, często podbite futrem.

Kosm (kosmek, kosmyk) – od XVI w. pasmo włosów, kłaczek, strzępek wełny.

Kosmatka – ozdoba ze skręconego jedwabiu modna w XVIII w.

Kosmek → kosm.

Kosmyk → kosm.

Kosworotka [ros.] – boczne przecięcie ubioru przy szyi w kierunku lewego ramienia.

Kosska → kożka.

Kostium [fr. *costume*] – 1) ogólne określenie ubioru w danej epoce; 2) przebranie teatralne, kinowe, kąpielowe, żebracze; 3) dwuczęściowy ubiór kobiecy ukształtowany w 2. poł. XIX w. złożony ze spódnicy i żakietu.

Kostur (kosztur, krukiew) – 1) laska z wierzchem z kości słoniowej lub metalu, wyrabiana m.in. z głogu; 2) kij okuty żelazem; 3) w XVIII w. podróżny lichtarz.

Kostusz – wariant nazwy → kontusz używany w Wielkopolsce.

Kosyjaka → kazjaka.

Koszenila [fr. *cochenille*] – czerwony barwnik otrzymywany z wysuszonych samic pluskwiaka żerującego na kaktusie koszenilowym rosnącym w Ameryce, Indiach, Algierii. K. w XVI–XVII w. wyparła czerwca kermesowego jako środek wydajniejszy i intensywniej barwiący.

Koszka → kożka.

Kosztur → kostur.

Koszula (indusium, interula, kasula, kasuła, kazuła, koszutsko, koszura) [łac. *casula*] – 1) od średniowiecza odzież uszyta z prostokątnego kawałka płótna, kobieca – okrywająca prawie całe ciało, męska – krótsza. Pełniła rolę bielizny, codziennego i roboczego przyodziewku, strojniejsze k. ukazywano spod ubioru; 2) okrycie noszone na zbroi w XVI w.; 3) część stroju liturgicznego chrześcijan i Żydów.

Koszulka → chemise.

Koszulsko → koszula.

Koszura → koszula.

Koścień – laska wykonana z kości, używana w XVII–XVIII w.

Kotew → ancra.

Kotonada → karton.

Koturn – 1) obuwiu z grubą podeszwą dla podwyższenia aktorów w teatrze star.; 2) w star. Grecji także wysoki do kolan but używany podczas polowania; 3) sposób podwyższenia sylwetki człowieka

za pomocą grubej podeszwy, używany zwłaszcza przed XVI w. do czasu rozpowszechnienia się obcasa. Nawrót do tej mody nastąpił w XVIII w. i trwa do dziś.

Kotwa → ancra.

Kowane obuwie – od XVI w. łączono poszczególne części o. nie tylko zszywając je, ale też przybijając kołkami.

Kozackie buty – obuwie z cholewami, do kolan, bez obcasów i podkówek, noszone w XVI–XVII w.

Kozaczyn → kazakin.

Kozaczynka → kasatynka.

Kozakina → kasatynka.

Koziaka → kazjaka.

Kozub – w XVI w. suknia kobieca według mody hiszp., rozpięta na fortugałach, często z ogonem.

Kozyjaka → kazjaka.

Kożka (andromeda, endromida, endromis, kosska, koszka, mucet) [łac. *endromis* – koża skóra, fr. *aumusse*]– 1) futrzana pelerynka kobieca, zwana też andromedą, szyta z różnych futer, od królików do soboli i popielic, noszona w XV–XVII w.; 2) „mucet” – to futrzana pelerynka jw. z kapturem; 3) określenie różnych skór futerkowych.

Kożubalskie stroje – Jakub Sobieski instruował synów w 1634 r., aby ich nie nosili, podobnie jak per. i czerk., były to więc prawdopodobnie ubiory o kroju wsch., może żydowskie. Kozubalec lub kożubalec to opłata wymuszana na Żydach.

Kożuch – od XV w. określenie okrycia, najczęściej ze skór owczych lub baranich, szytego futrem do wewnątrz, także pokrytego tkaniną.

Kożusznik – kuśnierz wyprawiający i szyjący kożuchy.

Kółko – poduszeczka noszona w XVII–XVIII w. pod wysokim → kornetem.

Kraczki – zaczepy przy przęślicy, bądź inne narzędzia używane przy przędzeniu lnu w Wielkopolsce w XVIII w.

Krajka (krańcówka) – 1) wąska taśma, gładka lub wzorzysta, zwykle wełniana lub lniana, tkana na → tabliczkowym krosienku, także plecionka wykonywana przez pasmoników od średniowiecza. Służyła jako pas lub obszycie ubiorów; 2) powijak niemowląt.

Krakowianka – granatowa, szamerowana suknia damska naśladowująca ubiór ludowy z Krakowskiego, noszona w k. XVIII w. Jako przejściowa moda inspirowana wystawieniem przez Wojciecha Bogusławskiego *Krakowiaków i Górali*.

Krakowskie pasy – zróżnicowane technicznie i artystycznie p. kontuszowe pochodzące z persjarni Franciszka Masłowskiego, Antoniego Pułłowskiego, Andrzeja Belicy, Daniela Chmielewskiego, Wojciecha Goździkowskiego i Józefa Trojanowskiego. Najlepsze p. wyrabiał F. Masłowski. Produkcja ta istniała w l. 1785–1806. niektórych tylko w l. 90. XVIII w. Zob.: M. Michałowska. Warszawa 1995, s. 179–180.

Krakuska – czapka konfederatka, rogatywka noszona w krakowskim ubiorze ludowym od XVIII w. oraz w formacjach chłopskich kosynierów i krakusów.

Kramne towary – importowane płótno i inne tkaniny, chustki, odzież i wszelkie wyroby nabywane w kramach.

Kranc [niem. *Kranz*] – w XV w. określenie ozdoby noszonej na szczycie hełmu.

Kraniec [niem. *Kranz*] – 1) od XV w. określenie czepca, przepaski, wieńca, korony; 2) w XVI w. nakrycie głowy z jedwabnej tkaniny lub część odzieży.

Kranz [niem.] – w XVIII w. w Krakowie rodzaj wykończenia rękawów.

Krańcówka → krajka.

Krap → marzana barwierska.

Krapon → krepa.

Kraprot [niem. *Krapprot* – czerwień krapowa] – gatunek sukna barwionego krapem uzyskiwanym z marzanny barwierskiej, produkowany np. w manufakturze skierniewickiej w 2. poł. XVIII w. z przeznaczeniem na mundury wojskowe.

Krasa – piękność, uroda.

Kraszenina [rus.] – barwione i nieraz woskowane płótno używane na Rusi od X w. Nazwa k. pojawia się w XVI w. i jest używana na wsch. ziemiach Polski do XIX w.

Krawat (cravate) [fr.] – różnej szerokości pas tkaniny lub chustka zawiązywana na szyi w ubiorze męskim, rzadziej kobiecym. Nazwa pochodzi od elementu ubioru oddziałów Chorwatów, wprowadzona we Francji ok. 1668 r. Początkowo k. wykonywano z cienkich tkanin obszywanych koronkami, później z tkanin barwnych. Sposób wiązania k. ulegał zmiennym modom.

Krawiec – określenie rzemieślnika cechowego zajmującego się szyciem odzieży, używane w Polsce od XIV w.

Kreas (krośniak) – grubsza tkanina bawełniana o splocie płóciennym, używana w Polsce w XVIII–XIX w.

Krepa (krepodaj, krapon) [fr. *crepe*] – matowa jedwabna lub wełniana czesankowa tkanina o sfalowanej powierzchni i trudno rozpoznawalnym splocie, albo z drobnymi wzorami. Wyrabiana ze specjalnej krepowej lub gruzełkowej przędzy, co nadawało jej szorstkość i sprężystość. Wytwarzana co najmniej od XVII w. w manufakturach Europy zach. Szyto z niej suknie i odzież wierzchnią.

Krepdeszan – tkanina odzieżowa sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Krepiny [fr. *crépine*] – różne ozdoby, frędzle i ich zakończenia.

Krepodaj → krepa.

Krepon [fr. *crépon*] – miękka, sprężysta, powierzchniowo pomarszczona tkanina czesankowa, wełniana lub półwełniana z przędzy krepowej w osnowie i wątku, jednobarwna. Wytwarzana we Francji w XVIII w., w Polsce używana na odzież wierzchnią oraz ubiory damskie i męskie.

Kreton [fr. *cretonne*; od Creton, m. we Francji] – cienka tkanina bawełniana o splocie płóciennym, bielona, opalana, mocno wykańczana po lewej stronie, często usztywniana, gładka lub drukowana. Wytwarzana we Francji w XVIII w., a w manufakturach bawełnianych na Śląsku w l. 1790–1806. K. używano na bieliznę i suknie damskie.

Kreza (breża, fryga, fryza, fryżka, kryza) [fr. *fraise*, niem. *Kröss*] – 1) od XV w. określenie kołnierza uszytego z cienkiej tkaniny, obszywanego nieraz koronką, usztywnionego krochmaleniem lub stelażem; także wykończenie rękawów. K. różnych kształtów były najszerszej rozpowszechnione w modzie hiszp. XVI i 1. poł. XVII w. Po wprowadzeniu zakazu noszenia k. koronkowych rozpowszechniły się płaskie kołnierze płócienne. W XVIII w. małe k. pojawiły się w ubiorze dworskim. Ten typ kołnierza był rozpowszechniony w eur. i poł. ubiorze mieszczańskim. W ubiorze ludowym przetrwał do pocz. XX w.; 2) „krezy, co na biodrach noszą” – rozszerzenia spódnic krakowskich mieszczek w 1. poł. XVII w.

Kreziki – ozdobne, marszczone brzegi chusty lub rańtucha noszonego na głowie.

Krępa [niem. *Krämpe*] – rondo kapelusza.

Krępla → grępla.

Krisolit → chryzolit.

Kroaza (kruaz) [fr. *croisé*] – gładka tkanina jedwabna o splocie skośnym, wytwarzana we Francji co najmniej od XVII w. Importowana do Polski jako jedna z najtańszych tkanin jedwabnych, w różnych kolorach i wzorach w paski lub plamki. Używana na suknie, podszewki i haftowane pasy kontuszowe.

Krochmale [niem. *Kraftmehl*] – różne rodzaje naturalnej skrobi z ziemniaków, kukurydzy, pszenicy i ryżu, używane do klejenia tkanin w celu ich usztywnienia.

Krok – w XVI w. określenie męskiej przepaski biodrowej.

Krokosowy – kolor żółty.

Krokosz barwierski [łac. *crocus*] – jedno- lub dwuletnia roślina, z kwiatów której otrzymuje się żółty barwnik.

Kromlis – gatunek sukna sprzedawany w XVII w.

Kromras (kromrasz) [niem. *Kronrasch*] – odmiana raszy, zapewne w gorszym jej gatunku.

Krona → korona.

Krop – tkanina, z której w XVII w. szyto męskie pasy. Przepuszczalnie krepa.

Krosno damaszkowe – krosno tkackie. → k. z podciągаныmi licami.

Krosno tkackie – narzędzie służące do wytwarzania tkanin. Najstarsze jest k. pionowe, ciężarkowe, posiadające wertykalnie rozpiętą osnowę, na którym od neolitu produkowano krótkie, kilkunastometrowe wyroby. K. poziome, w ulepszonym wariantcie podnóżkowym, rozpowszechniło się w średniowieczu, umożliwiając produkcję tkanin o szerokości przekraczającej 1 m, z których można było kroić odzież z koła i półkoli. Najbardziej złożonym typem k. ręcznego było urządzenie z podciągаныmi licami, czyli damaszkowe.

którego oprzyrządowanie pozwalało na wykonanie skomplikowanych wzorów. W wyniku jego udoskonaleń wynaleziono w 1804 r. maszynę Jacquarda, co doprowadziło do mechanizacji wyrobu tkanin wzorzystych. Wyrób tkanin o niezłożonych wzorach zmechanizował Anglik Edmund Cartwright w roku 1785. Wdrożenie obu tych wynalazków dokonało się w przeciągu XIX wieku, przyczyniając się do potaniaienia odzieży.

Krosienko – rodzaj ramy służącej do naciągania na nią tkanin przeznaczonych do haftowania ręcznego.

Krosienko tabliczkowe – urządzenie złożone z kilku do kilkudziesięciu kwadratowych tabliczek ustawionych rzędem i przylegających do siebie. Krajki oraz taśmy gładkie i wzorzyste pleciono obracając tabliczkami i przerzucając wątek przez osnowę wszystkich tabliczek. Technika znana od najdawniejszych czasów; w Gdańsku i Opolu od XII w.

Krosno z podciąganymi licami (krosno damaszkowe) [ang. *drawloom*, fr. *métier à la tire*] – najbardziej skomplikowany typ krosna poziomego ze specjalnym systemem lic przedłużonych sznurami podciągowymi, sterowanymi w zależności od potrzeb wzoru. Prototyp powstał na Wschodzie ok. VII w., od wczesnego średniowiecza stosowane we Włoszech. Umożliwiało wyrób szerokich tkanin o złożonym ornamentem. K. to nie było stosowane w Polsce, gdzie w XIX w. wdrożono dopiero maszynę Jacquarda.

Krośniak → kreas.

Krośniarz – tkacz pracujący przy krosnach.

Krócica – mały pistolet używany w XVII–XIX w., także określenie krótkiej broni palnej.

Kruaz → kroaza.

Kruczki – uszka ułatwiające zdjęcie ciasnych butów z cholewami.

Krukiew → kostur.

Krumperz [niem. *Krämpfer*] – hafciarz.

Krumpować – w XV w. haftować.

Kruseler [niem.?] – płócienny, biały czepek w kształcie półkolia, którego prosty brzeg, obszyty kilkakrotnie falbanką, przylegał do policzków i czoła, owalny zaś, także dekorowany i zmarszczony u nasady szyi, okrywał ramiona. Noszono go w 2. poł. XIV w. i 1 ćw. XV w. w Polsce i innych krajach środk. Europy, później także w Niemczech i Anglii. Podobnie krojono później czepki w niektórych zakonach kobiecych rzymskokat.

Kruszka (kruszki) [średniow. niem. *Kros* – zmarszczony] – marszczone obszycia np. brzegów mankietów lub innych wykończeń rękawów przy koszulach. Przypuszczalnie także mała kreza.

Krwawnik → karneol.

Krymka – 1) czapka z płaskim denkiem noszona w Polsce w XV–XVIII w., zapewne pochodzenia tatarskiego; 2) w XVII w. nazwa okrycia damskiego: „Niewieści kontusz tatarski”.

Krynolina [fr. *crinoline*] – rozwiązanie techniczne służące do rozszerzania kobiecych spódnic, używane w XIX w. Od 1842 r. były to noszone pod spodem spódnicy ze sztywnych tkanin lub włosia, od 1850 r. krochmalone i rozpinane na fiszbinach. Ok. 1856 r. zastąpiły je metalowe klatki, które wyszły z użycia ok. 1867 r. Od tego czasu używano już tylko obręcze z fiszbinów, także fortugały i rogówki.

Kryształ górski – minerał, bezbarwna, przezroczysta odmiana kwarcu używana do wyrobu gemm, klejnotów i naczyń.

Kryza → kreza.

Krzeczki – skóry z chomików.

Krzesnaczek (krześniaczek) – strój dziecka do chrztu używany w Wielkopolsce w XVII w.

Krzyż (krzyżyk) – symbol chrześc., a także motyw ornamentalny.

Krzyżak – lis z lasów litewskich, mający w umaszczeniu dwie czarne pręgi: na grzbiecie do ogona i przez łopatki do przednich nóg. Było to drogie i wysoko cenione futro.

Ksamit – aksamit.

Kształt (kstałt) – część kobiecej bielizny formująca biust według zmiennych wymogów mody. Od XVI w. w Polsce służył do tego celu obcisły kaftanik, uszyty z mocnych tkanin i usztywniony fiszbinami lub metalowymi drutami. W k. XVI w. kobiety nosiły rodzaj klatek z metalowych drutów. Różne formy k. służyły do podtrzymywania biustu i zwężenia sylwetki w pasie za pomocą sznurowań. K. w XVI–XVIII w. noszono na koszulach i uzupełniano wyściółkami i podkładkami. Dopiero w k. XVIII w. zastąpiły go opaski. W ubiorach mieszczańskich i ludowych noszono najczęściej dopasowane kaftaniki sznurowane na koszulach.

Kubrak (kubraczyna) [tur. *kywruk*] – wierzchni kaftan noszony na żupanie w męskim ubiorze narodowym, w XVII–XVIII w. Sporządzano go z lżejszych i tańszych tkanin półwełnianych, miał zszyte rękawy. W codziennym ubiorze szlachty i mieszczan zastępował strojny kontusz.

Kuczbaja (kuczbaj, kudzbaja) [niem. *Kutzbat* – kosmata tkanina] – 1) miękka, kosmata tkanina wełniana, lekko spilśniona w foluszu, gorszy gatunek bal. Wytwarzana na Śląsku i w Wielkopolsce od XVI w., a w XVIII w. w manufakturach sukieniczych np. w Skierniewicach; 2) odzież z k. – kapoty, kaftany, spódnice, podszewki.

Kuczma [tur., tatar.] – 1) rodzaj kołpaka z płaskim denkiem sztytego z tańszych gatunków futra, często baraniego, noszony w Polsce w XV–XVIII w., zapewne pochodzenia tatar.; 2) czapka pilśniowa janczarska, w formie magierki; 3) pilśń wełniana.

Kudzbaja → kuczbaja.

Kufiet (kufieta) – czepek damski noszony w XVII–XVIII w.

Kuftan → kaftan.

Kukła (kukła) [średniow. łac. *cuculla*] – 1) w XVI w. kaptur, kapi-ca, także w stroju błazna, w nim zdobiona czubem, uszami, grzebie-niem, kogucim piórem lub dzwonkami; 2) złośliwe określenie nakry-cia głowy duchownych katolickich; 3) wysoki czepek chłopek.

Kukulla [średniow. łac. *cuculla*] – szeroka, fałdzista szata z ogrom-nymi rękawami, noszona do chóru w kobiecych zakonach rzymskokat.

Kukuryku – fryzura damska wraz z czepkiem, którego kształt przy-pominał koguci grzebień, znana w modzie k. XVII i w XVIII w.

Kulcz [tur. *kulacz*] – miara długości określana zasięgiem wycią-gniętych ramion. Tkaniny sprzedawano na łokcie, sztuki i kulcze.

Kulczanka (miedzianka) – szpilka miedziana, kolec; określenie używane przez poznańskich mieszczan w XVI w.

Kuliszan (kullszon) – okrycie damskie – w zimie z futrem, w lecie z lekkich tkanin lub gazy, zdobione koronkami, noszone w XVIII w.

Kulpak → kołpak.

Kulrak [tur. *kywrak*] – kobiece okrycie.

Kunlerz → kołnierz.

Kuperdocha – w XVII w. określenie nadmiernie wystrojonej kobiety.

Kupon [fr. *coupon*] – odcinek tkaniny przeznaczony na część lub komplet odzieży, zwykle 2,5–5 m.

Kurdwan – obuwie, zapewne uszyte z barwnego kurdybanu.

Kurdyban → kordyban.

Kurdybanictwo → kordybanictwo.

Kurkuma – bylina rosnąca w tropikalnych krajach. Z jej bulw otrzymuje się żółty barwnik – kurkuminę.

Kurp (kurpiel, kurpik) – od XV w. obuwie wykonane z jednego kawałka niewyprawionej lub słabo wyprawionej skóry, może także łyka, przymocowywane do łydki, noszone przez chłopów i ubogich, prawdopodobnie rozpowszechnione na Kurpiach.

Kurta (kurtka) [łac. *curtus*, węg. *kurta* – kusy] – 1) w XVI w. synonim dolmana; 2) później kaftan kroju kontusza, krótszy od niego, z zapięciem wyłogów na piersiach, noszony przez niektóre formacje wojskowe, także zamiast strojnego kontusza.

Kurwatura → pastorał.

Kusajka (kusynka) – krótki kaftanik lub okrycie kobiece noszone w XVIII w.

Kusz – naplecznik skórzanej zbroi noszony w XVI w.

Kuszak [ros.] – w XVII w. nazwa jedwabnych i złotolitych pasów importowanych do Rosji z Persji, w XVIII w. wyrabianych w miejscowych manufakturach jako pasy jedwabne lite lub półlite.

Kuszkiet – w XVIII w. w Wielkopolsce czepek kobiecy uszyty z aksamitu.

Kuśnierstwo (kuśmierstwo) [niem. *Kürschnerel*] – garbowanie skór futerkowych. W dawnej Polsce stosowano garbowanie zakwasowe, roślinne i tłuszczowe. Pierwsze cechy k. powstały w XIII w. i trudniły się także handlem i wykańczaniem, oraz farbowaniem importowanych skór futerkowych. K. szyli okrycia i kołnierze, wyłogi, czapki, rękawice i obuwie.

Kuta [łac. *cotta*, fr. *cotte*, niem. *Kutte*] – od średniowiecza określenie zakonnego habitu.

Kutas → chwast.

Kutkorzeckie pasy [od m. Kutkorz na Ukrainie] –jedwabne p. imitujące wzory pasów słuckich. Sygnowane „Kutkorz”, wytwarzane w k. XVIII w. w manufakturze w Kutkorzu k. Złoczowa, założonej przez Jerzego Antoniego Łączyńskiego.

Kutłas – w Wielkopolsce, w XVIII w. określenie pomponika.

Kutnerowanie (kutner) [niem. *kuttenleren*] – lekkie drapanie powierzchni tkaniny dla nadania jej puszystej okrywy włókiennej. Kutner to warstwa zmierzwionych włókien.

Kużel – czyste włókno po oddzieleniu pakuł, także płótno lniane – kużelne.

Kwap – pierze lub puch ptasi.

Kwarc (kwarzec) – minerał o różnych stopniach przezroczystości i formach krystalizacji, np. kryształ górski, ametyst, morion, cytryn; k. mleczny, awenturyń, tygrysie oko, kocie oko.

Kwast → chwast.

Kwef (czimet) [fr. *coiffe*] – 1) zasłona na twarz wykonana z lekkiej, przezroczystej tkaniny, noszona poza domem przez kobiety muzułmańskie. K. z włosianej siatki to czimet; 2) w Polsce w XVII–XVIII w. kobiece nakrycie głowy, niekiedy osłona twarzy, szyte z lekkich, różnobarwnych tkanin jedwabnych, gazy, muszliny, rąbku lub koronek, zdobione haftem. Pod k. XVIII w. k. usztywniano drutem lub fiszbinami. Czarne k. z zasłoną na twarz używane były podczas żałoby.

Kwiaty sztuczne → sztuczne kwiaty.

Kwinet – lekka tkanina odzieżowa używana w Wielkopolsce w XVIII w.

Kwost → chwast.

Kyrpce → kierpce.

Laber (labry) [łac. *labrus* – brzeg] – 1) kawałek, zwykle barwnej, tkaniny zwisającej z tyłu i boków rycerskiego hełmu dla ochrony przed słońcem; 2) ubiór o obramowanych albo wycinanych w ząbki brzegach.

Labuś [fr. *l'abbé*] – w okresie rokoka „światowy” duchowny ubrany w obcisły fraczek według mody XVIII w.

Lacerna [łac.] – szerokie, wełniane okrycie otwarte z przodu, zapięte pod brodą → fibułą. Pochodzi od Galów, noszone było w Rzymie od k. republiki.

Lacet (laseta) [fr. *lasset*] – wąska taśma koronkowa wyrabiana od XVIII w.; 2) płócienkowa tasiemka tworząca wzory w koronkach klockowych.

Lacki strój – strój pol., od dawnego określenia Polaka – Lach – używanego na Rusi i Litwie.

Lader (ladry) [niem. *Leder*; staroczes. *ládry*] – 1) w XV–XVI w. pełny rynsztunek skórzany jeźdźca lub konia; 2) później laderować to wyprawiać skóry.

Lajbik → lejebik.

Lama [fr. *lamé* – płytka, blaszka, ar. *lamlj* – błyszczący] – 1) gładka lub wzorzysta tkanina jedwabna o tle całkowicie lub częściowo pokrytym dodatkowym wątkiem metalowym złotym lub srebrnym, wyjątkowo obydwoma, często w postaci pasków folii. W najlepszych wyrobach podstawowe wątki są niewidoczne, a wzory geometryczne. L. wyrabiano we Włoszech od poł. XVII w., używana jest do dzisiaj w szyciu bogatych strojów; 2) dawne określenie złotej lub srebrnej blaszki do pasów.

Lambrekin [fr. *lambrequin*] – od 2. poł. XVII do pocz. XVIII w. ozdobnie wycinane zęby zdobiące przody sukni dworskich.

Lametta [wł.] – tkanina cieńsza i lżejsza od lamy, importowana z Włoch w 2. poł. XVII w.

Lamfele [niem. *Lamm*] – skórki z jagniąt.

Lamka (lanka) [łac. *lancus*] – 1) kaftan chłopski określany tak w księgach krawieckich od XV w.; 2) wszelkie okrycie płócienne; 3) w XVII w. kobiece okrycie wierzchnie podszyte baraním futrem zwane też gorepelk, gorepelli; 4) ozdobne wykończenie ubioru lamówką.

Lamodka → aiamoda.

Lamowanie [łac. *lamina, lamina*] – obszywanie odzieży wstążkami lub galonami.

Lampart [łac. *leopardus*] – od XVI w. wyprawiona skóra l. używana jako ozdobna peleryna, także imitacja tej skóry.

Lampas [wł. *lampasso*] – 1) wzorzysta tkanina jedwabna wieloosnowowa (2–7) i wielowątkowa (liczba wątków zależna od liczby barw w tkaninie), tkana splotem wzorzystym osnowowo-wątkowym. Budowa splotowa l. pojawiła się w kręgu tkactwa syryjskiego przed 700 r., irackiego ok. X w. i bizantyjskiego w XI w. Później wyrabiano l. głównie we Włoszech i Francji; 2) pas barwnego sukna lub pasamony (taśmy, galony, krajki) od XVII w. naszywane na całej długości zewnętrznego szwu spodni w galowych mundurach i liberiach.

Lampassette [fr.] – wzorzysta tkanina jedwabna w typie adamaszku, w której dodatkowe wątki dają efekty przypominające lampas. Wytwarzana w XVIII w. głównie we Francji.

Lanca (kopia, proporzec, spisa, włócznia) – broń drzewcowa kawalerii, wąski grot na długim drzewcu z proporczykiem. W średniowieczu pełniła nie tylko rolę oręża, lecz także znaku rozpoznawczego i heraldycznego. Spisa kozacka nie miała proporczyka.

Łancuch → łańcuch.

Langieta – falbanka, szlarka do garniowania ubiorów.

Lanka → lamka.

Lankietka → lankotka.

Lankoc – określenie wzoru w tkaninach jedwabnych „w l. tkane” w 1647 r.

Lankotka (lankietka) [fr. *languette*] – pasamon, ozdobna tasiemka z wypustkami i pętelkami, zdobiąca damskie stroje.

Lansowanie [fr. *lancer*] – technika wykonywania wzoru na tkaninie wprowadzanym dodatkowo wątkiem widocznym tylko na powierzchni we fragmentach ornamentu. Jedwabny, wełniany lub metalowy wątek l. przechodzi przez całą szerokość tkaniny, a osnowa lansowania przez całą jej długość. Technika l. znana była Achemenidom w l. 550–330 p.n.e., stosowana w tkaninach sasanidzkich od III do VII w., od XII w. we Włoszech, Hiszpanii, później w całej zach. Europie.

Lantuch [niem. *Landtuch*] – sukno krajowe albo z hol. wełny, używane w XVI w.

Lapis lazuli → lazuryt.

Larendogra [fr.] – zaprawiona pachnidłem wódka służąca w XVIII w. do trzeźwienia dam.

Larwa [łac. *larva*] – maska lub zasłona na twarz wyobrażająca postać ludzką albo zwierzęcą: ogólnie – przebranie. Termin z XVI w.

Laseta → lacet.

Laska – od XV do XVI w. oznaka władzy świeckiej lub duchownej, pastorał dostojników Kościoła.

Lastra [wł.] – wzorzysta tkanina jedwabna o tle przetykanym wąskimi paskami metalowej folii i wzorze kwiatowym, broszowanym wątkiem jedwabnym lub metalowym. Sprowadzana do Polski z Wenecji i Florencji od poł. XVII w.

Latawczyk – w XVI w. ruchoma, fruwająca ozdoba stroju głowy lub sukni kobiecej.

Laterek [łac. *later*] – w XVI w. wisiorek lub ozdobne naszytce.

Laufer [niem. *laufen* – biegać] – posłaniec noszący specjalną liberię.

Lawendowy – kolor niebieskofioletowy lub fioletowy jak kwiaty lawendy.

Lazurowanie – bielenie słabym roztworem indygo, polegające na zanurzaniu w nim płótna dla uzyskania bieli w niebieskawym odcieniu.

Lazurowy – niebieski, nasycony jak barwa lazurytu.

Lazuryt (*lapis lazuli*) – minerał drobnokrystaliczny w barwach ciemnolazurowoniebieskiej, czasem niebieskozielonej lub fioletowej, kamień półszlachetny.

Lederwerki [niem. *Leder*] – pasy skórzane noszone przez piechura i wszelkie rzemienie w oporządzeniu wojskowym.

Lefeczka – w XVI w. prawdopodobnie strój do konnej jazdy.

Lejbik (lajbik) [niem. *Leibchen*] – 1) kurtka noszona do codziennego męskiego ubioru narodowego w XVIII w., szyta z tanich tkanin półwełnianych, półjedwabnych i płótna, używana w ubiorze wojskowym jeździeckim i roboczym; 2) kaftanik kobiecy z rękawami noszony w pol. stroju ludowym.

Lejtuch [niem. *Leichentuch*] – 1) gatunek sukna wyrabianego na Śląsku; 2) całun.

Len – naturalne włókno łykowe otrzymywane z łodyg zielonych, rocznych, dwu- lub wieloletnich lnu (*linum*). użytkowane już od epoki kamienia. W Polsce znane co najmniej od VIII w., w XII w. powstały pierwsze cechy płóciennicze.

Lencuch → łańcuch.

Leniwka – w XVI w. okrycie kobiecee podbite futrem, w XVII w. suknia domowa.

Lentka – w XVII–XVIII w. wstążka.

Lentwał (lętwał) [niem. *Lendenfell*] – 1) skórzany fartuch ochronny noszony przez rzemieślników: 2) skórki karakułowe o włosie dłuższym i bardziej skręconym od smuszów.

Leńcuch → łańcuch.

Leonińskie towary – nazwa sztucznych, fałszowanych surowcowo bort, brokatów, tkanych nicią miedzianą i cynkową zamiast złotej i srebrnej. Produkowane od 1748 r. we Wrocławiu przez wytwórnię norymberczyka Reissa, a od 1757 r. – Eckardta.

Lesz → zamsz.

Letnik (liechnik, lyjetnik) – w okresie od XV do XVII w. podstawowy typ jednoczęściowej sukni kobiecej. Nazwa pojawia się na różnych terenach Polski w l. 1476–1484. L. bywał bez rękawów, z krótkimi lub długimi rękawami, dopasowany albo luźny, szyty z tkanin wełnianych, jedwabnych i płótna, czasem podcieplany futrem, noszony przez cały rok. Wobec braku danych o zapięciach należy przypuszczać, że wkładano go przez głowę. Bywały l. „na pierśiach otworzyste” i zachodzące na szyję. Był to synonim kobiecej sukni. L. ros. miał długie rękawy lub był ich pozbawiony odsłaniając rękawy koszuli. L. biały. bywał futrzanym okryciem.

Letwalan – okrycie kobiecee podszyte futrem i obszyte pasamonami, noszone w poł. XVII w.

Lewak → puginał.

Lewantyna [fr. *levantine*] – gładka tkanina jedwabna o skośnym splocie, barwiona na różne kolory. Wytwarzana co najmniej od XVIII w. Używana na podszewki, podbicia sukien, bluzki.

Lewitka [fr. *lévite*] – 1) suknia kobieca kroju płaszczowego, z pętlcami pasmanteryjnymi, długimi wąskimi rękawami, szyta z lekkich tkanin jedwabnych lub bawełnianych. otwarta od pasa dla ukazania spódnicy. W modzie fr. występuje do l. 70., a w Polsce do k. XVIII w.; 2) we Francji także surdut męski.

Lętwał → lentwał.

Lianka (lyanka) – ubiór męski noszony przez mieszczan krakowskich w 1. poł. XVI w., szyty z płótna lub tkanin jedwabnych.

Liberia [fr. *livrée*, niem. *Livree*] – 1) ubiór specjalny, rodzaj umundurowania przeważnie męskiej służby wyższych kategorii, od XVI w. używany na dworach królewskich i magnackich (wcześniej zwany → barwą), od XIX w. w restauracjach i hotelach; 2) na ziemiach wsch. okrycie kobiece podbite futrem, noszone w XVII–XVIII w.

Lica – dwie pętle połączone ze sobą oczkiem, służące do przewlekania nici osnowy. Szereg lic tworzy nicielnice.

Lico – 1) wierzchnia część skóry, w której osadzona była sierść; 2) twarz, policzki.

Liczar (liożar) – kobiece nakrycie głowy noszone w modzie mieszczkańskiej w XVII w.

Liechnik → letnik.

Lila – kolor kwiatu lilaka, czyli bzu, różowofioletowy lub jasnofioletowy.

Lillja – w XV–XVI w. prawdopodobnie biżuteria z elementami ozdobnymi w kształcie lilii.

Liliowy – 1) dawniej kolor białokremowy jak kwiat lilii; 2) potocznie jasny kolor różowofioletowy, lila.

Linon [fr.] – prawostronnie błyszcząca tkanina bawełniana przypominająca lnianą, z przędzy średniej grubości, o splocie płóciennym.

Wytwarzana co najmniej od XVII w., zwłaszcza we Francji. Używana na bieliznę osobistą i pościelową, także na suknie letnie.

Liozar → liczar.

Lipkowskie pasy → Paschalisa pasy.

Lis – futro lisie i część odzieży z niego uszyta.

Lisiurka → kapuza.

List – ozdoba odzieży lub pasa w kształcie liścia.

Listwa [niem. *Leiste*] – pasek tkaniny służący do obszywania odzieży lub bielizny.

Listwica – rodzaj paska lub opaski noszony w XV w.

Liszka – niedorośli lis i futro z niego. Termin z XVI w.

Liszowane sukno – w 1. poł. XVII w. określenie sukna → meszyńskiego.

Lite tkaniny → ciągnięte tkaniny.

Litewska czapka – obszyta futrem czapka, zapewne wykonana z filcu.

Liturgiczne kolory – używane w szatach kościelnych k.: biały, czerwony, zielony, fioletowy i czarny.

Lity – wyrób włókienniczy wykonany z jedwabiu ze złotą lub srebrną nitką.

Lnianka – 1) odzież lub chusta lniana; 2) lniany żupan chłopski.

Loden [niem.] – gruba, włochata tkanina wełniana, zgrzebna, o splocie płóciennym lub skośnym, folowana, drapana dwustronnie i czesana: czasem tkana na bawełnianej osnowie. Wyrabiana od XIV w. głównie w Szwajcarii, krajach niem, i Krakowie. L. używany był na cięższą odzież jesienną i zimową.

Lorgnon [fr.] – okulary na długiej rączce, modne w XVIII i XIX w.

Lotek – kaftanik atlasowy z karczkiem, noszony w Małopolsce w XVII w.

Louisine [fr.] – lśniąca tkanina, zwykle jedwabna lub półjedwabna, często z wzorami broszowanymi lub lansowanymi nicią jedwabną, rzadziej metalową. Wytwarzana w XVIII w. głównie we Francji.

Lubek → łubek.

Lucbrach → bruzblach.

Lulka – fajka.

Lundyn → falendysz.

Lundysz → falendysz.

Luńskie sukno → falendysz.

Lustr [fr. *lustre*] – dawne określenie błyszczzenia, lśnienia, silnego połysku tkaniny. Odznaczały się nim np. pol. pasy kontuszowe.

Lustrowanie [fr. *lustre*] – nadawanie połysku niciom jedwabnym i metalowym oraz tkaninom za pomocą przepuszczania ich przez metalowe walce. Technika znana na Wschodzie co najmniej od średniowiecza, we Francji opracowana na nowo przez Octavio Meya w 1656 r. W Polsce stosowana w XVIII w. podczas → kalandrowania pasów jedwabnych i litych.

Lustryna [fr. *lustrine*] – cienka, lśniąca, półwełniana, czesankowa tkanina o bawełnianej osnowie, czasem wełniana lub bawełniana, poddawana lustrowaniu. Wytwarzana w Europie zach. w XVII–XVIII w.

Lyanka → lianka.

Lyjetnik → letnik.

Lyrzyk – część pol. kobiecego narodowego ubioru, krótki, czarny jedwabny kaftanik wzmiankowany w 1. poł. XVII w.

Ł

Ł

Łabędzik – kosmyk puchu łabędziego przymocowany do skórki, służący do pudrowania twarzy lub fryzury.

Łachman – od XVI w. nędzna, podarta odzież.

Ładownica (patrontasz) – skórzane, drewniane lub blaszane pudełko na naboje do ręcznej broni palnej, używane od XVII w.

Ładunek – safianowy pojemniczek wymieniony w taksie wyrobów miechowników warszawskich z 1598 r.

Łańcuch (ancuch, łańcuch, lencuch, leńcuch, łańcuch, łącuch, łańcuch) [średniow. niem. *Lannzug*] – 1) sznur złożony z metalowych ogniw, od XVI w. termin używany także na oznaczenie ozdoby, zwykle złotej; 2) symbol sprawowania różnych urzędów i funkcji.

Łapawice – rękawice z jednym palcem.

Łapcie – 1) obuwiu chłopskie z łyka, słomy lub skóry; 2) wyloty u kontusza.

Łapka (łebka) [staroczes. *lebka*] – 1) w XIV–XVI w. głęboki hełm z odchylonym do tyłu okapem; 2) od XVII w. wyłogi ubiorów, także patki w mundurach wojskowych.

Łapserdak – w XVIII w. chałat żydowski.

Łatacz – w XVI w. rzemieślnik naprawiający zniszczoną odzież.

Łaty – 1) w XIV–XV w. pancerz; 2) „stare łaty” – od XVI w. określenie podartej, zniszczonej odzieży.

Łącuch → łańcuch.

Łebka → łapka.

Łeńcuch → łańcuch.

Łeska – ozdoba używana w Poznaniu w XVIII w.

Łochtusza → łoktusza.

Łokieć – jednostka miary o ustalonej obecnie długości 576 mm. W dawnej Polsce ł. miewał zróżnicowaną długość.

Łoktusza (łochtusza) [średniow. niem. *Jackentuch*, staroczes. *loktuse*] – od XV w. kawał płótna długości łokcia, używany jako chusta, płachta i przepaska.

Łoktuszyzna – wąsko krojona robocza odzież chłopska w XVII–XVIII w.

Łosica – długie okrycie, zapewne z łosiej skóry, noszone w XVII–XVIII w.

Łub – w XV–XVI w. napiętek lub podeszwa z korka, (kory) lub drewna w obuwiu dla obu płci.

Łubek (lubek) – sztywna opaska na głowę, kryta srebrną lamą, z wiankiem lub wiązańką u boku, noszona w modzie dziewczęcej XVI–XVII w.

Łubie – 1) futerał na łuk i strzały, kołczan, sajdak; 2) w XVI–XVII w. korek podwyższający podeszwy obuwia.

Łubka – opaska z kory, forma, na której pleciono lub upinano pannieński wianek.

Ługi [niem. *Lauge*] – nazwa roztworów mocnych zasad, np. wodorotlenków sodu lub potasu, używanych do bielenia tkanin i przędzy.

Łuk – ręczna broń miotająca, używana od epoki kamienia do XVII w. W Polsce używano zarówno prostego ł. rozpowszechnionego w Europie, jak i ł. azjatyckiego.

Łukiewska – tkanina importowana z Lukki m. we Włoszech.

Łyczak – wzorzysta tkanina konopna wysokiej jakości, tkana w pasy, farbowana lub drukowana w żywych barwach. Wytwarzana

w Polsce w XVIII w. jako naśladownictwo droższych tkanin jedwabnych odzieżowych i obiciowych.

Łyczko – 1) sztywna forma lniana lub konopna, mocno krochmalona lub gumowana, używana jako podkład do upinania nakryć głowy, 2) forma do modelowania świeżo spilśnionych czapek i kapeluszy.

Łyk – mieszczanin ubierający się w łyczakowe żupany, zwykle żółtawe.

Łyścianki (łytscianki) – w XVIII w. pończochy lub kamasze bez stopy, okrywające łydkę.

M

Macharzyna (mecherzyna, męcherzyna) – w XVI w. sakiewka na pieniądze.

Machrama → makrama.

Maciejówka (maciejka) – okrągła czapka męska z szarosinego lub granatowego sukna, z daszkiem skórzanym, rozpowszechniona w k. XIX w. wśród ludności wiejskiej. Przed 1914 r. używana przez członków organizacji strzeleckich w Galicji i w Legionach.

Maczuga – jeden z najstarszych typów broni obuchowej, początkowo gruby, sękaty kij, później nabijany kawałkami kamieni lub metalowymi kolcami. W poł. XV w. broń jazdy, do XVII w. używana jako broń chłopska.

Madapolam (madampolan) [od Madapollam, m. w Indiach] – miękka biała tkanina bawełniana o splocie płóciennym, opalana na powierzchni. Wytwarzana co najmniej od XVIII w. na wzorach ind., używana na bieliznę.

Madeja → medaja.

Madras [od Madras m. w Indiach] – lekka tkanina bawełniana, jedno- lub wielobarwna. podobna do gazy.

Madzelan (mazelan, medalan, medzelan, mezelan, mędzelan) [wł. *mezzolino*, fr. *mézeline*] – tkanina półwełniana o lnianej osnowie, lniana, na Zachodzie półjedwabna, tkana w barwne pasy lub drukowana w żywe kolory. Od XVII w. wyrabiana na Śląsku. Pomorzu i w Wielkopolsce. Używana na suknie i obicia.

Madzelanka – suknia lub spódnica uszyta z madzelanu.

Magiel [niem. *Mangel*] – urządzenie zbudowane z ruchomych wałków, służące do wygładzania powierzchni tkanin bawełnianych, lnianych lub konopnych.

Magiera – w XVI w. część buta, prawdopodobnie cholewa.

Magierka [węg. *Magyar* – Węgier] – nazwa używana tylko w Polsce, od XIV w., na określenie czapki pochodzenia węg. M. miała różną budowę główki i niekiedy małe, przylegające do niej rondo. „Magierka fałdowana na kształt zawojkowej” miała skomplikowaną budowę główki (taksa czapników z Poznania, z 1608 r.). Wyrabiana początkowo tylko z filcu, z lepszych gatunków wełny, od XVIII w. także z sukna lub dzianiny.

Maglowanie – 1) wykańczanie tkanin wykonywanych z roślinnych włókien polegające na ich wygładzeniu i nadaniu połysku: 2) w XVI w. także ozdabianie i upiększanie.

Majk – w XVI w. rodzaj chusty.

Majowy – kolor wiosennej zieleni.

Majstersztyk [niem. *Metstertück*] – sztuka mistrzowska wymagana w cechu od czeladnika przy egzaminie na majstra, dla sprawdzenia jego umiejętności zawodowych.

Majtki – wbrew panującym opiniom ta część bielizny kobiecej noszona była przez stare kobiety co najmniej od XVI w. Używały jej np. kramarki i przekupki dla ochrony przed zimnem. Od k. XVIII w. znalazła zastosowanie jako → pantalony.

Makintosh [od nazwiska C. Mackintosha, chemika szkockiego z k. XVIII w.] – nieprzemakalna tkanina, zapewne impregnowana, używana na odzież przeciwdeszczową.

Makrama [ar. *magrama* – chusta, ręcznik, tur. *machrama*, fr. *macramé*] – ażurowy, wzorzysty wyrób włókienniczy pochodzenia ar. M. wykonywano ze specjalnych, dość sztywnych nici, sznurków o mocnym skręcie i gładkiej powierzchni, wąskich pasków skóry lub z rafii, łączonych ręcznie różnorodnymi wiązaniami, przy pomocy szpilek i niekiedy szydełka. Wyrób ten znamionują węzły, łańcuszki, pętelki, chwasty i frędzle. Używany był głównie do dekoracji wnętrz i odzieży jako siatki, torebki, ażurowe części garderoby (szale, kamizelki) oraz ozdoby (galony i frędzle). M. znano we Włoszech i zach. Europie już w XIV w.

Malachit [gr. *Malache* – malwa] – kamień półszlachetny barwy ciemnozielonej.

Malines [od Malines (Mechelen), m. w Belgii] – cienka koronka klockowa z lnianej nici wyrabiana w M.

Malowanie tkanin – najstarsza technika ręcznego ich zdobienia barwnikami nakładanymi pędzlem, znana w star. Stosowana do wykonywania unikalnych wyrobów artystycznych.

Mamus → imamus.

Manches en pagode [fr.] – w l. poł. XVIII w. układane w fałdy poprzeczne zakończenie rękawa w stroju kobiecym.

Manches sacs [fr., niem. *Sackärmel*] – rękawy workowe noszone w XIV–XV w. w ubiorach męskich i damskich. Znane także w Polsce do ok. 1420 r.

Manchester (manszester, manszetr, manszustr, menczester) [od Manchester, m. w Anglii] – tkanina bawełniana o podłużnych, szerokich prążkach z okrywy włókiennej, tkana splotem wątkowym.

Wytwarzana w Anglii i Prusach w XVIII w. W Polsce, w 2. poł. XVIII w. zastępowała jedwabne aksamity w ubiorach męskich i kamizelkach.

Manela (brakselka, bransoleta, braszleta, manka, manilla, manyla) [łac. *manicula*] – kolistą ozdobą noszona na przegubach rąk i ramionach, wykonywana z różnych materiałów i zdobiona różnymi technikami. Znana od star., termin pol. od XV w.

Manipularz [łac. *manipulus*] – w Kościele rzymskokat. długa, zdobiona haftem, lekko rozszerzona i zszyta na końcach taśma, noszona na lewym ramieniu podczas czynności liturgicznych, używana od VII w.

Manka → martela.

Mankiety [fr. *manches*] – wykończenia rękawów lub cholewy buta, w XVI–XVIII w. służące do ozdoby.

Manszester → manchester.

Manszetr → manchester.

Manszustr → manchester.

Manta (manto) [wł. *manto*] – suknia lub płaszczyk noszone od XVI do poł. XVIII w.

Mantel (mentel. półmancie) [niem. *Mantel*] – płaszcz kobiecy podbity futrem noszony od XVII w. „Półmancie” było jego krótszą odmianą.

Mantelet → mantolet.

Mantelot – pelerynka męska noszona zwłaszcza w XVIII w.

Mantelzaczek (matelzaczek) [niem. *Mantel*] – okrycie sukienne noszone w Wielkopolsce w XVIII w.

Mantelzak [niem.] – torba podróżna, zwykle skórzana.

Manti [wł. *manto*] – kobiecy ubiór z mody wł., noszony w Polsce w XVI w. Prawdopodobnie płaszcz.

Mantillion [fr.] – czepek kobiecy noszony w Poznaniu w XVIII w.

Mantlik → mętlik.

Manto → manta.

Mantolet (mantelet) [fr.] – lekka, krótka pelerynka kobieca, zwykle z kapturem, rozpowszechniona w modzie fr. w XVII–XVIII w. W Polsce noszona w XVIII w., szyta z wzorzystych jedwabi, mory, gazy, bramowana koronkami lub lekkim futrem, którym podszywano też m. używane zimą.

Mantuary – rodzaj szychowych nici używanych w XVII w.

Mantyka [łac.] – w XV w. torba przerzucana przez ramię, zwieszająca się z przodu i z tyłu.

Mantyła (mantyl) [hiszp. *mantilla*, fr. *mantille*] – 1) chustka lub szal noszone w XVI w. w modzie hiszp. Za pośrednictwem mody fr. rozpowszechniona w Europie od XVI w.; 2) pelerynka szyta z lekkich tkanin lub futra, często z kapturem, modna w Polsce w XVIII w. wśród kobiet różnych stanów.

Mantyna [hiszp.?] – importowana tkanina jedwabna. W XVI i 1. poł. XVII w. używana na suknie i płaszcze szyte według mody hiszp.

Manyla → manela.

Marabou [fr. *marabout* – marabut] – piór tych ptaków używano do ozdoby w XVIII w.

Marcelina → marselin.

Marcepanowy – kolor marcepanu, biały o chłodnym, szklanym odcieniu, beżowo-piaskowy, złotawy.

Marcinek – kaftan wełniany noszony w Małopolsce w 1. poł. XVII w.

Marcypanowe galonki (murcypanowe g.) – galonki wykonane z bawełny. Nazwa zapewne pochodzi od miejscowości Marzifun w pld. Anatolii, gdzie wyrabiano na eksport artykuły bawełniane.

Mardur [łac.] – futro kunie.

Markiza – pierścionek z owalnym oczkiem zdobionym malowaną emalią, modny w okresie klasycyzmu.

Marla → merla.

Marlica – skóra z padłych zwierząt.

Marlota – użyte w pol. źródłach w XVI w. określenie spodniej szaty noszonej przez Mameluków mieszkających w okolicach Damaszku.

Marly [od Marly m. we Francji] – ażurowa jedwabna lub lniana tkanina wyrabiana we Francji od XVII w. i używana w Polsce na lekkie suknie, nakrycia głowy itp.

Marmurek – futro z lisów o jaśniejszych odcieniach na ciemnym tle. W XVI–XVII w. futra ze skór lisów o takim umaszczeniu należały do drogich, importowanych gatunków.

Marselin (marcelina) [fr. *marceline*] – cienka, lekka tkanina jedwabna, rodzaj kitajki. Jednobarwna, wyrabiana we Francji co najmniej od XVIII w. Używana w Polsce na podszewki, obszycia, podbicia kapeluszy i jako dekoracja.

Marszczeniec – 1) marszczona, fałdzista suknia lniana lub wełniana; 2) okrycie bez rękawów, sukienne, aksamitne lub jedwabne, krojone z prostych → brytów tkaniny albo klinów, u góry zmarszczonych i przszytych do plisy naramiennej. W Polsce m. noszono w XV–XVI w. – letnie, podbite taftą lub ciepłe, futrzane.

Marynaty (marynaty) [łac. *marinus*] – szerokie bufiaste spodnie spięte pod kolanami, szyte według mody hiszp.. noszone w XVI w. Także → choboty.

Marynatka – 1) ubiór noszony przez marynarzy; 2) w 1. poł. XVII w. rodzaj sukni lub kaftanika damskiego.

Marynaty → marynały.

Marzana barwierska – bylina, z kłącza której otrzymuje się krap używany do barwienia tkanin. Rozpowszechniona w Polsce co najmniej od XV w.

Maska → maskara.

Massyf (masyfowy) – metal kuty, nie dęty, używany w XVII–XVIII w. do wyrobu drutów szmuklerskich.

Maszelbas → musułbas.

Maszkara (maska, maszkarne ubiory) [wł. *mascara*] – ubiór stanowiący od XVI w. kostiumowe przebranie w czasie maskarad urządzanych podczas uroczystości dworskich i zapustnych. M. zakrywała twarz, niekiedy całą postać.

Maszyna dziewiarska – zwana też falowarką, została skonstruowana w Anglii przez Williama Lee, w 1589 r. Po udoskonaleniu w 1599 r. wykonywała nie tylko wełniane, lecz także jedwabne dzianiny ścięciem pończoszniczym, jako wyroby płaskie, wymagające zszywania (głównie pończochy). Składała się z ponad 2000 elementów stalowych i była najbardziej złożoną maszyną w XVI w. W 1796 r. opatentowano dziewiarę o pionowym układzie igieł (produkowano na niej dzianiny nadające się do cięcia), a w 1798 r. pończoszarkę, która umożliwiała wykonywanie wyrobów modelowanych.

Maszyna wstążkarska – pierwszy model m.w. zbudowano w Gdańsku ok. 1586 r., tkano na niej 6–12 wstążek. Zniszczyli ją pasamonicy obawiający się konkurencji. Poruszana drążkiem wersja wieloczołenkowa z 1604 r., z Lejdy, umożliwiała tkanie równocześnie do 40 wstążek. Mimo protestów pasamoników rozpowszechniała się powoli w Europie w ciągu XVII i XVIII w.

Maszyny przędzalnicze – były urządzeniami wyposażonymi w wiele wrzecion, co przyspieszało przędzenie. Najważniejsze wynalazki to: opatentowana w 1770 r. przędzarka wózkowa, wielowrzecionowa Hargreavesa (Jenny), przędzarka skrzydełkowa Arkwrighta z 1767 r., w której przejęty został wynalazek „water frame” Heighsa i Kaya; w 1780 r. Samuel Crompton skonstruował samoprzędzalicę (mule-jenny), w której połączono przędzarkę wózkową z rozciągarką. Dalsze ulepszenia wprowadzano w XIX w.

Matelassé [fr.] – dwustronna, reliefowo wzorzysta, podwójna tkanina pikowa, bawełniana, niekiedy z wątkiem wełnianym. Wyrabiana we Francji, od XVIII w. znana w Polsce jako tkanina odzieżowa i dekoracyjna.

Matelzaczek → mantelzaczek.

Materialnik – tkacz.

Materie – tkaniny z różnych surowców.

Mazelan → madzelan.

Mechelskie sukno – importowane z Mechelen (Malines) w pñ. Nederlandach.

Mecherzyna → macharzyna.

Medaja (madeja, medalia) [wł. *medaglia*] – w XVI w. medalion.

Medalan → madzelan.

Medalion [fr. *médaille*] – okrągła lub owalna ozdoba w kształcie płaskiego pudełeczka, wykonana z metalu lub szlachetnych kamieni, noszona na piersi. Od okresu baroku noszono w nich miniatury.

Medowe sukno – s. wyrabiane w XVI w. z wełny średniej jakości.

Medzelan → madzelan.

Melan – w XV w. pancerz tzw. mediolański, tj. czarny.

Melihbasz [tur. *melik* – piękny, *bez* – płótno] – surowa, gładka tkanina bawełniana lub o lnianej osnowie i bawełnianym wątku, zwykle o splocie płóciennym. W XVII w. używana na podszewki.

Melonik – sztywny kapelusz męski o zaokrąglonej główce, niezbyt wysoki, z wąskim, lekko podniesionym rondem: kolorowy, później czarny, modny wśród amazonek w 2. poł. XIX i pocz. XX w.

Melzon (belson, melson, melzan) – tkanina o osnowie z włókien łykowych i wątku z wełny lub bawełny, wytwarzana w 2. poł. XVII w. m.in. w Rawiczu, używana na suknie kobiece i kamizelki.

Menczester → manchester.

Mendel – w XVII–XVIII w. określenie chustki do nosa.

Mendelkowe (mendlowe, mędelkowe, mędlowe, ordynaryjne pasy) [ar. *mendil* – tkanina, pas: Mandil m. w Persji] – p. wyrabiane z cienkiej przędzy jedwabnej, splotem skośnym lub jego pochodnymi, posiadające ozdobną fakturę, najczęściej o motywach geometrycznych, tanie, importowane ze Wschodu w XVII i pocz. XVIII w. Od ok. 1768 r. wyrabiane w persjarni grodzieńskiej na wzór pasów i zawojów tur.

Mennponilla – tkanina jedwabna używana w Warszawie w XVIII w.

Mentel → mantel.

Mente (mentyk) [węg.] – wierzchni kaftan o prostym kroju, rozszerzany klinami, zwykle z tyłem dłuższym od przodu, ozdobnym kołnierzem, rękawami sięgającymi niekiedy tylko łokci, noszony do węg. stroju narodowego od XV do XIX w. W Polsce, w XVI–XVII w., noszony sporadycznie jako mundur huzarów.

Mentlik → mętlik.

Mentyk → mente.

Mereżka [ukr.] – grupa haftów ażurowych, wysnuwanych, wykonywanych na tkaninach o splocie płóciennym.

Merla (marla) [od Marly m. we Francji] – rzadka i sztywna tkanina bawełniana, o splocie płóciennym, gumowana, biała. Używana do usztywniania w krawiectwie i modniarstwie.

Merveilleuse [fr. – dosł. cudowna, wspaniała] – elegantka z k. XVIII w. naśladowująca przesadnie modę antyczną, nosiła suknię z wysokim stanem z lekkiej, przezroczystej tkaniny, duży kapelus z podniesionym z przodu rondem, sandały i pierścionki na palcach nóg.

Merynos [hiszp. *merinos*] – przędza lub tkanina wełniana w dobrym gatunku, z wełny merynosów, cienkorunnej rasy owiec wyhodowanej przez Maurów w Hiszpanii, w VIII w. Hiszpania dostarczała, zwłaszcza w XIV–XVII w., najlepszej wełny na światowy rynek.

Merzincz – w XIV w. rodzaj koszulki noszonej jako bielizna lub odzież.

Meszty (mieszty) [tur. *meşt*] – tur. pantofle z miękkich skór, noszone wewnątrz innego obuwia oraz jako domowe. Także określenie wygodnych półbutów.

Meszyna [tur. *meszin*, rum. *meşina* – futrówka] – od XVI w. skóra o włochatej powierzchni, z częściowo usuniętą sierścią, używana na futrówki w obuwiu.

Meszyńskie sukno – s. średniej jakości, importowane z Miśni w Saksonii, w XVII–XVIII w.

Metalowe koronki – zwykle k. klockowe, lecz także szyte igłą z jedwabnych nici z dodatkiem złotych. W Polsce wyrabiane na klockach w cechach pasamoniczych.

Metelek (mętelek) – w XVIII w. kaftanik uszyty z płótna lub perkalu, także pelerynka z lekkiej tkaniny podszyta futrem.

Metkal → mitkal.

Metlik → mętlík.

Mexicaine [fr.] – zwykle jedwabna, wzorzysta tkanina, wytwarzana w XVIII w., głównie we Francji.

Mezelan → madzelan.

Mezollan (mezolan) – zapewne półwełniana tkanina, wytwarzana w fabryce Festhorna we Wrocławiu, w l. 1718–1732. Przymuszczalnie → madzelan.

Męcherzyna → macharzyna.

Mędelkowe → mendelkowe.

Mędlowe → mendelkowe.

Mędzelan → madzelan.

Mętelek → metelek.

Mętlik (mantlik, mentlik, mętlik, mytlik) [niem. *Mantel?*] – 1) w XV w. chusta do obcierania twarzy: 2) od XVI w. okrycie kobiece, niekiedy podbite futrem.

Mętłowe sukno – w XV w. s. wrocławskie średniej jakości.

Miderak → inderak.

Miech (mieszek) – 1) woreczek na pieniądze i drobiazgi, sakiewka, trzos: 2) worek używany jako strój pokutny.

Miechownictwo – wyrób skórzanych miechów i mieszków, części odzieży i jej podszyć, rękawic, obić mebli i innych przedmiotów do wnętrza mieszkalnych, ze skór kolorowych, garbowanych na czerwono przez skórników, białoskórników, kordybaników i safianików. M. znane było w Europie od wczesnego średniowiecza, w Polsce cechy m. istniały od XIV w., zanikały już w XVIII w.

Miecz (saszak) – broń sieczna o prostej, obosiecznej rękojeści i krzyżowym zwykle jelcu przeznaczonym do osłony dłoni. M. stał się symbolem stanu rycerskiego. Saszak jest terminem używanym w Wielkopolsce w XVI w.

Miedzianka → kulczanka.

Miemka – ubiór kobiecy noszony w Wielkopolsce w XVII w., może uszyty według mody niem.

Mienione (minione) – określenie mieniącej się jedwabnej tkaniny.

Mieszek → miech.

Mieszty → meszty.

Mietwiszowe sukno → mitfisz.

Mięchkość → miękkość.

Międlenie – zabieg wstępnej obróbki łądyg roślin włóknodajnych, polegający na ich łamaniu i zgniataniu w celu oddzielenia włókna od części zdrewniałych.

Międlica – narzędzie do międlenia, większe od → cierlicy, złożone z podstawy z rowkami i ruchomego miecza, znane w Polsce co najmniej od X w.

Miękkość (mięchkość) – w XVI w. miękkie, wykwentne szaty.

Miętwiczka (miętwiszewa) – suknia kobieca noszona w modzie mieszczańskiej w pocz. XVII w., najczęściej w Wielkopolsce. Przepuszczalnie szyta z → mitfisu.

Milflor [fr.] – sztywna, rzadka tkanina lniana o splocie płóciennym, krochmalona albo klejona. Używana zwłaszcza w XVIII w. do usztywniania wachlarzy, nakryć głowy, kołnierzy itp.

Milor [fr.] – w XVIII w. jedwabna tkanina, z której szyto drogie kontusze i żupany.

Minderak → inderak.

Minione → mienione.

Misiurka (mycurka, mysiurka) [od ar. nazwy Egiptu – *Misr*, tur. *Mysyr*] – hełm złożony z płytkiej miski blaszanej i metalowej siatki

osłaniającej czoło, policzki, uszy i kark. M. pochodzi ze Wschodu, w Polsce noszono ją z kolczugą od XV do pocz. XVII w.

Mi-parti [fr. – podzielony na pół] – termin określający ubiór, który charakteryzuje wyraźnie zaznaczony podział jego całości lub elementów na połowy, różniące się barwą i gatunkiem materiału. M. pojawił się w XIII w. w ubiorach możnych, w XV w. noszony był przez służbę, w XVI w. przez niem. lancknechtów (żołnierzy).

Miska – w XV i XVI w. część zbroi rycerskiej okrywającej ramię lub staw kolanowy.

Mitenki → mitynki.

Mitfisz (mietwiszowe sukno, mitwisz) – tania tkanina używana w Wielkopolsce w XVI–XVII w.

Mitkal (metkal) [ar. *mitkal*, tur. *mutkal* – perkal] – rzadka tkanina bawełniana o splocie płóciennym.

Mitra → infuła.

Mitwisz → mitfisz.

Mitlowe czapki – przylegające do głowy cz. wykonane ze średnich lub gorszych gatunków wełny: pożądany kształt nadawano im, spilśniając odpowiednio surowiec.

Mitynki (mitenki) [fr. *mitaines*] – rękawiczki o jednym palcu, z klapką przykrywającą pozostałe, nieraz z długim mankietem, szyte z tkanin jedwabnych, wełnianych lub wykonane z dzianin, zdobione haftem. M. pojawiły się w XVII w., używane były do XX w., w szczególnych okresach mody miały różne kształty kłapek i mankietów. Noszone były także w Polsce.

Mizdra – wewnętrzna część skóry zwierzęcej od strony mięśni.

Moda [fr. *mode*] – przejściowe, niestałe gusty i upodobania ludzkie w różnych dziedzinach kultury. W historii ubiorów – styl ubierania się

charakterystyczny dla danej epoki, określonego terytorium i grupy społecznej: zespół norm dotyczących zewnętrznego wyglądu człowieka, jego ubioru, obuwia, fryzury, ozdób itp. Do XIX w. zmiany w modzie odzieżowej w całej Europie następowały powoli, później – w krajach Europy zach. – dwory zaczęły narzucać swe upodobania, które z czasem przenikały do ubioru innych krajów i warstw społecznych. W wyniku działalności w XIX w. domów konfekcyjnych zmiany te były coraz częstsze. M. należy przeciwstawiać długiemu trwaniu form odzieży, używanych przez całe wieki wśród szerszych warstw ludności. Tu zmiany zachodziły z różną szybkością: od sezonowych do liczących pół czy ćwierć wieku w ubiorach narodowych krajów Europy środk. i wsch., po całe stulecia w ubiorach krajów Azji oraz Afryki.

Modry – kolor szafirowy, nasycony niebieski.

Modrza – w XVI w. określenie modnego ubioru.

Modrzyniec – suknia kobieca uszyta z drukowanego na niebiesko płótna lub perkalu, noszona na Śląsku w XVIII w.

Mohair (moher) [ang. *mohair*] – miękka tkanina o osnowie bawełnianej i wątku z wełny czesankowej, tkana splotem płóciennym, używana na suknie, ubiory męskie i okrycia.

Mokado – gorszy gatunek sukna używany w Polsce w XVII–XVIII w.

Mokasyny [fr. *mocassin*] – początkowo obuwie Indian północnoam., szyte najczęściej z jednego kawałka skóry, zszywane cienkimi paskami rzemiennymi, często zdobione aplikacjami ze skóry i haftem. Ten typ płytkiego obuwia przyjął się w modzie eur. w XX w.

Mola – importowana z Anglii tkanina wełniana sprzedawana w Poznaniu w XVIII w.

Molton [fr. *molleton*] – miękka tkanina bawełniana o splocie płóciennym lub skośnym, obustronnie drapana i strzyżona, podobna do flaneli, używana na ciepłą bieliznę.

Monile → naszyjnik.

Monokl [fr. *monocle*] – mała lunetka, później okrągłe szkiełko zakładane do oczodołu, używane w XVIII i XIX w.

Mora [fr. *moir*] – gładka jednobarwna tkanina jedwabna, półjedwabna, rzadziej bawełniana czy wełniana, o splocie płóciennym lub rypsowym, mająca – dzięki utorowaniu – nieregularne smugi. Wytwarzana najwcześniej we Włoszech, co najmniej od XVII w. Używana na suknie i dodatki do odzieży.

Morawskie sukno – s. importowane do Polski z Moraw w XVI w.

Morągowaty – pręgowany, pasiasty, pstry.

Morderowy [fr. *mordoré*] – kolor złocistobrazowy, czerwobrunatny.

Morenula – typ → bramy, „morenula alias bramka”, noszonej w 1531 r. w Gródku Goleskim.

Morganit – kamień szlachetny, odmiana berylu o barwie czysto różowej lub różowołososiowej.

Morion – odmiana kwarcu barwy ciemnobrunatnej, aż do niemal czarnej.

Morowanie – apretura tkanin polegająca na maglowaniu ich na gorąco żelaznym lub skórzanym walcem, dla uzyskania nieregularnych smug, inaczej odbijających światło aniżeli tło tkaniny.

Moskiewska robota – określenie prostokątnego, czyli prostego kroju kontusza, używane w Wielkopolsce, w pocz. XVIII w.

Moskiewskie buty – obuwie z cholewami, o zakrzywionych noskach i płaskiej podeszwie, wyrabiane przez poi. szewców w XVII w.

Mossuline [fr., od Mosul, m. w Iraku] – tkanina jedwabna ze złotą nicią metalową, wyrabiana w Mosulu, w XII–XIII w. Prawdopodobnie luksusowa odmiana muślinu.

Moszna (moszenka) – w XV w. mieszek na pieniądze, torba, worek.

Motanie – zwijanie na motowidle uprzedzionej przędzy w celu zmierzenia jej.

Motek – określona liczba pasm przędzy przewiązanych nitką.

Motlisko – kozuch barani pokryty tkaniną, noszony przez mieszczan w XVII w.

Motowąż – w XV w. określenie sznura, taśmy.

Motowidło – narzędzie służące do nawijania i odmierzania przędzy. Konstrukcja w formie litery T rozwidlonej u dołu bądź o podwójnych lub potrójnych ramionach rozmieszczonych pionowo i połączonych prętami. M. znano od star., w Europie – od wczesnego średniowiecza.

Mozetta [wł.] – krótka do łokci pelerynka z kapturem, zapinana na piersiach na rząd drobnych guzików, noszona przez papieża i kardynałów oraz przez biskupów w obrębie własnej diecezji.

Muca – rodzaj filcowej czapki noszonej w XVI w.

Mucet → kozka.

Muchajer (muchair, muchajar, mucher) [tur. z ar. *muchajjer*] – lekka, cienka, wełniana tkanina czesankowa, niekiedy z wełny angorskiej (koziej), o splocie płóciennym, wąska, wyrabiana w krótkich sztukach, bywała też „dwoista”, tj. podwójna; miała osnowę i wątek w innych barwach. Importowana co najmniej od XVI w. głównie z Turcji, Krymu, Niemiec i Wenecji. Używana na ubiory kobiece i lżejsze męskie. W inwentarzach ruchomości często występuje m. tatar.

Muchry – w XVI w. ozdobne dodatki do ubiorów.

Mucka → mycka.

Mucz – w XVI w. część odzieży uszyta z czarnego płótna, przypuszczalnie domowe nakrycie głowy.

Muderek (muderka) – w XVI w. część kobiecej odzieży. W pocz. XVII w. koszula lub bluzka z cienkiego płótna, marszczona przy szyi i rękawach, obszyta koronkami.

Munderak – suknia kobieca noszona w XVII w. w Wielkopolsce.

Mufka – okrycie rąk szyte z futra lub ciepłych tkanin, często watawane, od XVI w. noszone przez kobiety i mężczyzn, od XIX w. tylko przez kobiety, rozpowszechnione zwłaszcza w XVIII w. W Polsce m. używano od XVI w. pod nazwami: rękaw, rękawek, zarękawek.

Muflon [wł. *mufłone*] – tkaniny z wełny muflona, gatunku owcy eur.

Mukadinowe pasy – p. wymieniane w pol. inwentarzach XVII–XVIII w., zapewne cięte z mukadynu.

Mukadyn (mukadin) – tkanina importowana z Turcji, używana w męskiej odzieży w XVIII w.

Muleta (mulety) [fr. *mule*] – damskie pantofle na wysokich obcasach, noszone w XVII–XVIII w., szyte przez pol. szewców.

Mulsza – narzędzie do krojenia skóry używane przez szewców warszawskich w XVII–XVIII w.

Multan → multon.

Multanka – szabla pochodzenia mołdawskiego (multańskiego) używana w XVI–XVII w.

Multon (multan) [fr. *molleton*] – lżejsza tkanina wełniana o splocie skośnym, jedno- lub dwustronnie pokryta długim, puszystym włosem w wyniku drapania lub lekkiego spilśniania. Wytwarzana w Europie zach. od XVII w., używana na wierzchnią odzież. W Polsce rozpowszechniona w XVIII w., importowana, a także produkowana w manufakturze w Zamościu, założonej przed 1787 r.

Muły (chopinos, muły) [fr. *mule*] – 1) w średniowieczu drewniane pantofle bez pięt, chroniące obuwie skórzane przed błotem;

2) w XVI w. damskie pantofle na wysokim koturnie, bez napiętka, według mody weneckich chopinos.

Mumszanc [niem. *Mummenschanze* – maskarada] – w XVI w. maska na głowę.

Mundurowe pasy – standardowe, jedwabne, dwubarwne p. z dodatkiem złotej lub srebrnej nici. Używane w całej Koronie w XVIII w. do mundurów wojskowych i wojewódzkich w odpowiednich zestawieniach kolorystycznych.

Mundury wojewódzkie – żupany, kontusze i suknie wierzchnie z kamizelkami w barwach ustalonych w 1776 r. dla posłów poszczególnych województw. Stały się na krótko modne wśród zamożniejszej szlachty. W 1780 r. nowymi przepisami usiłowano ograniczyć zbytek przez odrzucenie szlifów → epolety i zestawy tańszych barw.

Murcypanowe galonki → marcypanowe galonki.

Murmołka [ros.] – czapka bojarska z wysoką, wielobarwną główką, z tkaniny, z futrzanym obszyciem, noszona do → ferezji w XVII w.

Mussyf – nić metalowa, imitująca złotą, używana w Polsce w XVIII w. do wyrobu tanich tkanin złotolitych i pasamonów.

Musterbuch → wzornik.

Mustro do podwiki – urządzenie służące do modelowania → podwiki na głowie, używane w Poznaniu, w XVII w.

Musulbas (maszelbas, musuł, musułbez, muzulbas) [tur.. od Mosul m. w Iraku, *bez* – płótno] – tkanina bawełniana farbowana na żywe kolory. Wytwarzana co najmniej od XVII w. w Turcji, używana w Polsce na różne części odzieży, podszewki i do podszywania namiotów.

Muszcza (muszka) [fr. *mouche*] – 1) w XVI w. rodzaj przybrania głowy; 2) w k. XVII i w XVIII w. plasterek różnego kształtu, z czarnej → kitajki, nalepiany przez kobiety na twarz dla ozdoby.

Muszlyn → muślin.

Muszy – kolor muchy, czyli bury.

Muślin (muszlyn, muślinett) [ang. *muslin*, fr. *mousseline*; od Mosul m. w Iraku] – cienka, rzadka i delikatna tkanina bawełniana o splocie płóciennym, zwykle gładka, rzadko tkana w paski lub kratki, drukowana albo haftowana. Od 2. poł. XVII w. sprowadzana ze Wschodu, w XVIII w. wyrabiana już w Europie zach., także jako lniana, półbawełniana, jedwabna. Wyrabiana w 2. poł. XVIII w. w grodzieńskiej manufakturze lnianej, w pocz. XIX w., w dworskim płóciennictwie wileńskim. Używana na lekkie suknie i dodatki, szczególnie w modzie l. 1780–1808, także na firanki.

Muzia – część bielizny damskiej noszonej w Poznaniu w XVIII w.

Muzulska – skóra futerkowa z czarnego baranka. Przynajmniej importowana z Mosulu, m. w Iraku.

Muzułbas → musułbas.

Mycka → jarmułka.

Mycurka → misiurka.

Myczka → jarmułka.

Mydło – mimo znanej od średniowiecza technologii, w Polsce jeszcze w XVIII w. m. nie było w powszechnym użyciu. Istniały cechy mydlarzy, działało kilka manufaktur, a lepsze gatunki importowano.

Myslurka → misiurka.

Myszka – w XVI w. część zbroi chroniąca ramię.

Myślenickie sukno – s. niskiej jakości produkowane w XVI w. w Myślenicach.

Myśliczek – rodzaj amazonki używanej podczas polowań w XVI–XVII w.

Mytlik → mętlik.

Mytlowe sukno – s. średniej jakości wyrabiane w XVI w.

N

Nabiodrek – w XVI w. przepaska na biodra, także część zbroi.

Nabojka [ros.] – tkanina z różnych włókien zdobiona drukiem bezpośrednim za pomocą stempli drewnianych. Wyrabiana w Rosji od XII w., masowo w XVI–XVII w., znana w innych krajach.

Naczelnik – w XVI w. ozdoba czoła, zachodzący na nie czepek złożony z trzech części zwanych → potyczkami.

Naczołek (naczółek) – 1) w XV–XVI w. ozdoba noszona na czole; 2) w XVIII w. był to czepek z zębem zachodzącym na czoło; 3) w ubiorze żydowskim opaska świąteczna w formie diademu, w stroju męzatek, wykonana z jedwabnych tkanin, wyszywana nieraz perełkami.

Nagłownik – wysoki czepek płócienny noszony w XVIII w.

Nadołek – 1) w XV–XVI w. brzeg lub obramowanie dolnej części ubioru; 2) w XVII–XVIII w. dolna część koszuli uszyta z grubszego płótna; 3) w pocz. XVII w. suknia kobieca bez rękawów noszona przez mieszczki.

Nadra (nadro) – miejsce między koszulą a piersiami, termin używany w XVI w., stąd zanadra, zanadrze.

Nadragi [węg. *nadrág*. słow. *nadragy*] – w XVI w. spodnie sięgające za kolana.

Naduszka – w XVI w. ozdoba noszona w uchu, kolczyk.

Nadziak – broń obuchowa pochodzenia wsch. Na okutym stylisku osadzano żeleźce z kolcem i młotkiem; w XV–XVII w. używana przez jazdę do rozbijania zbroi przeciwnika.

Nagłówek – ozdoba kapłańskiej szaty u Izraelitów.

Nagolenica – w XVI w. prawdopodobnie ozdoba noszona przez kobiety na nogach, może łańcuszek, podwiązka.

Nahawice [biał.] – w XVIII w. na Podlasiu określenie spodni chłopskich.

Nakarczek – część hełmu osłaniająca kark.

Nakidka → zawicie.

Nakolanki – 1) w XV–XVI w. część zbroi płytowej chroniąca kolana, czasem golenie; 2) w XVI w. Jakaś część spodni, zapewne przepaska na kolanach, noszona we wczesnej wersji mody hiszp.; 3) w XVI–XVIII w. część cholewy sięgającej niekiedy aż do bioder.

Nakończe – w XIV–XV w. okucie, metalowe zakończenie rzemienia.

Nakrycie – w XV w. nakrycie głowy lub jego ozdobna część.

Na liczko – sposób wykonania obuwia ze skóry o gładkim i połyskującym licu.

Nałęcz – 1) w XIII w. kobieca chusta noszona razem z → podwiką; 2) w XV w. chusta zawiązywana na głowie.

Nałokcica (nałokietek) – w XVI w. część płytowej zbroi ochraniająca łokieć.

Nałokietnica – w XV w. bransoleta.

Namitka → podwika.

Nankin (ankin) [od Nankinu, m. w Chinach] – silnie połyskliwa, gładka lub w cętki, gęsta tkanina bawełniana, zwykle barwy brązowożółtej. Wyrabiana w Chinach co najmniej od XVI w., także w Europie zach. np. w Niderlandach. Importowana do Polski od 2. poł. XVIII w., używana na suknie, szlafroki, kitle, także na letnią odzież męską.

Naodzianie – w XVI w. odzienie, odzież.

Napętllice – w XVI w. rodzaj zapięcia na pętllice.

Napierstek – w XIV w. przypuszczalnie część zbroi osłaniająca piersi.

Napiersnica – 1) ozdobny płat tkaniny, noszony na piersiach, w XVI w. element rytualnego stroju kapłana żydowskiego; 2) przepaska noszona na piersiach.

Napiersnik (biustonosz, napirśnik) – 1) część bielizny kobiecej podtrzymująca piersi, początkowo w formie opaski, później sznurówki, gorsetu, biustonosza; 2) chusta osłaniająca przód kobiecej lub dziecięcej odzieży; 3) w XV w. część zbroi płytowej osłaniająca piersi.

Napiętek – tylna część obuwia osłaniająca piętę.

Napirśnik → napiersnik.

Naplecek – od XVI w. szkaplerz, pas tkaniny wkładany przez głowę i noszony przez zakonników na habicie.

Naplecnik – w XV–XVI w. określenie części uroczystego stroju kapłana żydowskiego.

Naramiennik (naramnica, naramnik, naremnica) – część szaty liturgicznej noszonej w XVI w. przez najwyższego kapłana żydowskiego.

Naramienniki → epolety.

Naramionek → humerał.

Naramnica → naramiennik.

Naramnik → naramiennik.

Naremnica → naramiennik.

Naręczak – w XV w. część zbroi osłaniająca rękę.

Naręcznica – w XV w. naramiennik, bransoleta.

Narękawice (epłmanikia) – w liturgii Kościołów obrządku wsch. ozdobne mankiety wkładane na rękawy → stichara, odpowiednik → manipularza.

Narodowe ubiory – noszone głównie przez mężczyzn, w krajach środk. i wsch. Europy: w Rosji, Słowacji, Mołdawii, Polsce, na Węgrzech, Ukrainie, Białorusi i Wołoszczyźnie. W okresie od XV do pocz. XIX w. (w Rosji do XVIII w.) powstawały one niezależnie od wpływów zmiennej mody zach. Cechowała je długość i fałdzistość, co powierzchownie stwarzało podobieństwo do strojów Bliskiego Wschodu, istniały jednak duże różnice w kroju.

Narty – w XV w. przyszwę trzewików, przypuszczalnie także rzemień, za pomocą których przymocowywano obuwiu do nóg.

Nastulka → saranek.

Nasuwień – wierzchni ubiór męski, niekiedy skórzany, może uszyty krojem → delit, noszony w XVII w.

Naszłapie [średniow. niem. *Slappe*] – część hełmu lub czapki ze zwisającą na plecy klapą.

Naszyjnik (monile) – ozdoba noszona na szyi.

Naszywany – w XVI w. obszyty, ozdobiony, wyszywany.

Nauszka (nausznic, nausznic) – ozdoba ucha, kolczyk.

Nawąz – w XV w. mały przedmiot ze znakiem zawieszany na szyi, któremu przypisywano moc czarodziejską, amulet.

Nedepol – ozdobny pasek do szpady, używany w XVIII w.

Negliż (neglizan) [fr. *négligé*] – w XVIII w. domowy i poranny ubiór.

Nelsonka – wierzchnie okrycie kobiece szyte z wełnianych tkanin, zdobione szamerowaniem. Nazwa rozpowszechniła się po zwycięstwie Nelsona pod Trafalgarem w 1805 r.

Neme [tur. z per. *nemed* – filc] – określenie wyrobów z filcu importowanych ze Wschodu.

Nero – przędza jedwabna sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Neslin – tkanina na suknie i spódnice używana w Poznaniu w XVIII w.

Nędza → szych.

Nici metalowe – cienka, przeważnie srebrna lub złocona blaszka, owinięta na lnianej lub jedwabnej nitce, znana w Bizancjum od X w., w Europie w XIII–XIV w., także cypryjska nić. Od poł. XVI w. stosowano też nici metalowe zciągniętego drutu, od XVII w. z cienkiej, płaskiej blaszki, złotej lub srebrnej, od XVIII w. o fantazyjnym skręcie.

Nicielnica – część krosna tkackiego składająca się z ramki łączącej struny z uszkami i oczkami do przeciągania przez nie nici osnowy. Nici te poruszane podnóżkami tworzą przesmyk, przez który przerzucany jest wątek. Liczba nicielnic zależy od splotu: w płóciennym dwie, w innych 4–24.

Nicowanie – odwrócenie tkaniny w ubiorze na lewą stronę.

Nić – od XV w. cienki sznureczek ze skręconych włókien.

Niderak → inderak.

Niderlandzkie (inderlandzkie) – wyroby importowane z Niderlandów.

Niedbaw → jedwab.

Niedokunki – w XVII w. futro z młodych kun.

Niedoliski – w XVII w. futro z młodych lisów.

Niedoprzęd – taśma odpowiednio ułożonych, wyprostowanych włókien przygotowana do przędzenia.

Niedosobol – futro z młodych, jesiennych soboli.

Niedźwiednia – futro z niedźwiedzia.

Niemiecka robota → cudzoziemska robota.

Niesokor (niesokur) – surowy jedwab, z którego pleciono pasy i wyrabiano koronki.

Nit – w XVI w. prawdopodobnie łańcuszek złotych lub srebrnych ozdób.

Nitkowanie – czynność łączenia i skręcania pojedynczych przędz.

Nocent – ubiór cudzoziemski noszony w XVII w.

Nogawica (nogawice) – 1) długie, sukienne pończochy przywiązywane do spodniej → jopuli. W XIV w. noszone z → gacnikiem. później zszyte z tyłu jako nogawice – spodnie, z klinem w kroku zwanym saczkiem. W późnym średniowieczu n. połączone upodobniły się do rajstop. Szyte przez specjalnych krawców z sukna, często dwubarwne. podszyte skórzanymi podeszwami, zastępowały obuwie. Od renesansu n. z sukna zostały zastąpione przez dziane; 2) w XVI w. także wysoki but żołnierski.

Nogawka – od XVI w. część spodni okrywająca nogi.

Nordér (norsk) [ang.] – grube i mięsiste włókno, importowane głównie z Anglii, używane w Polsce w XVII–XVIII w. na grubszą odzież wierzchnią.

Nosal – część hełmu osłaniająca nos, charakterystyczna zwłaszcza dla krajów środk. i wsch. Europy.

Nosze – w XVI w. prawdopodobnie naszyjnik.

Noszenie (noszeniczko) – 1) od XV w. ozdoba noszona na szyi, naszyjnik; 2) noszenie się, sposób ubierania się.

Notabenska – pierścionelek pamiątkowy, zwykle pleciony.

Nowogrodkowe futro [od Nowogrodu Wielkiego, m. w Rosji] – f. ze skór popielic, wiewiórek syberyjskich, importowane z Rosji co najpóźniej od XV w.

Nożenka → nożny.

Nożka → nóżkowe futro.

Nożny (nożenka, nożna) – od XV w. pochwa na nóż, noszona jako ozdoba stroju mężczyzn i kobiet.

Nóżkowe futro (nożka) – f. uzyskiwane z nóg zwierząt futerkowych, zwykle nisko cenione.

Nurki – futro z norek.

○

Obartek – guz.

Obcas → abcas.

Obercuch (oberczuch) [niem. *Oberzeug, Überzug*] – od XVI w. ubiór lub okrycie watowane, sznurowane, szyte według mód wł. i hiszp.

Oberleiszteynn → eberleiszteyn.

Obertelek → guz.

Obladerki – części kobiecego obuwia w XVII w., przypuszczalnie wiążące je rzemyki.

Oblec się – w XVI w. ubrać się.

Obleczenie – w XV w. odzież.

Oblecznica – w XV w. miejsce do ubierania się.

Obląk (oblączek) – wygięta część odzieży, np. czapki.

Oblóczny – w XVI w. określenie koloru jasnoniebieskiego.

Oblóczyć się – w XV w. ubierać się.

Obłoga – w XVI w. obramowanie, obszycie ubioru.

Obnożek (obnożnik) – w XVI w. określenie chłopskiego obuwia.

Obojczek (obójczyk) – 1) ubiór kobiecy z dużym ozdobnym kołnierzem osłaniającym kark i szyję, noszony w 1. poł. XVI w.; 2) w XV–XVI w. część zbroi osłaniająca szyję.

Obojek – w XV w. wycięcie w tunice umożliwiające wkładanie jej przez głowę.

Obow (obowie) – w XIV–XVI w. określenie obuwia, trzewików.

Obójczyk → obojczek.

Obramienia – wąskie paseczki ornamentalne, obwodzące poszczególne elementy pasa kontuszowego: głowy, pólka i szlaczki.

Obramowanie (obrąb) – od XVI w. brzegi odzieży lamowane, obszycie ozdobnie, obrębione, podłożone.

Obręcz (obrączka, obrencz, obrunczka) – 1) w XV–XVI w. ozdobna obrączka metalowa noszona na szyi, palcu lub ręce; 2) pas metalowy rozpowszechniony od XIV w. w stroju kobiet i mężczyzn, złożony z segmentów blaszanych lub odlewanych z reliefem, połączonych łańcuszkiem, albo ze skóry nabijanej metalowymi segmentami, niekiedy wykonywany też z pozłacanego srebra. Jako o. kobieca wymieniany jest w inwentarzach mieszczańskich jeszcze w XVIII w.

Obrok – termin z XV w., przypuszczalnie określenie odzieży.

Obrunczka → obręcz.

Obroż – w XV–XVI w. ozdobny łańcuch noszony na szyi.

Obrzezki (obrzeskowe okrycie) – gorsze gatunkowo futro z głowy, nóg i ogona różnych zwierząt: także wykonane z niego podszycie odzieży.

Obszewka → oszewa.

Obszlegi → potrzeby.

Obszycie – w XV w. obwódka, wypustka zdobiąca brzegi ubioru, obramowanie, obszywka, lamówka.

Obucie – w XV–XVI w. określenie obuwia, trzewików.

Obuch (obuszek) – broń obuchowa, rodzaj czekana. Na drzewcu długości laski osadzano żeleźce z zawiniętym ostrzem i wygiętym kolcem z drugiej strony. Laska do samoobrony.

Obuć się – w XVI w.: 1) włożyć obuwie: 2) ubrać się: 3) przebrać się za kogoś.

Obujczek – w XV w. część zbroi osłaniająca szyję.

Obuszek → obuch.

Obuwie – okrycie stopy i wyższych części nogi, składające się z podszwy i cholewy, najczęściej skórzane lecz także drewniane, tekstylne, gumowe. Zmiany w formie o. zależą od kształtu przedniej części przyszw, noska, napietka, wysokości cholewy i – od XVI w. – obcasa.

Obwiązka – w XVI w. określenie przepaski.

Obwodka – w XVI w. lamówka.

Ochabień → ochopień.

Ochapien → ochopień.

Ochędoga – w XVI w. przydziejek, strój.

Ochędostwo (chędostwo, ochędowanie, ochędowanie, ochędówka) – w XVI w. odświętny strój, klejnoty, ozdoby, przybranie głowy.

Ochędówność – w XVI w.: 1) ozdoba, klejnot, przybranie: 2) ozdoba noszona na ręce.

Ochlica – szczotka z nabijanej gwoździemi deseczki służąca od XIV w. do czesania włókna przed przędzeniem.

Ochopień (ochabień, ochapien, ochopnia) [ros.] – w Polsce w XVI w. męskie lub kobiece okrycie podszyte futrem, przypuszczalnie szyte na wzór ros. ubioru narodowego. Było to okrycie zimowe o prostym kroju, z ogromnym, czworokątnym, stojącym lub

odkładanym kołnierzem, sięgającym nawet do połowy pleców, ze zwisającymi do połowy łydki rękawami, niekiedy zawiązywany na plecach. O. był długi do ziemi, zapinany z przodu na guzy i szerokie pętllice. Używano go m.in. jako całorocznego płaszcza wojskowego. Damski o. był luźny, ze skośnymi wstawkami po bokach i ze zwisającymi rękawami. O. z inwentarza piwowara poznańskiego z 1579 r. określany jako „szubka wielka alias ochopień” mógł być uszyty na wzór tego okrycia.

Oczepiny – w obrzędzie weselnym zdjęcie pannie młodej panieńskiego nakrycia głowy i nałożenie czepca kobiety zamężnej.

Odnowa – wymiana futra na przodzie, przy pozostawieniu tyłu bez zmian, także uzupełnienie najbardziej widocznych, zniszczonych miejsc w podszyciu.

Odwierznica → podwierzchnica.

Odziemek (odziemnia, odziemnica) – w XVI w. dolna część koszuli, a także ubioru kobiecego, szytego z sukna lub aksamitu.

Odzienie – w XIV–XVI w.: 1) odzież, ubranie; 2) odzież ochronna, zbroja, uzbrojenie.

Odzier → fryzon.

Odziew – w XVI w. odzież, odzienie, ubranie, szmaty.

Odziewalny – do XVI w. przedmiot przeznaczony do ubierania się.

Odzież (odzieża) – zestaw podstawowych części ludzkiego odzienia, wraz z nakryciem głowy, okryciem kończyn i wszystkimi dodatkami. W słowniku terminem o. określa się najogólniej komplet ubioru. O. składa się z elementów o długim trwaniu i przejściowych, stanowiących wynik oddziaływania zmiennych mód. Na jej formę mają wpływ: 1) środowisko naturalne; 2) techniczne możliwości produkcji; 3) środowisko społeczne; 4) stylizacja sylwetki człowieka zgodnie z panującymi kryteriami estetycznymi; 5) czynniki psychologiczne.

Odnaczenie (odznaka) – znak wyróżnienia za zasługi wojskowe lub cywilne, niższy stopniem niż order.

Offnat (ofnat) – 1) w XVI w. nieokreślony bliżej ubiór lub jego część; 2) w następnym stuleciu także obszycie lub haft.

Oganka → wachlarz.

Ogarnąć się – w XVI–XVII w. ubrać się.

Ogniwo – od XVI w. rodzaj ozdoby lub składowa część łańcucha.

Ogon – w XVI w. przedłużenie tyłu kobiecej sukni, rodzaj trenu występującego w różnych okresach mody.

Okład – obłożenie, obramowanie futrem różnych części odzieży.

Okraszenie – w XV–XVI w. ozdobny strój.

Okrycie – wierzchni ubiór nakładany na komplet stroju męskiego lub suknię damską.

Oliwki [łac. *oliva*] – owalne guziki drewniane oplatanе jedwabiem, wyrabiane przez pasamoników w XVIII w., używane zwłaszcza w ubiorach kobiecych.

Oliwkowy – kolor oliwek: od zielonożółtego, przez żółtozielony aż do brunatnego.

Ołowny – kolor ołowiu.

Omerał → humerał.

Omoforion – część stroju liturgicznego biskupów obrządku wsch., długi szeroki pas jedwabnej tkaniny przerzucany wokół ramion, ze zwisającymi końcami.

Omuskować się (omuskać się) – w XVI w. oczyścić się, ustroić.

Onichel – kamień półszlachetny używany w Wielkopolsce w XVII w.

Onuca (onuczka) – od XV w. kawałek tkaniny służący do owinięcia nogi przed nałożeniem buta.

Onyks → agat.

Opadły – w XVI w. strój opadający, powłóczysty, później także z dużym dekoltem.

Opasanie – w XIV–XVI w.: 1) pas ze schowkiem na pieniądze: 2) przepaska noszona na biodrach: 3) ozdoba przepasująca czapkę.

Opasek – w XV w. woreczek na pieniądze, sakiewka u pasa, trzos, pasek ze schowkiem na pieniądze.

Opaszeń [ros.] – noszone od XV w. okrycie o prostym kroju, wydłużonej linii, z kołnierzem dłuższym z przodu, klinami od pasa i rozporkami dla poszerzenia ubioru u dołu, z rękawami sięgającymi poza dłoń, niezszytymi od strony pleców, zwisającymi lub związanymi na plecach. Część ros. ubioru narodowego. Termin ten pojawia się w pol. inwentarzach od XVII w.

Opasznica [ros.] – rodzaj letnika przecinanego z przodu, zapinanego na kilkanaście guzików, forma przejściowa do kobiecego → sarafanu.

Opaśnica – w XVI w. opaska, przepaska.

Oplecek (opleczek) – w XVI w.: 1) chusta osłaniająca plecy: 2) rodzaj kobiecego gorsecika.

Opojek → ssakowe skóry.

Opończa (opończa, opońca, opujcza, opuncza) [tur. *japyndża*, ros. *epanča*] – okrycie ochronne pochodzenia wsch., znane od XIV w. Do następnego stulecia o. była kloszowa, wkładana przez głowę, z otworami na ręce i kapturem zaopatrzonym w ochraniający ramiona kołnierz. O. szyto z barwnego sukna lub jedwabiu, bramowano futrem, najtańsze modelowano z filcu. Od XVI w. były otwarte z przodu i luźne, w XVIII w. także wcięte w pasie.

Opucha (opuszka) – obramowanie i wyłogi ubioru.

Opujcza → opończa.

Opuncza → opończa.

Opuszka → opucha.

Oranium – w XVI w. chusta do obcierania twarzy.

Order – wyróżnienie honorowe w formie gwiazdy, krzyża lub medalu, nadawane przez władców.

Ordynaryjne pasy → mendelkowe.

Ordynka (czeczuga, smyczek, szabla ormiańska) – szabla pochodzenia tatar. lub kirg., popularna w Polsce w XVII–XVIII w., noszona do stroju narodowego.

Organzyna [fr. *organsin*] – przędza jedwabna otrzymywana przez dwukrotne skręcanie do 600 skrętów na 1 m. Wytwarzana we fr. filatoriach co najmniej od 1670 r., używana na osnowę.

Oriańskie perły → uriańskie perły.

Ormentel [niem. *Armentel*] – damski płaszcz, niekiedy podbity futrem, zawsze z rękawami, noszony w XVII–XVIII w.

Ormuskie perły – p. importowane ze Wschodu przez cieśninę Ormuz.

Ornamenta [łac. *ornamentom*] – określenie przyborów, sprzętów i szat potrzebnych przy odprawianiu ceremonii koronacyjnych.

Ornat [łac. *ornatus*] – wierzchnia szata nakładana przez kapłana rzymskokat. do odprawiania mszy. O. ma kształt wydłużonego prostokąta z otworem do zakładania go przez głowę. Krótsze boki o. są zaokrąglone, przód i tył zdobione: w strojnieszszych formach pas środkowy zwany kolumną dekorowany jest haftem lub aplikacją. O. noszony był przez królów pol. podczas koronacji.

Ornie [ros.] – sukno wyrobu lokalnego używane na Rusi w XII–XIII w. na odzież mnichów.

Orzechowy – jasnobrązowy kolor okrywy orzecha.

Orzedle (ożegle, hozedle, oźrzedle) [rus. *ożerelie*] – 1) kołnierz. W XV i XVI w. otwór w koszuli lub wierzchniej odzieży umożliwiający wkładanie jej przez głowę, oraz okalający go kołnierz: 2) „Ożerelie” to sztywny, haftowany kołnierz noszony na Rusi od XII w.: 3) w XVI–XVII w. pas lub wykończenie kołnierza i rozporka.

Oseledec → seledec.

Oset sukienniczy (drapacz sukienniczy, szczeń sukiennicza) – gatunek ostu z kolczastymi główkami kwiatowymi, które po wysuszeniu osadzano w kilku rzędach na drewnianym krzyżu z rękojeścią i taką szczotką przeczesywano sukno dla podniesienia włosa przed postrzyganiem.

Osnowa – układ nici biegnących wzdłuż tkaniny, prostopadle do wątku. Zależnie od funkcji, jaką pełni w tkaninie rozróżnia się 15 rodzajów o. od podstawowej do umożliwiającej wykonanie skomplikowanych wzorów.

Ostrodomska – w 1. poł. XVI w. suknia kobieca. Przymuszczałnie była ona szyta z sukna zwanego ostrodomskim, importowanego w średniowieczu z Holandii, głównie z Amsterdamu.

Ostroga (ostrożka) – od XV w. metalowy kolec lub zębate kółko przypinane do buta, służące jeźdźcowi do pobudzania konia do biegu.

Oswik (oświk) – w XVI w. bliżej nieokreślona część kobiecego stroju.

Oszczep – myśliwska i bojowa broń drzewcowa złożona z długiego drzewca zakończonego grotem. O. używano w Polsce od najdawniejszych czasów do XIX w. jako broni myśliwskiej.

Oszewa (obszewka, oszewka) – od XV w. ozdobne obszycie, oblamowanie koszuli oraz ubioru.

Oświk → oswik.

Otok – pas w dolnej, zewnętrznej części czapki.

Ottoman [fr.] – tkanina z różnych surowców, o splocie rypsowym, wytwarzana od XVIII w. głównie we Francji, używana na płaszcze damskie i obicia.

Otworzysty(a) – określenie sukni lub płaszcza niezapiętych z przodu.

Oźrzedle → orzedle.

Ożegle → orzedle.

P

Pachacica (pachcica) – w XV w. rodzaj koszuli z lepszego, cenniejszego płótna, używanej w domu jako suknia.

Pacharzyna (pacharzynka) – od XVI w. sakiewka, mieszek.

Pachcica → pachacica.

Pacholcza – odzież przysługująca pachołkom.

Pachy – w XV w. pas tkaniny przyczepiony jako ozdoba do rękawa przy ramieniu lub łokciu.

Pacierze – od XIV w. różaniec, także korale, paciorki.

Paciorki – ozdoby nanizane na nitkę, noszone na szyi.

Paczem – zapewne różaniec, termin używany w Wielkopolsce w XVI–XVII w.

Paczesne płótno (pacześne płótno) – cienkie, średniej jakości, lniane płótno tkane z przędzy uzyskanej z odpadków czesania włókna gęściejszą szczotką. Od średniowiecza wytwarzane w Polsce na domowych krosnach.

Paczosy – najlepsze odpadki włókna roślinnego po czesaniu szczecinową szczotką.

Paczury – gorsze odpadki włókna roślinnego po pierwszym czesaniu.

Padolek – w XV w. dolna część ubioru, która podgięta służyła do noszenia drobnych przedmiotów.

Pajęczek – w XVI w. ozdoba rękawów.

Pajeta (→ paleta) [fr. *paillette*] – płaska blaszka metalowa, zwykle mosiężna, pozłacana lub posrebrzana, różnych kształtów i wielkości. Od XVIII w. używana w hafciarstwie sukien, gorsetów, czepców, a także szat męskich i liturgicznych.

Pajuk [tur. z per. *pejk*] – liberyjny służący na dworze królewskim lub magnackim, ubrany zwykle w szerokie szarawary opadające na czerwone lub żółte kozłowe buty z cholewami, w krótki żupan ze srebrnymi guzikami, ferezję z pętlcami i kołpak.

Paklak (pakłak) [niem. *Packlaken*] – 1) grube sukno krajowe średniego gatunku lub tkanina półwełniana na lnianej albo konopnej osnowie. Wytwarzane w XVII–XVIII w. w Wielkopolsce i na Śląsku, używane głównie na zimowe okrycia męskie, rzadziej kobiece: 2) na Podlasiu grube płótno z lnianych pakuł.

Pakuły – odpadki włókna powstające przy ręcznym trzepaniu lnu lub konopi.

Palament – tkanina sprowadzana do Polski w XVII w. w sztukach lub półsztukach.

Palandran → palendra.

Palatynka [fr. *palatine*] – początkowo futrzana narzutka występująca w modzie fr. od 1676 r.; rozpowszechniona w Polsce w 1. poł. XVIII w., tu wykonywana także ze strusich piór i koronek. P. była dłuższa i obszerniejsza od → bluzgiera, który szyto z lżejszych tkanin, gazy lub wstążek.

Palcat (pałcat) [węg. *pálca* – kij] – w XV–XVI w. berło, buława lub laska.

Palendra (balandran, falendra, palandran, palendran, palezderlan) [fr. *balandran*] – od XVI w. długi, kloszowy płaszcz, zwykle bez rękawów, w Polsce często podszywany futrem, noszony także przez

kobiety. Od XVIII w. było to głównie zawodowe okrycie księży, uczonych, lekarzy i prawników.

Palerzyna [łac. *pallium*] – w XVI w. bliżej nieokreślone okrycie wierzchnie.

Paleta – 1) przecięcie w okryciu bez rękawów, przez które wysuwano ręce: 2) → pajeta.

Palezderlan → palendra.

Paliowy (pallie) [fr. *paille*] – kolor bladożółty. Jak słoma.

Pallijusz (paliusz, pallijus) [łac. *pallium*] – od V w. w Kościele rzymskokat. część stroju liturgicznego papieża, od XIII w. także arcybiskupów.

Pallium [łac. *pallium*] – nazwa płaszcza noszonego w star. Rzymie. W XIV–XVII w. określano tak okrycie dla obu płci, często podbite futrem.

Pallium fresonicum [łac.] – wysokiej jakości tkanina z cienkiej wełnianej przędzy o splocie skośnym. Znana na Zachodzie w VII–X w.

Paliusz → pallijusz.

Paludament [łac. *paludamentum*] – płaszcz wojskowych w star. Rzymie. Także okrycie królewskie i książęce.

Pałcat → palcat.

Pałasz – broń sieczna o otwartej lub zamkniętej rękojeści i ciężkiej głowni, używana od XVI w. przez husarzy.

Pamięć – pamiątkowy pierścionek noszony w XV w.

Panama (rogózka) [od Panamy, kraju w Ameryce Środkowej] – 1) lniana albo bawełniana tkanina, biała lub o pastelowych barwach, używana na lekką odzież kobiecą i bieliznę: 2) od ok. XIX w. męski kapelusz wyplatany ze spreparowanych liści południowoam. palmy.

Pancerz (pancerzyk) [średniow. niem. *Panzler*] – w XIV–XVI w. rodzaj zbroi typu kolczugi lub łuskowej, a nie wykonanej z płyt metalowych.

Pandelety → pantalony.

Panekla [fr. *panne?*] – tkanina w typie aksamitu, z jedwabną okrywą włókienną i dodatkowymi nićmi metalowymi, złotymi lub srebrnymi.

Panier → rogówka.

Pannificyny klasztorne [łac.] – forma organizacyjna dawnego sukiennictwa występująca w Polsce. Warsztaty tkackie i folusz pracowały w klasztorze, a wełnę i przędzę przygotowywali nakładcy mieszkający w okolicy.

Panostwo – w XV–XVI w. klejnoty i ozdoby noszone przez warstwę wyższą.

Pantalety [ang. *panlalettes*] – w 1. poł. XIX w. płócienne, rurkowane nogawki długich majtek, z koronkami i falbankami, wystające spod sukienek dziewczynek.

Pantalony (pandelety) [fr. *pantalone*] – szerokie, długie do kostek spodnie, od XVI w. rozpowszechnione wśród chłopów i marynarzy. Nazwa pochodzi od Pantalone, postaci z *commedia dell'arte* – teatru wł. W czasie rewolucji fr. p. przeciwstawiano spodniom do kolan. W tym czasie lansowano je jako ubiór chłopięcy w Anglii. W XIX i XX w. stały się podstawową formą spodni.

Pantał → pontał.

Pantofel – (pantofla, pantofliczka) [wł. *pantofola*] lekkie i pływkie, kobiece i męskie, często tekstylne obuwie znane od późnego średniowiecza. Kobiece obuwie tego rodzaju rozpowszechniło się zwłaszcza w XVIII i XIX w. Nazwa od XVI w.

Pantoflarze – cech p. istniał np. w Toruniu już w XIV w., wyrabiał patynki, trepy, chodaki i pantofle.

Pantofla → pantofel.

Pantofliczka → pantofel.

Panufle – w XVIII w. gęste, grube pończochy.

Pańczocha → pończocha.

Papilot [fr. *papilote*] – urządzenie do zawijania włosów w celu ich fryzowania, sporządzone z metalu, tkanin lub papieru.

Papucie [tur. z per. *papucz*] – obuwie o niskiej do kostek cholewce i zakrzywionych nosach, noszone w XVI–XVII w., szyte z barwnych skór, wzorowane na tur.

Papuzi – kolor majowej zieleni.

Papuzasty – określenie jaskrawego zestawienia barw w tkaninach o osnowie i wątku w kontrastujących kolorach.

Paramenty – okrycia ołtarza, naczyń liturgicznych, szaty kapłańskie, baldachim i chorągwie procesyjne używane w liturgii rzymskokat.

Parangon – staropolskie określenie diamentu.

Parapli [fr. *parapluie*] – mały parasol z barwnego, woskowanego płótna, szczególnie rozpowszechniony w XVIII w.

Parasol [fr. *parasol*] – stelaż z prętów metalowych, drewnianych, bambusowych, rogowych itp., osadzonych na różnej długości i grubości drzewcu, pokryty gęstymi tkaninami, ceratą, skórą, papierem, sztywny lub składany, stanowiący ochronę przed deszczem i słońcem. Znany od star., dopiero od XV w. przyjął się w modzie eur.

Parchannik → barchannik.

Parciak → part.

Parcianka → part.

Pardizan → halabarda.

Parricide → Vatermörder.

Part (parciak, parcianka) – 1) gruba konopna lub lniana tkanina z najgrubszych pakul uzyskiwanych podczas obróbki roślin włóknistych, zgrzebna, nie bielona; 2) najtańsza robocza i domowa odzież chłopska: parcianka to okrycie męskie, a parciak – spodnie uszyte z partu.

Partacz (przeszkodnik) – 1) w XV w. rzemieślnik przerabiający starą odzież i obuwie; 2) folusznik; 3) później także rzemieślnik niezrzeszony w cechu.

Parterowa tkanina – wyrób jedwabny o kwiatowym wzorze, z którego szyto suknie i gorsety kobiece w XVIII w.

Parura [fr. *parure*] – ozdobny pas z jedwabnej, zwykle haftowanej tkaniny, naszywany w średniowieczu przy → humerale i → albie. Później także ozdoby bielizny przy kołnierzu i rękawach.

Parzenice (cyfry) – pętlicowe lub sercowate hafty na sukiennych spodniach górali pol.

Pas (cingulum, pasek, pasz) – ważny dodatek do odzieży pełniący funkcję modelującą i dekoracyjną, wyrabiany różnymi technikami skórnymi, metalowymi i włókiennymi, używany od star. P. skórzane były rozpowszechnione w Polsce co najmniej od XIV w., łączone z tkaninami lub rzemienne, zdobione metalem. Pod wpływami wsch. od XV w. rozpowszechniają się miękkie p. tekstylne. W 2. poł. XVI w. używano importowanych. tkanych, jedwabnych pasów wsch., a także p. ciętych z tkanin, pasamoniczych w formie taśm i plecionek, dziane i szydełkowe. W XVII w. męski ubiór narodowy wymagał p. jedwabnych, zatem wobec popytu na nie powstawały liczne persjarnie. W XVIII w. wytwarzano p. mundurowe i tańsze haftowane, dziane, drukowane.

Pasamon (pasaman, paseman, pasoman) [wł. *passamano*] – wyrób włókienniczy: taśma, sznurek, plecionka różnej szerokości i grubości,

najczęściej z jedwabiu i metalowych nici, rzadziej z bawełny, lnu, włosia oraz wełny, wykonywany ręcznie na tabliczkach tkackich, krośnie lub maszynie wstążkarskiej. Wyrabiano: tasiemki, gurty, borty, krajki, galony, chwasty, koronki, wstążki, sznurki, sznurowadła, pętllice, akselbanty, kantyle, guzy, rozety, pasy siatkowe, plecionki, podwiązki, opaski, stelaże pod krezy, kołnierze i czepki, wisiorki, sztuczne kwiaty – wszelkie obramowania i dodatki do ubiorów zgodne z panującą modą.

Pasamonicstwo – znane w Bizancjum, pierwsze cechy p. w Europie zach. powstały w XII w., w Polsce bardzo liczne od XIV w. Szeroki asortyment produkcji dostosowywany do wymogów mody sprawił, że po 1630 r. powstały osobne cechy szmuklerzy i wyodrębniły się węższe specjalizacje, jak np. wytwórcy sznurowadeł. Pasamoniczków nazywano ozdabiaczami. W przeciwieństwie do przedstawicieli innych cechów wykorzystywali oni rozmaite rodzaje surowców.

Pasamonik – „ozdabiacz”, rzemieślnik trudniący się wyrobem pasamonów, posługujący się różnymi technikami włókienniczymi.

Paschalisa pasy – lite, półlite i jedwabne p. kontuszowe dobrej jakości, o rozmiarach 350–460 x 29–45 cm, charakteryzujące się żywymi barwami i obfitym stosowaniem złota i srebra w tłach. Wytwarzane w persjarniach orm. kupca Paschalisa w Warszawie (1788–1792) i w Lipkowie (1788–1794), połączonych w 1792 w jedną, zlokalizowaną w Lipkowie. Sygnowane początkowo „Paschalis”, od 1791 ryśnięciem baranka paschalnego i literami PI, od nobilitacji Paschalisa herbu Baranek także nazwiskiem Jakubowicz.

Pasek → pas.

Paseman → pasamon.

Pasiak – tkanina wyrabiana w pasy, lniana lub konopna. Produkowana w Polsce co najmniej od wczesnego średniowiecza, do XX w. utrzymała się w tkactwie ludowym.

Pasmanteria – 1) dawniej pasamony; 2) sklep z tymi wyrobami.

Pasmo – określona liczba nitek zmotanej przędzy, zwykle od kilku (ośmiu–dziewięciu) do 100.

Pasoman → pasamon.

Pasterska moda – w 2. poł. XVIII w. przebieranie się za pasterzy i pasterki.

Pastorał – w Kościele rzymskokat. wysoka, przeważnie metalowa laska, zakończona spiralą tzw. kurwaturą, noszona przez biskupów i opatów.

Pastra → bestra.

Pasy kontuszowe – długie i wąskie, jedno- i dwustronnie wzorzyste tkaniny jedwabne. półjedwabne, lite lub półlite, jedno- lub dwuosnowowe, dwu- i kilkuwatkowe, często lansowane lub broszowane. Rozmiary 300–400 x 30–40 cm, wyjątkowo do 60 cm szerokości dochodzą pasy per. i bawole. P. k. składały się z głowy, wcięcia, szlaczków i obramień z doszywaną frędzlą. Zdobione najczęściej ornamentem roślinnym, czasem wyobrażającym ptaki, i geometrycznym. P. te były akcesoriami ubiorów w Indiach, Persji i Turcji. Od XVI w. znano je w Polsce jako importy z Bliskiego Wschodu. Od l. 40. XVIII w. działały persjarnie pol. od pierwszej w Stanisławowie, produkujące także na zamówienie w Lyonie, Wiedniu ok. 1860 r. i na użytek wewnętrzny w Rosji. Kalandrowanie nadawało p. → lustr. Wyróżniano p.k. letnie, zimowe, powszednie, świąteczne, mundurowe i żałobne.

Pasz → pas.

Paszowy (poszowy) [tur. *pasza*] – wyrób rzemiosła tur., głównie tkaniny.

Paśnictwo – rzemiosło zajmujące się produkcją skórzanych pasów, w Polsce od XIV w.

Patchwork (zszywanie z łątek) [ang. – niejednorodna całość] – technika krawiecka polegająca na zszywaniu różnych gładkich, barwnych, wzorzystych lub drukowanych skrawków tkanin w całość, uzupełnianą niekiedy haftem. Technika mozaikowa to zszywanie łątek w całość i podszywanie podszewką, inna to naszywanie stykających się łątek na podłoże. P. był szczególnie modny w XVII–XIX w., ale jako technika związana z pikowaniem istniał już w średniowieczu.

Patenka → patynka.

Patka [fr. *patte*] – naszyte nad kieszenią kamizelki oraz na sukni kobiecej, modne zwłaszcza od XVIII w.

Patriotka (patryotka) – rodzaj czapki noszonej w XVIII w. przez młodych mężczyzn, stanowiła wyraz ich przekonań politycznych.

Patron [łac. *patronus*] – pas lub czworokąt papieru z wyrysowanym schematycznie konturem klockowej lub igłowej koronki albo innego wzoru ornamentu włókienniczego.

Patrontasz [niem. *Patrontasche*] → ładownica.

Patryotka → patriotka.

Patynka (patenka, patynka) [fr. *patin*] – 1) średniowieczne obuwie ochronne na drewnianych podeszwach, osłanianio nim skórzane ciżmy i trzewiki na błotnistych ulicach; 2) damskie pantofle skórzane na drewnianej podeszwie noszone w XVI w.; 3) obuwie z żelaznym podbiciem, w XVIII w. z wmontowaną łyżwą, używane od średniowiecza na ślizgawkę.

Patywnik – szewc wyrabiający patynki.

Pawęż [wł. *pavese*] – duża czworokątna tarcza piechoty (wysokość ok. 190 cm) wprowadzona w XIV w. jako uzbrojenie ochronne, wykonana z drewna, pokryta skórą i malowidłami, wyposażona w kolec do wbicia w ziemię. W Polsce używana w XIV–XVI w. przez piechotę dla ochrony łuczników i kuszników.

Pawłoka – cienka tkanina jedwabna lub bawełniana, najczęściej w kolorze purpury lub szkarłatu, haftowana złotą nicią. Używana w Polsce od średniowiecza do k. XVI w. na szaty monarchów i przez najzamożniejsze warstwy ludności.

Pazucha – górna część przepasanej odzieży tworząca rodzaj kieszeni, w której noszono drobiazgi.

Pąciec (ponta) – w XVII w. określenie czupryny i zarostu – „szwedzka ponta” Zygmunta III Wazy.

Pągwica (pągwiczką, puhawica) [goc. *puggs* – sakiewka] – w XV–XVI w. kulka ze szlachetnego metalu, kości, skóry służąca jako zapięcie, ozdoba, guz.

Pątlík (pętlik, prętlik) [staroczes. *penilik*] – od XIV w. czepek, siatka lub przepaska na włosy, symbol wolnego stanu młodzieńca lub panny, noszona do XVI w.

Pejzanka → chłopka.

Pékin [fr.] – tkanina z wzorem o równoległych, podłużnych pasach, zwykle jedwabna, wykonywana przy użyciu technik broszowania i lansowania, wytwarzana we Francji i Niemczech w XVIII i pocz. XIX w. Importowana do Polski na lżejsze ubiory.

Pektorał [średniow. łac. *pectorale*] – 1) rodzaj bursy, napierśnik zdobiony 12 szlachetnymi kamieniami, noszony przez arcykapłanów żydowskich; 2) ozdobny krzyż z relikwiami noszony przez kardynałów, biskupów i opatów.

Pektoralik (zegarek, zygarek) [średniow. łac. *pectorale*] – w XVI w. ozdoba noszona na łańcuszku na piersiach. Od XVII w. mały, ozdobny zegarek o kształcie muszli, czaszki, jaja lub spłaszczonej kuli, noszony na łańcuszku, w kieszonce lub na piersiach, często z kluczykiem do nakręcania i z breloczkami, złoty, srebrny, zdobiony perłami lub drogimi kamieniami.

Pela [wł. *pelo*, fr. *poil*] – przędza jedwabna wysokoskrętna, używana na wątek i do delikatnych haftów.

Peleryna [fr. *pèlerine*] – wierzchnie okrycie bez rękawów sporządzone z kawałka tkaniny. Fr. termin pochodzi od nazwy okryć średniowiecznych pielgrzymów. W Polsce p. bywały podszywane futrem, miały różną długość i szerokość, często kaptury. Nazwa pojawiła się w XVII w.

Pendent [łac. *pendens*] – od XVI w. pas zakładany przez ramię do noszenia broni siecznej, stanowiący też rodzaj ozdoby.

Peniuar → podwłóśnik.

Peplin → popelina.

Peplos [gr.] – ubiór star. Greczynek pochodzenia doryckiego, znany od czasów Homera, sporządzany z prostokąta wełnianej tkaniny, spiwany na ramionach.

Peplum [łac.] – w XIV–XV w. zawój.

Perewiza (perewistka, przewiatka) – zwierzątko okryte gęstym, krótkim włosem, mniejsze od tchórza, spotykane nad Donem, na Podolu i Wołyniu. Jego futrem podszywano szlafroki i kontusze.

Perfomyrka – w XVIII w. flakonik na perfumy.

Perfumy – różne typy pachnideł i wonnych olejków używanych od starożytności

Perkal [tur. z per. *pergale*] – cienka tkanina bawełniana o splocie płóciennym, bielona lub zdobiona drukiem bezpośrednim, z połyskiem na prawej stronie, mocno krochmalona. Wytwarzana w Europie co najmniej od XVII w., w manufakturach bawełnianych na Śląsku, w Gdańsku, Warszawie i Elblągu od k. XVIII w., w XIX w. wielu ośrodkach. Używana na lekką odzież kobiecą i dziecięcą oraz bieliznę.

Perliczka – w XVIII w. mały, okrągły guzik.

Perła (pierła) [staroczes. *perla*] – 1) w XV w. ozdoba wykonana z pereł; 2) w tymże czasie określenie berła; 3) perlowany – wykonany z pereł.

Perłowy – kolor kremowobiały z połyskiem.

Perły – kuliste, owalne lub nieregularnego kształtu osady węglanu wapnia powstające na wewnętrznej powierzchni muszli lub w ciele małży. W spisach wyliczano p. urlańskie i kałakuckie. Używane w jubilerstwie i do haftu.

Perotyna – maszyna do druku tkanin skonstruowana w 1834 r. przez Francuza nazwiskiem Perrot.

Perpetuana (irzynek) [fr.] – tkanina półjedwabna osnowowa, o wełnianym wątku, przywożona do Polski w XVII–XVIII w.

Pers – lśniąca, lekka, cienka niemal jak batyst tkanina drukowana w barwne, drobne wzory kwiatowe, bardzo droga. Importowana ze Wschodu w XVIII w. i używana na lekką odzież kobiecą.

Persjarstwo – w nomenklaturze XVIII w. wyrób pasów kontuszowych, makat i tkanin litych. Manufaktury i warsztaty wyrabiające te tkaniny nazywano persjarniami.

Perskie pasy – grube, sztywne p. z jedwabiu i nici metalowej, dwustronne, dwuosnowowe i wielowątkowe, szersze od pol. (ok. 60–70 cm) i długie do 4–5 m. Najczęściej zdobione ornamentem roślinnym. Wytwarzane w licznych warsztatach w Persji od XVI do pocz. XVIII w. Na ich schemacie kompozycyjnym i p. orm.-tur. ukształtowały się pol. p. kontuszowe.

Perspektywa – w XVIII i XIX w. określenie lornetki.

Perubian → peruwian.

Peruka (bineta) [fr. *perruque*] – nakrycie głowy sporządzone z ludzkich włosów lub zwierzęcego oraz roślinnego włókna, przewlekanych

przez oczka siateczki, układanych w fantazyjne nieraz fryzury. P. znano od star. W Europie były modne od ok. 1633 do 1789 r. później używane jako element ubiorów urzędowych np. w sądownictwie. W XVIII w. męskie p. wykonane z końskiego włosia zwano binetami od nazwiska pomysłodawcy, Bineta. „Włosy” skromniejszych męskich p. wiązano z tyłu i chowano w czarny woreczek zwany harcapem. P. kobiece pojawiły się w modzie bidermeieru jako tzw. szyniony i w XX w.

Perukowiec podolski – krzew uprawiany w Polsce, z jego drewna otrzymuje się żółty barwnik.

Peruwian (perubian) [fr. *peruvienne*] – połyskliwa, rzadka, dwuosnowowa tkanina jedwabna, o różnych barwach osnowy i wątku, z najgorszych gatunków przędzy. Wyrabiana we Francji, w XVIII w., głównie na eksport do Peru, także do Polski.

Pesma (pesama, peszma) [tur. *pezma* – wełna wielbłądzia, *basma* – tkanina drukowana] – jedwabna tkanina drukowana, importowana do Polski z Bliskiego Wschodu w XVII–XVIII w.

Peszizalka – podręczna apteczka używana w Krakowie w XVIII w.

Peszma → pesma.

Petasos [gr.] – w star. Grecji szerokoskrzydły kapelusz filcowy pochodzenia trackiego, wiązany pod brodą i z tyłu głowy, noszony w podróży, a także przez jazdę ateńską.

Petit-point [fr.] – drobny ścieg hafciarski używany do wyszywania delikatnych części wzoru.

Pętlica (pętlica, pietlica, piętlica) [staroczes. *petltče*] – wyroby pasamonicze, plecione lub tkane z barwnego jedwabiu i nitek metalowych, rodzaj taśmy. Wraz z guzami używano ich do zapinania pol. ubioru męskiego od XV do XIX w. W modzie zach. w jej pol. wersji używane rzadko w XVII–XVIII w.

Pętlik → pątlík.

Pień → stpień.

Pieńki – 1) w XV–XVIII w. drewniane formy do modelowania czapek i kapeluszy: 2) pieńka → konopie.

Pieprzowy (pieprzykowaty) – kolor pieprzu, niezdecydowany szaroczarny.

Pierkos – stary mężczyzna noszący pióra na czapce, co w XVIII–XIX w. było elementem ubioru młodzieży.

Pierła → perła.

Piernikowy – kolor ciemnobrązowy lub żółtobrązowy.

Pierscień → pierścień.

Piersi – w XVI w. prawdopodobnie napierśnik zbroi.

Pierszcha – prawdopodobnie rodzaj futra sprzedawanego w Wielkopolsce w XVI w.

Pierścieniec – pierścień.

Pierściennik – laska z dużą gałką używana w XVII–XVIII w.

Pierścień (pierscień, pierścieniec, pierścionek, pierzcien, pierzścień, piścieniec, piścieniec, piścieniec, piścieniec) – obrączka ze szlachetnego metalu, często z drogim kamieniem, noszona na palcu. Nazwy używane w XV–XVIII w.

Pierze (pirze) – pióra zdobiące nakrycie głowy.

Piesak – futro z białego lisa lub części z królika.

Piesek → chłopiec.

Pietlica pętlica.

Piękność – w XV w. określenie ozdób ubiorów.

Piękroszki – w XVI w. ozdoby ubiorów.

Piętlica → pętlica.

Piętna – termin z XV w., przypuszczalnie określenie części stroju liturgicznego albo też wzorzystej tkaniny.

Pijusowy → piusowy.

Pika [fr. – *piqué*] – 1) gęsta, podwójna tkanina bawełniana, lniana lub jedwabna, tkana splotami wzorzystymi. Wytwarzana od XVII w. w Europie zach. w Polsce od 1775 r. na Wileńszczyźnie lniana, używana na suknie i bieliznę; 2) broń drzewcowa złożona z długiego do 5 m drzewca i małego grotu, używana w piechocie od XV do pocz. XVIII w.

Pika barchanowa [fr. *piqué*, ar. *barrâkan*] – odmiana barchanu z efektami splotowymi na powierzchni, używana na ciepłą odzież domową i bieliznę.

Pikort – kobiecy kaftan sukienny noszony w Małopolsce w XVIII w.

Pikoty (pikotki) – małe wypustki, wykonywane technikami ręcznego koronkarstwa lub też tasiemki pasmanteryjne służące od XVI w. do wykańczania odzieży i bielizny.

Pikowanie (przeszywane ubiory) [fr. *piquer*] – technika hafciarska polegająca na przeszywaniu na wylot dwóch warstw tkaniny, ewentualnie z warstwą ocieplającą w środku, różnymi ściegami i ornamentem. Już w XVI w. wydzielano w cechach krawieckim i hafciarskim rzemieślników pracujących tą techniką. Moda pikowanej odzieży istniała od średniowiecza, rozpowszechniła się w XVI–XVIII w. Maszynę do pikowania wynaleziono ok. 1790 r.

Pileolus → piuska.

Piłśniak – w XV w. worek wykonany z pilśni.

Piłśnianka (pirśnianka, pislanka, piślianka) – od XV w. nakrycie głowy, obuwie lub inna część odzieży wykonana z pilśni czyli z filcu.

Piłśnianki – obuwie filcowe sięgające kostek lub nawet do kolan, wyrabiane w różnych częściach Polski od XV do XX w., noszone przez mężczyzn i kobiety.

Piłśność → folowność.

Piłśń → filc.

Pince-nez → binokle.

Pintowanie – w XV w. obszycie ubioru.

Piorło → berło.

Pioro – ptasie pióra używane jako ozdoba stroju.

Pióra kapłunie – pióra kapłonów.

Pióropusz (foraga, → kita, kometa, trzęsidło) – ozdoba nakrycia głowy z piór ptasich oraz innych ruchomych i błyszczących ozdób używanych od XVI w. głównie przez mężczyzn przy szyszakach i czapkach wojskowych, a także przez kobiety przy kapeluszach i fryzurach w różnych okresach mody.

Pipisowe – określenie chustek sprzedawanych w Krakowie w XVIII w., odnoszące się do ich barwy lub rodzaju tkaniny, z której były wykonane.

Piramidka – wysoka ozdoba kobiecej głowy wykonana z klejnotów, modna w Poznaniu w 2. poł. XVIII w.

Pirścieniec → pierścień.

Pirścień → pierścień.

Pirśnianka → piłśnianka.

Pirze → pierze.

Pirźścień → pierścień.

Pisia → plusz.

Pisia → plusz.

Pislanka → pilśnianka.

Pistale [fr. *pistole* – moneta] – w XVI w. bliżej nieokreślona ozdoba odzieży.

Pistolet [fr. *pistolet*] – krótka broń palna do strzelania z ręki (bez oparcia) na małe odległości. Pierwsze p. o zamku kołowym używane były od ok. 1530 r. do k. XVIII w., w poł. XVII w. używano także p. skałkowe, stosowane do poł. XIX w.

Piślianka → pilśnianka.

Pius → piusowy.

Piuska (pileolus) [łac.] – mała, zszyta z czterech części czapeczka przykrywająca tonsurę, noszona przez duchownych rzymskokat. pod biret i kapelusz, a stale przez wyższych duchownych: biskupów, kardynałów i papieża, w kolorach odpowiadających ich godności.

Piusowy (pius, pijusowy) – kolor brązowy z odcieniem fioletu.

Pizajka – w XVIII w. suknia kobieca lub kaftanik.

Pizowy – pstry.

Plach → blach.

Placha → blach.

Plachowica (piechowica, plechownica) [staroczes. *plechovice*] – w XV–XVI w. część zbroi stanowiąca ochronę tułowia.

Plachownica → blachownica.

Plangi [mal. – tęcza] – technika zdobienia tkanin polegająca na ochronie partii tkaniny przed barwnikiem przez wiązanie jej w stożki i węzły, plisowanie i zszywanie: stemplowanie i uzupełniające malowanie ornamentu. Jest to najstarsza technika znana w zdobnictwie ludowym Europy, a także w Azji i Afryce.

Planta → blanta.

Plastron [fr.] – 1) część zbroi okrywająca piersi: 2) okrycie górnej części piersi zmieniane częściej aniżeli koszula, używane od XVII w.

Plaszek → pleszek.

Plecenie – przerabianie odpowiednio ułożonych elementów z różnych surowców przez krzyżowanie, skręcanie, zawężanie i zapętlanie. Stosowane przy wyrobie różnych produktów. Znane co najmniej od 3000 l. p.n.e., ponieważ było łatwiejszym rozwiązaniem aniżeli tkactwo. Znane w różnych częściach świata i krajach.

Piech → blach.

Plechowica → plachowica.

Plechownica → plachowica.

Plecionka – wyrób pasamoniczy wykonany techniką plecienia, służący do garniowania ubiorów. P. miały kształt płaski, rurkowy, o przekroju trójkąta, mogły być pojedyncze i podwójne.

Plereza – biała lamówka wykańczająca ubiór żałobny.

Piesz – w XVI w. określenie łysiny lub tonsury.

Pieszek (plaszek) [staroczes. *plech*] – 1) w XV–XVI w. zbroja okrywająca tułów i nogi Jeźdźca: 2) w tym czasie kaftan, najczęściej skórzany: 3) w XVI w. rodzaj żupicy czyli → jopuli; 4) od XVII w. w Wielkopolsce określenie gorsetu.

Plezonderla – suknia kobieca, zwykle szyta z sukna, noszona przez mieszczyki w XVII w.

Plisia → plusz.

Plochaski – w XVII w. obszyta na przodzie okrycia damskiego.

Ploderuzy (ploderhuzy, pluderchozy) [niem. *Pluderhose*] – spodnie bufiaste uszyte według mody hiszp., noszone w XV w. Także → pludry, → choboty.

Plotka – w XVI–XVII w. tasiemka pasamonicza, zwykle szychowa, używana w Wielkopolsce.

Pluderchozy → ploderuzy.

Pludry (pluderki) [niem. *Pluderhose*] – 1) nazwa używana w Polsce od XVI do XVIII w. na określenie spodni noszonych do stroju zagranicznego, sięgających najwyżej do kolan. Początkowo określano tak spodnie niem., lancknechtów (żołnierzy) z 1. poł. XVI w., krojone w wąskie listwy, ukazujące barwną podszewkę, usztywniane, noszone do pocz. XVII w. Później termin ten odnosił się do różnych typów spodni jak fr. → rhingrave z XVII w. czy → culotte z XVIII w.: 2) majtki kobiece szyte z barchanu i fianieli podcieplane bawełną lub skórzane podszyte futrem; 3) „pluder” – określenie Niemca.

Plusz (pisia, pisia, plisia, półplisia, półplisza) [niem. *Plüsch*] – tkanina półwełniana o bawełnianej lub jedwabnej osnowie, od XIX w. także bawełniana. Importowana z zach. Europy oraz produkowana w Polsce od XVIII w. Znana w Polsce od XVI w., używana jako tkanina odzieżowa.

Pluwiał [średniow. łac. *pluviale*] – kapa katolickich księży, dawniej część stroju koronacyjnego.

Płach → blach.

Płachetek → płachta.

Płachetka → płachta.

Płachowisko – wierzchnie okrycie Cyganów noszone w XVI w.

Płachta (płachetek, płachetka) – od XVI w. duża chusta płócienna lub płat płótna używany jako okrycie.

Płaszcz (płaszczysko) – od XIV w. określenie wierzchniego okrycia. Płaszcz doktorski, wykrój z XVII w.

Płat (platek) – 1) wiązane nakrycie głowy kobiecej; 2) w XVIII–XIX w. szal lub chusta np. w podlaskim stroju ludowym; 3) nędzna odzież, łachmany, szmaty; 4) w XV w. typ zbroi.

Płatki [od „płat”] – w XVI w. płyta metalowa stanowiąca część zbroi chroniącej tył lub przód tułowia.

Płatki barwiczkowe – kawałki waty lub tkaniny służące do rozprowadzania na twarzy pudru oraz różu.

Płoch – część krosna tkackiego mająca formę grzebienia. W czasie tkania służyła do dobijania nici wątkowych do tkaniny.

Płotnica – płócienna odzież noszona w XVI–XVII w.

Płóciennictwo – wytwarzanie płótna z lnu i konopi, istniało w Polsce, jak w całej Europie od wczesnych okresów rozwoju ludzkości. Od XIII w. rozwinęło się p. cechowe na szerszy rynek zbytu. Produkcja śląska i małopolska miała znaczenie eksportowe co najmniej od XVI w.

Płóciennik – tkacz lub handlarz płótnem.

Płótnianka – okrycie z płótna najczęściej noszone przez chłopów.

Płótno – gładka tkanina lniana, konopna, bawełniana lub jutowa o splocie płóciennym, surowa, bielona, barwiona. Rozróżniano p. zwykle, zgrzebne, pacześne, cienkie, grube, woskowane. Używano go na bieliznę, odzież letnią i roboczą, bieliznę pościelową, stołową i worki. Cienkie p. w dawnej Polsce importowano z Niderlandów. Niemiec i Śląska.

Pociemki – płócienne pantofle nocne noszone w Poznaniu w XVIII w.

Podciwicze (podciwsze) – część odzieży szyta przez krawców w XVI w., przepuszczalnie spodnie.

Poder (poderis) [łac. *poderes*] – długa szata kapłanów żydowskich.

Podeszwa – od XV w. spodnia część obuwia.

Podfutrowanie – podbicie futrem jakiejś części odzieży.

Podgębek (podgębnik) – 1) chusta wiązana pod brodą, używana w XVII w.; 2) śliniak.

Podkaska – przepaska wyrabiana przez pasamoników, używana w Wielkopolsce w XVII w.

Podkowa (podkówka) – od XVI w. metalowe okucie tylnej części obuwia, chroniące je przed ścieraniem i ewentualnie zastępujące obcas przy płaskiej podeszwie.

Podłożka → podtoczka.

Podnózek – część nożnego krosna tkackiego służąca do podnoszenia i opuszczania nicielnic i tworzenia przesmyku, przez który przetrzucany jest wątek.

Podolek – 1) od XIV w. brzeg dolnej części odzieży; 2) obramowanie dołu odzieży; 3) w k. XVI w. przedłużenie dolnej części odzieży mające formę ogona.

Podpaszyca (podpasica) – w XV w. spodnia odzież lub obcisła koszula.

Podporyjańska – suknia noszona przez mieszczyki w XVI w., zapewne szyta z → purpurianu.

Podszełka (podszycie) – druga, wewnętrzna warstwa odzieży, w niektórych okresach widoczna w ubiorach i okryciach, sporządzana wtedy z barwnych tkanin jedwabnych, dobrana kolorem lub kontrastująca z wierzchem. Podszycie oznaczało zwykle podbicie futrem.

Podtoczka (podłożka) – w XV w. zapewne część odzieży, koszuli lub podszycia.

Podtyczka → potyczka.

Poduszka klockowa – worek z tkaniny napełniony plewami lub płaskiem, służący do przyszpilania patronu i wykonywania na nim

koronek. Zależnie od kraju miała różne kształty, używana od XVI w. do dnia dzisiejszego.

Podwdziewka – w XVIII w. mała → rogówka o trzech obręczach.

Podwiązka – od XIV w. taśma lub opaska podtrzymująca np. pończochy, w XVII w. wykończona kółkiem, nieraz ozdobna.

Podwieka → podwika.

Podwierzchnica (odwierzchnica) – w XVIII w. spodnia spódnica noszona na rogówce.

Podwiesitki (połokty, powiesitki) – w XV w. pas tkaniny przyczepiony jako ozdoba do rękawa u łokcia lub ramienia.

Podwijadło – w XV w. osłona szyi, kołnierz.

Powijeczka – w XV w. przepaska noszona na głowie.

Podwika (podwieka, podwijka, namitka) – od XIV w. kobiece nakrycie głowy, zwykle biała chusta związana na wierzchu głowy lub spięta na karku, często zakrywająca dolną część twarzy, podbródek i częściowo policzki. Był to symbol kobiety zamężnej, na Zachodzie noszona raczej przez wdowy. W Polsce używana też w XVI–XVII w., a w stroju ludowym do XX w.

Podwłośnik (peniuar, pudermantel) [niem. *Pudermantel*] – 1) kobiece lub męskie okrycie z płótna lub innej lekkiej tkaniny, sięgające do pasa lub do kolan, używane od XVII w. do ochrony ubioru przy czesaniu włosów lub peruki; 2) lekki domowy ubiór kobiet noszony na spódnicy.

Podwójnik – ozdobny czepeczek dziecięcy używany w Wielkopolsce w XVII–XVIII w.

Point de France, d'Alençon [fr.] – 1) nazwa stosowana przed 1675 r. do wszystkich igłowych koronek wyrabianych w manufakturach fr.; 2) po 1675 r. określenie koronek z Alençon; 3) dzisiejsze określenie fr. koronek igiełkowych z XVII i pocz. XVIII w.

Point d'Espagne [fr.] – koronka importowana z Hiszpanii.

Pojedynka – w XVIII w. ochronna koszula wkładana na wierzch odzieży przez zwiedzających kopalnie wielkie.

Pokoczym – 1) sztywne płótno używane od XIV w. do usztywniania i przesywania ubiorów: 2) rodzaj barchanu identyfikowanego w XV w. z płótnem szwabskim (niemieckim).

Pokrzywkowy – kolor zielony w odcieniu liści pokrzywy.

Polatka → flaterka.

Polnica – w XV w. fartuch lub zapaska.

Poloneska (polones) [fr. *robe à la polonaise*] – lżejsza suknia kobieca występująca w modzie fr. od ok. 1770 r., wcześniej rozpowszechniona w Polsce. Dopasowana u góry, na spodniej, gładkiej spódnicy drapowana w dwa boczne skrzydła i krótki ogon, noszona do l. 90. XVIII w., wróciła w modzie po 1866 r. na blisko ćwierć wieku.

Poła – od XV w. dolna część odzieży lub chusty (albo jej róg), często zaginany w celu noszenia przedmiotów.

Połbotek (połbutek, półbotek, pułbotek, pułbutek) – obuwie do kostek z wykładanym brzegiem cholewki, modne w Polsce od ok. 1573 r. do 1. poł. XVII w.

Poługiermak → półgiermak.

Połkańce → półkańce.

Połkańcze → półkańce.

Półksiężyc → półksiężyc.

Połokty → podwiesitki.

Połoncza – bluzka noszona do → spódnika w Poznaniu w XVIII w.

Poślacie (poślacie) – w XV w. część zbroi, blacha okrywająca piersi i plecy rycerza.

Potrękawie → półtrękawie.

Potrękawik → półtrękawie.

Połsajana – w XVI w. określenie krótszego i węższego → sajana.

Połskorzenki (półskórzenki) – w XVI w. rodzaj obuwia, przypuszczalnie mniejszego i niższego niż → skórznie.

Połtkancze → półkańce.

Połupłacie → półplacie.

Pometka – pąsowa tasiemka używana w 1. poł. XVII w.

Pompon [fr.] – chwast w formie grubej kity lub kuli z wełnianej albo jedwabnej przędzy, służący do zdobienia odzieży.

Poncho [hiszp.] – prostokątny płat tkaniny lub skóry z otworem na głowę, nakładany podłużnie lub poprzecznie.

Pondeflandri [fr. *point de Flandre*] – spolszczenie terminu fr., oznaczającego koronki flan. importowane do Polski w XVII–XVIII.

Pondefranci [fr. *point de France*] – spolszczenie terminu fr., oznaczającego koronki fr. importowane do Polski od XVII w.

Pondelari [wł. *punto in aria*] – spolszczenie terminu wł., oznaczającego wł. koronki igłowe importowane do Polski od XVI w.

Pondeparis [fr. *point de Paris*] – spolszczenie terminu fr., oznaczającego paryskie koronki klockowe, importowane do Polski w XVIII w.

Pondespagni [fr. *point d'Espagne*] – spolszczenie terminu fr., oznaczającego hiszp. koronki importowane do Polski w XVII w.

Pondewenis (pondiwenis) [fr. *point de Venise*] – spolszczenie terminu fr., oznaczającego igłowe koronki weneckie importowane do Polski w XVII w.

Pons (ponso, punzo) [wł. *ponso*] – kolor pąsowy, ciemnoczerwony, zgaszony.

Ponta → pąciec.

Pontalik (puntalik) – w XVI w. mniejszy → pontał, czyli drobne ozdoby metalowe naszywane na odzież.

Pontał (pantał, puntal, puntał) [wł. *puntale* – okucie] – od XVI w. określenie pozłacanych rozetek, listków, esów naszywanych na różne części odzieży.

Pontyfikalne obuwie – pantofle szyte z tkanin jedwabnych, haftowane, noszone od średniowiecza, notowane w spisach wyrobów szewców pol. w XVI–XVIII w.

Pończocha (pańczocha, pończocha, pończocha, rumczocho) [staroczes. *punčocha*] – okrycie nogi początkowo szyte z różnych tkanin. Od XVI w., dzięki wynalezieniu w 1589 r. w Anglii maszyny dziewiarskiej, rozpowszechniają się wyroby z dzianin. W Polsce p. dziane zanotowano już w 1590 r. w spisie towarów kupca z Warty.

Pończoszarka → maszyna dziewiarska.

Popelina (peplin, poplin) [fr. *popeline*] – cienka tkanina początkowo wełniana lub z jedwabną osnową, później także z gorszego jedwabiu, w XIX w. również bawełniana, tkana splotem płóciennym, gładka lub wzorzysta. Zróżnicowanie grubości przędzy wątku i osnowy daje efekt lekkich, poprzecznych prążków. Wyrabiana od XIV w. we Francji, później we Włoszech. Importowana do Polski od XVII w., używana na odzież i bieliznę.

Popielice – futro ze skór popielic.

Poplin → popelina.

Poponka – w XVI–XVII w. wzorzysta tkanina, przypuszczalnie używana na → opończe.

Poramienie – w XV w. naramiennik, bransoleta.

Porcelanowy – kolor białawy.

Port – w XV w. rodzaju → partu.

Portki (tibialia) – 1) spodnie różnej długości i szerokości, zawsze sięgające poniżej kolan, noszone w Polsce do męskiego stroju narodowego w XVI–XIX w.; 2) określenie spodni roboczych, a także płóciennych, noszonych pod innymi; 3) ciepłe majtki kobiece.

Portret sarmacki (portret trumienny) – w pol. sztuce barokowej p. magnacki, szlachecki, rzadziej mieszczański, o indywidualnych i rodzimych rysach, z akcentowaniem zdobnictwa strojów i akcesoriów. Jego odmianą był portret trumienny, umieszczany na czas pogrzebu w wezłówiu trumny. Portrety te stanowią cenny materiał kostiumologiczny.

Portugal [hiszp. *vertugados* → fortugały] – 1) poszerzenie sukni kobiecej używane w modzie hiszp. w XVI w.; 2) medale lub dukaty noszone przez mieszczki i chłopki na szyi w formie ozdoby.

Posoch [starorus. *posoch*] – od XVI w. nazwa berła dawnych książąt rus.. w kształcie długiej laski z krzyżykiem.

Postaw → sztuka tkaniny.

Postawiec – tkanina z jedwabiu i złotych nici znana w Polsce w XV w.

Postoły – łapcie z łyka lipowego lub wierzbowego noszone przez chłopów na ziemiach wsch. dawnej Rzeczypospolitej.

Postrzyganie (strzyżenie) – wykańczanie sukna polegające na ścinaniu kosmatej powierzchni, stosowane od XII w. W Polsce cechy postrzygaczy sukna krajowego i importowanego istniały co najmniej od pocz. XIV w.

Poszowy → paszowy.

Potaż [niem. *Pottasche*] – 1) węglan potasu otrzymywany dawniej z popiołu drzewnego. używany w farbiarstwie: 2) wodorotlenek potasu stosowany jako środek bielący.

Potrzeby (obszlegi) – wszelkie ozdoby pasmanteryjne, szamerowania taśmą, galonem, sznurkiem, pętlcami, bortami, frędzlami, także obszycia szwów, guziki i sprzączki w ubiorach narodowych XVI–XVIII w. „Obszlegi” to określenie p. używanych w ubiorze wojskowym.

Potyczka (podtyczka) – 1) bliżej nieokreślona część odzieży, przepaska lub chusta noszona w XV–XVI w.; 2) część zachodzącego na czoło czepka → naczelnika.

Poulaine [fr.] – wydłużone obuwie w modzie z k. XIV w. i powtórnie w 2. poł. XV w.

Poult de soie [fr.] – gruba tkanina jedwabna o splocie płóciennym, najcięższy rodzaj → kitajki wyrabiany we Francji od XVII w.

Pourdupe [fr. *pour* – dla] – srebrne narzędzie niewiadomego przeznaczenia wymienione w inwentarzu ruchomości aptekarza krakowskiego z XVIII w.

Pourpoint (doublet, gippon) [fr.] – obcisły kaftan do bioder, wstawiany, z długimi, wąskimi rękawami, zapinany bądź sznurowany z przodu, do którego przywiązywano nogawice. Wywodzi się z wojskowych kaftanów → gippon i → doublet, noszonych pod zbroją w XII–XIV w. P. w k. XIV w. szyto ze stojącym kołnierzem, sięgającym do uszu. Terminem p. określano także wszelkie dopasowane męskie kaftany noszone we Francji w późniejszych wiekach.

Powiesitki → podwiesitki.

Powójnik (powojnik) – powijak lub ubiór dziecka do chrztu, określenie używane w Wielkopolsce w XVIII w.

Powróż (powroz, powrósło) – sznur skręcony zwykle z konopnych włókien, noszony przez odprawiających pokutę lub używany przez ubogich jako pas.

Pozłotka – od XV w. mosiężna lub pozłacana blaszka, także inna ozdoba odzieży.

Półka – gładkie lub wzorzyste, poprzeczne, wąskie paski różnej szerokości, stanowiące wypełnienie powierzchni wcięcia pasa kontuszowego.

Półaksamicle → tryp.

Półberkan – tkanina sprzedawana w Krakowie w XVIII w. Zapewne berkan w krótszych sztukach.

Półbotek → połbotek.

Półbruc – w XV w. gorszy gatunek sukna z Brugii, przypuszczalnie importowanego w stanie niewykończonym.

Półczamarek → czamara krótka do kolan.

Półczamlecie → kamlot.

Półflorencki – w XV w. gorszy gatunek sukna z Florencji, przypuszczalnie nie wykończonego.

Półforsztat → forsztat.

Półgiermak (połgiermak, półgiermacze, pułgiermacze) – krótsza odmiana → giermaka, noszona w XV–XVII w. W XVI w. określany jako → karwatka.

Półgranacie – 1) lekkie sukno, nie zawsze granatowe, sprowadzane z Francji w XVI–XVIII w.: 2) sukno granatowe, marnej jakości, zwykle sprzedawane w krótkich sztukach.

Półgrubryna – w XVII w. przypuszczalnie krótsza i węższa sztuka → grubrynu.

Półhak – krótka, ręczna broń palna z kolbą muszkietową, używana w XVI–XVII w.

Półhuzarezy – mniejsze huzarezy, czyli czapki filcowe.

Półjedwabie – tkaniny o osnowie z przędzy jedwabnej i wątku z wełny, bawełny lub lnu.

Półkaftan – zwykle krótki i wąski kaftan noszony pod innym okryciem wierzchnim przez księży lub Kozaków.

Półkancze (półkanka) – mniejsza czapka filcowa uważana przez czapników w Kaliszu, w 1638 r. za staroświecką. Nakazywano jej wykańczanie bez użycia kleju.

Półkańce (połkańce, połkańcze, półkancze, półkańcze) – część odzieży szyta zwykle z jedwabnych tkanin, przypuszczalnie kobiece nakrycie głowy używane w XVI w.

Półkołnierz → kołnierz.

Półkiern – 1) gorszy gatunek → kiru; 2) lekkie barwne sukno importowane z Francji w XVII–XVIII w.

Półkontusz (półkontusie) – okrycie damskie, często z futrem, zapewne o kroju kontusza, noszone w Wielkopolsce w XVIII w.

Półkopieniacze → kopieniak.

Półkornecie – mały → kornet.

Półkoszulek – gors nakładany na koszulę, zmieniany częściej niż ona.

Półksiężyc (połksiężyc, półksiężyczki) – ozdoby pasa noszone w Poznaniu w XVI–XVII w.

Półlama [wł. *mezza lama*] – tkanina półjedwabna z metalowym, złotym lub srebrnym wątkiem. Importowana w 2. poł. XVII w., zapewne z Włoch.

Półmancie – 1) w XVII w. krótsza → manta lub mantylka; 2) oboczność od mantel.

Półpasek (półpasie) – 1) pas naśladujący wzornictwo i kolorystykę pasa kontuszowego, ale o połowę węższy (16,5–20 cm) i krótszy (ok. 3 m); 2) każdy wąski i krótki wzorzysty p., wykonany różnymi technikami włókienniczymi.

Półplisia → plusz.

Półplisza → plusz.

Półrasie – najgorszy gatunek → rasy (raszy), wyrabiany w krótkich sztukach, używany na podszewki w XVII–XVIII w.

Półrękawie (połrękawie, połrękawik, półrękawik) – w XVI w. mały lub krótki rękaw.

Półsaja → saja.

Półsalopa – krótka do pasa salopa z małym kapturkiem, noszona w XVIII w.

Półsalopka → demisalopka.

Półsetek – 50 łokci, czyli 40 arszynów, krajowego płótna. P. szpilek to 50 sztuk.

Półskórzenki → połskorzenki.

Półsukienko – lżejsze sukno w krótszych sztukach.

Półszajek – krótsza i węższa sztuka sai, sprzedawana w Krakowie w XVII–XVIII w.

Półszajówka – spódnica uszyta z półsai, noszona w Krakowie i okolicach w XVIII w.

Półszamerlak (półszamerlucze) – w XVIII w. krótszy i węższy szamerluk.

Półszamerlanie → szamerkuza.

Półszamerlucze → półszamerlak.

Półszkarłacie (półszarłacie) – tanie sukno szkarłatne, marnej jakości, używane w XVII w.

Półsztuczkowe (półsztuczne) – od XV w. sukno w krótkich sztukach lub gorszej jakości.

Półszuba (półszubie) – krótsza i węższa szuba noszona w XVII–XVIII w.

Półwestka – krótszy od westy ubiór damski lub męska kamizelka noszona w XVII–XVIII w.

Półwolancie → wolant.

Półbrojek → karacena.

Półżupanik – kamizelka lub krótki żupanik noszony pod kapotą, zapiętą w taki sposób, że widoczna była tylko spinka pod szyją, modny w XVIII w.

Prandypura → brandenburga.

Praska – w XVIII w. określenie komody służącej do przechowywania wyprasowanej bielizny lub chust.

Prawa przeciwzbytkowe – przepisy ograniczające zbytek, wydawane od wczesnego średniowiecza, w Polsce od XIII do XVIII w.

Prawidło – urządzenie złożone z trzech drewnianych elementów służące do utrzymywania formy skórzanego obuwia.

Prawnica (prawniczka) – w XVI w. ozdoba noszona na prawej ręce.

Praz – odmiana kwarcu barwy zielonej.

Prążka → pręga.

Prebie – „futer brzuskowych w prebiach”, określenie użyte w krakowskim inwentarzu z XVIII w. Niewyjaśnione – miara futer czy miejsce ich przechowywania?

Pretressa [fr. *prêtresse*] – suknia damska z k. XVIII w., długości do kolan, noszona na spódnicę, mocno fałdowana, powierzchownie naśladowująca strój antyczny.

Pręga (bręga, prążka) – rodzaj wzoru na tkaninie lub ubiorze.

Pręcilk – pątlík.

Princessa [fr. *robe princesse*] – suknia kobieca noszona ok. 1865 r. szyta w całości i dopasowana, rozszerzona z tyłu i początkowo noszona na → turniurze.

Procedela (procedella) – 1) w XVI w. część odzieży lub ozdoba przy okryciu; 2) w tymże czasie rodzaj tkaniny.

Prochowy – kolor ciemnografitowy.

Proporzec → lanca.

Prostokątny krój (prosty k.) – krój związany z prostym płatem tkaniny, przy modelowaniu odzieży uzupełnianym przecięciami i wstawkami.

Prunela [fr. *prunelle*] – cienka, mocna tkanina jedwabna o splocie atlasowym, jednobarwna lub wzorzysta. Wyrabiana w Europie zach. co najmniej od poł. XVIII w. z przeznaczeniem na obuwie tekstylne i obicia mebli.

Prunelki – pantofle damskie z pruneli, noszone od k. XVIII do XX w.

Prusia → pstroka.

Prymitka → rańtuch.

Przącka → sprzączka.

Przączka → sprzączka.

Prząska → sprzączka.

Prząślica → przęślica.

Przążka → sprzączka.

Przebinda – przepaska importowana w k. XVI w. z Zachodu przez Gdańsk.

Przeborek – przedziałek we włosach na głowie.

Przecka → sprzączka.

Przedfrąbajki – taśmy do wiązania gorsetu na piersiach, używane w Wielkopolsce w XVII w.

Przednica (przedsobnica) [ros. *peredntk* – fartuch, niem. *Vortuch*] – 1) od XV w. określenie noszonej z przodu załóżki lub fartucha: 2) w XV–XVI w. ozdoba sukni w postaci pasa tkaniny lub złotej siatki, naszywanej np. perełkami, zwisającej z przodu.

Przedsobek – 1) w XVI w. część zbroi osłaniającej piersi lub przednią część ciała: 2) później ozdoba w przedniej części stroju.

Przedsobnica → przednica.

Przedsobnik – kawałek tańszej tkaniny, którą sztukowano spódnicę na przodzie, gdzie była niewidoczna spod fartucha. Stąd określenie „fartuch przedsobni” używane w XVII w.

Przedszorce – w XVI w. rodzaj fartucha okrywającego przednią część odzieży.

Przedzielnica – w XVI w. część ubioru lub ozdoba, zapewne noszona na pasie, aby przedzielić różne elementy odzieży.

Przełbica → przyłbica.

Przepasanie – w XVI w. pas, przepaska.

Przepaska (przyaska) – od XV w. pas noszony na biodrach, często ozdobny. W XVII w. mniejszy i węższy ozdobny pasek kobiecy, noszony głównie w ubiorze mieszczańskim, najczęściej srebrny lub pozłacany.

Przesmyk (zlew tkacki) – pusta przestrzeń pomiędzy nitkami osnowy służąca do wprowadzania wątku za pomocą czółenka tkackiego.

Przeszkodnik → partacz.

Przeszywane ubiory → pikowanie.

Przetyczka → przytyczka.

Przewiastka → perewiza.

Przeworskie pasy – metalowe p. noszone od XVII w., a zachowane w uroczystym stroju ludowym niektórych regionów Polski do XX w., wykonane ze złota, srebra, złożonej miedzi, żelaza i bogato zdobione.

Przędza – produkt włókienniczy utworzony z włókien w procesie przędzenia.

Przędzka → sprzączka.

Przędzalnictwo – dział włókiennictwa obejmujący sposoby przetwarzania przędziwa na przędzę z surowców roślinnych i zwierzęcych. Już w neolicie przędzono przy użyciu wrzeciona, później na kołowrotkach i maszynach przędzalniczych.

Przędzenie – proces ręcznego lub mechanicznego wytwarzania przędzy z przędnych surowców włókienniczych (kołowrotek, maszyny przędzalnicze, wrzeciono).

Przędziwo – surowiec włóknisty, zwykle pochodzenia roślinnego lub zwierzęcego, nadający się do przędzenia.

Przędzka → sprzączka.

Przędzica (przędzica) – oddzielne narzędzie lub część kołowrotka, do którego przymocowuje się kądziel, służące do przędzenia na wrzecionie. Od średniowiecza dobudowywano przysiadkę – ławeczkę, co umożliwiało pracę na siedząco.

Przędzlik – znany od neolitu gliniany, kamienny, rzadziej metalowy krążek o zróżnicowanym kształcie, służący do zakładania na wrzeciono podczas przędzenia.

Przybranie (przybior, przybiór) – w XV–XVII w. ozdobny strój lub jego wykończenie.

Przychędożyć – przystroić.

Przygłówniczek (przygłównik) – ozdobny czepeczek dziecięcy używany w XVII–XVIII w.

Przyjaciółka – kaftanik kobiecy modny w k. XVIII w., ocieplający lekkie suknie.

Przykrycie – ślubne, żydowskie, szyte z drogich tkanin z galonem, używane w Poznaniu w XVIII w.

Przyłbica (przełbica, przyułbica) [staroczes. *přilbče*] – w XIV–XVI w. hełm z zasłoną na twarz.

Przyodziane (przyodzienie, przyodziewanie) – w XV–XVI w. określenie odzieży.

Przypaska → przepaska.

Przyprawa – w XVI w.: 1) ozdobne przybranie: 2) insygnia królewskie.

Przyprawka – w XVI–XVII w. przybranie damskiej fryzury wykonane z włosów.

Przyramek – rozszerzenie ramienia w koszulach szytych krojem prostym z wąskich sztuk płótna, niekiedy zdobione haftem.

Przyrąbek – brzeg odzieży, obrąbek.

Przyszwa – 1) od XV w. wierzchnia część obuwia okrywająca stopę: 2) w XVI w. część zbroi osłaniająca stopę.

Przytuliczka – w XVI w. część odzieży osłaniająca górną partię tułowia, rodzaj chusty lub kaftanika.

Przytyczka (przetyczka) – w XVII–XVIII w. chusta, zdobiona niekiedy koronkami, służąca także jako czepek nocny.

Przyułbica → przyłbica.

Psie uszy – wydłużone na dłoń mankiety stroju modne m.in. w XVI w.

Pstrociny (pstruszki) – w XVI w. wymyślne, pstrokate stroje oraz ozdoby.

Pstroka (prusia, pstrucha, stoczko, stroka, strzoka) – 1) w XVI–XVII w. szychowe obszycie ubioru; 2) w XVI–XVIII w. wzorzysta, pstrokata tkanina, może w barwne pasy, najczęściej tkanina z grubej wełny.

Pstrusie → strusie pióra.

Pstruszki → pstrociny.

Ptaków rajskich pióra – z piór z ogonów p.r. robiono ozdoby nakryć głowy w XVII–XVIII w.

Puce → depis.

Puch jedwabny – strzępki i drobne włókienka odrzucane przy snuciu nici z kokonów. Wraz z → fryzonem dają → floret.

Puchowka – w XV w. nakrycie głowy ocieplane puchem.

Pudermantel → podwłóśnik.

Pugillares (pulares) – w XVI–XVII w. rodzaj notesu.

Puginał (lewak, tulich) [niem. *Dolch, Tolch*] – krótka broń przeznaczona do obrony lub walki wręcz. Do k. XIV w. miała jednosieczną głownię, później była obosieczna. Najbardziej rozpowszechniona w XVI w., na Wschodzie popularna do XVI w.

Puhawica → pągwica.

Pukiel (puklik) [staroczes. *pukla* – ozdobna blaszka] – 1) w XV–XVII w. ozdobny element metalowego pasa; 2) od XVII w. włosy skręcone w loki.

Puklerz – staropolskie określenie tarczy, zwłaszcza renesansowej, ozdobnej, służącej głównie do celów dekoracyjnych.

Puklik – pukiel.

Pulares → pugillares.

Pułynek – w XVIII w. mały pulpit i podstawki do robót kobiecych, często z poduszczką do igieł, ustawiane na stoliku, gotwalni lub biureczku.

Pułbotek → połbotek.

Pułbutek → połbotek.

Pułgiermacze → półgiermak.

Pumpy – sportowe spodnie różnej szerokości, sięgające za kolana lub do połowy łydki, zwężane pod kolanem, lansowane w modzie ang. XIX w.

Punczocha → pończocha.

Puntał → pontał.

Puntalik → pontalik.

Puntał → pontał.

Punzo → pons.

Puńczocha → pończocha.

Pupkowe futro – skóra futerkowa z brzucha zwierząt.

Purpura [łac. z gr.] – 1) w XVI w. strój wykonany z tkaniny purpurowej barwy; 2) barwnik naturalny, koloru od intensywnie czerwonego do fioletowego, otrzymywany z wydzieliny gruczołu śluzowego ślimaka purpurowca. Używany w star. do barwienia strojów, w średniowieczu często zastępowany innymi barwnikami.

Purpura tyryjska (p. antyczna) [łac. z gr.] – barwnik czerwono-fioletowy uzyskiwany z żółtawej wydzieliny płaszcza pewnych mięczaków żyjących w Morzu Śródziemnym, używany od star. do XVII w.

Purpurian – w XVI–XVII w. gatunek wełnianej tkaniny w różnych kolorach.

Purprtichla (purpurka) [czes.?] – ubiór noszony na Śląsku w XVIII w.

Pusz [średniow. niem. *Busch* – pęk, wiązanka] – 1) w XV–XVI w. pióropusz, kita z piór; 2) później także miękkie futro.

Putraś (putrasie) – tanie płótno, zapewne konopne, używane w Polsce w XVIII w.

Puzan – kornet kobiecy noszony w XVIII w., zdobiony koronkami.

Pytel (pytlik) [niem. *Beutel*. staroczes. *pytel*] – 1) w XIV–XVI w. worek z grubego płótna, noszony jako koszula pokutna; 2) od XVI w. woreczek, mieszek, sakiewka.

R

Rab – w XIV–XV w. odzież, szata, chusta, bielizna, płótno.

Rabat – kołnierz noszony w 2. poł. XVII w., koronkowy lub płócienny, w tyle i na bokach zwężony, na przodzie prostokątny, dostosowany do mody wielkich peruk.

Rabaty → wyłogi.

Racimora (racimor, ratsymor) – tkanina jedwabna, niekiedy wzo-rzysta, używana w Polsce w XVIII w. na letnie kontusze, żupany, szlafroki, salopy i odświętne ubiory żydowskie.

Racjonał (racyjonał) [łac. *rattonale*]– 1) w liturgicznym stroju rzymskokat. napierśnik nakładany na ornat w główne święta, haftowany złotem i perłami, przysługuje tylko niektórym biskupom, np. od XIV w. biskupom krakowskim; 2) w XVI w. element stroju arcykapłana żydowskiego z nazwami pokoleń izraelskich, noszony na piersi, ozdobiony drogimi kamieniami.

Radziwiłka – dopasowana kurtka myśliwska noszona w XVIII i XIX w.

Rajtarka [niem. *Relier – jeździec*] – kurtka do konnej jazdy używana w XVI–XVII w. w ubiorze rajtarii (jazdy), również noszona przez cywilów.

Rajtary [niem. *Relier – jeździec*] – w XVI w. spodnie skórzane lub buty z cholewami powyżej kolan, noszone przez rajtarów.

Rajtrok → rejzrok.

Rajtuzy [niem. *Relthosen*] – spodnie do kostek, do konnej jazdy, noszone z kurtką do ubioru narodowego w XVII–XVIII w.

Rakuska – bogato szamerowana suknia damska noszona w 2. poł. XVII w.

Rańtuch (prymitka) [niem. *Reintuch*] – 1) chusta z płótna w rodzaju szerokiego szala, noszona w średniowieczu przez kobiety, później wykonywana z droższych tkanin i haftowana. sięgała do ziemi, noszona była przez matrony pol. w XVII w.; 2) duża czworoboczna chusta używana podczas deszczu w XVI w. w środk. Europie; 3) od XVIII w. rozpowszechnione w Polsce okrycie kobiet wiejskich.

Rapcie – oporządzenie, niekiedy ozdobne, z rzemyków, taśm i sznurów, przy pomocy którego umocowywano u pasa broń białą.

Rapier – biała broń sieczna przeznaczona do klucia, o długiej, wąskiej, prostej głowni i rozbudowanym jelcu, używana od XVI w., w XVIII w. zastąpiona szpadą.

Raport – fragment wzoru powtarzający się bez zmian w rytmicznych odstępach wszerz i wzdłuż tkaniny. W splocie tkackim wyróżnia się raport osnowowy i wątkowy.

Rasa (aras, haras, harasz, rasza) [wł. *rascie*] – szorstka, lekka tkanina wełniana z gorszych gatunków przędzy czesankowej, tkana spłotem płóciennym, barwiona na żywe kolory, importowana do Polski od XIV w.; od 1766 r. produkowana w Kompanii Manufaktur Wełnianych w Warszawie i Skierniewicach. Używana na suknie, spódnice, ubiory zakonne, odzież męską, pasy, podszewki.

Ratsymor → racimora.

Ratyna [fr. *ratine*] – tkanina wełniana z przędzy czesankowej dobrego gatunku, z krótkim włosem fryzowanym w efekcie ratynowania. R. wysokiej jakości Importowano z Francji i Prus, od ok. 1770 r. wyrabiano także w pol. manufakturach z przeznaczeniem głównie na odzież męską.

Ratynowanie – etap apretury wełnianych i półwełnianych tkanin oraz dzianin, polegający na kędzierzawieniu ich powierzchni przez pocieranie prawej strony, po jej uprzednim drapaniu.

Raut → diament.

Rąbek – 1) cienka, rzadka, prawie przezroczysta lniana tkanina o splocie płóciennym, grubsza i gorzej bielona aniżeli batyst. Wyrabiana na Śląsku i w Małopolsce co najmniej od XVI w., od XVII w. także drukowana, używana na chusty, suknie i całuny: 2) okrągła lub półokrągła biała chusta noszona przez zamężne kobiety, czasem z → podwiką, pod różnymi nakryciami głowy, od średniowiecza do XVII w. R. długie do stóp noszono w XVI w. i określano jako rańtuchy.

Rączka w rączkę – pierścionki zaręczynowe modne w XVI–XVII w., składające się z dwóch obrączek połączonych dwoma dłońmi w uścisku.

Ready-made → konfekcja.

Redingote (redingota) [ang. *riding coat*] – 1) okrycie męskie występujące w modzie zachodnioeur. w l. 1725–1914. Początkowo był to szeroki płaszcz z kołnierzem służący do konnej jazdy i podróży. Ok. 1770 r. bywał lżejszym okryciem z wydłużonym, podwójnym lub potrójnym kołnierzem, noszonym na kamizelce. W XIX w. służył ponownie jako płaszcz, później oficjalny ubiór noszony na kamizelce: 2) dopasowana suknia kobieca, otwarta

na przodzie, ukazująca kamizelkę i spódnicę, modna od 1785 r. W okresie cesarstwa stała się płaszczem, do 1874 r. suknią sportową, a następnie znów dopasowanym płaszczem.

Redlik – termin z XVI w., przypuszczalnie rodzaj ozdoby.

Reformy → blumerowskie reformy.

Regalia – insygnia władzy królewskiej w okresie nowożytnym: korona, berło i jabłko.

Rejnowe skóry – wyprawione skóry dzikich kóz.

Rejzrok (rajtrok) [niem. *Reltrock*] – ubiór do konnej jazdy i wojaskowy, noszony w XVII–XVIII w.

Rekaw → rękaw.

Rekawica → rękawica.

Reklor – ubiór męski noszony w Krakowie w XVIII w.

Rekoistka – w XVIII w. rękojeść, uchwyt wachlarza.

Relene [wł.?] – wysokiej jakości jedwabna tkanina, zawierająca w wątku złote i srebrne nici, wytwarzana we Włoszech w XVII w.

Repetier – zegarek kieszonkowy bijący za przyciśnięciem sprężyny, inaczej zegar z repetycjami.

Résille [fr.] – siatka na włosy ozdobiona klejnotami, noszona w dworskiej modzie fr. w 1. poł. XVI w.

Restagno (restante) [wł. *restagnetto*] – wzorzysta tkanina jedwabna z metalowym wątkiem, często z wzorem trapezów. Wyrabiana w XVII w. w Wenecji i Florencji, importowana do Polski.

Reticella (reticello) [wł.] – prototyp koronki igłowej w formie dekoracyjnej siatki utworzonej w wyniku maksymalnego przerzedzenia lnianej tkaniny. Wyrabiana we Włoszech od XVI w., importowana do Polski.

Rewerenda [średniow. łac.] – od XVI w. długa, zwykle kloszowa suknia w typie → sutany (sutanny), noszona przez duchownych, uczonych, lekarzy i aptekarzy.

Rezeda żółtawa – dwuletnia roślina, której naziemne części używane były do barwienia tkanin na żółto: od XVI w. uprawiano ją w Polsce i na Ukrainie.

Rezerważ [łac. *reservo* – zachowuję] – materiał izolujący nakładany na fragmenty tkaniny przed kąpielą farbiarską, dla uzyskania wzoru.

Ręcznik – od XVI w. płat tkaniny służący do wycierania się, wykorzystywany także jako część ubioru pośmiertnego na Żmudzi.

Rękaw (rekaw, rękawik, rękawisko) – 1) od XV w. okrycie ramion i rąk, początkowo łączone z ubiorem lub przypinane, także krótki (okrycie ramion), krojony z szerokości wąskiej tkaniny; 2) r. pancerzowy to część zbroi; 3) od XVII w. jedno z określeń → mułki.

Rękawica (rękawica) – do XV w.: 1) okrycie wkładane na palce, dłoń i część przedramienia; 2) element uzbrojenia ochronnego wkładanego na ręce w XV–XVI w.

Rękawik → rękaw.

Rękawisko → rękaw.

Rhingrave [fr.] – szerokie, bufiaste spodnie noszone w modzie fr. w l. 1650–1680. Wyróżniane są cztery ich formy: początkowo były to szerokie bufy do kolan zakończone kokardami, następnie przybrały wygląd szerokiej, plisowanej spódniczki bogato zdobionej falbanami i pasmanterią, z kolei krótki r. odsłaniał bufy spodni, na koniec (ok. 1678 r.) rozszerzone falbany spodni sięgały do pół łydki. W Polsce spodnie te określano mianem → pludrów.

Ricca – określenie → podwiki używane w Wielkopolsce w XVI–XVII w.

Ridicule [fr.] – torebka lub woreczek damski noszony po 1797 r.

Risment – w Wielkopolsce suknia zbliżona krojem do → adriana, noszona w XVII i pocz. XVIII w.

Riusza (riuszka) [fr. *ruche*] – pas cienkiej, lnianej lub jedwabnej tkaniny, plisowany albo marszczony, służący jako przybranie czepków, wykrojów szyi, rękawów i w ogóle wykończenie ubioru kobiecego, rzadziej męskiej bielizny. W modzie fr. r. występuje od średniowiecza, w Polsce od XVII w., później także w ubiorach ludowych.

Rjasa [ros.] – w XV–XVIII w. ubiór dworski i duchownych prawosławnych.

Roba [fr. *robe* – suknia, szata] – rokokowa suknia noszona na → rogówce, wzorowana na modzie fr. z 2. poł. XVIII w., używana podczas oficjalnych wystąpień, odmiana → robronu.

Robdeszambur → rubdeszan.

Robe [fr. *robe* – suknia, szata] – 1) suknia kobieca modna w XV w., z dekoltem w kształcie litery V, wydłużona trenem, przepasana powyżej talii; 2) suknia męska długa i półdługa, zapinana po wewnętrznej stronie przodu, z wypukłymi fałdami zbiegającymi się promieniście od ramion do pasa i bufiastymi rękawami, przy dłoniach i szyi obszywana futrem. W 2. poł. XV w. noszona nieprzepasana, z fałdami miękko układającymi się w wypukłe rury.

Robe à la française [fr.] – suknia na największej → rogówce, z długim, fałdowanym, przylegającym do gorsetu trenem, modna w XVIII w., noszona także w Polsce.

Robe de garnements [fr.] – komplet ubioru uszyty z tkaniny w jednolitym kolorze, modny w XIV do pocz. XV w. Składał się z jednej lub dwóch tunik spodnich, wierzchniego → surcot i → garnache, kaptura, nogawic i płaszcz → pallium.

Robe longue [fr.] – w XIII–XVIII w. określenie ludzi noszących długie ubiory, a więc uczonych, sędziów, adwokatów, lekarzy.

Robeczek (robeczek) – siatka lub zasłona na czepek noszona w Wielkopolsce. w XVII w.

Robota drutowa → filigran.

Robota szmelcowana → emalia.

Robótki – domowe hafty wykonywane przez kobiety.

Robron (robran, robraniec, robronc, robront, rubran) [fr. *robe longue*] – suknia kobieca uszyta zwykle z ciężkich tkanin jedwabnych, z szeroką spódnicą, na rogówce, znana w modzie fr. od pocz. XVIII w. W Polsce noszona do k. tegoż stulecia jako ubiór dworski lub balowy.

Rock [niem.] – ogólna nazwa krótkich męskich ubiorów noszonych po 1350 r.

Rogatywka – męskie nakrycie głowy, o kwadratowym denku, rozpowszechnione w całej środk. i wsch. Europie oraz w Azji aż do Chin. Powstała z czapki filcowej, później sukiennej lub dzianej, ludów pasterskich. Miała usztywnione denko i różnej szerokości futrzaną opuszkę. W Polsce forma ta znana była co najmniej od średniowiecza, później noszona jako → konfederatka, podczas powstań XVIII i XIX w. K. używana w Legionach Dąbrowskiego i za czasów Księstwa Warszawskiego była wysoką, sztywną czapką wojskową z daszkiem.

Rogi do zakładania trzewików – w XVII–XVIII w. dwuczęściowe urządzenie ułatwiające wkładanie zbyt ciasnego obuwia.

Rogóżka → panama.

Rogówka (panier) [fr. *panier*] – rozwiązanie techniczne służące do poszerzania damskich spódnic stosowane w XVIII w. W l. 1718–1720 zaczęto rozpinać spódnice na dwóch–ośmiu kręgach fiszbinowych. W sukniach na oficjalne wystąpienia dworskie moda ta utrzymała się do ok.

1791 r. Początkowo r. nadawały spódnicom kształt kopulasty, w l. 1750–1770 obręcze były owalne, później mniejsze i półowalne. W Polsce, poza dworem, r. rozpowszechniły się od l. 30. XVIII w. także wśród zamożniejszych mieszczek. Uboższe szlachcianki, mieszcзки i zamożne chłopki używały stelaży z trzciny lub krochmalonych spódnic.

Rohatyna [ukr.] – broń drzewcowa, podobna do włóczni, dzidy lub piki, ok. 2 m długości, używana w Polsce.

Roja – kosmata tkanina, zapewne wełniana, sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Rokieta [wł. *rocchetto*] – rodzaj komży o wąskich rękawach, noszonej w Kościele rzymskokat. przez wyższe duchowieństwo.

Rokular – okrycie z futrem, noszone w l. poł. XVIII w.

Roskoszka (roszkoszka) – lekka tkanina lub wyrób pasamoniczy, używane w Krakowie w XVIII w.

Roskop (roskopa) – termin z XV w., przypuszczalnie ozdobna czapka.

Rosołkowy – kolor „oczek” w rosole.

Rosomak – zwierzę futerkowe, jego skóra była często używana w dawnej Polsce.

Rosyjskie pasy – cienkie i wiotkie p. z gorszego gatunku jedwabiu lub z bawełny, dwustronne, szersze od p. poi., zdobione najczęściej ornamentem roślinnym. Wyrabiane w dwóch odmianach: „perskie” i „meszhedskie”, przede wszystkim w Moskwie i rejonie Bogorodska, w XVIII i l. poł. XIX w. Używane np. w stroju starszyny kozackiej.

Rosczykowa skóra – bliżej nieokreślony gatunek skóry używany w XVII–XVIII w. Nazwa pochodzi być może od słowa *roszczepiać*.

Roszenie [niem. *rochteren*] – oddzielenie zdrewniałych części słomy lnianej lub konopnej od włókna przez moczenie jej w roszarniach lub sianie na wilgotnych łąkach.

Roszkoszka → roskoszka.

Rotunda [fr. *rotonde*] – okrągły kołnierz noszony przez kobiety i mężczyzn w XVI– XVII w.; 2) wierzchnie, długie do ziemi okrycie kobiece o kolistym kształcie, rozszerzone do dołu, z pionowymi rozcięciami na ręce, zapinane od góry do dołu na guziczki, zwykle wykonane przy szyi małym kołnierzykiem, często watowane, noszone w XIX w.

Rozalina [wł. *punto rosellino*] – wypukła, cienka koronka igłowa wyrabiana od XVII w. Także cienka koronka klockowa wyrabiana w XIX i XX w.

Rozeta [fr. *rosette*] – 1) wyrób pasamoniczy służący od XVII w. do ozdabiania odzieży i mebli; 2) diament.

Rozkrawanka – w XVII w. przecinana → podwika lub sztukowana część odzieży.

Rozłupa → kapuza.

Rozmarynowy – niezdecydowany niebieski odcień kwiatu rozmarynu.

Rozporek – od XVII w. rozcięcie na przodzie spodni.

Różynkowy – kolor rodzynek, jasnobrązowy lub brunatny.

Róża – w XVI w. ozdoba w kształcie kwiatu róży wykonana z drogich kamieni.

Róż – środek kosmetyczny do barwienia policzków.

Różana woda, olejek – perfumy o zapachu róży.

Rubacha [rus.l – lniana tunika z rękawami noszona na Rusi od X w. Jako koszula lub odzież robocza.

Rubaszka [ros.] – niezbyt długa koszula męska z bocznym zapięciem przy szyi.

Rubdeszan (robdeszamb, rubryszan, rubryzant) [fr. *robe de chambre*] – 1) długi, luźny szlafrok męski z pętlcami, często podbity futrem, noszony od k. XVII w.: 2) długie okrycie kobiece z rękawami, używane w XVIII w. we Francji w domu, w Polsce także poza domem.

Rubecek – jedwabna ozdoba czepca używana w XVII w.

Rubin [łac. *Ruber* – czerwony] – przezroczysta odmiana → korundu, różowa, czerwona do najwyższej cenionej – malinowej.

Rubicell → spinel.

Rubin balas → spinel.

Rubin spinel → spinel.

Rubran → robron.

Rubryszan → rubdeszan.

Rubryzant → rubdeszan.

Rucha – 1) w XV w. chustka na głowę; 2) w XVI w. płaszcz kobiecej z długim ogonem.

Rucho – 1) słowiańska nazwa białej lub barwnej sukni kobiecej noszonej w średniowieczu, zarówno ozdobnej, haftowanej, jak i skromniejszej, domowej; 2) w XIV–XV w. ogólne określenie odzieży; 3) w XVI–XVII w. ogon sukni damskiej, tren.

Rukaw – w XVI w. część zbroi.

Rumczocho → pończocha.

Rupiecie – stara, zniszczona odzież i inne graty.

Rurmanka → furmanka.

Rusblach → bruzblach.

Ruszka (ruszyca) – w XV–XVI w. zdrobienie od „rucha”, w znaczeniu sukni czy odzieży.

Rusznica – określenie ręcznej broni palnej używane od 2. poł. XV w. do pocz. XVII w., obejmujące strzelby lontowe i kołowe.

Rusznikarstwo – rzemiosło trudniące się produkcją ręcznej broni palnej, istniało w Polsce od XVI w., cechy r. od pocz. XVII w.

Ruszyca → ruszka.

Rybarskie buty (rybackie buty) – obuwie sięgające wysoko do bioder, wielokrotnie szyte, z fałdami zakrywającymi szwy, aby zabezpieczyć je przed przemakaniem, szyte przez pol. szewców w XVII–XVIII w.

Rydzy – kolor rudy, czerwonożółty.

Rym (rympas) – do XV w. pas rzemienny do przepasywania odzieży.

Ryngmacherstwo [niem. *Ring* – pierścień] – rzemiosło wyrabiające pierścienie.

Ryngort → kaplerz.

Ryngraf – blacha w formie półksiężyca lub małej tarczy, osłaniająca górną część piersi, powstała z uzbrojenia ochronnego. W pocz. XVIII w. była oznaką oficerską. Umieszczano na niej wizerunek Matki Boskiej lub Orła.

Ryps (cannelé) [niem. *Rips*] – gładka, cienka tkanina jedwabna, wełniana, półwełniana, bawełniana rzadko lniana, o splocie ryposowym dającym efekt prążków, barwiona. Prążki biegnące wzdłuż dają r. wątkowy, wszerz – osnowowy, a skośnie – osnowowo-wątkowy. R. używano na odzież damską, spodnie męskie i obicia mebli co najmniej od XVIII w.

Rysiove futro – f. ze skór krajowego rysia, wysoko cenione w dawnej Polsce.

Ryska – grzebień z drewna, metalu lub szczeciny służący do czesania wełny, używany w Polsce co najmniej od XI aż po XIX w.

Ryzy – prawosławna cerkiewna szata liturgiczna, odpowiednik ornatu w Kościele rzymskokat.

Rzadzizna – rzadko tkane płótno kiepskiej jakości.

Rząd – w XV w. rodzaj ozdoby, przypuszczalnie naszyjnik albo przepaska na głowę.

Rzeciądź – w XVI w. część ozdobnego pasa, przypuszczalnie łańcuch lub zapięcie.

Rzemień (rzemyk) [staroniem. *Riumo*, *Riemo*] – od XV w. pas lub pasek skórzany różnej szerokości.

Rzezane rękawiczki, rzezane spodnie – części ubioru, których krój charakteryzowały przecięcia tkaniny na wysokości stawów. W ruchu przez przecięcia widoczna była barwna podszewka, a w rękawiczkach – dłoń. Modne w XVI w.

Rzyza [scs. *risa* – odzież] – w XV w. szata długa do stóp.

S

Saboty (drewniaki) [fr. *sabot*] – pantofle wykonane z jednego kawałka drewna lub na drewnianej podeszwie ze skórzanym lub tekstylnym wierzchem.

Saczek (łac. *suspensorium*) – klin w kroku w męskich nogawicach noszonych w XIV–XV w. lub osłona genitaliów w zbroi.

Safian (szafian) [tur. *sahtijan*; od Safio m. w Maroku] – skóra kozłowa, barania lub cielęca garbowana metodą zatopową i barwiona na różne kolory (najczęściej czerwony lub żółty) przez wcieranie zapraw. S. importowano do Polski z Turcji, a w XVI w., gorszy gatunkowo, z Suczawy (Mołdawia, obecnie Rumunia): używano na obuwiu i odzież.

Safianictwo – garbarstwo ałunowo-sumakowe skór kozłowych, baranich, rzadziej cielęcych. Technika ta powstała na Bliskim

Wschodzie i rozpowszechniła się w Europie w okresie późnego średniowiecza. W Polsce pierwsze cechy s. powstały w XVI w.

Sagaj → sajan.

Sagat → sagatys.

Sagatin [hiszp.?] – wzorzysta tkanina konopna wysokiej jakości, tkana w pasy lub drukowana w żywych kolorach. W XVIII w. używana na odzież i obicia.

Sagatys (sagat) [hiszp. *sagatt*] – lniane lub bawełniane płótno domowej roboty, zwykle niebieskie lub popielate.

Saget → sajeta.

Sageta → sajeta.

Sagieta → sajeta.

Sahajdak (sajdak) [tur. *sadak, sagdak*] – kołczan, pokrowiec skórzany na łuk i strzały, używany przez lekką jazdę i pancernych, od XV do XVII w.

Saiete → sajeta.

Salo → sajan.

Saja (pólsaja, szaia, szaja) [fr. *saie*] – 1) początkowo wełniana, później półwełniana tkanina z gorszej przędzy, o osnowie lnianej lub bawełnianej, w apreturze poddawana gotowaniu w naprężeniu, farbowana i kalandrowana dla połysku. Wyrabiana od XIV w. w Europie zach. i importowana do Polski. Od XVI w. produkowana w Gdańsku i na Śląsku z gorszych gatunków wełny. Jako tańsza wyparła import. Pólsaja to krótsze i węższe jej sztuki. Używana jako lekka tkanina odzieżowa; 2) lekka, gładka lub wzorzysta tkanina półjedwabna. z dodatkiem wełny lub bawełny, tkana splotem skośnym. Wyrabiana w XVII w. we Włoszech i używana w Polsce na lżejszą odzież.

Sajan (sagaj, salo, sayon) [wł. *saione, salo*] – 1) obcisły kaftan męski z szerokim dekoltem, układający się od pasa w szeroką baskinę, uszyty według mody wł. 2. poł. XV w., noszony w Polsce w XVI w.; 2) szeroka, fałdzista suknia kobieca uszyta według tejsze mody.

Sajanik – najkrótszy wariant sajana, sięgający do ud.

Sajdak → sahadak.

Sajeta (saget, sageta, sagleta, saiete) [fr. *sayette*] – cienka tkanina wełniana o osnowie z długowłosej przędzy czesankowej nadającej jej dużą wytrzymałość, wyrabiana we Flandrii od X do XVIII w. W XVI–XVIII w. tkanina czesankowa, niekiedy półwełniana. importowana z Europy zach. W 2. poł. XVII i XVIII w. wyrabiana w Polsce jako falowana tkanina wełniana średniej jakości. Używana na odzież wierzchnią, okrycia i suknie.

Sak (zak, żak) [łac. *saccus*] – 1) luźna suknia kobieca, w Polsce, w k. XVII i 1. poł. XVIII w. noszona niekiedy na rogówce; 2) → ssakowe skóry.

Sakieskie pasy (sakyskie p., sekieskie p.) [od Sakyz, tur. nazwa w. Chios] – bogate jedwabne pasy, najczęściej dekorowane w gwiazdy, wymieniane w pol. inwentarzach z 2. poł. XVII i 1. poł. XVIII w.

Sakiewka – od XVII w. skórzany zwykle woreczek do przechowywania pieniędzy i drobiażków.

Sakiewskie pasy → siatkowe pasy.

Sakkos – wierzchnia szata biskupów prawosławnych, odpowiednik → dalmatyki w Kościele rzymskokat.

Saksy – ubiór służby liberyjnej szyty z wełnianych tkanin przez warszawskich krawców w poł. XVIII w.

Sakwa [łac. *saccus*] – podwójny worek zarzucony na ramię i spadający na plecy i piersi, używany przez pielgrzymów i kwestarzy zakonnych.

Sakyskie pasy → sakieskie pasy.

Salopa – długie, luźne okrycie kobiece z kapturem i peleryną, często watowane, noszone w XVIII i w XIX w. Początkowo szyto je z czarnych tkanin, później również z barwnych.

Saltarelle [wł. *saltarello*] – w XVI w. strój balowy do wł. tańca saltarella.

Saltemberk (saltembret) [wł. *saltambarca*] – ubiór męski, rodzaj kaftana oraz opończy, noszony w XVI w., często na zbroi. Szyto go z tkanin przecinanych dla ukazania podszewki, miał szerokie rękawy.

Salwary – szarawary.

Samis – ciężka tkanina jedwabna o tle w splocie atlasowym, lansowanym wątkiem metalowym (nici lub paski folii) i wzorze broszowanym nicią metalową. S. bywał także tkaniną czysto jedwabną, zdobioną kwiatowym ornamentem. Sprowadzany do Polski z Włoch w 2. poł. XVII w.

Samit [fr.] – wzorzysta tkanina jedwabna lub półjedwabna o lnianej osnowie, tkana wzorzystym splotem wątkowym skośnym, niekiedy z dodatkowym wątkiem ze złota cypryjskiego. Wytwarzana w XII–XIV w. we Włoszech, przpuszczalnie także w Niemczech.

Samoczyn – odzież z samodziału noszona w XV w.

Samodział (warpa) – luźna, cieńsza od sukna tkanina wełniana z grubej przędzy zgrzebnej, niekiedy na lnianej osnowie, tkana splotem płóciennym. Jedno- lub wielobarwna, często w naturalnym kolorze surowca, o licznych zgrubieniach na powierzchni. S. wyrabiany był od najdawniejszych czasów przez ludność wiejską.

Samodziałek (samodziałka) – w XVI–XVIII w. odzież z samodziału.

Sandala [gr. *sandalon*] – w XVI w. obuwie zbliżone do sandałów.

Sapogi [ros.] – buty z podwyższanymi na przodzie cholewami, z zadartymi noskami i niskimi obcasami, szyte z barwnej skóry, noszone

w XVI–XVIII w. do męskiego ros. ubioru narodowego, a także przez kobiety. Używane również na naszych ziemiach wsch.

Sarafan (saraton, serafan, szarafan) [per. *sarapa*. ros. *sarafan*] – 1) długie wierzchnie okrycie podbite futrem noszone przez kobiety, rzadziej przez mężczyzn, w Polsce w XVI–XVII w.; 2) długa suknia kobieca noszona w Rosji, a także w Polsce od XVI do XVIII w., zwykle z przodu rozcięta i zapinana, często bez rękawów, szyta z różnych tkanin, nierzadko bramowana futrem: 3) luźna suknia kobieca o podwyższonym stanie, noszona w Polsce w l. 80. XVIII w., szyta z lekkich tkanin jedwabnych lub bawełnianych: 4) w XVIII w. szlafrok.

Saranek (nastulka) – ubiór męski wymieniony w XVI-wiecznym inwentarzu ruchomości lekarza pochodzącego z Poznania, mieszkającego w Krakowie.

Sarasina [wł. *saraceno*] – nazwa wczesnych wł. tkanin jedwabnych z pocz. XIV w., naśladowujących w technice i wzornictwie wyroby sycylijskie i hiszp. o motywach wsch., saraceńskich.

Saraton → sarafan.

Sarawary → szarawary.

Sardonyks → agat.

Sardzia → serzedebr.

Sarong [ang. z mal.] – 1) spódnica powstała przez owinięcie wokół bioder prostokątnego pasa tkaniny, noszona na Jawie, Malajach i w Tajlandii: 2) wzorzysta tkanina wyrabiana w pld.-wsch. Azji, znana w Polsce.

Sarpanek → serpan.

Sarpanka → serpanka.

Sartat – sukno importowane z Włoch w XVI w.

Sasankowy – kolor fioletołoszary.

Saski kolor – k. żółty, od barwy liberii na dworze Sasów.

Saskie płótno – w XVIII w. grube i trwałe p. sprzedawane w długich do 100 ł. sztukach.

Saszak → miecz.

Satyna (sateniszka) [fr. *satın*; od Zajtun, m. w Chinach] – gładka, miękka tkanina bawełniana lub jedwabna, tkana splotem atłasowym, wątkowym, lekko błyszcząca, niekiedy wzorzysta, drukowana. Już od średniowiecza wyrabiana w Niderlandach, później w innych krajach Europy zach., importowana do Polski i używana na suknie, szlafroki, podszewki.

Sawaj – tkanina jedwabna importowana do Polski z Bliskiego Wschodu, sprzedawana w Warszawie w XVIII w.

Sayo [hiszp.] – → wams wydłużony doszytą do stanu, lekko skłoszowaną baskiną, stanowiący element mody hiszp., noszony również w innych krajach eur.

Sayon → sajan.

Scarlatum (escarlate, skarlaken) [per. *sagarlat*, tur. *iskerlet*] – sukna barwione → kermesem i starannie postrzygane, wytwarzane w średniowieczu w Niderlandach.

Sceptr (ceptrum, sceptrum) [łac. *sceptrum*] – władza królewska, z gr. *skeptron* – laska] – od XV w. berło, buława; scepra królewskie to w Polsce nazwa insygniów: korony, berła, jabłka i mlecza.

Schalon → szalon.

Ściągaczka – obcisły czepek chroniący w nocy damską fryzurę, używany w XVIII w.

Scuffla [wł.] – wł. czepiec męski ukrywający długie do ramion włosy, modny w 2. poł. XV w., w Polsce noszony do pocz. XVI w.

Szczałbatka – w XV w. czaszka, czerep, przypuszczalnie w znaczeniu korony.

Sekieskle pasy → sakieskie pasy.

Sełedec (osełedec) – kosmyk włosów na ogolonej głowie, noszony przez Kozaków.

Sendal (cendal) – lekka tkanina jedwabna noszona w średniowieczu.

Sepet – przenośna skrzynka do przechowywania klejnotów i odzieży, stanowiąca część wyprawy, używana też podczas podróży.

Sepet okrągły → wilk do wełny.

Serafan → sarafan.

Seraser [z per. tur. *seraser* – brokat] – rodzaj złotogłowiu, zwykle o splocie płóciennym. wyrabiany w różnych gatunkach, najlepszy s. wezyrski. Tkanina odzieżowa popularna w Turcji w XVI–XVII w., znana w Polsce.

Serdak– 1) od XVI w. okrycie z rękawami lub bez. często podszyte futrem; 2) s. żelazny to → kirys, pancerz.

Serdeczko (serduszko, serdziuszek) – w XVI w. klejnot, ozdoba w kształcie serca.

Serdecznik – ubiór męski noszony przez mieszczan krakowskich w 1. poł. XVI w. Zapewne krótki kaftanik.

Serduszko → serdeczko.

Serdziuszek → serdeczko.

Serga [ros.] – w XVI w. określenie kolczyka.

Sergedebr → serzedebr.

Serget (surget, surgot, szurgot) – damskie tekstylne obuwie noszone w 2. poł. XVII i w XVIII w.; przypuszczalnie szyto je początkowo

z → serży. „Szurgot”, jest odpowiednikiem popychadła, określenia najniższej kobiecej służby, która donaszała zniszczoną odzież i obu-
wie pani domu.

Sergety (surgety) – część ubioru pol. kobiet noszona w 2. poł. XVII w.

Sermowa [tur. *syрма* – złota nić] – chustka jedwabna ze złotą nicią, noszona w XVII w.

Serpan (czerpanek, sarpanek, sarpanka) – [z per. tur. *serbend*] – w XV w. zawój albo chustka na głowę.

Serpanka (sarpanka) [z per. tur. *serpenek* – hełm, misiurka, siatka, łac. *serpens*, ros. *serpjanka*] – 1) w XV–XVI w. chustka na głowę; 2) w XVI w. część chłopskiej odzieży; 3) w XVI–XVII w. kobieca suk-
nia; 4) zapinka do łączenia części odzieży.

Serzedebr (chergedebr, sardzia, sergedebr, szanedebr, szarzedebr, szerzedebr) [fr. *serge*] – zbliżona do → serży półwełniana tkanina o jedwabnej osnowie, tkana splotem skośnym, zwykle myta w fo-
luszu, co ją lekko spilśniało. Wyrabiana w Polsce w 2. poł. XVII i w XVIII w., z wełny, używana na wierzchnią odzież.

Serzedrom → szarszedron.

Serzynek (szerzynek) – tanie, niefarbowane płótno tkane w szeroko-
kich sztukach, wyrabiane w Polsce do k. XVIII w.

Serża [fr. *serge*] – gładka tkanina z wełny czesankowej, często tka-
na na jedwabnej osnowie, splotem skośnym, barwiona na żywe ko-
lory lub tkana w prążki. Wyrabiana od średniowiecza w Burgundii
(m. Arras), importowana do Polski co najmniej od XVI w.

Setka – potoczna nazwa tkaniny o 100% zawartości wełny
czesankowej.

Siarczysty – kolor siarki, ostrożółty z czerwonym odcieniem.

Siatczane pasy → siatkowe pasy.

Siatka – kobiece nakrycie głowy wykonane techniką siatkową, także ochrona męskiej fryzury modna w średniowieczu i renesansie, wykonana często z jedwabnej przędzy z metalowymi nićmi, zdobiona perłami i szlachetnymi kamieniami. Także → pątlík, → toczénica.

Siatkowe pasy (saklewskie p., siatczane p.) – p. ażurowe, jedwabne lub wełniane oraz ażurowo-wzorzyste z barwnego jedwabiu, o motywach geometrycznych, z nicią metalową, zakończone długimi chwastami. Wyrabiane w Polsce od ok. 1630 r. do k. XVIII w. techniką → sprangu przez pasamoników i szmukierzy.

Siebieńka (siewieńka) – sukno przywożone w postawach z Litwy i Rosji w XVII–XVIII w.

Sieczka → dżety.

Siekanina – w XV w. naszyta na ubiorze, ozdobne nacięcia, falbanki i frędzle.

Siemieniaty – pstry, nakrapiany na żółtawym tle.

Sieracek – szare sukno, tkane zwykle z czarnej i białej wełnianej przędzy o osnowie cieńszej od wątku, używane na lepszą odzież w XVI–XIX w.

Sierak – 1) tkanina wyrabiana na wsi w dawnej Polsce, rodzaj samodziału: 2) okrycie lub kaftan z tej tkaniny.

Siermięga (smiermiega) [gr. *skaramaggion* – sukno, sukmana] – od XVI w. kaftan chłopski uszyty z grubego, wełnianego samodziału, niefarbowanego, a więc szarego.

Sierpanka – cienkie płótno lniane używane przez wieśniaczki na → rańtuchy i → namitki.

Sierść (sierć) – 1) okrywa włosowa bobrów, królików, zajęcy, wielbłądów, jaków, jeleni, psów używana do wytwarzania filcu: 2)

w XVI w. określenie okrycia z sierści wielbłądów lub innych zwierząt, wytwarzane drogą spłśniania, a nie tkania.

Siewierka → siebierka.

Sigillis ornatae [łac.] – nasypowa metoda druku tkanin srebrem i złotem. Polega na nadrukowaniu na powierzchni tkaniny masy klejowej, na którą rozpylano sproszkowany metal. Rozpowszechniona w średniowiecznej Europie, używana do k. XVI w.

Silesia – ang. nazwa importowanego śląskiego płótna wysokiej jakości.

Siny – kolor niebieski z niewielką domieszką czerwieni.

Sitarski wąs – okazały wąs.

Siutaś → sutasz.

Siwy – w XV w. określenie koloru niebieskofioletowego, ciemnoniebieskiego.

Skalne futro – gorszy gatunek futra wyrabiany ze skór z gardeł kunich, sprzedawany w Poznaniu w XVI w.

Skaplerz → szkaplerz.

Skarlaken → scarlatum.

Skarpetka (szkarpetka) [wł. *scarpa* – trzewik] – 1) w XVI w. rodzaj lekkiego obuwia, szytego do modnego w Polsce ubioru wł.: 2) w późniejszym okresie trykotowe okrycie dolnej części nogi, rodzaj krótkich pończoch.

Skoflja → szkofija.

Skophiot (skofiot) [wł.] – w XVI w. ozdoba kobiecej fryzury wykonana ze złota, kamieni szlachetnych i pereł według wł. wzoru.

Skopowe skóry – s. wyprawione z kastrowanych baranów.

Skora (skorka) – 1) w XIV–XVI w. okrycie ze skóry zwierzęcej;
2) naramiennik skórzany.

Skornia (skórnice, skorzenie, skórznia, skorzenie, skórznia, skórznie, szkornie) – od XV w. buty z wysokimi cholewami osłaniającymi goleń, niekiedy sięgające aż do kroku; zapewne także skórzane spodnie.

Skorpion – wyobrażenie s. używane w Poznaniu, w XVII w. jako ozdoba.

Skorzenie → skornia.

Skorzenki – od XVI w. małego rozmiaru buty z cholewami.

Skorznia → skornia.

Skot → Szkot.

Skotówka – suknia lub spódnica uszyta ze → szkotu, noszona w Krakowie w XVII–XVIII w.

Skowki (skowle) – części metalowego pasa noszonego w XV–XVII w.

Skórznia → skornia.

Skórznie → skornia.

Skórzoki – skórzane spodnie noszone na Śląsku w okresie nowożytnym.

Skęcianie – jeden z etapów przędzenia.

Skręt – układ włókien skręconych przy przędzeniu oznaczony literami Z lub S, odpowiednio; prawo- lub lewoskrętny.

Skrzydło – 1) w XV w. część rycerskiej zbroi płytowej, rozszerzony naramiennik sięgający na plecy; 2) od XVI w. część zbroi husarskiej, wielka blacha w kształcie skrzydeł ptasich lub ramy z piórami orłów albo sępów; 3) określenie blaszki umieszczanej nad czołem, na zawoju arcykapłana żydowskiego.

Skubanka – wełna służąca dawniej, zamiast waty, do podcieplania odzieży.

Słafpelc (szlafpelc) [niem.] – szlafrok, zwykle podbity futrem, noszony w Wielkopolsce w XVII–XVIII w.

Słapkanty – metalowe części do pasów sprzedawane w Krakowie w XVIII w.

Slimaczek (szlimaczek) – określenie → tabakierki stosowane w Krakowie w XVIII w.

Słusaczki – określenie ozdób bransoletek noszonych w Krakowie w XVIII w.

Słojerz (szłojerz) [średniow. niem. *Sloier*] – w XIV–XV w. określenie czepca lub kobiecej przepaski do włosów.

Słonierz (słonerz) – ubiór kobiecy noszony w Polsce w XIV w.

Słuckie pasy [od Słucka, m. na Białorusi] – lite, półlite i jedwabne, wysokiej jakości p. kontuszowe o rozmiarach ok. 294–491 x 28,5–41,5 cm. Charakteryzował je różnorodny ornament i czysty koloryt. Wyrabiane były w największej pol. persjarni w Słucku, w l. 1758–1842. Sygnowane: „Me fecit Sluciae. Ioanne Madzarski, Słuck”, cyrylicą: „Leo Madzarskij v Gradie Słuckie”, ponieważ do ok. 1780 r. wyrabiał je tkacz orm. Jan Madzarski, a później, do 1807 r., jego syn Leon. W persjarni słuckiej ukształtował się typ p. kontuszowego oparty na wzorach per. i orm., lecz krótszy, o wyższych → głowach i silniejszym → lustrze.

Słupiec (słupcza) – w XVII–XVIII w. skóra na podeszwy grubszego obuwia.

Smaltowanie → emalia.

Smaraszek → szmaragd.

Smiermiega → siermiega.

Smoking [ang.] – uroczysty strój męski składający się z marynarki i spodni z lekkiej czarnej tkaniny (bywa też w innych barwach), spodnie zdoobi się na zewnętrznych szwach nogawek jedwabną taśmą, a kłapy marynarki odszywa błyszczącym jedwabiem. S. jest modny od poł. XIX w.

Smukawica (smykawica) – w XVI–XVII w. suknia lub strojne okrycie damskie, często podbite futrem.

Smuszkowe futro (szmusie) [niem. *Schmasche*] – f. uszyte ze skór młodych baranków różnych ras, także karakułowe.

Smyczek → ordynka.

Smyk gręplarski – narzędzie złożone ze struny, wykonanej najczęściej z owczych jelit, osadzonej w ramie z rączką. Służyło do rozbijania surowca filcowniczego na puszystą masę i do rozluźniania wełny przed zgrzebleniem.

Smykawica → smukawica.

Snor → sznur.

Snoreczka – w XVI w. tasiemka, wstążka.

Snur → sznur.

Snurkowanie → sznurkowanie.

Sobol – futro ze skór sobola oraz sporządzone z niego okrycia i części odzieży.

Sof [ar. *sof*, *suf* – wełna, tkanina wełniana] – gruba tkanina wełniana.

Sohalon → szalon.

Soliter – 1) w jubilerstwie każdy kamień szlachetny ważący ponad 50 karatów; 2) brylant oprawny bez złota w podstawie; 3) czepek kobiety w kształcie motyla.

Solutares [łac.] – grubsze obuwie wydawane w XVI w. służbie dworskiej jako część zapłaty.

Sołtanka (sołtan, sołtana, sołtasik, sołtonik, sułtanka) – 1) w XVII–XVIII w. okrycie męskie podszyte ciężkim futrem; 2) suknia damska noszona w tym czasie, także na → rogówce.

Sombrero [hiszp.] – kapelusz męski o szerokim rondzie osłaniający twarz od słońca, przepasany sznurem. Rozpowszechniony w Hiszpanii w XVI w., przeniesiony do Ameryki Łacińskiej, stał się elementem stroju narodowego w Chile i Meksyku, utrzymując się także w Hiszpanii.

Sorc [niem. *Schurz*] – ubiór podszywany futrem, wyrabiany przez kuśnierzy warszawskich, według statutu z 1664 r.

Surdut białogłowski [fr. *surtout*] – suknia kobieca noszona w 2. poł. XVIII w. na spódnicę, pełniąca w Polsce rolę → amazonki lub stroju podróżnego.

Soroczka [ros., ukr.] – 1) koszula; 2) w Rosji wierzchnia suknia domowa nakładana na s. spodnią, noszona do ubioru narodowego w XVI–XVIII w.

Sorok [ros.] – od XV w. 40 sztuk skór sobolich w wiązce.

Sorturok – okrycie męskie noszone w Poznaniu w XVIII w.

Sosenkowy – kolor czerwono-brązowy, zbliżony do barwy pnia sosny.

Sotulares [łac.] – obuwie skórzane z długimi cholewami w rodzaju → nogawic, w XIV–XV w. z ostrymi nosami, szyte z kolorowych skór.

Spahańskie pasy [od Isfahanu, m. w Iranie] – najwyżej cenione p. per. wyrabiane w Isfahanie, rzadko przywożone do Polski w XVII w.

Spat diamentowy → korund.

Spencer (szpancerka) [ang., od nazwiska lorda Spencera] – 1) w k. XVIII i 2. poł. XIX w., w modzie męskiej frak bez pól lub krótka, dopasowana kamizelka; 2) krótki kobiecy kaftanik z wysokim stanem,

długimi rękawami, czasem z małym kołnierzykiem i szamerowaniem, noszony w l. 90. XVIII w. i w pocz. XIX w., zwłaszcza do lekkich sukien.

Spień → stpień.

Spięcie – w XV–XVI w. określenie ozdobnej klamry.

Spilka (szpilka) – metalowy pręcik ostro zakończony, z główką na drugim końcu, służył do spinania odzieży i włosów.

Spilśnianie – 1) zasadnicza faza wytwarzania filcu polegająca na ugniataniu zmoczonej wełny lub sierści celem utworzenia jednolitej masy: 2) także folowanie tkanin i dzianin.

Spinadło – w XV w. ozdobna sprzączka, klamra.

Spinel – minerał, którego odmiany zależne są od barw: rubin spinel – ciemnoczerwony, rubin bałas lub rubicell – czerwony, s. almandynowy – pomarańczowoczerwony, chlorospinel – trawiastozielony, cejlonit – ciemny aż do czarnego.

Spinka – przedmiot o różnym kształcie służący do spinania włosów lub odzieży.

Splonek – drut służący do ręcznej produkcji wyrobów dziewiarskich.

Spisa → lanca.

Splatanie – w XIV–XV w. określenie uczesania, fryzury.

Splot atlasowy (s. satynowy) – jeden z zasadniczych splotów, w którym po jednej stronie tkaniny widoczne są niemal wyłącznie pokrycia osnowowe, po drugiej wątkowe, dające efekt lśniącej powierzchni prawej, a matowej lewej strony.

Splot czynowaty → cynowacizna, → czyn.

Splot diasprowy → diasper.

Splot igłowy → ścieg igłowy.

Splot płócienny – najprostszy z zasadniczych splotów tkackich, jego pokrycia osnowowe i wątkowe występują w układzie szachownicowym 1:1. Ze s.p. rozwinęły się wszystkie inne sploty tkackie.

Splot pończoszniczy – dziewiarski splot prosty o odmiennych stronach lewej i prawej.

Splot rypсовy – powstały na bazie splotu płóciennego, charakteryzuje się występowaniem na powierzchni tkaniny prążków o różnej szerokości, ułożonych poprzecznie, podłużnie lub skośnie.

Splot rządkowy → splot skośny.

Splot satynowy → splot aksamitowy.

Splot skośny – jeden z zasadniczych splotów tkackich, którego osnowowe i wątkowe pokrycia przemieszczane są w kierunku Z lub S (w prawo i lewo) tworząc s. rzędkie o różnym nachyleniu.

Splot śródziemnomorski – splot wzorzysty, wątkowy.

Splot tkacki – technika połączenia wątku i osnowy dla uzyskania tkaniny czyli, sposób wzajemnego przeplatania się nici osnowy i wątku.

Sploty dziewiarskie – różne sposoby formowania i łączenia rzędów oczek dzianych z przędzy w celu otrzymania wyrobu ręcznego prostego lub wzorzystego.

Sploty wzorzyste – utworzone ze s. zasadniczych, pochodnych, kombinowanych i złożonych, tworzące tkaniny wzorzyste.

Sploty zasadnicze – s. płócienny, skośny i aksamitowy. Od nich tworzy się sploty pochodne.

Sploty żakardowe – s. wzorzyste wykonywane przy pomocy krosna wynalezionej przez Francuza J. M. Jacquarda.

Spodnica (spodnice) – w XVI w. dolna część męskiej odzieży: spodnie, przepaska lub kąpielowy fartuch zasłaniający przód tułowia.

Spodnik – spódnica noszona pod innymi.

Spodnie – okrycie dolnej części ciała mężczyzny. Termin występuje dopiero w XVII w.

Spodki – futro z podbrzusza zwierząt, najczęściej soboli.

Spodniczka → spódnica.

Sponka (spunka) – w XV–XVI w. ozdobna sprzączka, klamra, naszyjnik lub bransoleta.

Spódnica (spodniczka) – dolna część kobiecej odzieży.

Spódnica haftowana – s. modna we Francji w l. 1730–1750, zdobiona szerokim szlakiem, w pol. modzie mieszczańskiej noszona do k. XVIII w.

Spódnica niecała (s. z fałszem) – s. szyta z droższej tkaniny tylko w miejscach widocznych, z wstawkami z płótna lub perkalu, lub ze wstawionym na przodzie brytem płótna zakrytym fartuchem; noszona w pol. modzie mieszczańskiej w XVIII w.

Spódnik – spódnica, a w Wielkopolsce cała suknia, zwykle bez rękawów.

Sprang [ang.] – plecionkarska technika formowania elastycznych oczek o układzie siatkowym, z nici osnowy, za pomocą palców obu rąk i dobijacza. Technikę tę znano od epoki brązu, używano do wyrobu siatek, pasów, pończoch, rękawiczek.

Sprzączka (przącka, przączka, prząska, przążka, przecka, pręcka, przęcza, przęska, sprzązka) – klamra lub inny, zwykle metalowy, przedmiot spinający różne części odzieży.

Spunka → sponka.

Srebrnogłów – złotogłów.

Srotpas → szrotpas.

Ssakowe skóry (opojek. → sak, sysak) – skóry z cieląt karmionych mlekiem krowy, zwanych opojkami.

Stambulskie pasy → tureckie pasy.

Stament (stamet, sztament, sztamet, sztamot) [wł. *stamento*] – tkanina wełniana zbliżona do kamlotu, wyrabiana we Włoszech od XVI w. i używana w Polsce od XVII w. na odzież.

Stan (stanik) – górna część kobiecej odzieży podtrzymująca biust, noszona na bieliznę, częściej na koszulę lub suknię jako ozdobny ubiór. Także określenie górnej partii ciała, od ramion do pasa.

Stangierka → stengierka.

Stanik → stan.

Staroświecka robota – krój krawiecki niemodny już w danym okresie.

Starowita – szczotka do czesania przędzy.

Staszówka – szabla pol. produkowana w XVIII w. w Staszowie (Kieleckie).

Statecznik – sztywny czepek noszony w Małopolsce w XVII w.

Stąpienki – w XVI w. określenie domowych pantofli.

Stążka → wstążka.

Stębnówka (stębnówka) [niem. *Stippen* – wtykać] – obszycie szwów odzieży ścięciem stębnowanym tj. tworzącym pojedynczą, nieprzerwaną linię.

Stempel – deska, klocek albo metalowa forma z wklęsłym lub wypukłym wzorem, przymocowana do drewnianej deski, służąca do ręcznego druku tkanin.

Stengierka (stangierka, sztangierka, szteingierka, sztenkierka) – w XVII–XVIII w. chustka noszona na szyi, może także inny dodatek do ubioru.

Stębnówka → stembnówka.

Stępanki – najtańsze czapki modelowane z piatów filcu spilśnianego stęporami w foluszach sukienicznych, noszone w XVI–XVII w.

Stępowanie → dekatyzacja.

Stichar (sticharion) – w liturgii Kościołów obrządku wsch. odpowiednik → alby w Kościele rzymskokat.

Stocek – lekki czepeczek lub narzutka kobieca z falbankami, noszona w Krakowie w XVIII w.

Stola (stola) [łac. *stole*] – 1) wierzchnie okrycie kobiet w star. Rzymie, noszone zwykle na tunice; 2) w XV–XVI w. obrzędowa, dwuczęściowa szata okrywająca piersi i plecy kapłana rzymskokat. podczas sprawowania czynności liturgicznych; 3) stuła; 4) wydłużony prostokąt aksamitu noszony na ramieniu przez dostojników weneckich w XVI–XVIII w.

Stpień (pleń, spień) – w XV–XVI w. spinka, sprzączka, także kolec u sprzączki.

Stradiotka (stradejeta, stradieta, stradyjatka, stradyjekta, stradyjetka, stradyjota, stradyjotka, stratyjetka) [gr. *stradiotes* – żołnierz, wł. *stradiotto*] – krótki, zwykle sukieny, ubiór męski noszony w XVI–XVII w. do wojskowej lub jeździeckiej wersji stroju narodowego, często podbity futrem, zapinany na pętlice, zbliżony do → karwatki.

Strefa (strefka) [średniow. niem. *Streljen*] – w XVI w. pas na odzieży, wzór w paski lub naszyte listwy.

Stroczo → pstroka.

Stroik – kobiece ozdobne nakrycie głowy.

Strój – w XVI w. określenie ubioru lub stroju.

Stroka → pstroka.

Stronka – w XV w.: 1) rodzaj okrycia; 2) cienka blaszka.

Struchs → sztruchs.

Strusie pióra (pstrusie) – pióra strusi noszone na męskich i damskich nakryciach głowy od pocz. XVII w.

Strych (sztrych) [Staroniem. *Sirich* – kreska?] – w XV w. tkanina używana na podszewki lub też barwna obszywka, bramowanie ubioru.

Strzałki – paski skóry tworzące w rękawicach boki czterech palców (poza kciukiem).

Strzępki (trzęmpki) – wąskie tasiemki jedwabne z krótkimi frędzelkami wzdłuż jednego brzegu, wzmiankowane w k. XV w. w rachunkach dworu Władysława Jagiełły; termin używany do XVII w.

Strzoka → pstroka.

Strzyżenie → postrzyganie.

Stuchs → sztruchs.

Stuła [łac. *stola*] – w liturgicznym ubiorze rzymskokat. rodzaj szerokiej wstęgi, lekko rozszerzonej na końcach, zakładanej na szyję, opadającej luźno na piersi, wykotnywanej z tej samej tkaniny co ornat.

Sturmak → szturmak.

Suba → szuba.

Subczi → szuba.

Subducta [łac.] – okrycie, zwykle podbite futrem, noszone przez kobiety i mężczyzn w Poznaniu, w XVI w.

Subornament [łac. *sub* – pod, poniżej, *ornamentum* – ornament] – efekt złożonej tkackiej techniki zdobniczej, rodzaj wtórnego wzoru, który sprawia, że dekoracja tkaniny robi wrażenie dwupłaszczyznowej. S. pojawił się na wieloraportowych tkaninach w 2. poł. XVII w. i utrzymał się do ok. 1780 r.

Sudanność [ros.] – w XVII–XVIII w. strojność, wymuskanie.

Sudarium – chusta.

Sukienczyna → suknia.

Sukiennictwo – określenie jednej z dwóch najstarszych, wraz z płóciennictwem, branż włókienniczych w Europie, trudniejszej się przetwarzaniem wełny w tkaninę. Oprócz obróbki surowca, przędzenia i tkania sukno było poddawane apreturze, a więc falowaniu, rozciąganiu na ramach i postrzyganiu powierzchni. Zabieg folowania, czyli spilśniania, dawał zagęszczoną powierzchnię sukna. Pierwsze cechy sukiennicze powstały w Polsce w XIII w., wytwórczość domowa istniała co najmniej od X w., manufaktury rozpoznały się w 2. poł. XVIII w.

Sukienka → suknia.

Sukienka gończa – kaftan męski, rozszerzany od pasa: opisany w księdze krawców poznańskich z XVII w.

Sukienka rajtarska – okrycie męskie szyte z półkoła, wzmiankowane w księdze krawców poznańskich z XVII w.

Sukieńka → suknia.

Sukmana (sukmańsko) [kip., tur. *sukman*] – męskie okrycie wierzchnie szyte z sukna, wymieniane od XVI w. W późniejszym okresie odnosi się głównie do odzieży ludowej.

Suknia (sukienczyna, sukienka, sukieńka, suknicza) [niem. *Suckenle?*] – od XV w. określenie kobiecej i męskiej odzieży wierzchniej.

Suknia niemiecka – określenie wierzchniego kaftana w komplecie męskiego ubioru, szytego według mody fr., noszonego w 2. poł. XVII i XVIII w.

Suknia wierzchnia – pol. termin używany w XVII–XVIII w. zamiast *justeaucorps* → szustokor i → habit.

Sukniana (suknianka) – żupan chłopski, szyty z sukna, noszony w XVI w.

Suknica → suknia.

Suknisko – w XV–XVII w. tania odzież z grubej tkaniny.

Sukno – 1) zwarta, gładka tkanina wełniana ze zgrzebnej wełny, niekiedy o osnowie z wełny czesankowej, powierzchniowo zamknięta na skutek folowania. S. różnych gatunków używano jako cięższej tkaniny odzieżowej; 2) w XVI w. odzież uszyta z sukna.

Sulejaty (suleaty, sulaty) [łac. *solea*. fr. *soulier*] – w XVI–XVIII w. ciepłe buty filcowe.

Sulica – broń drzewcowa w rodzaju krótkiej lancy, zbliżona do włóczni lub rohatyny, używana w Polsce od XII do XVIII w.

Sułtanka → sołtanka.

Superfin [łac. *super*, niem. *fein*] – określenie używane w XVIII w. w Poznaniu w odniesieniu do wyrobów wysokiej jakości.

Suppycza → szuba.

Surcląt → szurcląt.

Surcot [fr.] – w XII w. suknia kobieca bez rękawów, z głęboko wykrojonymi pachami, luźna, noszona na spodniej obcisłej tunice: szyta na podszewce, garniowana futrem. Podobny ubiór męski noszono także w XIII w.

Surdut [fr.] – 1) rodzaj płaszcza; 2) w Polsce w XVIII–XIX w. była to uproszczona odmiana → szustokoru i → habitu, noszona na kamizelce, szyta z grubszych tkanin wełnianych.

Surget → serget.

Surgety → sergety.

Surgot → serget.

Surnat – w XVII w. określenie szminki.

Surówka – płótno niebielone i niewykończzone.

Surundży – wzorzysta chustka noszona w XVII w.

Susmant → szuszmant.

Susowy– kolor niebieski.

Suspenka – lekkie okrycie kobiece lub pelerynka obszywana galonem, noszona w Krakowie w XVIII w.

Suswał (szuszwał) [niem. *Schurzfell*] – ochronny fartuch skórzany używany w Wielkopolsce w XVII–XVIII w.

Sutana (sutanka, sutanna) [wł.] – 1) długi ubiór duchownych, uczonych i lekarzy określany tak od XVII w.; 2) w XVI w. suknia damska.

Sutasz (siutaś) [fr. *soutache*, węg. *sujtás*] – jedwabny wyrób pasmoniczy w formie wąziutkiej tasiemki, używany do ozdabiania odzieży i na naszywki mundurowe.

Swamboja – tkanina odzieżowa używana w 2. poł. XVIII w. Przypuszczalnie odmiana bai.

Swiecidła (świecidła) – połyskujące ozdoby ubiorów.

Swieszcz – lekka tkanina odzieżowa sprzedawana w Krakowie w XVII–XVIII w.

Swita → świta.

Switek – w Poznaniu w XVI–XVII w. określenie zwitka jedwabiu, tasiemki lub innego towaru pasmanteryjnego.

Swoik → zwoik.

Swojek → zwoik.

Swojerz → zwoik.

Swoyk → zawój.

Sybir – gruba, podwójna tkanina wełniana używana w Polsce w XIX w.

Syc → cyc.

Sych → szych.

Sygnatura pasa – znak wytwórcy wsch. i pol. pasów kontuszowych, składający się z imienia i nazwiska producenta lub ich inicjałów, czasem nazwy miejscowości. Sygnatura występuje w zakończeniach pasa, w narożach szlaczków lub na dole głów.

Sygnet (sygnycik, sygniet) – od XVI w. określenie pierścienia zróżnicowanej wielkości, z wyrytym herbem lub monogramem.

Synozyna → kalepin.

Sysak → ssakowe skóry.

Syszak → szyszak.

Szabelnictwo – wytwórstwo szabel, w Polsce w XV–XVI w. uprawiane w cechach mieczników, później w warsztatach zwanych szabelniami.

Szabelnik – od XVI w. nazwa wytwórcy szabel.

Szabeltas – płaska torba noszona przez husarzy, troczona do pasa głównego tuż przy rapciach szabli, w XVIII–XIX w. używana już tylko jako ozdoba w barwie munduru. W Polsce w XVIII w. prawo noszenia jej przysługiwało także służbie dworskiej ubieranej z węg.

Szabla – biała broń sieczna przeznaczona do cięcia i kłucia. W Polsce średniowiecznej była bronią mieszczan i chłopów służących w piechocie. W XVI w. przyjęła się jako uzbrojenie jazdy i oznaka stanowa szlachty. Sz. pol. łączyła cechy orientalne i zach. W zależności od typu lub dekoracji zwano ją batorówką, indyczką, staszówką, zygmontówką. Sz. składa się z głowni, rękojeści i jelca. Obok sz. Bojowych, czyli czarnych, wyrabiano także sz. bogate, służące do celów reprezentacyjnych, jak np. paradna karabela.

Szabla ormiańska → ordynka.

Szabrak – ubiór noszony w Poznaniu w XVIII w. Przypuszczalnie termin ten jest obocznością → szamerluka.

Szacisko – tania odzież z grubej tkaniny.

Szady – kolor szarawy.

Szadras – w XVII–XVIII w. płaski, cienki sznurek, obustronnie jednakowy, wykonany przez pasamoników, techniką klocekowania.

Szafir – przezroczysta odmiana korundu barwy bladoniebieskiej i niebieskiej, nieraz o odcieniu zielonawym, także różowy i bezbarwny, czyli biały.

Szafian → safian.

Szafran [łac. *saffranum*] – suszone i sproszkowane znamiona szafranu uprawnego, znanego od star. Uprawiano go dawniej w środk. Europie i używano jako żółty barwnik.

Szafranowy – kolor szafranu, intensywnie żółty.

Szagryn [tur. *saghry*, fr. *chagrin*] – 1) lekka tkanina jedwabna o wypukłej fakturze naśladowującej groszkowane skóry. Jednobarwna lub wzorzysta; 2) groszkowana skóra z grzbietu osła, kozła lub konia.

Szala → saja.

Szaja → saja.

Szal [ang. *shawl*, fr. *châle*] – rodzaj chusty w kształcie prostokąta, zróżnicowanej wielkości. Termin używany dopiero od XVIII w.

Szawalawary → szarawary.

Szalon (schalon, sohalon) [fr. *chalon*; od Châlons-sur-Marne, m. we Francji] – 1) w średniowieczu gęsta tkanina o splocie płóciennym, z dobrej wełny czesankowej; 2) w XVII–XVIII w. importowana do Polski z Anglii lżejsza, szorstka tkanina wełniana, barwiona na żywe kolory, używana na odzież wierzchnią i podszewki.

Szalotka – lekka tkanina odzieżowa sprzedawana w XVIII w. Przymuszczałnie odmiana szalotu.

Szalowy kołnier – k. płasko wykładany.

Szalwary → szarawary.

Szałowe pasy – tanie, jednobarwne pasy, może cięte z szalotu, używane w Polsce w XVIII w.

Szamboja – jedwabna lub półjedwabna tkanina sprzedawana w Warszawie w XVIII w.

Szambran – w XVII w. suknia uszyta z litych złotem tkanin.

Szamerkuza (półszamerlanie, szamerlana) [fr. *chamarrure* – szamerowanie] – mieszczańskie okrycie kobiece noszone w XVIII w. Przymuszczałnie odmiana szamerluka.

Szamerluk (szamerlak, szamerlan) [fr. *chamarrure* – szamerowanie] – szeroka suknia damska z szamerowaniem na przodzie, czasem z „ogonem”, noszona od k. XVII w. co najmniej do poł. XVIII w. Na Mazowszu występuje termin „szamerlap”.

Szamerowanie [fr. *chamarrure*] – zdobienie ubiorów szeregiem ozdób pasmanteryjnych. stosowane w Polsce od poł. XV w.

Szames – w XVI w. skóra na obuwiu, przymuszczałnie → zamsz.

Szamet [wł. *sciamitto*] – lekka tkanina z wełny czesankowej, może podobna do → kamlotu. Używana w Polsce w XVII–XVIII w.

Szamlot → kamlot.

Szamskie wyroby [ar., tur. *Szam* – Syria] – tkaniny jedwabne importowane do Polski z Syrii.

Szanedebr → serzedebr.

Szap (szapa) [fr. *chappe*, niem. *Schappe*] – tkanina jedwabna o splocie płóciennym lub innym, w kolorach naturalnych lub

barwiona, wyrabiana w Europie zach. co najmniej od k. XVIII w. W Polsce używana na suknię, bieliznę damską i koszule męskie.

Szapka → czapka.

Szapoklak [fr. *chapeau claque*] – sztywny męski cylinder z tkaniny jedwabnej o silnym połysku, o konstrukcji sprężynowej umożliwiającej składanie go na płasko. Noszony w XIX i na pocz. XX w.

Szaraczek – 1) szara odzież gorszego gatunku: 2) określenie uboższego szlachcica ubierającego się w odzież z tanich, szarych tkanin.

Szarafan → sarafan.

Szarawary (salwary, sarawary, szalawary, szalwary, szarawara) [tur. z per. *szalwar*] – długie, szerokie spodnie, hajdawery typu wsch., krojone z prostokąta tkaniny, wykładane na wierzch butów z cholewami lub noszone do płytszego obuwia, zwłaszcza w ubiorze wojskowym XVI–XVII w.

Szarcztuch → szarstuch.

Szarfa (szarpa) [Staroniem. *Scharpe*, fr. *écharpe*] – 1) wstęga lub taśma tkana, często z frędzlą na końcach, używana w stroju wojskowym i przy sukniach kobiecych: 2) pas z tkaniny lub wstążka służąca jako przepaska.

Szarfa wojskowa – pas tkaniny z frędzlami wzdłuż krótszych boków, zwykle w kolorze błękitnym lub czerwonym, zakładany przez prawe ramię do lewego boku. W XV–XVIII w. sz.w. była oznaką dowódcy wojskowego. W XVIII i na pocz. XIX w. w wielu armiach noszona jako znak generalski, wiązana wówczas w pasie.

Szarłat → szkarłat.

Szarpa → szarfa.

Szarstuch (szarcztuch, szarstuszek, szartuch) [średniow. niem. *Schurztuoch*] – w XV–XVII fartuch lub chusta: zdrobnienie oznacza mały fartuszek.

Szarszedron (szarsza, szaszedron, serzedrom) [fr. *sergters, serges*] – zbliżona do → kamlotu półwełniana tkanina o jedwabnej osnowie, tkana splotem płóciennym. W Europie zach. wyrabiana od XVI w.: w Polsce, i w Prusach produkowana w XVIII w. ale Jako tkanina wełniana, zwykle myta w → foluszu, co ją nieco spiliśniało. Z sz. szyto lżejszą odzież.

Sarza (szarzyzna) – grube sukno z niefarbowanej wełny, powszechnie używane w dawnej Polsce. Odzież uszyta z sz. należała do najpopularniejszych i najtańszych.

Szarzedebr → serzedebr.

Szarzyzna → szarza.

Szaszedron → szarszedron.

Szaszka [czerk. *saszeko* – szabla] – kaukaska szabla o kształcie dużego noża z lekko zakrzywioną głownią, pochodząca od per. sztyletu, używana w Rosji, później – od 2. poł. XVIII w. – w Polsce. Sz. kozacka miała charakterystyczną rękojeść bez jelca i mosiężną głowicę, używana była w XIX i pocz. XX w.

Szata (szatka) [staroczes. *šata*] – odzież, ubiór, strój.

Szatnes – zakaz noszenia przez Żydów odzieży utkanej z połączenia wełny i lnu, wywodzący się z Pięcioksięgu.

Szatnia – w zamożniejszych domach miejsce do przechowywania kompletów strojów.

Szatno – ubierać się strojnie.

Szatny – dworzanin opiekujący się szatnią, kompletami strojów swych chlebobadców.

Szczebrzuch → gierada.

Szczeń sukiennicza → oset sukienniczy.

Szczotka – deseczka z drewnianymi zębami lub nabita gwoździami, służąca do czesania lnu i konopi, używana od średniowiecza do XX w.

Szczylenie – w XV w. określenie zbroi.

Szczyk – w XVI w. ozdoba sakiewki wykonana np. z pereł.

Szczypownik – w XVI w., w gwarze złodziejskiej, mieszek, sakiewka, wacek.

Szefelm – ozdoba z jedwabną frędzlą sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Szelki [niem. *Stele* – rzemień] – paski ze skóry lub tkaniny, od starożytności ułatwiały noszenie ciężarów, od XVI w. rozpowszechniła się moda podtrzymywania nimi spodni.

Szemka – tkanina jedwabna podobna do tafty, często z wzorem kwiatowym, wyrabiana w Europie zach. co najmniej od XIV w., importowana do Polski w XVII w.

Szenion → szynion.

Szerzedebr → serzedebr.

Szerzynka – w XVI w. ozdobna, haftowana chustka, później kawałek niefarbowanego płótna używany jako ścierka lub chustka.

Szerzynek → serzynek.

Szetland [od Szetlandy, wyspy na Atlantyku] – 1) tkanina i dzianina wykonane z wełny owiec szetlandzkich; 2) miękka tkanina wełniana z grubej, lekko skręconej przędzy zgrzebnej, rzadziej czesankowej, tkana splotem skośnym, zmiękczana i lekko drapana na powierzchni. Wytwarzana początkowo w Szkocji i Anglii, używana na płaszcz i lżejszą odzież.

Szewiot [ang. *cheviot*] – szorstka, lekko połyskliwa tkanina wełniana z przędzy czesankowej, czasem półwełniana, wykonana splotami

skośnymi, odporna na działanie mechaniczne, używana na odzież mundurową i sportową co najmniej od XIX w.

Szewron [fr. *chevron*] – naszywka w kształcie litery V. umieszczana na lewym rękawie munduru, nad łokciem, oznaczająca wysługę lat szeregowych zawodowych. Termin w użyciu od k. XVIII w.

Szimszizna – w 1. poł. XVII w. określenie części kobiecej bielizny noszonej przez mieszczyki.

Szirinka [ros.] – muślinowa, haftowana chustka, trzymana przez kobiety w rękach, używana w ros. ubiorze narodowym w XVI–XVII w.

Szkaplerz (skaplerz) [łac. *scepularium* – okrycie pleców, staroczes. *skapler*) – 1) od średniowiecza długa, prostokątna szata noszona na habicie w niektórych zakonach rzymskokat. Niekiedy pełniła rolę roboczego fartucha: 2) od XVI w. okrycie szyi, rodzaj kołnierza: 3) dwa kawałki sukna z wyszytym imieniem Matki Boskiej lub Chrystusa, noszone przez członków kościelnych i świeckich bractw.

Szkarłat (szarłat) [średniow. łac. *scarlatum*] – 1) tkanina lub ubiór o ciemnoczerwonej barwie uzyskanej w wyniku farbowania → kermesem lub → koszenilą: 2) kolor ciemnoczerwony o czystym, głębokim tonie.

Szkarpetka → skarpetka.

Szkofija (kolia, koflja, skofija, szkofia) [wł. *scuffia*] – 1) od XVI w. ozdoba rycerska z piór, zwykle orlich, w oprawie metalowej lub z samych piór metalowych, złożonych, ujętych nasadą, używana w Polsce do czapki z futrem lub metalowego hełmu. W Turcji stanowiła oznakę waleczności nadawaną za zasługi wojenne: przyjęła się na Węgrzech i w Polsce także jako znak na czapkę wojskową: 2) kofia to określenie damskiego czepeczka noszonego w XVII w.

Szkomie → skornia.

Szkorznie → skornia.

Szkot (anszkot, hundsotten, hundskotten, skot, szot) [od Hondschoote, m. we Flandrii] – 1) lekka tkania półwełniana z lnianą lub bawełnianą osnową, wyrabiana jak saja, wzorowana na średnio-wiecznych tkaninach flan. Produkowana od XV w. w Gdańsku, w sztukach liczących ok. 23 ł. jak → bombazyn. Używana jako tania tkanina odzieżowa do k. XVIII w.; 2) pol. nazwa → sal z Handschoote.

Szlaczek → szlak.

Szlaczki – wąska, wzorzysta bordiura oblegająca cały pas kontuszowy, niekiedy także wydzielająca → głowy.

Szlafmyca [niem.] – czapka nocna, bieliźniana lub podszyta futerkiem.

Szlafpelc → slafpelc.

Szlafrok [niem.] – ubiór domowy używany od XVIII w.

Szlak (szlaczek) – wzorzysty pas zdobiący różne części ubiorów, haftowany lub sporządzany z naszywanej taśmy albo krajki.

Szlamowa (ślamowe futro) [niem. *Schlamm*] – futro wyprawione ze skór z brzuchów lub boków różnych zwierząt, zwykle tańsze od grzbietowego.

Szlapa (szlapa) – 1) w XIV–XV w. ochronne nakrycie głowy, rodzaj hełmu; 2) w XVI w. przypuszczalnie rodzaj obuwia.

Szlara (szlarka) – w XVI–XVIII w. obszycie, bramowanie sukien kobiecych.

Szlejfa [niem. *Schleyfe*] – w XVIII w. wstążka lub kokarda.

Szlify → epolety.

Szlimaczek → sliniaczek.

Szłompra [niem. *Schlumper*] – luźna suknia lub lekkie okrycie typu → salopy, noszone w k. XVII i w XVIII w.

Szłapa → szłapa.

Szłopot – w XV w. obuwiu plecione z łyka.

Szłojerz → słojerz.

Szłom – w XIV–XV w. ochronne nakrycie głowy z metalu lub skóry, hełm.

Szłyk → kapuza.

Szmaragd (szmaraszek) [gr. *smaragdos* – zielony] – najcenniejsza odmiana berylu o intensywnej barwie ciemnozielonej lub zielonej, często mętny i spękany.

Szmaragd wschodni – handlowa nazwa szmaragdowozielonego szafiru.

Szmata – 1) od XVI w. określenie nędznej, zniszczonej odzieży; 2) kobieta lekkich obyczajów.

Szmelc → emalia.

Szmergiel → korund.

Szmu – w XVII–XVIII w. nazwa resztki tkaniny klienta, bezprawnie zatrzymanej przez krawca lub krawców.

Szmuklerstwo [niem. *Schmuck* – ozdoba] – specjalizacja wydzielona w Polsce z cechu pasamoniczego ok. 1630 r. Szmuklerzy wyrabiali sznurki, frędzle. → chwasty, → guzy, → kantyle, → gimpy.

Szmuklerz – rzemieślnik uprawiający szmuklerstwo.

Szmuşie → smuszkowe futro.

Sznalka – w Poznaniu w XVIII w. nazwa sprzączki, klamerki do trzewika.

Sznela (sznelka) – 1) tkanina jedwabna na chustki, używana zwłaszcza na wsch. ziemiach Polski; 2) jedwabny wyrób pasamoniczy w formie skręconego sznureczka.

Sznet (sznit) [niem. *Schnitt*] – w XVI w. określenie kieszeni lub dekoracyjnego przecięcia w ubiorze.

Sznor → sznur.

Sznorek → sznur.

Sznorówka → sznurówka.

Sznur (snor, snur, sznura, sznor, sznorek, sznurek, sznurka) [średniow. niem. *Snuor*] – od XIV w. konopny lub lniany powróż skręcony z mocnej przędzy, także ozdobne pasmo skręcane z jedwabiu, używane do dekoracji strojów. Nazwa ta występuje w określeniu z XV w. „sznura pierłana”, w znaczeniu pereł nanizanych na cienki sznurek.

Sznurek szmuklerski [niem. *Schnur* – sznur. *Schmuck* – ozdoba] – wyrób z przędzy jedwabnej, bawełnianej lub metalowych nici skręcany na małym kołowrotku albo robiony na klockach. Od wczesnego średniowiecza służył do zawiązywania i zdobienia odzieży.

Sznurka → sznur.

Sznurkowanie (snurkowanie) – w XVI w. wyszycie sznurkiem lub rodzaj zapięcia za pomocą sznurka przeplatane przez dziurki w łączonych częściach odzieży.

Sznurowadło [niem. *Schnürband*] – okrągła lub płaska plecionka pasamonicza wyrabiana z jedwabiu, wełny, bawełny lub sierści, a służąca do wiązania obuwia, sznurówek i gorsetów.

Sznurowy ornament – najstarsze zdobienie ciągłe, naśladujące splot sznura, występujące w układach równoległych, krzyżujących się, rzadziej plecionkowych.

Sznurówka (sznorówka) – 1) zapięcie przez sznurowanie odzieży i obuwia: 2) gorset damski sznurowany na przodzie lub z tyłu, usztywniany płytkami rogowymi lub metalowymi: 3) rodzaj sznurowadeł.

Sznyпка – część damskiej bielizny używana w Poznaniu w XVIII w.

Szołomek (szołomieć) – w XV–XVI w. niewielki hełm.

Szopy [niem. *Schuppen*] – futro z wyprawionych skór szopów.

Szorc (szorca, szorcel, szorctuch, szorczyk, szosl) [średniow. niem. *Schürzel*, *Schurz*] – od XIV w.: 1) → fartuch, przepaska biodrowa, spodnie. Element odzieży okrywający dolną część ciała; 2) część zbroi płytowej osłaniająca brzuch i krzyż. Szosl, termin występujący w XIV, to zapewne pomyłkowo szorcel; 3) od XVII w. określenie fartucha, zapaski, sukni bez rękawów, a nawet tkaniny przeznaczonej na spódnicę.

Szorczyk – w XVI w. nazwa okrycia kobiecego podbijanego futrem.

Szorczyk → szorc.

Szorstfal [niem. *Schurzfell*] – skórzany fartuch noszony w XVI w.

Szorctuch → szorc.

Szosl → szorc.

Szostokor → szustokor.

Szosa [niem. *Schoss*] – w XVI w. nazwa części zbroi okrywającej biodra.

Szot → Szkot.

Szpada [wł. *spada*] – biała broń sieczna o prostej, wąskiej głowni służącej do kłucia, Jelcu złożonym zwykle z tarczki, kabłąka i czaszem krzyża. Powstała w XVII w. we Francji jako broń szeregowych jazdy. Później używana jako dekoracyjna sz. dworska, w XIX w. broń oficerów, dowódców i urzędników.

Szpadnik – od XVIII w. wytwórca szpad.

Szpancerka → spencer.

Szpeflak [niem. *Speifleck*] – w XVII–XVIII w. skórzane wykończenie klinów i brzegów trzewików.

Szpienilla – tkanina sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Szpilka → spilka.

Szprejtuch – 1) sztuka płótna zdjęta z krosna: 2) płócienna zasłona używana przez Żydówki.

Szrotpas (srotpas, szrotwaz) – narzędzie szewskie służące do skrobania i czyszczenia skór.

Sztabryn – w XVI w. przypuszczalnie nazwa części buta.

Sztament → stament.

Sztamet → stament.

Sztamot → stament.

Sztangierka → stengierka.

Sztany [ros.] – spodnie noszone przez bojarów ros. do ubioru narodowego, szerokie u góry i zwężające się u dołu, jak tur. Letnie szyto z tafty, zimowe z tkanin wełnianych, podszytych futrem. Noszone w XV–XVIII w., znane na pol. ziemiach wsch.

Sztengierka → stengierka.

Sztenkierka → stengierka.

Sztof [niem. *Stoff* – tkanina] – tania tkanina odzieżowa używana w Wielkopolsce w XVIII w.

Sztruchs (struchs, stuchs, sztruks) [niem. *Struck*] – tkanina półwełniana o powierzchni w drobne wypukłe pręgi i wklęsłe bruzdy, jednobarwna. Wytwarzana od XVIII w. Jako tani produkt zastępowała w odzieży sukno.

Sztrych → strych.

Sztuczka – srebrne narzędzie do „skrobania” ucha i języka, używane w Wielkopolsce w XVII w.

Sztuczna – tkanina krojona z całej sztuki.

Sztuczne kwiaty – k. wykonywane z barwnych tkanin, skóry i papieru produkowane od średniowiecza do k. XVIII w. przez pasamoników później przez modystki. Służyły do zdobienia odzieży i nakryć głowy.

Sztuka (arnadia) – ozdoba wykonana ze złota lub srebra, wysadzana drogimi kamieniami, wymieniana w inwentarzach XVII i XVIII w.

Sztuka mistrzowska → majsterszytk.

Sztuka tkaniny (postaw) [niem. *Stück*] – ilość tkaniny, jaką można było wyprodukować na krośnie poziomym, długości od kilkunastu do ok. 100 ł. Postawy sukna miały zwykle 25–40 ł., natomiast sztuki płótna były rozmaitej długości.

Szturmak (burgoneta, sturmak, szturbak) [niem. *Sturmhaube*] – w XVI–XVII w. hełm otwarty, mający zwykle dzwon z grzebieniem, ruchomy daszek i policzki na zawiasach; łatwy do przekształcenia w hełm zamknięty przez dodanie płyty osłaniającej dolną część twarzy i podbródek. Nosili go jezdni zamiast wychodzącego z mody hełmu zamkniętego. Sz. zwano hełmem burgundzkim.

Sztyble (sztywle) – buty z cholewami sięgającymi do bioder, noszone w XVII–XVIII w.

Sztylet – krótka broń kłująca o trójgraniastej zwykle głowni i bardzo krótkim, krzyżowym jelcu. Rozpowszechniona w XVI–XVII w. we Włoszech jako broń do samoobrony lub skrytobójcza.

Sztyłpa (sztyłfa) – górna część cholewy buta.

Sztyłpy – skórzane → getry używane do konnej jazdy i w mundurach wojskowych od k. XVIII do XX w.

Sztywle → sztyble.

Szuba (czuba, suba, suba, szubczysko, suppycza) [tur. *dzübbe*, z ar. *dżubba*, wł. *giubba*, niem. *Schube*] – luźne okrycie wierzchnie

szyte prostym krojem, niemal zawsze podbite futrem, z futrzanym kołnierzem i szerokimi rękawami, noszone przez mężczyzn i kobiety od średniowiecza do XVII w. Od XV w. znano już sz. rozcinane z przodu, zapinane na guzy i pętllice. Polską sz. wzmiankowaną od 1378 r. zapinano początkowo tylko na jeden guz przy szyi; damskie były krótsze i lżejsze, zapewne garnirowane futrem. Ros. sz. miały leżący lub okrągły kołnierz, rozszerzano je ozdobnymi plisami, a najdroższe (podobnie jak litewskie) haftowano przy brzegach perłami. Sz. tur. miały zwisające lub podwójne rękawy.

Szuba nakładnaja [ros.] – wierzchni ubiór kobiecy bez rozcięcia z przodu, noszony w ros. stroju narodowym w XVI–XVII w.

Szubczysko → szuba.

Szubka (czubka. → jupka) – mniejszy i lżejszy wariant szuby wymieniany od XV–XVII w. Z czasem posługiwano się raczej terminem jupka i, jakkolwiek różniła się ona krojem od sz., w spisach nazw tych używano niekiedy wymiennie.

Szuja → czuja.

Szuldziały – filcowe buty wysokie do bioder, wyrabiane np. we Lwowie w XVI–XVII w.

Szupan → żupan.

Szurclat (surclat) [niem. *Schürzel*] – część zbroi, rodzaj fartucha chroniącego brzuch, używanego w XIV w.

Szurgot → serget.

Szust → ażust.

Szustmana (szustmanta) [fr. *juste*] – dopasowana suknia kobieca noszona w k. XVII i w XVIII w. Określenie ogólne sukien o obcisłej górnej części, zwykle z szeroką spódnicą.

Szustokor (→ suknia wierzchnia, zostokor, szustokort, zusstokor, zustokor) [fr. *justeaucorps*] – dopasowany, wierzchni kaftan męski, długi do kolan, z rękawami, noszony z kamizelką tej samej długości. Znany wcześniej w ubiorze wojskowym, w fr. modzie cywilnej przyjął się ok. 1670 r. na blisko sto lat. Ok. 1700 r. sz. miał olbrzymie, szerokie mankiety, zapięcie zdobione pasmanterią i znacznie rozszerzoną baskinę. Po 1755 r. mankiety sięgały powyżej łokci, a fałdy baskiny przesunięto na plecy zachowując dopasowany przód. W Polsce ubiór ten określano jako suknię wierzchnią, czyli noszoną na kamizelkę.

Szuzmant (susmant, żuzmant) – dopasowany kaftanik, a także lekkie okrycie damskie noszone w XVII–XVIII w.

Szuszwał → suswał.

Szuwaks – pasta do butów.

Szwabka – nakrycie głowy noszone w XVII–XVIII w. Był to czepek kobiecy o formie podlegającej zmiennym wpływom mody zach. przenikającej do Polski za pośrednictwem krajów niem.

Szwabskie – ubiory i wyroby włókiennicze importowane do Polski z Niemiec, zwykle modelowane według mody zach.

Szwambia (szwamboja) [niem.?] – jedwabna lub półjedwabna tkanina sprzedawana w XVIII w., używana na kamizelki i suknie.

Szwangierek – kaftanik kobiecy szyty z lekkich tkanin, noszony zwłaszcza w 2. poł. XVIII w.

Szwarc – czernidło do wąsów i butów.

Szwedka – okrycie damskie, niekiedy z małą pelerynką, często podbijane futrem, szyte według mody zach., noszone w XVII w.

Szwedlar – rodzaj potrójnego mieszka wymienionego w księdze mistrzowskiej miechowników krakowskich z 1670 r.

Szwiec → świec.

Szych (nędza, sych) [węg. *sik*] – 1) przędza lniana lub bawełniana okręcana pasczkiem miedzianym posrebrzanym lub pozłacanym. Warstwa pokrycia była różnej grubości. stąd dwa rodzaje sz. – prosty i gruby, obficiejszy złożony lub srebrzony. Sz. używano co najmniej od XV w. do wyrobu pasamonów, koronek, tkanin i w hafciarstwie: 2) potocznie – tkanina jedwabna lub półjedwabna, przerabiana sz., gorszy gatunek → alheruntu wytwarzany w XVII–XVIII w.

Szychtuch [węg. *sik*, niem. *Tuch*] – tkanina z dodatkiem szychu.

Szydełko – narzędzie z metalu, kości lub drewna w formie cienkiego pręcika ok. 15–20 cm długości, zakończonego zagięciem lub haczykiem, stosowane do wyrobów z przędzy różnej grubości. Znane co najmniej od III w., w Polsce od X w.

Szydełkowane pasy – p. wyrabiane szydełkiem z jedwabnej przędzy, niekiedy dodatkowo zdobione haftem, używane w Polsce w XVIII w.

Szydełkowanie – czynność formowania narastających stopniowo rzędów i ciągów łączących się elastycznych oczek o pionowym, poziomym, kolistym lub bocznym układzie, z nieograniczonej długości przędzy, kordonka lub mocnych nici, za pomocą szydełka i widełek, w celu wykonania wyrobu szydełkowego. Technika znana w Polsce od X w., mniej rozpowszechniona od dziewiarstwa. była domowym zajęciem kobiet i służyła do wykonywania elastycznych części odzieży: szali, okryć głowy, nóg i rąk.

Szyderz (szyderc) – tania tkanina wełniana używana w XVII–XVIII w.

Szydło – od XV w. gruba igła z trzonkiem służąca do szycia skóry.

Szyfonierz [fr. *chiffon* – gałganek] – komódka kobieca do przechowywania ręcznych robótek i skrawków tkanin.

Szyfrucht (szyftuch) [niem.] – luńskie, czyli londyńskie sukno sprzedawane w Polsce w sztukach np. w XVII w.

Szylkret – masa rogowa otrzymywana z pancerzy morskich żółwi, półprzezroczysta, żółtawa z ciemnobrązowymi plamami. Pocięta na płytki służyła do inlarsji drobnych przedmiotów zbytku i mebli, w XVII–XVIII w.

Szyneł – męski płaszcz o ściśle ustalonym kroju, szyty z sukna lub grubej tkaniny wełnianej, ozdobiony patkami, często z metalowymi guzikami, noszony przez ros. wojskowych i urzędników w XIX i pocz. XX w.

Szynion (szenion) [fr. *chignon*] – 1) w XVIII w. był to wysoki czepek kobiecy z płótna, wypchany bawełną lub pakułami, ozdobiony na czubku małym → kornecikiem ze wstążek i koronek, także wysoka fryzura damska: 2) w okresie biedermeieru nazywano tak przypinany warkocz, sztuczne loki i wałki charakterystyczne dla damskich fryzur.

Szynka [niem. *Schiene*] – w XV w. część zbroi okrywająca kończyny, nagolenica lub naramiennik.

Szynszyle – drogie futro ze skór tych zwierząt, zwykle popielate o jedwabistym włosiu.

Szyptuch [niem. *Tuch*] – sukno sprzedawane na Śląsku, przypuszczalnie także określenie płótna żaglowego.

Szysak → szyszak.

Szysz – tuleja z pióropuszem w szyszakach.

Szyszak (syszak) [tur. *sisiz* – szpikulec?, węg. *sisak*] – 1) hełm średniowieczny, zwykle sferycznie stożkowy, mający na szczycie dzwonu szysz, tj. tuleję z pióropuszem: 2) hełm używany w Persji sasanidzkiej, przejęty przez Turków. Miał on formę stożkową lub półkolistą, z daszkiem o ruchomym nosалу, z policzkami na zawiasach i nakarczkiem. Od XVI w. używany na Węgrzech, w Polsce i w innych krajach. Sz. husarski z charakterystyczną dekoracją w mosiądzu, występuje w różnych wariantach w XVII–XVIII w., rozwijany wraz z husarską zbroją.

Ś

Ściąg → ancra.

Ścieg igłowy – technika formowania narastających stopniowo rzędów łączących się pętelek o pionowym układzie z nieograniczonej długości nici lub przędzy, za pomocą igły i palców lewej ręki zastępujących narzędzie. Wyrób przypomina dzianinę, lecz jest trwalszy, ściślejszy i gładszy, jednak nieporównanie bardziej pracochłonny. Technika znana od epoki brązu i obecnie stosowana jeszcze we włókiennictwie ludowym Bliskiego Wschodu i Skandynawii. Wyroby wykonywane ś.i. spełniają funkcję dzianin, jakkolwiek są mniej elastyczne.

Ściegi hafciarskie – najważniejsze ze ściegów liczonych to: przed igłą, półkrzyżkowe, krzyżkowe, a z nieliczonych: płaski, rozłupany, satynowy, dziergany, sznureczkowy, węzłkowy, łańcuszkowy.

Ścierka (ścirka) – 1) ozdobne zakończenie rękawów w kształcie chustki, przypuszczalnie także nakrycie głowy modne w XV w.; 2) w XV–XVI w. płat tkaniny, zwłaszcza płótna, służący do obcierania twarzy.

Śłamowe futro → szlamowa.

Ślązak – w XVI w. prawdopodobnie ubiór śląskiego kroju z koronką.

Śliczek (śliczka) – w XV w. ozdoba kobiecego czepca.

Śmiotрка (śmiertuszka) – w XVII–XVIII w. pierścień z trupią główką.

Świebodzińskie sukno (świchocińskie s.) – tanie sukno, prawdopodobnie wyrabiane w Świebodzinie w Wielkopolsce.

Świec (szwiec) – w XVI–XVII w. nazwa szewca.

Świecidła → swiecidła.

Świta (świta) [ukr.] – sukmana chłopska, zwykle szyta z płótna, noszona na ziemiach wsch. dawnej Rzeczypospolitej.

Tabaczkowy – kolor tabaki, brązowy z zielonkawym odcieniem.

Tabakierka (→ slimaczek, szlimaczek) – ozdobny pojemniczek różnych kształtów służący do przechowywania tabaki, modny od pocz. XVIII w.

Tabard [fr.] – długi płaszcz, zwykle krojony z koła, noszony przez pracowników uniwersytetów od późnego średniowiecza. Na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie nakazano jego używanie w 1429 r.

Tabert – w pocz. XVIII w. kaftanik kobiecy na podszewce.

Tabin [hiszp. z ar. *attalai*, wł. *tabino*] – tkanina z grubej, wysokogatunkowej przędzy jedwabnej, tkana splotem płóciennym i kalandrowana, czego efektem były faliste smugi inaczej odbijające światło niż tło; barwiona, niekiedy wzorzyście broszowana zwykle metalowym wątkiem. T. wyrabiano we Włoszech od XVI w., importowano do Polski już w 2. poł. tegoż stulecia. Szyto z niego kobiece suknie i kosztowną pościel.

Tabinek [wł. *tabinetti*] – odmiana tabinu wyrabiana z cieńszej przędzy, zbliżona do ermezynu, produkowana we Włoszech w XVII–XVIII w. jako lżejsza tkanina odzieżowa.

Tabinka – metalowy ornament używany przez warszawskich hafciarzy w XVII w.

Tabliczka – część metalowego pasa.

Tabliczka tkacka – deseczka z czterema otworami w narożnikach lub dwiema parami przeciwstawnie umieszczonych, przechodziły przez nie nici osnowy. Określona liczba tabliczek tworzyła krosno tabliczkowe.

Tabor (taborek) – w XVI w. męski lub kobiecy ubiór, także okrycie z kołnierzem i wyłogami z aksamitu, uszyte prawdopodobnie według mody wł.

Tacher – w języku staropolskim tuzin.

Tacza [średniow. niem. *Tasche*] – w XVI w. kieszeń, sakiewka lub woreczek na pieniądze.

Taczanie – prasowanie za pomocą kuli, stosowane zwłaszcza do krochmalonych zakonnych czepców.

Tafelsztyn → diament.

Taflu (tafla) [ros.] – mała płytką czapeczka, ciemna noszona przez mnichów, a barwnie haftowana i niekiedy naszywana perłami przez bojarów – w domu lub pod innym nakryciem głowy.

Tafta (tawta) [tur. z per. *tafta*] – lekka, sztywna, ścisła, szeleszcząca, połyskliwa tkanina jedwabna, przeważnie jednobarwna, czasem mieniająca się (rezultat zróżnicowania barw osnowy i wątku), także tkana w pasy, kratki lub drobnowzorzysta. Wyrabiana we Włoszech co najmniej od XIV w. i wcześniej importowana do Polski, używana na suknie i podszewki; 2) w XVI w. ubiór uszyty z tafty.

Tajstra → taszka.

Tajszka – w XVI w. gruba odzież ubogich lub tanie sukno, z którego ją szyto.

Talia – wcięcie w pasie.

Talwar – szabla ind. o metalowej w całości rękojeści, używana w Europie od XVII w.

Tales – czworokątny płat wełnianej lub jedwabnej tkaniny, zakończony na czterech rogach frędzlami, zwanymi cycesy, z atarą na dłuższym boku, naszyty niekiedy dwoma czarnymi pasami. Służy mężczyznom żydowskim w czasie modlitwy jako nakrycie, są w nim także grzebani.

Tamborek [fr. *tambour*] – narzędzie hafciarskie złożone z dwóch obręczy, większa służy do napięcia tkaniny, a mniejsza do jej przytrzymania.

Przy pomocy t. wykonywano koronki i hafty tamborkowe, od dawna stosowano go na Wschodzie, a w całej Europie od XVIII w.

Tamga [tatar. *tamga*, tur. *damgha*] – określenie znaku wytwórcy pasa orm. lub tur.

Tamis (damis) – tkanina z długiej wełny chesankowej dobrej jakości. Wytwarzana w Anglii od XVII w., w Polsce od 2. poł. XVIII w. Używana na odzież i okrycia.

Tancmantlik (tancmętlík) [niem. *Tanzmantel*] – w XV w. krótki płaszcz używany do tańca.

Tandeta → konfekcja.

Tapirowanie – podnoszenie grzebieniem włosów w celu ułożenia fryzury, stosowane od XVII w.

Taratatka – krótsza odmiana męskiej → czamary noszona w 2. poł. XVIII i w XIX w.

Tarcza – część uzbrojenia ochronnego noszona w rękę.

Tarła – w XV w. przypuszczalnie określenie części zbroi.

Tartan [ang.] – tkanina wełniana w barwną kratę wyrabiana w Szkocji co najmniej od średniowiecza. Dawniej barwa i układ kraty wiązały się z tradycją określonych klanów i pułków.

Tasak – broń sieczna bliska młeczowi i szabli. W średniowieczu miał on prostą, jednosieczną głownię bądź też krzywą z wydatnym piórem i ostro ściętym sztychem, rękojeść zaś mieczową. W XVIII–XIX w. była to krótka broń boczna żołnierzy piechoty i artylerii, o prostej lub lekko zakrzywionej głowni. T. poł. janczarów z czasów Augusta (1696–1733) miał rękojeść karabelową w całości odlaną z mosiądzu.

Tasiemka → taśma.

Taszka (tajstra) [łac. ludowa *tasca*] – 1) od XV w. nazwa woreczka, sakiewki na pieniądze i inne drobne przedmioty, może też kieszeni; 2) w XV w., w zbroi płytowej, określano tak dopinane części zakrywające uda.

Taśma (tasiemka) – różnej szerokości pasek produkcji pasamoniczej, pleciony lub tkany z wełny, bawełny, jedwabiu, lnu. Wyróżnia się taśmy bieliźniane, gorseciarskie, krawieckie i dekoracyjne.

Taśmowe pasy – p. z taśmy podszyte rzemieniem, zapinane na przodzie na srebrną lub mosiężną klamrę. Wyrabiane w Polsce co najmniej od XVI w., używane na co dzień w tym samym czasie co p. siatkowe, zanim w XVII w. stały się modne p. wsch. i poł. pasy kontuszowe.

Tawta → tafta.

Tchórz – zwierzę futerkowe, którego skóra używana była często do wykańczania czapek.

Tebilnik [ros.] – ubiór męski uszyty prostym krojem, ukształtowany pod wpływem narodowego stroju ros., wzmiankowany w inwentarzu z 1648 r.

Techniki hafciarskie – wyróżniane są t.h. ręczne (płaska, wypukła, ażurowa i nakładana) oraz mechaniczne, wykonywane na maszynach ulepszanych od 1828 r.

Techniki pasamonicze – sposoby plecenia, tkania, klocekowania, skręcania i wiązania z przędzy lub metalowych nici szerokiego asortymentu wyrobów.

Techniki zdobnicze tkanin – cztery najważniejsze grupy to: 1) tkackie techniki zdobnicze; 2) barwne techniki zdobnicze za pomocą druku; 3) ozdobne wykańczanie w procesie apretury; 4) haft.

Teflin (tefilin, filakterie) [hebr. – modlitwa] – żydowskie filakterie to ręcznie pisane na pergaminie cytaty z Pięcioksięgu Mojżesza włożone do dwóch niewielkich, czworograniastych pudełek. Pudełka te

przymocowuje się za pomocą rzemienia nad czołem i na lewym ramieniu w pobliżu serca, podczas porannej modlitwy w dni powszednie.

Tejsty – pachnące olejki używane w XVII–XVIII w.

Tekin – najdroższy gatunek → safianu używany na obuwiu i odzieży w XVII–XVIII w.

Tekstylia (wyroby włókiennicze) – produkty wykonane z włókien przędnych, tj. tkaniny. dzianiny, wyroby szydełkowe, pasamony. koronki, makramy, plecionki, filce, odzież, dodatki do niej oraz elementy wyposażenia wnętrz, jak kilimy, tapiserie, kobierce.

Telej [tur. *czagat. tegle, teglej*] – okrycie męskie różniące się krojem od → delii, noszone w ubiorze narodowym w XVI–XVII w.

Telet – w XVI w. ubiór uszyty z telety.

Teleta (telej, telet, tylej, tylet) [wł. *teletta*] – tkanina jedwabna w typie tafty, wzbogacona srebrnym lub złotym wątkiem z metalowej folii, niekiedy wzorzysta. Wyrabiana we Włoszech od XVI w., w tymże czasie importowana do Polski, głównie z Florencji. Używana na suknie i pokrycia futrzanych okryć.

Telpa – tkanina wełniana wyrabiana w manufakturze w Grodnie w 2. poł. XVIII w. Termin ten jest prawdopodobnie zniekształconą nazwą → felpy.

Temblak (feldcech) – taśma lub rzemień przy rękojści broni siecznej, służył do przełożenia przez przegub dłoni, zapobiegał upuszczeniu broni. T. poszczególnych jednostek wojskowych różniły się kolorami, były plecione, przerabiane jedwabiem, zdobione → chwastami. Weszły w użycie w XVII w., w Polsce, na pocz. XVIII w. stały się oznaką oficerską. W XIX w. używane były także przez szeregowych.

Teperelle (trepeile, trepelle, treperele, treperelle, trzeperelle) [starowł. *trapello* – chorągiewka] → krezy lub inne wykończenia wykroju szyi i rękawów noszone w modzie wł. i hiszp. w XVI w.

Tercanela (tercynela, tercynella, terzanella) [wł. *terzanella*] – połyskliwa i ziarnista tkanina jedwabna lub półjedwabna o splocie płóciennym, czasem z wzorem kwiatowym. Wyrabiana we Włoszech od XVII w., importowana do Polski, szyto z niej suknie, kontusze, żupany.

Terklas – wełniana tkanina używana w Małopolsce w XVIII w.

Terlica – ubiór męski uszyty z sukna, z potrzebami, noszony w Wielkopolsce, w XVIII w. na żupan lub kamizelkę.

Terlik (terliszek) [tur. *terlik*, ros. *terlik*] – kaftan męski różnej długości, początkowo wkładany przez głowę, bez kołnierza, wąski, z przecięciem w talii, rozszerzany klinami od pasa, o rękawach sięgających nieraz tylko do łokcia. Przy prostym kroju z wąskiej tkaniny, przy rozcięciu z przodu zapinany na guzy. Był to spodni kaftan w ros. ubiorze narodowym, noszony także przez dworską służbę w XVI–XVII w. Nazwa t. pojawia się także np. w ubiorze krakowskich mieszczan już od 1542 r.

Ternela → eternela.

Terzanella → tercanela.

Textorium ferreum [średniow. łac.] – w 2. poł. XIV w. plecionka kolcza do → jaki sprawionej dla księcia Witolda.

Thorax → kitlica.

Tiara (cyjara, cyjaris, tyjara) [łac. *tiara*] – 1) uroczyste nakrycie głowy papieża ozdobione trzema koronami symbolizującymi jego potrójną władzę: arcykapłana, króla i proroka. W VIII–IX w. miała formę wysokiej, spiczastej, białej czapki. Od XII w. ozdobiona jedną obręczą, później kolejno następnymi i dwiema wstęgami z tyłu. Obecna forma t. ustalona została w okresie baroku; 2) nakrycie głowy noszone w Persji.

Tibialia → portki.

Tielogreja (tielogrejka) [ros.] – szeroka suknia lub sięgające do stóp okrycie kobiece szyte z ok. 6–8 ł. tkaniny, początkowo zawiązywane, a później zapinane na guziki, rękawy zwisały od ramion lub były zwężane przy dłoni i zakładane na ramiona. Tielogrejka miała podobny krój, ale sięgała tylko za pas. Nazwa ta występuje sporadycznie w pol. inwentarzach z XVI–XVIII w.

Tigrage [fr.] – nieregularne szare pręgi w tkaninach i dzianych ponczochach w modzie fr. XVIII w.

Tiraz – 1) tkalnie królewskie przy pałacach władców muzułmańskich Egiptu i Hiszpanii, pracujące na potrzeby dworu; 2) kosztowne tkaniny używane na reprezentacyjne szaty, zdobione ornamentem z kół, w których umieszczano stylizowane wizerunki par orłów, lwów lub pawi. Motywy zdobniczym były także inskrypcje.

Tiul [fr. *lutte*; od Tulle, m. we Francji] – lekki, ażurowy wyrób pleciony, gładki lub wzorzysty, z bawełny, jedwabiu lub nici metalowych. Jego strukturę tworzą trzy nitki krzyżowane i okręcane, co daje efekt prześwitów o sześciobocznych oczkach. W apreturze t. był krochmalony i rozciągany na ramach. Wynaleziony został w 1808 r. Używano go jako podstawy koronek i haftów, na suknie kobiece i dodatki.

Tiurniura → turniura.

Tkactwo – umiejętność uprawiana od wczesnego neolitu, w średniowieczu stało się zawodem, co wiązało się z udoskonaleniem krośna tkackiego. Zależnie od surowca wyróżniane jest jedwabnictwo, płóciennictwo, bawełniarstwo i wyrób tkanin wełnianych.

Tkactwo jedwabiu – zostało zapoczątkowane ok. 3000 l. p.n.e. w Chinach, w pocz. n.e. znane było w Syrii, później w Europie. Dzięki walorom trwałego surowca możliwy był wyrób z jedwabiu tkanin wzorzystych. W Polsce t.j. uprawiano od ok. poł. XVII w. W cechach

miejskich, a następnie w manufakturach produkowano atłasy, aksamity, kitajki i inne, prostsze tkaniny jedwabne oraz pasy kontuszowe.

Tkanica (tkańca) – rodzaj złotego → galonu gładkiego lub luźno tkanego wzorzyste, używanego w Polsce w XIV–XVI w. do zdobienia szat liturgicznych i ubiorów władców.

Tkanie – czynność przeplatania dwóch lub więcej wzajemnie prostopadłych układów nitek – podłużnego, czyli osnowy, i poprzecznego, czyli wątku.

Tkanina – wyrób włókienniczy powstający w wyniku tkania z co najmniej dwóch układów nitek osnowy i wątku, przeplatanych według określonego splotu tkackiego. T. klasyfikuje się według barwy, faktury i budowy splotowej.

Tkanina czesankowa – wyrabiana z przędzy wełnianej, mocno skręconej, niefalowana, z widocznym rysunkiem splotu tkackiego.

Tkaniny ażurowe – t. o małym stopniu wypełnienia przędzą i dużych prześwitach uzyskanych różnymi metodami.

Tkanka (tkanuszka) – w XV–XVI w.: 1) pas – często wzorzystej – tkaniny, używanej do bramowania ubiorów i przewiązywania włosów; 2) ozdobny czepek lub przepaska na głowę.

Tkanka perłowa – rodzaj wieńca noszonego w średniowieczu; także siatka na włosy lub opaska zdobiona perłami, modna w XVI w.

Tkanuszka → tkanka.

Tkańca → tkanica.

Tłumok (tłomok) – pakunek.

Toaleta – gotowalnia, pokój lub jego część służąca do strojenia się.

Toboła (tobolica) – w XIV–XVI w. woreczek na pieniądze lub torba noszona przy pasie.

Toczek → tok.

Toczenica – w XV–XVI w. sztywna, szeroka przepaska na głowę, uszyta ze złotolitych tkanin, naszywana perłami, z przypiętym pęczkiem krótkich strusich piór lub bukiecikiem kwiatów.

Toczenica od zatoczki – w średniowieczu okrągły toczek lub wieniec.

Toga [łac.] – 1) w star. Rzymie wierzchnia szata męska przysługująca obywatelom rzymskim. Początkowo miała formę czworokątnego płata wełnianej tkaniny, później wycinka koła; 2) w XVI w. w Polsce długi, luźny strój; 3) od XVIII w. okrycie wierzchnie, długi do ziemi, fałdzysty płaszcz noszony podczas uroczystych okazji przez profesorów wyższych uczelni, sędziów, adwokatów i prokuratorów.

Tok (toczek) – od XVI w. kobiecy ubiór głowy wzorowany na męskich turbanach, układany z drapowanych tkanin, filcu lub słomki, zdobiony piórami, klamrami. Po okresie wpływów Bliskiego Wschodu (XVI–XVII w.) występuje w uproszczonej formie.

Tolineta [fr.?] – tkanina używana w Polsce w XVIII w. na męskie kamizelki.

Tołstka [ros.] – w XVI–XVII w. chustka z grubego płótna.

Tołtek → kołtka.

Tołtka → kołtka.

Tołub (torłop, tułub) [kirg., kaz. *Tulup* – cielęca skóra, ros. *torlop* – futro] – 1) długie okrycie męskie pochodzenia rus., używane w Polsce od XIV w., często podbite baranym futrem; 2) futro baranie, lisie, kunie lub sobolowe, niekiedy strzyżone, z rękawami, niepokryte tkaniną, rodzaj kozucha; 3) wierzchnie, długie okrycie zimowe z rękawami, noszone raczej przez kobiety, używane na wsi małopolskiej i mazowieckiej.

Tołubek – watawane okrycie kobiece.

Tombak – mosiądz, stop miedzi z cynkiem, niekiedy z dodatkiem cyny, barwy od złotożółtej do miedzianoczerwonej, używany do wyrobu tanich ozdób.

Topaz orientalny – przezroczysta odmiana korundu o barwie żółtej.

Topór – broń bojowa złożona z drzewca i żeleźca, używana od XI w. Odmianą t. były używane przez jazdę eur. od XVI w. → czekany i → nadzieki. Typ t. o półkuliście wygiętym ostrzu stanowił uzbrojenie hajduków w Polsce, na Węgrzech i w ros. carskiej straży przybocznej. Krótszy t. z małym żeleźcem i lekko wypukłym ostrzem używany był w Polsce, w XVI–XVII w. przez jazdę.

Torłop → tołub.

Towale – w XVI w. chusteczka noszona w ręku.

Towalnia (towalija) [wł. *tovaglia*] – od XVI w. rodzaj szerokiego ręcznika.

Trama [fr. *trame*] – przędza jedwabna niskoskrętna (do 400 skrętów na 1 m), otrzymywana w wyniku złączenia dwóch–12 nitek → greży. Używana zwykle na watek.

Tref – ozdobny → galon sprzedawany w Poznaniu w XVIII w.

Trefić – od XV w. układać włosy w loki, fryzować.

Tren – część stroju kobiecego, rzadziej męskiego, ciągnąca się po ziemi. W średniowieczu i na dworze Ludwika XIV długość t. była zależna od miejsca właścicielki sukni w hierarchii dworskiej. Obecnie t. występuje w strojach koronacyjnych i weselnych.

Trencz [ang. *trench coat*] – przeciwdeszczowy płaszcz męski i damski. luźny, ściągnięty paskiem, z wojskowymi patkami, mankietami, szerokim kołnierzem i ukośnie naciętymi kieszeniami. T. wzorowany na wojskowym płaszczu ang. z okresu I wojny światowej, był szczególnie modny w l. 20. XX w.

Trepele → teperelle.

Trepelle → teperelle.

Treperele → teperelle.

Treperelle → teperelle.

Trepa (treпка) [niem. *Trippe*] – od XVI w. lekkie obuwie złożone tylko z podeszwy i przyszwyy, okrywające palce nogi, noszone często przez zakonników.

Tres – taśma lub tkanina przetykana złotą lub srebrną nicią, wyrobiana we Wrocławiu w XVIII w.

Tresa [fr. *trousse*] – przypinana część włosów, umocowanych na siatce perukarskiej, uzupełniających fryzurę.

Treuch [ros.] – męskie i kobiece czapki futrzane osłaniające tył głowy i uszy, noszone w ros. ubiorze narodowym w XVI–XVII w. Nazwa ta pojawia się niekiedy w pol. inwentarzach.

Tribuli (tribulum) [łac. *tribulum*] – ząbki ze złota z perełkami zdobiące w XVI w. suknie uszyte według mody hiszp.

Tricorne → kapelusz stosowany.

Triumfant – wzorzysta tkanina jedwabna lub półjedwabna używana na suknie kobiece w XVII–XVIII w.

Trojna – w XV w. szerokie fałdziste okrycie.

Troki – w XVI w. plecione sznurki lub tasiemki służące do przymocowywania części odzieży, także do ich ozdabiania.

Trufalda (trufanda) [wł.] – tkanina o tle przetykanym paskami metalowej folii i wzorze wykonanym wątkiem złotym i jedwabnym, tj. broszowana. Wytwarzana we Włoszech w XVII w., podobnie jak złotogłów, używana głównie na szaty liturgiczne.

Trumienny portret → portret sarmacki.

Tryb (trybt) [niem.?] – połyskująca usztywniona tkanina jedwabna z fletu, czyli odpadkowego jedwabiu, tania, gumowana i prasowana w procesie apretury. Wyrabiana od średniowiecza w Niderlandach jako wyrób półjedwabny. Wytwarzana w Gdańsku w XVII w.

Trykot (trykat, trykuł) [fr. *tricot*] – ogólne określenie wyrobu dzieciarskiego wykonanego ręcznie lub maszynowo.

Trykotarstwo – chałupniczy, domowy i manufakturowy wyrób ręcznych i maszynowych dzianin.

Trykuł → trykot.

Trylicht [łac. *trilix* – trzynitkowy] – tkanina lniana lub konopna o splocie skośnym, trzynitkowym, podobna do drelichu.

Tryp (półaksamicie, trypa) [fr. *tripe de velours*] – dwuosnowowa tkanina wełniana lub bawełniana, podobna do aksamitu, postrzygana, wyrabiana w Polsce od XVI w. Używana na tańszą odzież.

Trzcina – laska modna w XVIII w.

Trzempki → strzępki.

Trzepakczka – drewniany nóż z uchwytem, łopatką lub tasak służący do trzepania włókna łykowego, używany co najmniej od XI do XIX w.

Trzepak – deska, która wraz z trzepakczką służyła do trzepania włókna łykowego, używana co najmniej od XIII do XIX w.

Trzepanie – proces oczyszczania włókien roślin łykowych (lnu, konopi). Przy użyciu trzepakczki i trzepaka oddzielano zdrewniałe części łądyg od włókien.

Trzeperelle → teperelle.

Trzewic – w XV w. lekkie obuwie ochraniające stopę.

Trzewik (czrzewiczek, trzewiczek) – od XV w. niskie obuwie sięgające najwyżej do kostek. Od XVI w. nazwa męskiego obuwia

z wyodrębnionym obcasem, szytego według mody zach. Później także sznurowane obuwie męskie i kobiece.

Trzęsiątko – woreczek noszony na szyi w XVI–XVII w.

Trzęsidło → pióropusz.

Trzęsienie – ozdoba noszona na głowie, przy czapce męskiej lub na szyi.

Trzęsione rękawy – r. modne w XVI w. wykonane z migoczącej tkaniny z dodatkiem ozdób: → bisiorów i → bajorków.

Trzęsogłów – w XV w. określenie człowieka noszącego strojne nakrycie głowy.

Trzos (czrzos, trzosek, trzosie) – od XV w. pas z kieszeniami na pieniądze, sakiewka, woreczek.

Tulec → tuł.

Tulich → puginał.

Tuł (tulec) – w XV–XVI w. pochwa na strzały, sajdak, kołczan.

Tułub → tołub.

Tunicela [średniow. łac. *tunicella*] – 1) w XVI w. część pontyfikalnego stroju biskupów; 2) „Tunicella alias lanka” wzmiankowana w inwentarzu z 1552 r. w Krakowie.

Tunika [łac. *tunica*] – 1) w średniowieczu określano w ten sposób najrozmaitsze suknie szyte krojem prostym, wkładane przez głowę, różnej długości, luźne i dopasowane, z rękawami lub bez, z kołnierzem i pozbawione go. szyte z różnych tkanin, proste i zdobione haftami, podszywane futrem (zimowe) oraz letnie, noszone przez kobiety i mężczyzn; 2) suknia damska z k. XVIII w., fałdzista, sięgająca do kolan.

Tupet [fr. *toupet*] – w XVIII w. i w okresie romantyzmu w XIX w.

określenie wysokich fryzur męskich podobnych do kobiecych, a wywodzących się z mody peruk.

Turban [tur. *tülbent*, z per. *dulband* – zawój] – wsch. nakrycie głowy mężczyzn sporządzane z długiego płata tkaniny i filcowej czapeczki w typie → pluski, wokół której owijano tkaninę, tworząc mniej lub bardziej pękaty zawój. Wysokość, kształt i dekoracja t. zależały od pozycji społecznej właściciela, mody i kraju. W Europie t. występował głównie jako kobiece nakrycie głowy, pojawił się w okresie wczesnego średniowiecza i powracał wielokrotnie pod wpływem kontaktów ze Wschodem. Zawój był tu mniejszy i nie układano go na filcowej czapeczce.

Turecczyzna – tkanina przetykana złotą lub srebrną nicią.

Tureckie buty – obuwie z cholewami o zakrzywionych noskach i płaskiej podeszwie, wyrabiane w XVII w. przez pol. szewców.

Tureckie pasy (stambulskie p.) – p. różnej grubości, jedwabne lub lite, dwustronne, dwuosnowowe i kilkuwatkowe, czasem z metalowym wątkiem. Zwykle sporządzano je z dwóch–trzech barw jedwabnych nici. Szersze produkowano na rynek tur., a węższe (ok. 30 cm) i krótsze (ok. 3 m), jak również p. drukowane i z bagazji, na eksport do Polski. P. t. wytwarzane w XVI–XVIII w., zwłaszcza przez Ormian, w Stambule, Angorze (Ankarze) i Bursie, przywożono do Polski już w XVI w., a rozpowszechniły się tu w XVII–XVIII w.: często wymieniane są w inwentarzach. P. wyrabiane przed pol. XVIII w. przez Ormianina Dominika Misiorowicza w Stanisławowie i Brodach dały początek pol. → persjarstwu.

Turkusowy – kolor czysto niebieski w odcieniu najlepszej odmiany turkusy.

Tumanty – sposób układania ptasich piór modnych jako ozdoba od XVII w.

U

Turniura (tiurniura) [fr. *tournure*] – konstrukcja z fiszbin, płótna i włosianki rodzaj halki spłaszczającej przód i uwydatniającej tył figury kobiecej poniżej talii. Noszona pod suknią po zniknięciu → krynoliny (1868–1875), została zastąpiona w l. 80. XIX w. małą poduszeczką przywiązywaną z tyłu do talii. Terminem tym określano również modę kobiecą z l. 1868–1890 i trzy typy noszonych wówczas sukien, których kształt uwydatniała wkładana pod nie t.

Tuwalnia (tuwelka) – chusta lub ręcznik.

Tuzinek – grube sukno średniego gatunku, w rodzaju zwykłym i przednim, w różnych kolorach oraz nakrapiane. Wytwarzane w Polsce w XVI–XVIII w. z przeznaczeniem na pokrycia zimowych okryć wierzchnich.

Tuzłuk [tur. *tozłuk*] – rodzaj okrycia tur., prostego kroju, noszonego w Polsce w XVII w.

Tyftyk (dyftyk, dywtyk) [tur. *tiftik*] – cienka, bardzo miękka, wzorzysta tkanina z wełny angorowej lub wełniana o jedwabnej osnowie, tkana splotem skośnym lub płóciennym i broszowana. Wyrabiana na Wschodzie, używana w Polsce w XVI–XVIII w.

Tygrysie oko – odmiana kwarcu barwy żółtawej lub brunatnej, czasem o złocistym odcieniu, migotliwa.

Tyjara → tiara.

Tylej → teleta.

Tylet → teleta.

U

Ubeczka – obszycie spódnicy używane w Poznaniu w XVIII w. Przypuszczalnie termin ten stanowi oboczność → jupeczki.

Ubercuch → ibercuch.

Ubertuch → ibercuch.

Ubier → ubiór.

Ubior → ubiór.

Ubiory – w XVI–XVII w. określenie spodni, najczęściej noszonych do stroju narodowego.

Ubiór (ubior, ubier) – 1) określenie odzieży używane od XVI w. W najwcześniejszym okresie obejmuje także jej przybranie; 2) w l.m. ubiory.

Ubranie (ubraniczko) – od XVI w. określenie odzieży, zwłaszcza spodni.

Ubrus [ros.] – płócienna, kwadratowa lub prostokątna chusta, często haftowana lub zdobiona listwami, zasłaniająca głowę i szyję kobiety w dworskim ubiorze ros. w XVI–XVII w. Termin spotykany w inwentarzach z terenu ziem wsch. dawnej Rzeczypospolitej.

Ubucie – w XV w. rodzaj obuwia.

Uczkur [tur. *uczkur*] – wąski, pleciony pasek wyrabiany przez pasamoników, używany do podtrzymywania spodni noszonych do męskiego ubioru narodowego. W 2. poł. XVII w. został zastąpiony zapięciem na guziki.

Underok → inderak.

Unskop → hunckop.

Upięcie – sposób sporządzania czepków damskich z tkanin i ozdób.

Uplotka (uploteczka) – w XVI w. przedmiot spleciony lub służący do wplatania, np. wstążka lub sznur do ściągania części odzieży.

Uriańskie perły (oriańskie p.) – najdroższe z pereł importowanych ze Wschodu, często z Kalikutu (m. w Indiach). Przypuszczalnie także „nurzańskie p.” pochodzące z brzegów wyspy Nura na Morzu Czerwonym.

Urzet barwierski – dwuletnia roślina, z liści której otrzymywano barwnik podobny do indyga. Znany od star., uprawiany od średnio-wieczna do XIX w. m.in. na Śląsku. Wyparty przez → indygo zawierające więcej niebieskiego barwnika.

Usarka – 1) strój husarski używany jako umundurowanie, noszony od XVII w.; 2) w XVI–XVIII w. okrycie damskie uszyte krojem prostym podobnym do s. h., naśladujące węg. ubiór narodowy.

Usarska robota – w cechach szewskim i krawieckim wykonywanie wyrobów noszonych w męskim ubiorze narodowym.

Uszarka – w XVI w. czapka filcowa z wełny średniej jakości, wyposażona w klapki dla ochrony uszu.

Uszka – „naczynia do uszu chędożenia i leczenia”.

Uterfin – cienkie sukno importowane do Polski w XVII–XVIII w.

Uzbrojenie – broń zaczepna i ochronna oraz oporządzenie, używane w boju, podczas turniejów oraz dla celów specjalnych – ceremonialnych, sportowych i w czasie pojedynków.

Valium → wał.

Vatermörder [dosł. „zabójca ojca” – niem, tłumaczenie żartobliwej nazwy fr. *parricide*] – biały kołnierz obejmujący narożami podbródek, modny od 1830 r.

Verdepom → werdepom.

Verdepon → werdepom.

Verdugos [hiszp.] – szeroka spódnica uszyta według mody hiszp. z k. XV w., z naszytymi na wierzchu obręczami → fortugały.

Vertugadin → fortugały.

Vestalka [fr. *vestale*] – suknia damska modelowana według mody z k. XVIII w., fałdzista, do kolan, noszona na długiej spódnicy.

Vestes hussaronicae (vestitus hussaronicus) [łac.] – 1) ubiory lekkiej kawalerii huzarów węg. wzmiankowane w rachunkach dworu Zygmunta Augusta z l. 1544–1567; 2) w XVI w. ubiory szyte według współczesnych wzorów węg. jak żupica, dołoman, hazuka.

Vilta – „viltā alias rantuch”, wzmiankowana w inwentarzu z 1546 r. z Gródka Goleskiego.

W

Wabsztyn [niem. *Wappenstein*] – ryte oczko w sygnecie.

Wacek (waczysko) [czes. *vaček*] – woreczek, mieszek, sakiewka, torebka.

Wachlarz (oganka) – płaski przedmiot służący do wachlowania, znany od star. W. z piór był znany w średniowieczu i renesansie. Od XVII w. o jego kształcie decydowała moda fr.; wyrabiany był z papieru, drewna, kości słoniowej, masy perłowej, w XVIII w. także z tkanin jedwabnych, malowany i szczególnie zdobiony w modzie rokoka. W. służył do porozumiewania się zakochanych; w XIX w. stanowił element stroju balowego.

Waczysko → wacek.

Wadmal [niem. *Watmal*] – tkanina wełniana o splocie skośnym czteronitkowym, wytwarzana w średniowieczu w krajach skandynawskich i importowana np. na Ruś oraz do krajów nadbałtyckich. Do XVI w. używana była w Islandii, także jako płacidło.

Walansjenka [od Valenciennes, m, we Francji, dawniej w pld. Niderlandach] – cienka, delikatna koronka klockowa wyrabiana od XVII w.

Walensowy [fr. *valence*] – kolor pomarańczowy.

Waleta – rodzaj tasiemki sprzedawanej w Poznaniu w XVII w.

Walkmil (walkmłyn) [niem.] – w XV w. określenie folusza sukienniczego.

Waltrab – ubiór męski, szyty zwykle z sukna z galonem, noszony we wsch. Małopolsce w XVIII w.

Wał (vallum) – zwój tkaniny zwykle odpowiadający długością zdjętej z krosna sztuce.

Wams [niem.] – dwuczęściowy kaftan, najczęściej czarny, wprowadzony w Hiszpanii XVI w., powstał z wł. → sajana. w. był obcisły, wydłużony na przodzie w szpic, o połach często podwatowanych i usztywnionych, początkowo niezapinany, ukazujący ściśle przylegającą do ciała kamizelkę, zwykle w jaśniejszym niż on kolorze, później zapinany pod szyję na guziczki: mały początkowo kołnierz w. został przekształcony w kryzę dochodzącą do 8 cm wysokości: wykończenie ramion stanowiły podwatowane wałki. Spodnie noszone z w. sięgały do pól uda. były bufiaste, usztywnione, szyte z pionowo ułożonych pasów zdobionych pasmanterią w kolorze kaftana.

Wańtuch (wańtuch) [niem. *Wagentuch*] – grube płótno konopne używane głównie jako tkanina workowa i pakowa.

Wapanrok [niem. *Waffenrock*] – w XV w. wierzchnie okrycie noszone na zbroi.

Warkocz – rodzaj uczesania, w którym długie włosy splatane są w różny sposób.

Warpa → samodział.

Warsztat tkacki [niem. *Werkstatt*] – urządzenie służące do tkania, a także pomieszczenie z urządzeniami do wyrobu tkanin.

Warsztacik – małe krosienko pasamonicze, np. „Warsztacik do robienia gierlandów kolbuszowską robotą» wymienione w inwentarzu z Krasnystawu, z 1777 r.

Warsztacikowa robota – wyroby wykonane na małym krosienku pasamoniczym. Wasilkowy – kolor niebieski. Termin używany na ziemiach wsch. dawnej Rzeczypospolitej w XVII–XVIII w.

Wata [niem. *Watte*] – bawełna zbita w arkusze, podkładana między wierzch a podszewkę kołder i zimowej odzieży.

Watoła → wotoła.

Watowanie – ocieplanie wierzchniej i domowej odzieży przez wszycie warstwy wełnianej lub bawełnianej watoliny. w. znano w Europie od średniowiecza, służyło także do nadawania pożądanych kształtów różnym częściom odzieży, np. kaftanom noszonym pod zbroją, męskim ubiorom, rękawom i spódnicom damskim. Było ono szczególnie rozpowszechnione w płn. Europie.

Watteau fałda [od nazwiska Jean Antoine Watteau, fr. malarza i rysownika] – rozwiązanie krawieckie w sukniach damskich z 1. poł. XVIII w., szytych według mody fr., polegające na rozkłoszowaniu tyłu.

Wąsy – zarost nad górną wargą u mężczyzn, zależnie od mody noszone różnej długości, podkręcane do góry lub obwisłe.

Wątek – układ nici biegnący w poprzek tkaniny, w procesie tkania wprowadzany między nitki osnowy według określonego splotu tkackiego.

Wątrobnica – w XVI w., w gwarze złodziejskiej, woreczek na pieniądze, sakiewka.

Wciąż – wzorzyste pole pasa kontuszowego znajdujące się pomiędzy jego głowami, czyli zakończeniami.

Weba [niem. *Webe*] – najcieńsza, gęsta tkanina lniana o splocie płóciennym, bielona, używana od XVI w., zwykle na bieliznę osobistą.

Welens (welenc) [łac. *velamen*] –okrycie różnej jakości noszone na zbroję, najczęściej wykonane z tkaniny wełnianej, używane w XVII w.

Welmaks – tkanina o osnowie z włókien łykowych (len, konopie), a wątku wełnianym lub bawełnianym. Wytwarzana w Polsce w 2. poł. XVII i w XVIII w.

Welpa → felpa.

Welum [lac. *velum*] – 1) od XVI w. nakrycie głowy mniszek, zasłona, welon; 2) w Kościele rzymskokat. kwadratowe nakrycie na kielich z pateną, szyte z tej samej tkaniny co ornat.

Welur [fr. *velour*] – 1) aksamit jedwabny o niskiej okrywie włókiennej; 2) cięższa odmiana flauszu; 3) imitacja zamszu ze skór cielęcych, bydłęcych lub świńskich.

Wełna – włókno otrzymywane z okrywy włosowej owiec, kóz, lam, alpaka, wikunii (wigonii). Włosie innych zwierząt określa się jako sierść.

Wełniak (wełnianka) – 1) gruby samodział tkany z lnianej lub wełnianej przędzy; 2) gruba spódnica lub suknia kobieca z tkaniny wełnianej.

Wernik – w XVIII w. określenie rodzaju taśmy szmuklerskiej.

Wenecka koronka – wyrób igłowy znany od XVII w.

Wenkierka → węgierka.

Werdepom (verdepom, verdepon, werdepon, werdeponowy, werdy-san) [fr. *vert de pomme*] – zielony kolor jabłka, modny w XVIII w.

West (westa) [fr. *veste*] – 1) w XVII–XVIII nazwa męskiej kamizelki; 2) w tymże czasie suknia i okrycie damskie, niekiedy z futrem.

Westalka [fr. *vestale*] – suknia z podniesionym stanem noszona w k. XVIII w.

Westiczella [wł. *vesticella*] – męski ubiór szyty z jedwabnych tkanin, często z kwadratowym dekoltem, według mody wł., noszony w Polsce w 2. poł. XVI w.

Wezalch – prawdopodobnie miara wełny.

Węgierka (wenkierka) – męskie okrycie wierzchnie noszone w Polsce, w XVII–XVIII w., do ubioru narodowego. Szyte najczęściej z sukna, bogato szamerowane na wzór węg., podbite tańszym futrem, noszone przez szlachtę i mieszczan.

Węgierska wyprawa skór – technika stosowana przez cechy czerwonoskórników, polegająca na wyprawie dużych skór bydłych ałunem glinowym, utrwalanym rozgrzanym tłuszczem.

Węgierski but – b. na płaskiej podeszwie, z podniesionym przodem cholewy zdobionej haftem, uszyty według węg. mody narodowej.

Wężyk – od XVI w. ozdoba w kształcie falistej linii.

Wianek – od XV w. kolistą ozdobą noszoną na głowie, wykonana z kwiatów, klejnotów itp., symbol dziewictwa.

Wiardunk – dawna moneta pol., czwarta część grzywny, noszona jako wisior przez mieszczki wielkopolskie w XVII w.

Wiązanie – od XVI w. przedmiot wykonany z tkaniny lub wyrób pasamoniczy służący do łączenia części ubioru, np. wstęga, taśma itp.

Wichlarz – tylna część buta z cholewami w XVIII w.

Widelki – narzędzie metalowe z drutu wygiętego w kształt długiego dwuzęba z krótkim uchwytem. Służy do wyciągania długich pętli w wyrobach szydełkowych.

Widynka – część → spódnika – falbana lub pelerynka – noszona w Poznaniu w XVIII w.

Wiechcie – słoma do wyściełania butów z cholewami, zastępująca onuce i skarpety.

Wieniec (winiec) [łac. *crinale, corona*] – 1) od XIV w. ozdoba głowy dziewcząt w kształcie przepaski, niekiedy łączonej z siatką na włosy; 2) symbol dziewictwa panny młodej i otrzymywanego przez nią wiana.

Wienik → winnik.

Wigano [fr.] – suknia z krótkim stanem, służąca też jako ciężowa, noszona w modzie dworskiej w 2. poł. XVIII w.

Wigonia (wikunia, wigon) [fr. *vigogne*, z hiszp. *vicuna*] – 1) delikatna i mięsista tkanina z wełny wigonii, używana dawniej na ciepłą odzież i chustki; 2) tkanina z dobrej wełny owczej, wytwarzana we Francji w XVII–XVIII w., znana w Polsce; 3) tania tkanina półwełniana o osnowie bawełnianej lub lnianej, produkowana w Łodzi w XIX w. Wijadło – drewniany stojak wbity w ziemię lub z podpórkami i nasadzonymi na wierzchołku ruchomymi ramionami, służący do rozwieszania i rozprężania wypranych motków przędzy. Okręcając ramiona zwijano przędzę w kłębek. w. używano co najmniej od XIII w. do zwijania przędzy przed tkaniem.

Wijurka – rurka sporządzona z gałązki czarnego bzu, stanowiąca ochronę ręki, którą nawijano przędzę na motowidło. Używana co najmniej od XIII w.

Wikaryjka – w XVI w. nazwa aksamitnej czapki, może przypominającej → birety duchownych.

Wikunia → wigonia.

Wilczura – 1) obszerne, ciężkie okrycie zimowe, męskie i damskie, zwykle z szerokimi rękawami, podbite najczęściej wilczym futrem, noszone w Polsce od średniowiecza do XX w. Wkładano je na inne okrycie podczas podróży saniami; 2) futro wilcze służące do okrycia nóg w saniach.

Wilk (sepet okrągły) – narzędzie w formie pudła z drzewczkami z boku i kratą u dołu, oraz zębatego walca poruszanego ręczną korbą, służące do rozszarpywania, rozbijania i mieszania wełny zbitej w praniu. Opatentowane w 1735 r. w Anglii przez Johna Kaya przyspieszało obróbkę wełny. Pod nazwą „okrągłych sepetów” używano go w pol. manufakturach sukienniczych w 2. poł. XVIII w.

Wingwanty → bigwanty.

Winiec → wieniec.

Winnik (wienik, winik) [staroczes. *věnik*] – prymitywna osłona ciała z gałązek z liśćmi, używana od XV w. w łaźni. Osłona ta występuje w ikonografii, w wyobrażeniach Adama i Ewy w raju.

Wioteszka – w XVI w. określenie starej zniszczonej odzieży, łachmanów.

Wirzba – w XV w. przepaska, sznur.

Witriole → koperwasy.

Wkowka – w XVI w. metalowa ozdoba odzieży, np. wstęg.

Włosiane pasy – p. wyrabiane przez pasamoników techniką plecenia, zapewne z włosa końskiego, a także innych, sztywnych włókien, używane w Polsce w XVII w.

Włosienica (włosieniec, włosiennica, włosień) – gruba tkanina z szorstkiej wełny, z domieszką końskiego włosa w wątku, falowana, czego efektem były twarde, ostre końce włosa na jej powierzchni. Od wczesnego średniowiecza szyto z niej koszule pokutne lub żałobne noszone pod odzieżą.

Włóczka – barwna przędza wełniana używana do wyrobu dzianin, pasów i haftów.

Włózkowe pasy → dziane pasy.

Włócznia → lanca.

Włókiennictwo – zespół technik wytwarzania z włókien roślinnych (głównie z lnu, konopi i bawełny), zwierzęcych (najwcześniej z wełny i jedwabiu), mineralnych, sztucznych i syntetycznych wyrobów odzieżowych oraz innych artykułów użytkowych i dekoracyjnych. Najważniejsze wyroby włókiennicze to: tkanina, filc, dzianina, tapiserie, kobierzec, kilim, pasmanteria, haft, sprang, korona.

Woal [fr. *voile*] – cienka wełniana lub lniana tkanina, od XIX w. także jedwabna i bawełniana, tkana rzadko, splotem płóciennym, jednobarwna, czasem drukowana lub przeplatana grubszymi albo barwnymi nitkami, podobna do → rąbku. Wytwarzana we Francji, Niemczech i w Polsce co najmniej od XVI w. Używana głównie na suknie i zasłony.

Woalka – zasłona z przejrzystej tkaniny zakrywająca część twarzy, często przymocowana do nakrycia głowy.

Wochlon [niem.?] – tygodniowa płaca czeladnika w dawnej Polsce.

Wojłok [ros. *wojłok*] – niskogatunkowy filc wytwarzany z grubej wełny, czasem z domieszką sierści bydłowej, niekiedy też włókien roślinnych (pakuł, juty). Używany w Azji jako pokrycie jurt, w Europie i w Polsce do wyrobu zimowego obuwia i wykładzin.

Wolant (półwolancie) [fr. *volante*] – 1) luźna suknia damska noszona od k. XVII w.; 2) w XVIII–XIX w. falbana i suknia z obfitymi falbanami noszona na rogówce, później na krynolinie.

Wołoskie czapki – cz. filcowe z wachlarzowatą ozdobą, noszone w Polsce w XVI w.

Wołoszka – 1) okrycie typu → ferezji, noszone w XVII–XVIII w.; 2) od k. XVIII w. wcięty ubiór wojskowy, długi do kolan, mający na piersiach kieszonki na ładunki, ukształtowany pod wpływem ubiorów czerskleskich.

Wor – w XV–XVI w. ubiór pokutny lub żałobny, także określenie najtańszej odzieży.

Worek – w XVI w. sakiewka, mieszek na pieniądze.

Wotoła (watoła) [ros.] – 1) wkładane przez głowę okrycie noszone na Rusi od średniowiecza do XVII w.; 2) gruba, zgrzebna tkanina z wyczesów lnianych lub konopnych, wytwarzana na wsi rus.

Wplotka – w XVI w. bliżej nieokreślona ozdoba, może wplatana w warkocze.

Wrzeciono – 1) stożkowaty kijek długości ok. 30 cm. ze zgrubieniem u dołu, używany do ręcznego przędzenia włókna, znany od neolitu: 2) oś, na której obraca się szpulka kołowrotka: 3) podstawowa część maszyny przędzalniczej.

Wrzeciono tkackie → czółenko tkackie.

Wstążka (stażka) – wyrób pasamoniczy, najczęściej jedwabny, w formie taśmy o różnej szerokości, tkanej gładko lub wzorzysto, znany od XV w. W 1604 r. wynaleziono maszynę wstążkarską umożliwiającą tkanie wielu wstążek jednocześnie.

Wstęga – szeroka wstążka, używana zwłaszcza do orderów.

Wścieklica → kapuza.

W wodę [wł. *a onde*] – tkaniny zdobione motywem linii falistej, modne w XVII–XVIII w.

Wybojka [ros.] – tkanina, na której ornament uzyskiwano za pomocą nakładania masy izolacyjnej (zwykle wosku) przed zanurzeniem w kąpeli barwiącej. w. wyrabiano w Rosji od średniowiecza korzystając z wzorów technicznych Bliskiego Wschodu: najbardziej rozpowszechniona była w XVI–XVII w.

Wyczesy (wyczესki, wyczoski) – krótkie, splątane włókna odrzucane przy czesaniu lnu, konopi, wełny, bawełny. Zabraniano ich użycia do wyrobu tkanin, miały one jednak zastosowanie w produkcji artykułów wełnianych, np. → karazji, wyrabianej od k. XVI w. w Gdańsku.

Wygorsowanie – dekolot odsłaniający szyję, pierś i plecy.

Wykrawanka – czapka często sporządzana z filcu i uzupełniana futrzaną opuszką, noszona przez mieszczan w Wielkopolsce w XVII–XVIII w., a przez chłopów na Kujawach jeszcze w XIX w.

Z

Wyloty → kontusz.

Wyłogi (rabaty, wyłożki) – od XVI w. różnej szerokości wykończenia odzieży inną tkaniną. w. używane w armiach eur. w XVIII–XIX w. jako oznaki formacji wojskowych umieszczano na piersiach, rękawach lub połach munduru.

Wyporek → astrachan.

Wyprawa → gierada.

Wyprawna panna – w domach magnackich służąca, która posiadała rejestr wyprawy i pomagała przy ubieraniu pani domu.

Wypustka – obszyte męskich i kobiecych ubiorów, zwykle w barwie kontrastującej z kolorem zdobionej nią sztuki odzieży.

Wyroby włókiennicze → tekstylia.

Wyszywanie → haft.

Wytok – w XVIII w. kołnierz w kontuszu, leżący, wykładany od szyi i zwężający się do pasa.

Wywłoka – w Poznaniu, w XVI w. nazwa obszycia ubioru.

Wywrotki – pantofle zszywane z lewej strony, a następnie odwracane na prawą.

Wzornik [niem. *Musterbuch*] – zbiór rysunków, często drzeworytów lub miedziorytów, wyobrażających wzory koronek, haftów lub innych wyrobów włókienniczych do kopiowania. W. rozpowszechnione były w Europie co najmniej od XVI w., drukowano je początkowo we Włoszech, Niderlandach, Niemczech i Anglii.

Z

Zacinek – w XVI w. w Poznaniu określenie kamienia półszlachetnego lub fragmentu naszyjnika.

Zajązdek – w XVI w. ozdobny wisiorek w postaci małego zajączka.

Zajtun [przypuszczalnie od Tsetung, m. w Chinach] – importowana ze Wschodu tkanina jedwabna, zapewne rodzaj satyny używanej w XVII–XVIII w.

Zak → sak.

Zakonny ubiór – składa się z habitu, szkaplerza, paska i nakrycia głowy, różnorodnych w poszczególnych zgromadzeniach. Czarne habity noszą: augustianie, augustianki, bazylianie, benedyktyni, benedyktyнки, bonifratrzy, jezuici, urszulanki, wizytki. Białe habity noszą: cystersi, cysterki, dominikanie, dominikanki, kameduli, kanonicy regularni, kartuzi, krzyżacy, niepokalanki, norbertanki, paulini. Brązowe i szare habity noszą: bernardynki, bernardyni, franciszkanie, franciszkanki, kapucyni, kapucynki, karmelici (trzewiczkowi i bosci). Ciemnoniebieski habit – szarytki. Zob.: *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa 1976, s. 497–499.

Zakończe – w XVI w. zapięcie metalowego pasa.

Zakówka – w XVI w. dodatek do ubioru, prawdopodobnie służący do spinania. Później sztyfcik na końcu zapięcia sznurówki.

Zakrycie – w XVI w. osłona głowy lub innych części ciała, zasłona, chusta.

Załoga – w XV–XVI w. część, zwykle męskiego ubioru, okrycie podszyte futrem, może także krótszy kaftan.

Założka (założszka, załuszka) – w XV–XIX w. część ubioru kobiecego, zwłaszcza żydowskich i pol. mieszczyk. Był to najczęściej rodzaj chusty ze sztywnej tkaniny jedwabnej, nieraz obszyty galonem oraz koronką, służącej jako ozdobna pelerynka.

Zamek – w XVI w. rodzaj zapięcia odzieży.

Zamesz → zamsz.

Zamikiel → zanikiel.

Zamsz (ciemiec, cymiec, czynicz, czymysz, giemza, lesz, zamesz) [niem. *Sämisch, Gemse*] – 1) skóra barania, cielęca, sarnia, jelenia lub łosiowa, wyprawiona tłuszczowo po usunięciu lica, zmiękczana w foluszu i barwiona. Ciemiec, cymiec to najcieńszy rodzaj z. Giemza to z. ze skóry kozy: 2) tkanina wełniana z przędzy czesankowej w osnowie i zgrzebnej w wątku, o splocie atlasowym, drapana, klepana, szczotkowana i strzyżona, co pozwalało uzyskać różnej długości okrywą matową lub z połyskiem. Wyrabiano ją co najmniej od XVIII w., używano na odzież wierzchnią dla obu płci.

Zamszownictwo – wyprawa tłuszczowa baranich, cielęcych, sarnich, jelenich i łosiowych skór. Tłuszcz nie przenikał przez lico skóry, a więc je usuwano. Skóry wyprawiano mechanicznie, doprowadzając do ich elastyczności, w foluszach takich, jak używane przez białoskórników.

Zanikiel (zamikiel, zaniekiel, zanikel, zaniklik, zenkiel, zenklik) [średniow. niem. *Senkel* – sznurowadło] – w XV–XVI w. klamra, sprzączka, spinka, zapinka różnej wielkości.

Zapinadło (zapinanie) – w XVI w. zapięcie lub zapona.

Zaplatanie – w XV w. określenie łąty na odzieży.

Zapołucz – czerwona przędza sprowadzana z Turcji, używana w XVII w.

Zapona (zaponica, zaponka, zaponnica) – od XV w. ozdobne zapięcie, klamra, broszka, agrafka, naszyjnik, naramiennik, łańcuch na szyję, wisior, zawieszenie, bransoleta, ozdobna sprzączka, klamra.

Zaprawka – w XV–XVI w. przypuszczalnie ozdoba z pereł.

Zaprawy farbiarskie – wodne roztwory substancji utrwalających barwnik na włóknie, modyfikujące kolor. Używane od star.

Zaramnica – w XV w. naramiennik, bransoleta.

Zarękawie (zarąkawie, zarękawek, zarękawy, zarukawie) – od XVI w.: 1) część ubioru używana jako osłona rąk, rodzaj muflki, rzadziej rękawic; 2) część zbroi osłaniająca ręce od łokcia do dłoni.

Zarkuł (zarkuły) [tur. *zerkulah*] – przypuszczalnie ozdoba noszona na czapce.

Zarok – w XVI w. określenie ubioru noszonego przez zakonnice, może rodzaj koszuli.

Zarukawie → zarękawie.

Zasłona – od XVI w.: 1) okrycie głowy kobiet, zwłaszcza mniszek, inaczej welon, kwef; 2) przedmiot pełniący funkcję zasłony lub osłony; nazwa używana np. w odniesieniu do osłony z liści występującej na wyobrażeniach Adama i Ewy w raju.

Zasobek – w XVI w. część zbroi osłaniająca plecy.

Zatieka – nieokreślona część bielizny kobiecej, może chusta noszona w XVII w.

Zatoczka → zatyczka.

Zatuska – peleryna uszyta z tkanin lub skór futerkowych, niekiedy zdobiona łabędzim puchem, noszona w pocz. XVIII w.

Zatyczka (zatoczka, zatykadłko) – w XV–XVI w. część kobiecego ubioru, przypuszczalnie zasłona, welon, czepek lub chusta.

Zauszka → kolczyk.

Zausznica → kolczyk.

Zawicie (nakidka) – w XVI w. kobiecy ubiór głowy. Później okrycie głowy panny młodej nakładane podczas oczepin (wzmianka o z. z 5 ł. sukna, którym oczepiono żydowską pannę młodą). Z. nakładane zmarłym określano terminem nakidka.

Zawierucha – od XVII w. futrzana czapka zimowa, skrzydlasta, z czterech cypli, czyli zszytych razem części.

Zawieszenie (zawieszenieczko, zawiesinieczko) – w XVI w. ozdoba zawieszana na szyi, wisiorek, naszyjnik. Już wówczas określano go jako „staroświecki”.

Zawijka – płócienna chusta noszona przez wieśniaczki w Lubelskiem.

Zawoj → zawój.

Zawojek – od XV w.: 1) określenie grzbietowego futra lisiego; 2) w XVI w. okrycie futrzane, prawdopodobnie lisie; 3) zdrobnienie nazwy zawój.

Zawój (swoyk, zawoj) – 1) od XV w. długi, prostokątny szal z białego płótna, stanowiący nakrycie głowy męzkatki, zwykle drapowane wokół czepca; 2) później modne nakrycie głowy, noszone także przez Turków i Żydów; 3) czapka futrzana miękka i wywinięta do góry, noszona w XVI–XVII w.

Ząb (ząbyk) – ozdoba, wisiorek prawdopodobnie z wilczego zęba opracowanego w srebro.

Ząbki – falista, zygzakowata tasiemka z jedwabiu służąca do obszywania bielizny i dziecięcej odzieży.

Ząbyk → ząb.

Zbroja (zbroica, zbroiczka) – od średniowiecza ochronne okrycie, najczęściej metalowe, osłaniające tułów lub całe ciało rycerza w boju lub podczas turnieju, używane też do celów ceremonialnych. Z. miękka była wykonywana z tkaniny lub skóry.

Zbroja kolcza (kolczuga) [niem. *Ketteband*] – pancerz koleczy czyli z. w formie tuniki, z rękawami różnej długości, rzadko z nogawicami, sporządzana z drucianych pierścieni czyli plecionki kolczej, znana od star., w Polsce od średniowiecza, w Europie zach. zastąpiona

w XV w. z. płytową, w Europie wsch. używana w różnych formacjach do XVIII w.

Zdzlery – odpadki włókna powstałe podczas ręcznego czesania konopi.

Zefir [łac. *zephyrus*] – cienka, gęsta tkanina bawełniana o splocie płóciennym. Jednobarwna, często w drobne prążki, kratki lub paski. Od pocz. XIX w. używana na lekkie suknie, koszule, bluzki.

Zegarek → pektoralik.

Zekier – sygnet, w XVII–XVIII w. noszony także na opuszcze kołpaka.

Zelpharowe sukno – grube s. wymieniane w statucie sieradzkim z 1. poł. XVI w.

Zendad [wł.] – tkanina jedwabna podobna do → tafty, wytwarzana we Włoszech w czasach nowożytnych.

Zenkiel → zanikiel.

Zenklik → zanikiel.

Zerbaft (zerbafę) [tur. *zerbefi*, z per. *zerbafti*] – 1) tkanina z aksamitnym wzorem na złotym tle wytwarzana w manufakturze w Bursie (Turcja), w XVI–XVII w. z przeznaczeniem na stroje dworskie i prezenty dla poselstw; 2) złotogłów z barwnym wzorem wyrabiany w manufakturach Jezdu (Iran). Jego odmianą był machmely–zerbaft o złotym tle i figuralnych wzorach, wytwarzany w Szirazie, później w Isfahanie i w Kaszanie od XVI w.

Zerok (zimer) – okrycie z soboli wzmiankowane w tekstach z XV w.

Zgło → giezło.

Zgrzeblarka – maszyna zbudowana w 1748 r. przez Bourne’a, ulepszana w XIX w., służąca do zgrzeblenia wełny.

Zgrzebliny (zgrzebniny) – włókna odpadkowe wełny, oddzielane podczas zgrzeblenia, używane jako surowiec wtórny.

Zgrzeblenie (gręplowanie) [niem, *krempehn*] – ręczne lub mechaniczne rozdzielanie kępek włókien na pojedyncze, ich rozprostowywanie i usuwanie zanieczyszczeń. Od co najmniej XIII w. z. wykonywano ręcznie, dwoma zgrzeblami.

Zgrzebło (grzebło, konik) – narzędzie w formie deski pokrytej skórą, nabitej metalowymi haczykami lub drutami. Znane są z. małe, ręczne, nakolanne, ciężkie i ławkowe (koniki). Używane były co najmniej od XIII w., a ulepszone w pol. manufakturach w XVIII w.

Zgrzebniny → zgrzebliny.

Ziew tkacki → przesmyk.

Zimer → zerok.

Zipun [ros.] – kaftan z wąskimi rękawami lub bez nich, noszony zwykle pod inną częścią ros. ubioru narodowego, głównie przez służbę i uboższych użytkowników. Nazwa występuje na ziemiach wsch. dawnej Rzeczypospolitej.

Zło → giezło.

Złotnictwo (jubilerstwo) – rzemiosło dostarczające przedmiotów ze złota, platyny, srebra, szlachetnych kamieni itp. Cechy z. istniały w Europie zach. od XIII w., w Polsce od XIV w.

Złoto – metal szlachetny, żółty, o silnym połysku, ciągliwy i kowalny. występuje w przyrodzie w stanie rodzimym. Od najdawniejszych czasów służył do wyrobu ozdób.

Złotoberyl → chryzoberyl.

Złoto cypryjskie (złoto błonkowe) – jedwabna lub lniana nić owinięta cienkim paskiem pozłacanej błonki z owczych lub świńskich jelit. Wyrabiana od XI do XVI w. na Wschodzie i sprowadzana do

Europy przez Cypr (stąd nazwa). Stosowana w zdobieniu haftem bogatych strojów i szat liturgicznych.

Złotogłów (srebrnogłów, złotogław, złotogłów, złotogłowie, złotostrok) [staroczes. *zlahohlav*] – tkanina wieloosnowowa i wielowątkowa, zwykle o jednolitej, lśniącej złotem i odcieniami jedwabiu powierzchni. Tkaniny o srebrnym tle nazywano srebrnogłowiem, z ich wyrobu słynęła Florencja w XVI–XVII w. Z. per. charakteryzował drobny ornament kwiatowy. Tkaniny te wyrabiano w Polsce od 1643 r. w manufakturach brodzkiej i lwowskiej Manuela Korfińskiego; były one przeważnie gładkie lub o drobnych wzorach. W XVII i XVIII w. szyto z nich stroje, gdy wyszły z mody służyły do przeróbek na szaty liturgiczne.

Złotogorący kamień → chryzolit.

Złotolite tkaniny → lite tkaniny.

Złotostrok → złotogłów.

Zoccoli [wł.] – weneckie obuwie kobiece ze skóry, ażurowe, osadzone na bardzo wysokich drewnianych podszewkach, noszone w XVI w., pol. → muły.

Zolenie – ługowanie tkanin w płynie z popiołem, poprzedzające bielenie płótna. Termin używany do XIX w.

Zoła – dół do garbowania skór.

Żupiec – ubiór męski, często watowany, wyliczany – niezależnie od → żupicy – w spisie robót krawieckich w 1573 r. w Krakowie.

Zszywanie z łatek → patchwork.

Zusztokor → szustokor.

Zużmant – suknia kobieca szyta według mody paryskiej, noszona w k. XVII i na pocz. XVIII w., w okresie oświecenia wyśmiewana jako staroświecka.

Ż

Związki – upięcia ze wstążek do nakryć głowy, noszone przez małopolskie szlachcianki w XVII w.

Zwierciadło – lustro. Najwcześniejsze wyrabiane były z polerowanego metalu. Najlepsze sprowadzano z Wenecji.

Zwoik (swoik, swojek, swojerz) – w XV–XVI w.: 1) kobiece nakrycie głowy; 2) okrycie wierzchnie; 3) nazwa → podwiki; 4) w późniejszym okresie nazwa płótna domowego wyrobu.

Zwój – w XV w. nakrycie głowy.

Zwojec – w XV w. ozdobny ubiór głowy, a także wierzchnie, strojne okrycie.

Zwojek (zwojka) – w XV–XVI w. ozdoba głowy lub cały ubiór.

Zwonyszek → dzwonek.

Zygarek → pektoralik.

Zygmuntówka – szabla pol. z głownią noszącą napisy, herb lub portrecik Zygmunta III (1587–1632).

Zytel – w XVI–XVII w. część metalowego pasa.

Ż

Żabiniec (żabi kamień, żad) – kamień półszlachetny używany w XVII–XVIII w. koloru żaby, zielonkawy (malachit?).

Żabot [*fr.* *jabot*] – ozdobne wykończenie przy szyi koszuli lub bluzki, spadające na piersi, wykonane z lekkiej, zwykle marszczonej tkaniny lub koronki. Ż. pojawił się w męskim stroju dworskim w k. XVII w., był charakterystyczny dla ubiorów XVIII–XIX w. Noszony także przy bluzkach i sukniach kobiecych.

Żad → żabiniec.

Żak → sak.

Żakard [od nazwiska j. M. Jacquard'a, Francuza, wynalazcy maszyny tkackiej] – 1) maszyna wynaleziona w 1804 r., stosowana na krosnach mechanicznych. Umożliwia indywidualne sterowanie niemi osnowy, którym zapewnia odpowiednie ruchy w trakcie tkania dzięki zaprogramowaniu działania za pomocą łańcucha perforowanych kart: 2) barwna tkanina wzorzysta wykonana na tej maszynie.

Żakiet [fr. *jacquet*] – 1) w XIV–XVI w. kaftan dłuższy i mniej dopasowany od → *pourpoint*, noszony przeważnie przez mieszczan i chłopów; 2) ubiór noszony we Francji w XVII–XVIII w. przez małych chłopców; 3) w XIX w. początkowo codzienny strój męski, a w k. stulecia – uroczysty; 4) górna część kostiumu damskiego wzorowana krojem na → *amazonce* z XVII w., noszona od k. XIX w.

Żałoba – 1) od XVI w. ubiór, zwykle czarny, noszony po śmierci bliskich lub władcy. Zanim zaczęto nosić czerń, oznaką żałoby było także zaniedbanie i brud odzieży: 2) w XV w. kolisty płaszcz z kapturem opuszczonym na twarz, uszyty z czarnego sukna, lub suknia → *houppelande*, zwykle z kapturem, noszona podczas pogrzebu.

Żarłokowe skóry – wyprawione skóry cieląt, które przeszły na paszę roślinną.

Żeberka – wycinane w ząbki → potrzeby pasamonicze noszone w męskich ubiorach.

Żelazko – 1) narzędzie do prasowania oraz rurkowania tkanin, nagrzewane rozżarzonym węglem drzewnym, później także rozgrzewaną uprzednio sztabką żelaza (duszą): 2) przyrząd do fryzowania włosów i wąsów.

Żółcień – barwnik żółty wyrabiany np. z rezedy, szafranu, janowca, drzew żółtych. Ż. per. otrzymywano z jagód szakłaku, rośliny rosnącej na Bliskim Wschodzie: ż. mineralną z siarczku arsenu, chromianu cynku, antymonianu ołowiu itp.

Żółtogorący Aurora – kolor żółty z czerwonym odcieniem.

Żuki – strój wsch. używany w k. XVI i pocz. XVII w.

Żupan (czupan, szupan) [ar. *dżubba*, wł. *giuppa*] – podstawowa część męskiego ubioru narodowego, ukształtowanego w Polsce w ciągu XVI w. (pierwsza wzmianka o ż. pochodzi z 1393 r.), noszonego do XIX w. Początkowo ż. szyto z sukna lub lżejszych tkanin wełnianych i podbijano futrem, nosząc jako wierzchni kaftan. W l. 1576–1586 ż. był gęsto zapinany na guziki, miał podwyższony z tyłu kołnierz. W l. 1640–1652 kołnierz miał równą szerokość z tyłu i z przodu; ok. 1660 r. obniżony kołnierz miał ścięte naroża: od 1680 r. kołnierz był niski, a ż. zapinano od góry do dołu na małe guziczki. W tym czasie ż. noszono tylko pod → kontuszem. W XVIII w. szyto go zwykle z lżejszych tkanin, a niewidoczne plecy dla oszczędności „fałszowano” płótnem: rękawy ż. były na ogół długie i wąskie. Między szlachtą i mieszczanami z większych miast nie zaznaczały się różnice stanowe demonstrowane noszeniem pasa na kontuszu lub na ż. Ubożsi przedstawiciele obu tych grup nie posiadali kontuszy i używali ż. jako ubioru wierzchniego.

Żupanik – w XVI–XVII w. krótszy ż., często podbijany futrem. W XVIII w. nazywano tak krótką kamizelkę noszoną pod kurtką przez jazdę pol.

Żupla (→ jopula) [staroczes. *żupice*] – krótki jeździecki ubiór męski, wzorowany na węg., dopasowany, sięgający tylko za pas, z wąskimi rękawami, zapięciem na drobne guziczki, z przodu otwarty na koszuli, często skórzany, najbardziej rozpowszechniony w XV i pocz. XVI w., ale uwzględniony w wykrojach krawieckich jeszcze w 1640 r.

Żupiczka – w XV w. krótsza żupica, szyta z lżejszych tkanin wełnianych, noszona jako wierzchni ubiór mieszczański.

Żustokor → szustokor.

Żużmant → szuszmant.

Życzka – 1) w XVI w. nakrycie głowy obszyte futrem, może też całe wierzchnie okrycie kobiece; 2) w XVII–XVIII w. nazwa tasemek, czyli półjedwabnych wyrobów pasamoniczych, najczęściej pąsowych. Przymuszczałnie wcześniej określano tak czepki lub okrycia obszyte tasiejkami tego rodzaju.

Żylet → kamizelka.

Spis ilustracji

Na okładce: Pracownia krawiecka w Krakowie z początku XVI w..
Kodeks Baltazara Behema, © Biblioteka Jagiellońska.

W tekście:

1. Giermak:

a) Giermak z pętlicami podszyty futrem, kołpak futrzany i niskie obuwie. Wg portretu B. Pretwica. zm. 1567; wg M. Gutkowska-Rychlewska. *Historia ubiorów*. Wrocław 1968. s. 404. il. 489.

b) Burmistrz warszawski Ł. Drewno w giermaku podczas zarazy (1622–1626). Muzeum Historyczne m. st. Warszawy, nr inw. 1451.

2. Kopieniak:

a) Mężczyźni w długiej delii i krótkim kopieniaku lub półkopieniaczku. Fragment sztychu j. Brauna (1572). Zamek Królewski w Warszawie.

b) Krój kopieniaka z księgi krawieckiej miasta Wschowy (1640); wg I. Turnau. *Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej*. Warszawa 1991.

3. Szuba i sutanna. Wzorzysta szuba z kołpakiem i sutanna kobieca z czepkiem i długą podwiką. Płyta nagrobna J. Karnkowskiego i J. Karnkowskiej. zm. 1625. Karnkowo. kościół parafialny, woj. kujawsko-pomorskie. Archiwum IS PAN. neg. 76395.

© fot. J. Langda.

4. Delia. Delia z dużym kołnierzem i krótki żupan. Portret P. Niewiarowskiego, zm. 1599. Jodłownik, kościół parafialny, woj. podkarpackie. Archiwum IS PAN. neg. 43473, © fot.

E. Kozłowska-Tomczyk.

5. Letnik. Przepasany letnik z czepkiem i podwiką. Nagrobek K. z Opalińskich Czarnkowskiej. zm. ok. 1570–1580. Czarnków, kościół parafialny, woj. wielkopolskie. Archiwum IS PAN.

neg. 75899. © fot. w. Wolny.

6. Ferezja. Ferezja z żupanem i tkanym pasem. Portret A. Firleja (1652). Bejsce, kościół parafialny, woj. świętokrzyskie. Archiwum IS PAN. neg. 66521. © fot. w. Wolny.

7. Bekiesza. Bekiesza z szamerowaniem, podbita ciemnym futrem, żupan, szabla, buty z podkówkami. Portret A. Kamińskiego z pocz. XVIII w. nieznanego malarza. © Muzeum Narodowe we Wrocławiu, nr inw. VIII–286. fot. E. Wilecki.

8. Żupan:

a) Żupan z purpurowego, wzorzystego aksamitu (XVII w.). © Muzeum Narodowe w Warszawie. Dział Tkanin, neg. 107255, fot. A. Pietrzak.

b) Krój adamaszkowego żupana starosty krakowskiego G. Tarnowskiego, zm. 1628: A) lewa strona przodu. B) połowa tyłu. C) prawy rękaw, D) kołnierz zwrócony podwyższoną częścią tyłu ku dołowi. Kliny boczne, pętelki i haftki. M. Gutkowska-Rychlewska. op. cit., s. 417, il. 501a.

9. Kontusz. Tył kontusza z żółtego atłasu, należącego do wojewodzica ruskiego St. Daniłowicza. zm. 1636. © Muzeum Narodowe w Krakowie, nr 94281. Dom Matejki.

10. Kontusz. Kontusz zdobyty przez Szwedów (1700), przechowywany w Zbrojowni w Sztokholmie: a) przód, b) rysunek tyłu. M. Gutkowska-Rychlewska. *En ålderdomlig polsk långrock „kontusz” i Livrustkammaren*, „Livrustkammaren”. t. 11. 1969. nr 10. s. 267–269.

11. Dek. Dek jedwabny. Wykrój z księgi krawców poznańskich z XVII w., sztuka III. Wojewódzkie Archiwum w Poznaniu, cechy, nr 253.

12. Sukienka rajtarska. Wykrój z księgi krawców poznańskich z XVII w., sztuka X, jw.

Spis ilustracji

13. Suknia. Suknia z kształtem. Wykrój z księgi krawców poznańskich z XVII w., sztuka IX, jw.
14. Kabat. Kabat z XVII w. Wykrój z księgi krawców poznańskich, sztuka XI, jw.
15. Płaszcz. Płaszcz doktorski z sukna. Wykrój z księgi krawców poznańskich z XVII w., sztuka XII, jw., k. 22.
16. Lamka. Lamka chłopska z sukna. Wykrój z księgi krawców poznańskich z XVII w., sztuka VII, jw., k. 18.
17. Płótnianka. Św. Izydor w płótniance chłopskiej i koszuli, bosi. Obraz (ok. 1744). Drązew, kościół parafialny, woj. mazowieckie. Archiwum IS PAN, neg. 139761, © fot. J. Langda.
18. Rubdeszan. Rubdeszan albo letni płaszcz (ok. 1790). © Muzeum Narodowe w Warszawie, Dział Tkanin, nr 3856, neg. 103088, fot. A. Pietrzak.
19. Czamara. Czarna czamara z obfitym szamerowaniem i stojącym kołnierzem (1864). © Muzeum Narodowe w Warszawie, Dział Tkanin, nr 46585, fot. E. Grelik.
20. Jupka. Jupka z futrem (2. poł. XVII w.). © Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. 30578.

Wykaz skrótów użytych w bibliografii

Bulletin – Bulletin de Liaison de Centre International d'Étude des
Textiles Anciens

CIETA – Centre International d'Étude de Textiles Anciens

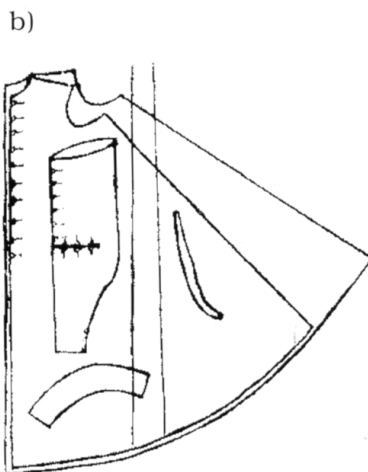
JP – Język Polski

Kw. HKM – Kwartalnik Historii Kultury Materialnej

PJ – Poradnik Językowy

1. Giermak

2. Kopieniak

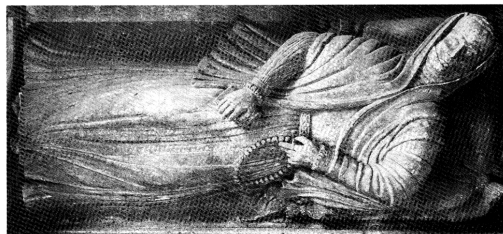

3. Szuba i sutanna

4. Delia

Spis ilustracji

5. Letnik

6. Ferezja

7. Bekiesza

a)

b)

8. Żupan

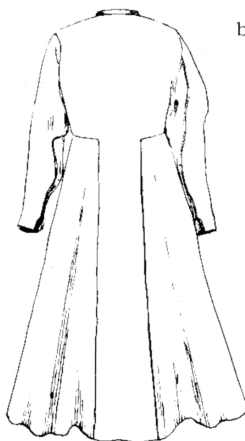
9. Kontusz

Spis ilustracji

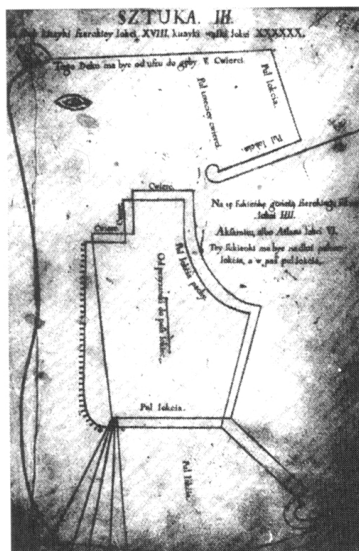
a)

b)

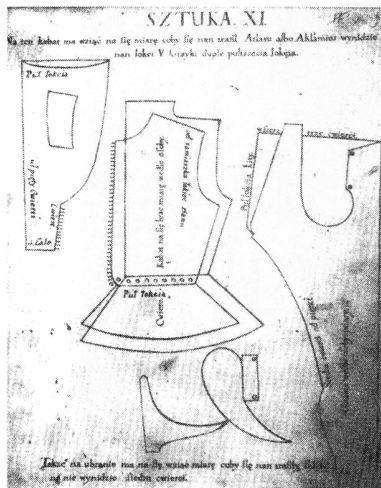

10. Kontusz

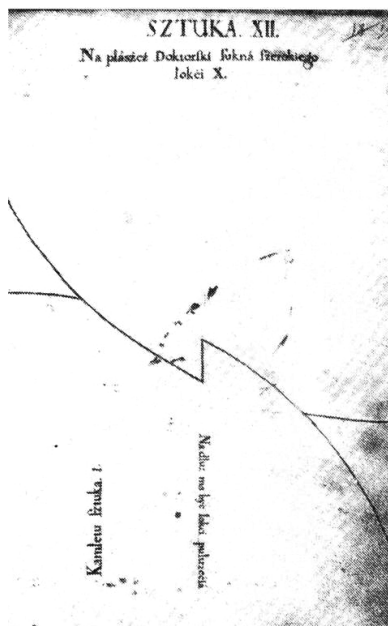

11. Dek

Spis ilustracji

14. Kabat

15. Płaszcz

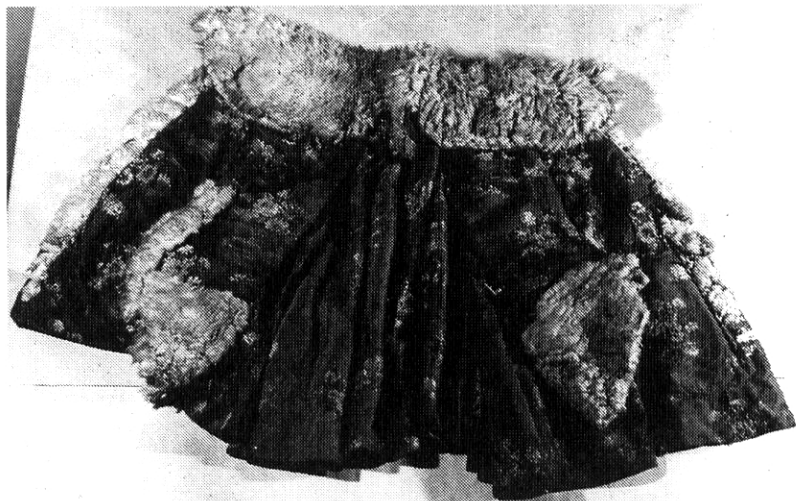
Spis ilustracji

18. Rubdeszan

19. Czamara

20. Jupka

Bibliografia

- A. Banach. E. Banach. *Słownik mody*. Warszawa 1962.
- J. Bartyś, I. Turnau, *Materiały do historii odzieży ludowej południowo-wschodniej Wielkopolski*. Wrocław 1959. słownik s. 144–155.
- S. Bąk. *Lanka, póllanek, póllankowy*. JP. T. 28. 1948. s. 117–118.
- M. Borejszo. *Nazwy ubiorów w języku polskim do roku 1600*. Poznań 1990.
- M. Borkowska OSB. *Dekret w niebieskim ferowany parlamencie. Wybór testamentów z XVII i XVIII wieku*. Kraków 1984.
- Z. Brocki, *Kilka uwag o rzekomym hungaryzmie polskiego bekiesz(k)a i burdyczka*, PJ, 1966. z. 5 (240). s. 189–202.
- Z. Brocki, *jeszcze o wyrazach bekiesz(k)a i burdyczka*, PJ, 1967, z. 1 (246), s. 38–39.
- F. Boucher, *Histoire du costume en Occident de l'antiquité à nos jours*, Paris 1965, indeks s. 425–444.
- A. Brückner, *O wyrazach obcych*, [w:] *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1939, s. V–XXVIII.
- A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927.
- A. Brückner, *Ubiór w Polsce*, [w:] *Encyklopedia staropolska*, T. 2, Warszawa 1939, s. 771–815.
- D. K. Burnham, *Warp and weft: a textile terminology*. Toronto 1980.
- G. Butazzi, *La Mode: art, histoire et société*, Paris 1983, słownik s. 273–275.
- C. W. Cunnington, P. Cunnington, C. Beard, *A dictionary of English costume*, London 1972.

P. Danet. *Nouveau grand dictionnaire français, latin et polonais*, T. 1–2, Varsovie 1743–1745.

I. Emery, *The primary structures of fabrics. An illustrated classification*, Washington 1980.

Encyclopaedia of textiles. By the editors of American fabrics and fashion magazine. Plus a comprehensive dictionary of textile terms, Prentice Hall 1980.

W. G. Endrei. *Tissus d'usage quotidien aux 16e–18e siècles (Étude méthodique)*. Bulletin. 1962, nr 16. s. 17–29.

C. Enlart, *Manuel d'archéologie français depuis les temps mérovingiers jusqu'à la renaissance*, Paris 1916.

B. Falińska, *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim*, T. 1–2, Wrocław 1974–1977.

V. Gay, *Glossaire archéologique du moyen-âge et de la renaissance*, T. 1–12. Paris 1887–1928.

Gdański inwentarz mienia domowego Magdaleny Szumanowej z 1706 roku, wyd. A. R. Chodyński, H. Dwilewicz, Wrocław 1984.

M. Gębarowicz *Materiały źródłowe do dziejów kultury i sztuki XVI–XVIII w.*, Wrocław 1973.

L. Godart de Donville. *Signification de la mode sous Louis XIII*, Aix-en-Provence 1978, słownik s. 261–265.

Ł. Gołębiowski, *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych sposobem dykcyonarza ułożone i opisane*. Warszawa 1830.

A. Grabowski. *Starożytnicze wiadomości o Krakowie*, Kraków 1852. słownik s. 235–242.

A. Grabowski. *Starożytności historyczne polskie*. Kraków 1840.

- M. Gradowski, Z. Żygulski jun., *Słownik polskiej terminologii uzbrojenia historycznego*. Warszawa 1982.
- M. Gradowski, Z. Żygulski jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*. Warszawa 1998.
- M. Gutkowska-Rychlewska. *Historia ubiorów*, Wrocław 1968, słownik s. 860–876.
- O. Hedeman, *Dzisiaj i Druja magdeburskie miasta*, Wilno 1934.
- O. Hedeman, *Historja powiatu brasławskiego*. Wilno 1936.
- O. Hedeman, *Testamenty brasławsko-dziśnieńskie XVII–XVIII wieku jako źródło historyczne*, Wilno 1935.
- P. Hugues. *Le Langage du tissu*, Saint Aubin 1982.
- Inwentarze majątkowe mieszkańców Kalisza z drugiej połowy XVIII w.*, wyd. w. Rusiński, „Rocznik Kaliski”, T. 7, 1974, s. 191–322.
- Inwentarze mieszczańskie z lat 1528–1635 z ksiąg miejskich Poznania*, wyd. S. Nawrocki, J. Wiślocki, Poznań 1961.
- Inwentarze mieszczańskie z wieku XVIII z ksiąg miejskich i grodzkich Poznania*, wyd. J. Burszta. C. Łuczak, T. 1. 1700–1758, Poznań 1962. T. 2, 1759–1793, Poznań 1965.
- Inwentarze ruchomości ubogiego mieszczaństwa krakowskiego w pierwszej połowie XVII wieku*, wyd. B. Bętkowska. J. Bieniarzówna, Kw.HKM, R. 5, 1957, nr 1, s. 76–99.
- A. Iwanowska. *Znaki czasu w słowniku Michała Abrahama Troca*, [w:] *Między barokiem a oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie*, pod red. K. Stasiewicz, S. Achremczyka, Olsztyn 1996, s. 271–283.
- J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*. T. 1–6, Kraków 1900–1911.

J. Karłowicz, *Słownik wyrazów obcych a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim*, Kraków 1894–1905.

D. M. G. Kenneth, *Les désignations du tisserand dans le domaine Gallo-Roman. Étude d'un vocabulaire artisanal et technologique*, Tübingen 1978.

J. Kitowicz. *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Wrocław 1951.

E. Kizik, *Żałoba w mieście hanzeatyckim w XVI–XVIII wieku*, Kw.HKM. R. 44, 1996, nr 1. s. 106–136.

V. Klejn, *Inoziemnyje tkani, bytowawsie w Rossij do XVIII wieka i ich tierminologija*, „Sbornik Orużejnoj Pałaty”, T. 1, Moskwa 1925, s. 11–72.

Kronika mieszczanina krakowskiego z lat 1575–1595, wyd. H. Barycz, Kraków 1930.

W. Kuraszkiewicz, *Od wyrazów szata, piat, do szmata, szmat*, JP, T. 49, 1968, s. 22–27.

W. Kwaśniewicz, *Szaszka – historia nietypowej szabli*, Kw.HKM, R. 40, 1992, nr 4. s. 530–544.

M. Leloir. *Dictionnaire du costume et de ses accessoires des armes et des étoffes: des origines à nos jours*. Paris 1951.

S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, T. 1–6, Warszawa 1951.

T. Majda, *Nazwy tkanin wschodniego pochodzenia w języku polskim*, Kw. HKM, R. 34, 1986, nr 3, s. 499–503.

T. Mańkowski, *Słownik nazw terminów wschodnich*, [w:] *Sztuka Islamu w Polsce w XVII–XVIII wieku*, Kraków 1935, s. 117–124.

K. Maślankiewicz, *Kamienie szlachetne*. Warszawa 1960.

M. Mercié, S. C. Capdevielle, *Voyages autour d'un chapeau*. Paris 1990, słownik s. 192–207.

M. Michałowska, *Słownik terminologiczny włókiennictwa*, Warszawa 1995.

A. B. Mrozowska. *Nazwy ubiorów wschodniego pochodzenia w języku polskim*. Kw.HKM. R. 34, 1986, nr 3, s. 505–515.

E. Ostrowska, *Odzież i synonimy*. JP, T. 32, 1961, s. 1–5, 97–119.

J. Pachoński. *Zmierzch sławetnych. Z życia mieszczan w Krakowie w XVII–XVIII wieku*, Kraków 1956.

F. Piponnier, *À propos des textiles anciens principalement médiévaux*. „Annales Économies Sociétés Civilisations”. R. 22. 1967, s. 863–880.

K. G. Ponting, *A dictionary of dyes and dyeing*, London 1980.

K. G. Ponting. *The woollen industry of south–west England*, Bath 1971, słownik s. 177–202.

A. Poppe, *Materiały do dziejów tkaniny staroruskiej*. Wrocław 1965.

A. Pośpiech. *Miejsce ubioru w wielkopolskich pośmiertnych inwentarzach szlacheckich XVII wieku*. Kw.HKM. R. 34, 1986, nr 3, s. 443–449.

F. Przyszychowski, *Słownik polsko–rosyjsko–niemiecki terminów garbarskich*. Warszawa 1895.

H. Roy. *La vie. la mode et le costume au XVIIe siècle. Époque Louis XII. Étude sur la cour de Lorraine établie d'après les mémoires des fournisseurs et artisans*. Paris 1924, słownik s. 417–450.

H. Rybicka. *Losy wyrazów obcych w języku polskim*, Warszawa 1976.

H. Rybicka. *Rzeczowniki zapożyczone z łaciny w języku polskim (na tle literatury pamiętnikarskiej)*, Warszawa 1973.

S. Seiler-Baldinger, *Systematik der Textilten Techniken. Ethnologische Seminar der Universität und Museum für Völkerkunde*. Basel 1991.

K. Siekierska. *Barwy staropolskiej przyrody*, [w:] *Studia Historycznojęzykowe i Dialektologiczne*. pod red. M. Kucyały. J. Reichana, Kraków 1992, s. 19–42.

K. Siekierska. *Brunatne fiołki*, „Prace Filologiczne”. T. 35, 1990, s. 179–186.

F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. 1–5, Kraków 1952–1975.

Słownik języka polskiego, T. 1–2, wyd. M. Orgelbrand, Wilno 1861.

Słownik polszczyzny XVI wieku, T. 1–23, Wrocław 1966–1995.

Słownik staropolski, T. 1–11, Warszawa. Wrocław. Kraków 1953–1996.

Słownik terminologiczny sztuk pięknych, pod red. St. Kozakiewicza, wyd. 2. Warszawa 1976.

Słownik terminologiczny sztuk pięknych, pod red. K. Kubalskiej-Sulkiewicz, wyd. nowe, Warszawa 1996.

E. Słuszkiewicz, E. Tryjarski, w. Tubielewicz, *Potrząsanie karabelą – trzy orientaliści o pochodzeniu wyrazu*, PJ. 1985, nr 8 (427), s. 512–522.

U. Sowina, *Najstarsze sieradzkie testamenty mieszczan z początku XVI wieku. Analiza źródłoznawcza*, Kw. HKM, R. 39, 1991, nr 1, s. 3–25.

A. Steffen, *Siermięga*, JP, T. 49, 1969, s. 129–131.

A. Sucheni-Grabowska, H. Weiss, *Materiały do dziejów kultury materialnej chłopów w województwie sieradzkim i ziemi wieluńskiej w XVI wieku*, „Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego”, T. 1, 1957, s. 317–371.

A. Sucheni-Grabowska, *Materiały do dziejów kultury materialnej chłopów w województwie sieradzkim i ziemi wieluńskiej w XVI wieku*, „Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego”, T. 2, 1959, s. 217–340.

J. Szyposz, *Odzież szlachty w świetle inwentarzy ruchomości zawartych w akiach grodzkich i ziemskich województwa krakowskiego z lat 1640–1670*, Kw.HKM. R. 29, 1981, nr 3, s. 349–364.

J. Szyposz. *Przemiany odzieży szlachty Małopolski zachodniej w XVII wieku*, Kw. HKM. R. 34, 1986, nr 3, s. 451–461.

M. Taszycka, *Barwy włoskich tkanin jedwabnych sprowadzonych do Polski w drugiej połowie XVII wieku*, Kw.HKM, R. 31, 1983, nr 1, s. 45–52.

M. Taszycka, *Włoskie jedwabne tkaniny odzieżowe w Polsce w pierwszej połowie XVII wieku*, Wrocław 1971.

J. Tokarski. *Słownik wyrazów obcych*. Warszawa 1974.

M. A. Troc. *Nowy dykcyonarz to jest mownik polsko-niemiecko-francuski*. T. 1–2, Lipsk 1744–1764.

A. Trojanowski, *Słownik włókienniczy w pięciu językach*. Łódź 1930.

I. Turnau, *Garbarstwo na ziemiach polskich w XVI–XVIII wieku*. Wrocław 1975.

I. Turnau. *History of dress in Central and Eastern Europe from the sixteenth to the eighteenth century*. Warszawa 1991, słownik s. 157–168.

I. Turnau, *Les tissus d'usage quotidien au XVIIIe siècle en Pologne*, Bulletin, 1964, nr 20. s. 18–26.

I. Turnau. *Odzież mieszczaństwa warszawskiego w XVIII wieku*, Wrocław 1967, indeks rzeczowy s. 384–394.

I. Turnau. *Odzież w krajach bałtyckich w XVI–XVIII wieku*. „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”. T. 53–55, 1992–1995, s. 1–13.

I. Turnau. *Pasy noszone na ziemiach Korony w świetle inwentarzy ruchomości z XVI–XVIII wieku*, Kw.HKM, R. 36, 1987, nr 3, s. 421–437.

I. Turnau. *Problematyka słownika staropolskiej terminologii narzędzi i wytworów materialnych na przykładzie haseł włókienniczych, skórniczych i odzieżowych*. Kw.HKM. R. 18, 1970, nr 4, s. 685–707.

I. Turnau. *Rzemiosła włókiennicze, odzieżowe i skórnicze w latach 1655–1795*, [w]: *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, pod red. B. Grocholskiej, w. Prussa, Warszawa 1983, słownik s. 274–285.

I. Turnau. *Skórnictwo odzieżowe w Polsce XVI–XVIII wieku*, Wrocław 1975.

I. Turnau. *Słownik nazw ubiorów używanych w Polsce od średniowiecza do początku XIX wieku – źródła i koncepcja*. Kw.HKM. R. 45. 1997, s. 67–73.

I. Turnau, *Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1991, słownik s. 187–200.

K. Turska. *Ubiór dworski w Polsce w dobie pierwszych jagiellonów*, Wrocław 1987, słownik s. 230–233.

K. Turska. *Ubiór szlachty polskiej u schyłku średniowiecza (przyczynek do genezy ubioru narodowego)*. Kw.HKM, R. 34, 1986. nr 3, s. 425–432.

Bibliografia

K. Turska. *Wyprawy ślubne dwóch Jagiellonek: Jadwigi (1475) i Katarzyny (1562)*, Kw. HKM. R. 40. 1992, nr 1. s. 5–22.

Vocabulaire technique des tissus. Français. Anglais, Italien, CIETA, Lyon 1959.

Vocabulary of technical terms fabrics. English, French, Italian, Spanish, CIETA, Lyon 1964.

M. Wilska, *Błazen na dworze Jagiellonów*, Warszawa 1998.

A. Zaręba. *Nazwy barw w dialektach i historii języka polskiego*. Wrocław 1954.

Zarys historii włókiennictwa na ziemiach polskich do końca XVIII wieku, pod red. J. Kamińskiej, I. Turnau. Wrocław 1966, słownik s. 647–672.

Źródła do historii sztuki i cywilizacji w Polsce:

T. 1. *Rachunki dworu królewskiego 1544–1567*, wyd. A. Chmiel, Kraków 1911;

T. 2. *Cracovia artificum 1501–1550*, zebrał J. Ptaśnik, wyd. M. Friedberg, Kraków 1936, 1948, z. 1–3:

T. 3. *Cracovia artificum 1551–1552*, wyd. S. Pańków, Z. Wojas, Kraków 1966, z. 1.

Z. Żygulski jun., H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988, słownik s. 411–417.

S. Życiński, *Materiały archiwalne do nazewnictwa staropolskiego z zakresu złotnictwa i sztuk pokrewnych*, „Szczecińskie Studia Historyczne”, 1993, nr 7. s. 169–188.

S. Życiński, *Nazewnictwo staropolskie w zakresie złotnictwa i sztuk pokrewnych*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 14; „Studia Historyczne” 1987, nr 1, s. 67–77.

Abstract

A dictionary of terms concerning garments, textiles, non-woven accessories, leather, metals, jewellery and colours known in Poland from the Middle Ages to the early 19th century

The present dictionary is the most comprehensive survey of old Polish terminology concerning dress, textiles, accessories, leather, metals, jewellery and colours ever published in Poland. The only previous small lexicon of that type, compiled by Łukasz Gołębiowski, appeared in 1830, and all the other available publications are merely glossaries of terms used in books devoted to clothing.

The dictionary includes terms regarding garments and accessories, armour and weapons, ornaments, colours and their shades. They have been collected either directly from written sources coming from between the 14th and 18th century or from previous research results. The publication is intended to offer the fullest possible coverage of all varieties of clothing worn by different social strata of the former Polish–Lithuanian Commonwealth, as well as by the inhabitants of Silesia and Pomerania. It contains 2705 defined terms and 1056 synonyms or variants, which makes 3761 items in total.

The definitions vary in length from one sentence to complex descriptions including information about cut and dating. For the convenience of costumiers and readers of nineteenth-century literature the material is not strictly limited to the above-mentioned period and it brings also some definitions of items that figured importantly in the development of the Western fashion in the 19th and 20th century. Additionally, it contains some names of garments used in ancient times, as these were well-known in the period we focus on.

Due to variations in the names of garments, accessories, pieces of armour and jewellery, the dictionary has to include regional terms, characteristic of only some parts of the vast territory of the former

Commonwealth. Terminological changes became increasingly frequent In the 19th century, under the influence of the Western fashion. Another important tendency of that time was the development of regional folk costumes, but the abundant dialectal terminology, concerning both clothing and textiles, had to be left out. Much attention has been devoted to the time when a given term functioned. The lack of dates in the entry indicates that the word was used throughout the period in question. The unstableness of the meaning and usage of clothing terminology had been noticed and recorded by writers at least since the 17th century.

Many specialists have studied the etymology of the terms which appear in this dictionary, sometimes reaching incorrect or questionable conclusions. Our work on the terms from the 14–16th c. has proved that about half of these are of native origin. In general, out of the total number of 2085 items discussed in the dictionary, about 1620, i.e. more than 50%, seem to have Polish roots. The 17th and 18th centuries, due to the growing popularity of the Western fashion, witnessed increased inventiveness in word-formation. It is sometimes difficult to differentiate borrowings from native terms naming goods Imported, both from the West and from the East.

For many terms it was difficult to establish a probable etymology. Consultations with an orientalist, Prof. Tadeusz Majda, reduced the number of words for which Middle Eastern, mainly Turkish, etymology could be claimed, although many of alleged eastern borrowings refer to textiles and accessories imported from the Middle East. Etymologies of words borrowed from West European languages were checked with relevant dictionaries. The main objective of this publication is to explain the meaning of words, even if their etymology is uncertain.

The largest group of borrowings, numbering about 310 items, comes from French. The dictionary records over 220 German terms, but much more borrowings from this language may have really functioned, especially in the professional Jargon of artisan guilds. There

are one hundred and several dozen Middle Eastern words, mainly Persian and Arabic, which came to Polish either through Turkey or through the Balkans and Hungary. The fourth place in this ranking belongs to Latin borrowings, especially common in the late Middle Ages. The 16th century brought numerous Italian terms: at least 80 are recorded. In later times we can observe numerous nouns referring to textiles, garments or accessories which were coined from towns where they were produced, countries from which they were imported or names of inventors and other proper names. There was a decrease in the number of terms borrowed from Old-Ruthenian, Russian, Greek, Old Czech and Czech. There were some minor Hungarian and Spanish transfers, and single borrowings from Ukrainian, Belorussian, Old-Slavic, Slovak, Portuguese, Gothic, Hebrew, Malaya and Javanese. The 18th century noted an increased influx of English terms, which became very important in the 19th c.

The number of borrowings fluctuated over the five centuries. Latin words were transferred mainly through the written language. Czech words were absorbed in the period when this language was very close to Polish, i.e. before the 16th c., when the two began to differentiate. Etymological research cannot overlook the fact that the Commonwealth was frequently invaded by foreign armies. Another important factor is the impact of Western models, especially on the royal and magnate courts, which, however, was curbed by the spread of national dress. Terminology altered quite freely and in some cases the dictionary lists up to four meanings of the same term in various centuries. In such a lexicon it is sometimes more reasonable to disregard the etymology altogether than to record numerous unconfirmed hypotheses. Native word-formation processes in the field of fashion showed great inventiveness.

Translated by *Izabela Szymańska*